Bilim ve Ütopya

Kasım 1997 Sayı 41 Aylık bilim kültür ve politika dergisi 300.000 TL

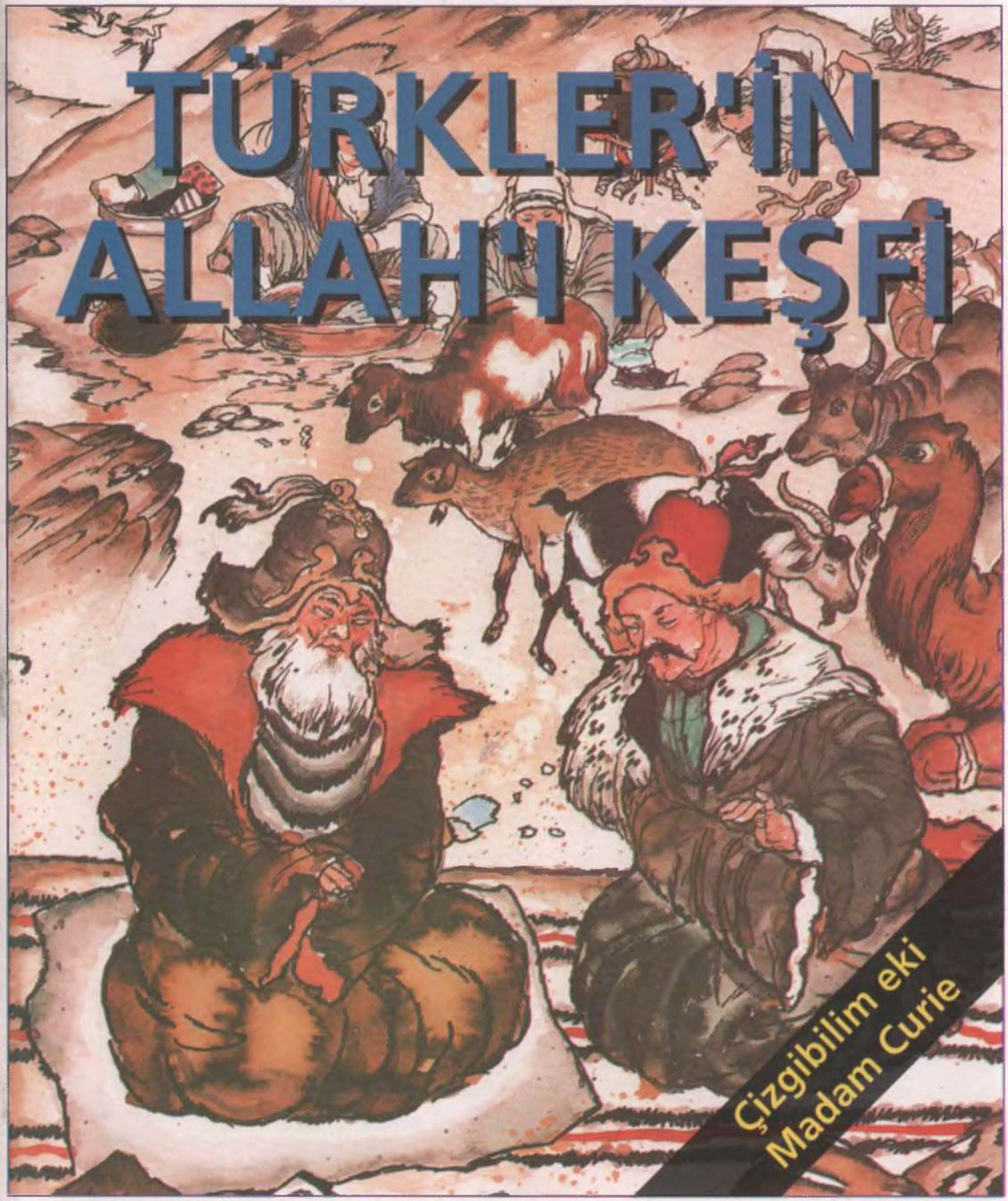

TÜRKLER'İN ALLAH'I KEŞFİ

Çizgibilim eki Madam Curie

Evrenin sırlarını çözen ikili...

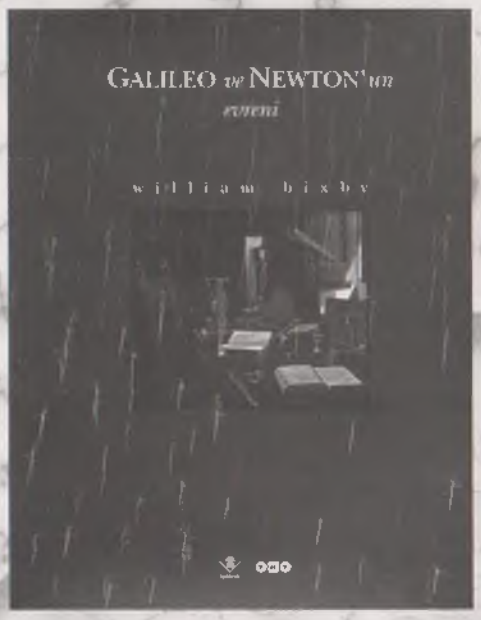

Galileo ve Newton'un Evreni
William Bixby

Yapı Kredi Yayınları/TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları
183 sayfa, bez cilt
ISBN 975-103-077-4
Fiyatı: 2.000.000 TL

TÜBİTAK

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Bilim ve Ütopya

Bilim ve Ütopya Yayıncılık Mat. Rek. San. ve Tic. Ltd. Şti. adına Sahibi ve Sorumlu Yazılişleri Müdürü:
Metin Aktaş
Yayın Yönetmeni:
Ender Helvacıoğlu
Yayın Yönetmen Yrd.:
Firdevs H. Gümüşoğlu
Yazılişleri: Nesrin Timur, Ozan Yazıcıoğlu, Kiraz Perinçek
Reklam Müdürü: Hadiye Gül
Muhasebe-Abone: Semra Önür
Teknik Sekreter: Muzaffer Usta
Montaj: Erdem Fırat
Yönetim Yeri ve Yazışma adresi :
Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 Daire 10 Mecidiyeköy /İST.
Tel-Fax: (0212) 213 80 29-30
E-posta :
bilimutopya@süperonline.com
Ankara Temsilcisi:
M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 210 23 45 E-posta: ozyar@rorqual.cc.metu.edu.tr
İzmir Temsilcisi:
Şenel Ergin
Ankara: Çağatay Keskinok, Emel Oybak, C. Can Bilgin, Ayşe Turak, Nejat Akfırat
İzmir: Orhan Bulunmaz, (0232 382 86 18)
Meftun Bulunmaz , Murat Argon
Organizatör:
Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 1.750.000 TL.
Yıllık: 3.500.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 100 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 $

Yurtiçi abone bedelleri için
Hesaplar Metin Aktaş adınadır.
Posta Çeki Hs. No: 1055136
Türkiye İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi, Hs. No: 1089 429660
Yapı ve Kredi Bankası Osmanbey Şubesi
Hs. No: 0534497-3
Yurt dışı abone bedelleri için:
Metin Aktaş
İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi
Hes. No: 1089 520595

YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 9 DM Fransa: 32 FF
İngiltere: 3 £ İsviçre: 9 Fr.
Hollanda: 11 Fl.

Bilim ve Ütopya Temsilcilikleri ağı

Geçtiğimiz ay içinde Kocaeli, Adana ve Ankara-ODTÜ'de okur toplantıları yaptık. Oldukça verimli ve yol gösterici toplantılar oldu. Ayrıca Kocaeli ve Adana'da Bilim ve Ütopya temsilcileri seçtik, daha düzenli bir çalışmanın temellerini attık.

Kocaeli'de dergimizin okuru gençler, her ay 150 tane *Bilim ve Ütopya*'yı elden satıyorlar. Sadece Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde, çoğu öğretim üyesi 62 okurumuz (elden abone) olduğunu öğrendik. Geri kalanlar da düzenli olarak öğretmen, mühendis ve avukat çevresine satılıyor. Genç arkadaşlar, ufak bir yüklenmeyle elden satışı 450-500'e çıkarabileceklerini belirttiler.

40 kadar okurumuzun katıldığı Kocaeli toplantımızı, Atatürkçü Düşünce Derneği salonunda gerçekleştirdik. ADD'li dostlarımıza teşekkür ediyoruz. Kısaca derginin içeriğini, teknik görünümünü tartıştıktan ve öneriler aldıktan sonra, Kocaeli'de düzenli bir Bilim ve Ütopya faaliyetini nasıl oluşturabileceğimiz sorusu üzerine yoğunlaştık. Sonuçta öncelikle bir Kocaeli temsilcisi seçmeye, giderek bir temsilcilik açmaya karar verdik. Toplantıya katılan tüm okurlarımızın da gönülden onayıyla, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi araştırma görevlisi **Seydi Çelik**, Bilim ve Ütopya Kocaeli Temsilcisi oldu.

Adana'da ise yine genç okurlarımız 200 kadar dergiyi elden satıyorlar. Bunların da önemli bir kısmı, başta Çukurova Üniversitesi öğretim üyeleri olmak üzere elden aboneler. Adana, bayi satışımızın da oldukça yüksek olduğu bir il.

Adana toplantısını, 100'ü aşkın seçkin bir okur kitlesiyle Petrol-İş Sendikası salonunda gerçekleştirdik. Son derece verimli bir tartışma yaptık. Konuşmacıların çoğu derginin yeni biçimini beğendiklerini, Bilim ve Ütopya'nın, önemli ve köklü üniversitelerin (Çukurova, Mersin, Gaziantep) bulunduğu Çukurova bölgesinde çok daha fazla bir satış rakamına ulaşabileceğini belirttiler. Adana'da da öncelikle bir temsilci seçilmesi gerektiğini ifade ettiler. Toplantı sonunda Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Öğretmenliği Bölümü öğretim görevlisi **Ramazan Çakıroğlu** Bilim ve Ütopya Adana Temsilcisi seçildi.

Adana'da ayrıca, kentin en fazla dinlenen yerel radyosu olan, Erol Aslanoğlu yönetimindeki Radyo Genç Özgün'de iki saatlik bir Bilim ve Ütopya söyleşisi yaptık. Aslanoğlu, 80'li yıllarda birlikte *Gökyüzü* dergisini çıkardığımız eski bir dostumuz.

Ankara'da ise ODTÜ Bilim ve Ütopya Topluluğu'nu oluşturan genç arkadaşlarla, Prof. Dr. Semih Koray, Ankara Temsilcimiz Dr. Serhat Özyar ve benim konuşmacı olarak katıldığımız bir söyleşi yaptık. Topluluğu oluşturan ODTÜ'lü dostlarımıza başarılar diliyoruz.

Okur toplantılarımıza Kasım ayı içinde de Eskişehir, İzmir ve büyük olasılıkla Konya ve Kırklareli ile devam edeceğiz. İzmir'de 4 Kasım'da Ege Üniversitesi Bilim ve Ütopya Kulübü'nün toplantısına katılacağız. Eskişehir'de ise 8 Kasım Cumartesi günü, Eskişehir Taranta Babu Kültür ve Sanat Merkezi'nde bir okur toplantısı gerçekleştireceğiz. Amacımız, Anadolu'nun ve Trakya'nın dört yanını saracak bir Bilim ve Ütopya temsilcilikleri ağı oluşturmak. Bu çalışma, kuruluşu süren Bilim ve Ütopya Vakfı'nın da temeli olacaktır. (Vakfımız şu anda Yargıtay'da. Hiçbir gerekçeye dayanmayan engellemenin Yargıtay'dan döneceğine inanıyoruz. Vakfa izin alamama olasılığına karşı ise, aynı işlevi görecek yeni bir örgütlenme modeli üzerinde de çalışıyoruz.)

★ ★ ★

Ekim sayısında bu köşedeki "Taşeron dergiler" başlıklı yazımız büyük ilgi çekti. Çeşitli üniversitelerden öğretim üyeleri ve birçok okurumuz, telefon, faks ve internet kanalıyla yazının içeriğini desteklediklerini ifade ettiler. "Türkiye'de bilim de var, ütopya da" sloganımızın doğruluğunu bir kez daha umutla gördük. *Bilim ve Ütopya*, bu umudun odağı olmaya devam edecektir.

★ ★ ★

Bilim ve Ütopya Yayın Yönetmen Yardımcısı Firdevs Gümüşoğlu'nun, "Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik" konulu araştırmasından hareketle oluşturulan fotoğraflar İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nde sergilendi. 1928 ile 1945 arası ders kitaplarındaki kadın imgesiyle, 1945 sonrası kadın imgesi arasındaki çarpıcı zıtlık, izleyenlerde şaşkınlık yarattı. Yoğun bir ilgi gören sergi; önümüzdeki ay İstanbul'da ve yurdun çeşitli illerinde yeniden açılacak. Serginin, kendi illerinde ve kuruluşlarında da açılmasını isteyecek dostlarımız için, dergimiz İstanbul merkezinin aracılık yapabileceğini duyuruyoruz.

Firdevs Gümüşoğlu *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik* adlı kitabını da, 2 Kasım günü saat 15-17 arasında İstanbul TÜYAP Kitap Fuarı'nda Kaynak Yayınları standında imzalayacak.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Ender Helvacıoğlu

DUYURU

Eskişehir'de Bilim ve Ütopya Okur Toplantısı

Tarih:	8 Kasım 1997 Cumartesi
Saat:	15.00
Yer:	Eskişehir Taranta Babu Kültür ve Sanat Merkezi.
Adres:	Şair Fuzuli Caddesi 36/1 (TEDAŞ karşısı) Eskişehir.

Dergimizin Yayın Yönetmeni Ender Helvacıoğlu'nun katılacağı toplantıya tüm Eskişehir'li okurlarımızı ve dostlarımızı davet ediyoruz.

Bilim ve Ütopya Kasım 1997 Sayı: 41

KAPAK / Türkler'in Allah'ı keşfi

Göktanrı'dan Allah'a 18

Doğu Perinçek

Orta Asya Türk kavimleri, aslında soyut tanrı kavramına kendi sınıflaşma ve devlet kurma süreçlerinde varmışlardı. Göktürkler'in Göktanrısı, Ortadoğu'nun soyut tanrısının ilkelidir. İslamiyet, efendi-kul sisteminin geçerli olduğu bir toplum hayatı için gerekli olan bütün değerleri, feodalleşen Türk aristokrasisine sundu.

Halklar dinlerini nasıl kabul eder? 22

Özcan Buze

Bir sosyo-ekonomik kuruluşa özgü ideoloji, o toplumsal düzeye geçmenin eşiğine gelmemiş hiçbir toplum tarafından benimsenemez. Türkler de, İslam'ı benimsediklerinde devlete sıçramanın eşiğindeydiler. Bu genel toplumsal yasayı; Kızılderililer ile Avrupalı fatihler, Roma ile Germenler arasındaki ilişkilerde, Romalılar'ın ve Ruslar'ın Hıristiyanlaşması, İslamiyet'in yayılması gibi süreçlerde sınayabiliriz.

Kapitalist sistem ve yapay zeka 36

Emin Çetin

Kapitalizmin ideologları tarafından, yapay zeka ve bilgisayar teknolojileri yoluyla yaratılacak kapitalist bir cennet kehaneti yayılmaya çalışılıyor. Oysa, insanlığın cenneti kapitalist bir teknoloji toplumu değil, kapitalizmin olmadığı dünya olacaktır.

Genler ve genetik müdahale üzerine 46

Prof. Dr. Işık Bökesoy

Cazip kadınlar ve erkekler, yüksek zeka, uzun ömür, hatta ölümsüzlük, her dönemde arzulanmıştır. Ancak bunların bir bedeli de vardır. Herkes için sağlık ve iyilik isteniyorsa, toplumun gelişmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve barış, insanlığa daha fazla katkı sağlayacaktır; evrim de yolundan şaşırtılmamış olacaktır.

Çocukların ve yaşlıların öldürülmesi adetleri 48

Av. Ayhan Korkmaz

İnsanın kendi çocuğunu öldürmesi her çağda ve toplumda suç teşkil eder diye düşünülebilirse de, bu doğru değildir. Kimi toplumlarda çocuk öldürmenin suç olmadığı, doğal karşılandığı, hatta bir gelenek olarak yüzlerce, binlerce yıl sürdüğü bilinir.

Modern sanat ve bilim 58

Dr. Ümit Sayın

Kuantum kuramı, Einstein'ın rölativite kuramları, dördüncü boyut, hiperuzay modern sanata nasıl yansıdı? Bruegel, Bosch, Cezanne, Monet, Giocometti, Picasso, Chirico, Dali gibi ressamların garip tabloları yoksa gerçeği mi yansıtıyor?

Anadolu'da Güneş Mimarisi'nin önemi 64

Çetin Göksu

Türkiye Avrupa ülkeleri ortalamasının iki katı kadar güneş enerjisine sahip. Bu olağanüstü yüksek bir enerji miktarı demek. Fosil Mimari'yi terkedip Güneş Mimaris'ine geçmeliyiz. Güneş'e yönelen, güneş enerjisini kullanan, güneş enerjisi ile ısınan ve soğuyan, elekriğini, kalorisini Güneş'ten alan "Güneş Mimarisi".

Kalkınma kuramlarında kentler 68

Prof. Dr. Melih Ersoy / H. Tarık Şengül

Modernleşme, bağımlılık, üretim tarzlarının eklemlenmesi ve dünya sistemleri yaklaşımları yüzyılımızın önemli kalkınma kuramları. Bu yaklaşımlar gelişme sürecinde kente hangi rolleri atfediyorlar?

Forum 4
Kız öğrencilerin Tıp Fakültesi'ne kabulünün 75. yılı / Prof. Dr. Nuran Yıldırım 8
Tıp'ta ve Biyoteknoloji'de Etik Konferansı'ndan izlenimler / Dt. Arın Namal 10
Matematik Olimpiyatları / Prof. Dr. Şafak Alpay 13
Öteki dünyaya gidip gelme ütopyaları / Prof. Dr. Gürhan Tümer 14
Atatürk'ün anısına... / Firdevs Gümüşoğlu 34
Sumer Tanrı Evleri ve ilahiler / Muazzez İlmiye Çığ 43
Uzakdoğu ve Avustralya'ya bir gezi / Prof. Dr. Nihat Bozcuk 51
Bilinmeyen Alevi şairleri / Yatağanoğlu Alimcan 54
Yolsuzluğun anlaşılmasında unutulan bazı boyutlar / Ahmet İnam 56
Sargun Tont ile 'Sulak Gezegenimiz' üzerine 76
Çocuk ve Bilim / Bilimce AŞ 78
Internet / Ramazan Karaçalı 80
Bilgisayar / İlhami Türkdoğan 82
Bilim Takvimi / Yaşar Öztürk 83
İz Bırakanlar - Cumhuriyet'in ilk ebelerinden Feriha Pertan 86
Yayın Dünyası / Tansu Bele 88
Matematik Bulmacası / Ali Nesin 90
Zeka Oyunları / Nevzat Erkmen 92
Briç / Dr. Veysel Yıldız 94
Satranç / Serdar Çelik 95
Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu 96

Bir fotoğraf sergisi: Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik

Dergimiz çalışanlarından Firdevs Helvacıoğlu-Gümüşoğlu'nun, "Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik" konulu araştırmasından hareketle oluşturulan fotoğraf sergisi 20 Ekim'de İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nde açıldı. İÜ Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin ve Türkçağ Vakfı'nın katkılarıyla düzenlenen sergide; 1928'den 1997'ye kadar ilk ve ortaokul ders kitaplarından alınan doksan fotoğraf sergilendi. 1928 ile 1945 arası ders kitaplarındaki kadın imgesiyle, 1945 sonrası kadın imgesi arasındaki çarpıcı zıtlık izleyenlerde şaşkınlık yarattı.

1928-45 yıllarında, bağımsız, başı dik, üretken bir kadın kimliği, ders kitaplarında kadınlara uygun görülürken; bu tarihten sonra, edilgen, aile içi alanla sınırlı, bilgiye yabancı bir kadın tipi ders kitaplarındaki kadın imgesinin ana temasını oluşturuyor.

Yoğun bir ilgi gören sergi; önümüzdeki ay İstanbul'da ve yurdun çeşitli illerinde yeniden açılacak.

Firdevs Gümüşoğlu *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik* adlı kitabını da, 2 Kasım günü saat 15-17 arasında TÜYAP'ta Kaynak Yayınları standında imzalayacak.

Yanlış tercüme mi?

Derginizin 1997, 39. sayısında sayın Alâeddin Şenel'in "*İ.Ö. 21. Yüzyıldan İ.S. 21. Yüzyıla Sihir, Din, Bilim, Metabilim*" başlıklı yazısının 3. dipnotunda *Kuran-ı Kerim*'in Rum suresinin 2-4. ayetlerinin tercümesinde "birkaç yıl" kelimesinin neden "üç ile dokuz yıl arasında" (Diyanet tercümesi, 1987) şeklinde yazıldığı belirtilmektedir. Sayın Şenel, Nebioğlu çevirisinde "birkaç yıl içerisinde" şeklinde, yine J. Dawood'un İngilizce çevirisinde "in a few years" (Penguen classics, 1974) şeklinde tercüme edildiğini delil gösteriyor ve buradaki yanlış tercümeye (?) işaret ediyor.

Sayın yazar Arap diline vakıf olmadığından ve Türkçe Kur'an tefsirlerine göz atmadan veyahut da gerek Diyanet'in diğer yıllardaki çevirilerine gerekse diğer Kur'an çevirilerine bakmadan bunun yanlış anlaşıldığını veya yanlış tercüme edildiğini ima ediyor. Halbuki sayın Şenel, eğer temel Arapça lugat olarak kabul edilen "Lisanü'l-Arab" isimli lugate veya Türkçe tefsirlerdeki izahlara baksaydı bu ayetlerin gerçek çevirisinin "üç ile dokuz yıl arasında" açıklamasının, çevirilerdeki "birkaç yıl içerisinde"nin önüne parantez içinde neden verildiğini anlardı. Çünkü Arap dilinde, ayette geçen, "bid'i" tabiri üçten dokuza kadar olan kısa bir zaman dilimini ihtiva eder. Gerçekten de tarihlerde pagan İran ordularının Hıristiyan Bizans ordularına galip geldiği tarih miladi 614 yıllarıdır. Bizans'ın tekrar galip gelmesi ise bu tarihten 6-7 yıl sonra başlar ve kesin galibiyet tarihi olan 623'te sona erer. Diğer yandan Kuran'ın bu ayetlerle bildirdiği şeyler de, yazarın zannettiği gibi, kehanet kategorisine sokulmayıp İlahiyat ilminde "Allah'ın ilmi" ile yorumlanabilir. Ayrıca yazar eğer İngilizce tercümelere bakacaksa, ilmi açıdan en kıymetli tercüme olan A. Yusuf Ali'nin "*The Holy Quran*" (*Lahore* 1934, birinci baskı) isimli yorumlu İngilizce çevirisine baksaydı böyle bir değerlendirmede bulunmazdı.

İbrahim Maraş (AÜ İlahiyat Fakültesi araştırma görevlisi)

Girdiğim derslerde kaynağım *Bilim ve Ütopya*

Girmekte olduğum derslerde, özellikle Coğrafya, Din Kültürü, Ahlak ve İnsanın Yaratılışı gibi konularda kaynak olarak *Bilim ve Ütopya*'yı kullanıyorum. Önceki sayılardan Psikoloji ve Evrenin Yaratılışı konularında yararlandığım gibi... Bilim ve Ütopya, ülkemiz koşullarında, içtiğimiz su, soluduğumuz hava kadar gerekli.

Ali Şahin / Irgıllı Lisesi, Çivril-Denizli

Yücel Çağlar yazmayı sürdürsün

Sayın Yücel Çağlar. Çıktığından bu yana *Bilim ve Ütopya*'nın okuruyum. Her ayın ilk günü dergiyi alıp okumak için sabırsızlıkla beklerim. Bunda da sizin payınız oldukça yüksek. Bize çok değerli şeyler öğrettiniz, bilgilendirdiniz. Çevreciyim, diyemiyorum. Artık bu tanımlama bende antipati yaratıyor. Çünkü, çevreye hiç de duyarlı olmayan insanların elinde öyle yozlaştırıldı ki bu sözcük...

Ağustos sayısında "The End" başlıklı yazınızı okuyunca çok üzüldüm, içimi bir hüzün kapladı. Lütfen yazmaya devam edin. Çünkü o kadar gerçekçi ve samimi idiniz ki, sizinle duygulandım, sizinle hüzünlendim, sizinle kızdım. Bütün kaygılarınıza, düşüncelerinize aynen katılıyorum. Sizi tekrar dergide görmek istiyoruz.

Nüket Kocaacar / Antalya

Muazzez Hanım, Tanrıça İnanna'nın koruyuculuğu üzerinizde olsun!

Sayın Muazzez Hanım. Ben 23 yaşında yüksek öğrenimini Ziraat Mühendisi olarak tamamlamış bir genç kızım. Ama çocukluğumdan beri arkeoloji ve antropolojiye ilgi duydum ve üniversite sonrası bu ilgimi tatmin etme fırsatım da oldu. Bu dallarda öğrenim yapamamış olmanın acısını hep çektim ve bir ömür de çekeceğim. Ama bu dallarda üniversite eğitimi almış insanlar kadar bilgili olduğumu çok özür dileyerek söylemeliyim. Çünkü çok okudum, hâlâ da okuyorum. Pek çok arkeolog arkadaşım var. Elimden geldiğince kendimi yetiştirmeye çalışıyorum.

Başlarda Yunan Arkeolojisi idi ilgi alanım. Şimdi ise yanlış bir yerden başladığımın farkındayım. Bu amaçla Grekçe ve Latince öğrenmeye çalıştım. Yaklaşık bir sene onlarla uğraştım. Bu sıralarda Mezopotamya, okunmayı bekleyen sonsuz sayfalı bir kitap gibi açılıverdi önümde. Bizi biz yapan insanların, asıl medeniyetin tarihi, herşeyin kaynağı Mezopotamya... Sayın Kramer'in yazdığı, sizin de olağanüstü bir Türkçe ile dilimize çevirdiğiniz "Tarih Sümer'de Başlar" geldi ardından. Ve daha niceleri: Asur, Babil, Uruk hakkındaki kitaplar. İtiraf etmeliyim ki bu konularda en büyük zorluğu o medeniyetlerin dillerini bilmemekte çektim. Çivi yazısını öğrenmek istedim. Bu konuda yaptığım araştırmalar beni sayın Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç'ın "Sümer Dili ve Grameri"ne yöneltti. Çünkü bu konuda bildiğim tek Türkçe eserdi. Ama doyurucu olmadı.

Herhalde onların dillerini konuşmak, yazdıklarını anlamak çok güzel ve özel birşey olmalı. Bu konuda kendinizi dünyanının en şanslı insanı sayımız lütfen.

Dergi ve gazetelerde yapmış olduğunuz röportajlarda sizden hep "Son Sümer Tanrıçası ve Kraliçesi" diye bahsediliyor. Diğer Sümer Tanrıçalarının gökyüzünden bir yerlerde size baktıklarını ve imrendiklerini düşünüyorum. Ve bence asıl sevilmesi, minnet duyulması, alkışlanması ge-

reken insanlar sizlersiniz. Ne pop yıldızları, ne de sporcular... Kültürümüze olan katkılarınız ayakta alkışlanmalıdır.

Tanrıça İnanna'nın koruyuculuğu hep üzerinizde olsun!

Ebru Bulal / Uşak

Çiçek hastalığına dair...

Bilim ve Ütopya dergisinin Ekim 1997 tarihli 40. sayısının "Forum" sütununda Dr. Tolga Ersoy imzasıyla yayımlanan "Çiçek tarihi için ekler" başlıklı yazıda, derginizin Ağustos 1997 tarihli 38. sayısında yayımlananan "Yeryüzünden silinen bir hastalığın öyküsü Çiçek" başlıklı yazım sözkonusu edilmiştir. Öncelikle her türlü bilimsel eleştiri ve katkıya açık olduğumu ve bundan memnunluk duyduğumu belirtmek isterim. Ancak Dr. Ersoy'un önemli birkaç noktayı atladığımı belirterek giriş yaptığı yazısında gerekli gördüğü ekler, kanımca konuyu bilimsel olmaktan çok, politik platforma oturtma çabasına dayanıyor. Dr. Ersoy'la politik anlamda birçok noktada örtüşebilecek fikirlerimizin bulunabileceğini düşünüyorum, fakat bilim tarihi ve özellikle de tıp tarihi konularına yaklaşımımda bilimsel kaynaklara dayalı nesnelliğe ve politik söylemler kullanmamaya özen gösterdiğimi de belirtmek isterim. Bu bağlamda yazarın "kuşkusuz dünya tarihinde hastalıkla ilgili olarak en önemli olay, onun sömürgeciliğin bir göstergesi olmasıdır" şeklindeki kişisel yorumunun öznel bir yargı olduğunu düşünüyorum. Böyle genelleyici yargılara ulaştığımızda, yazarın da örnek olarak verdiği ve 14. yüzyılda Orta Asya'dan Avrupa'ya ticaret yolları aracılığı ile yayıldığı düşünülen veba salgınını, hangi sömürgeci zihniyete bağlamamız gerekecektir?

Dr. Ersoy'un gerekli gördüğü diğer eklerden olan, hastalığın yayılma yolları ve yüzyıllar içinde yaptığı pekçok salgın bu makalenin kapsamı içine alınabilirdi. Ancak hakkında birçok kitap yazılmış böyle geniş bir konuyu sınırlama gereği duyduğumdan bu konudaki pekçok bilgiyi yazı kapsamı dışında bırakmak zorunda kaldım. Çünkü yazıdaki amacım geniş bir çiçek hastalığı tarihçesi ortaya koymaktan çok, bu ilginç hastalığın eski uygarlıklardan günümüze gelene dek olan gelişiminin kısa bir öyküsünü verebilmekti.

Yazarın son paragrafta üzerinde durduğu ve tıp alanında insan sağlığı ve yaşam kalitesinin arttırılması yolundaki bilimsel mücadeleleri "çiçek virüsünün bilim-insan aracılığı ile yok edilmesine yönelik etik sorun" ve "insan unsurunu dışlayan, giderek yok sayan bilimsel ilerlemenin ulaşabileceği korkutucu sınırlar" olarak nitelemenin, hekimlik mesleğinin amacı ile ne derece bağdaştığı tartışılabilir. Bilimin ulaştığı korkutucu sınırlar nitelemesini, tıpta; örneğin gen mühendisliği alanındaki bazı gelişmeler ya da biyolojik savaşlar için kullanabiliriz, ancak salgınlara yol açarak insan yaşamını tehdit eden ve sağaltımında başarı kazanılan bir hastalık etkeninin ortadan kaldırılmasında "etik sorun" teriminin kullanılmasının uygun olmadığını düşünüyorum.

Dr. Ersoy'a katkıları için teşekkür ederim. Saygılarımla.

Gülten Dinç (İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Anabilim Dalı)

Reankarnasyon nedir?

Bilim ve Ütopya'yı bir yıldır okuyorum. Bu bir yıl içinde kafamdaki birçok soruya derginiz sayesinde yanıt buldum. Size teşekkür ederim.

Bir konuda daha ayrıntılı bilgi edinmek istiyorum. Reankarnasyon, Mistisizmin insanları kandırmak için kullandığı bir kalkan mı, yoksa bilimsel bir açıklaması var mı?

Özgür Uyar / Fevziye köyü, Ortaca-Muğla

Ü. Öngel'e yanıt

Bilim ve Ütopya Dergisi'nin Ekim 1997 tarihli 40. sayısında Sayın Üstün Öngel tarafından kaleme alınan "Vücudum Benimdir, İstediğim Gibi kullanırım" başlıklı yazıyı zevkle okudum. Uzun süre emek verilerek hazırlanmış bu makalenin varlığından en başından beri haberdar olan biri olarak, derginizde yayımlanıp daha geniş kitlelere ulaşması mutluluğumu daha da artırmıştır.

Sözü geçen makalenin dipnotlar bölümündeki birinci maddede şahsıma bilgi tahrifatı yaptığım savı ile yöneltilen eleştirilere katılmadığımdan kısa da olsa bir yanıt verme ihtiyacı hissettim ve tarafsız yayıncılık ilkesine bağlılığımızdan yola çıkarak sizlerle paylaşmak istedim.

Sayın Üstün Öngel'in atıfda bulunduğu *Sporda Doping ve İlaç Kullanımı* başlıklı "kitap/ çeviri/ derleme/ özet vb." tarafımdan hazırlanmış ve *Bağırgan Yayınları* tarafından Sporda Kuram Dizisi-7 olarak 1996 Kasım ayında Ankara'da basılmıştır. Sayın Öngel tarafından ayrıntılarıyla incelenmiş bu kitabı Anabolik Steroidler konu başlığının (yazarın makalesindeki örnek bu bölümle ilgili) Performansa Etkisi alt başlıklı bölümünde aşağıdaki cümleler bulunmaktadır.

Sayfa 55, Paragraf 4:

"Anabolik steroidlerin sporcular ve sporcu performansı üzerine ilişkin kesin etkileri konusundaki bilgilerdeki uyumsuzlar devam etmektedir. Ancak, anabolik steroidlerin aerobik metabolizma üzerine etkileri ön plana alınıp yorumlandığında, bu maddelerin, aerobik metabolizma ve maksimal oksijen tüketimi üzerine herhangi bir etkisi tesbit edilmemiştir."

Sayfa 55, Paragraf 5:

"Bireyin kendini iyi hissetmesi ile enerjisinin, saldırganlığının ve seksüel arzularının artması, anabolik steroid kullanımından sonra meydana gelen kişilik değişiklikleri arasında sayılabilir. Kişilik değişikliklerinden kaynaklanan performans artırıcı etkinin varsa ne şekilde olduğu tam olarak bilinmemektedir."

Sayfa 55, Paragraf 6: "Pekçok çalışmada anabolik steroidlerin kas kitlesi ve gücü üzerine etkilerinin incelenmesi amaçlanmış, ancak bu araştırmaların bitiminde, birbiriyle tutarsız veriler elde edilmiştir. Haupt ve Rovere (4) ise, bundan farklı olarak aşağıdaki koşulların sağlandığı durumlarda anabolik steroidlerin kuvveti anlamlı ve tutarlı olarak artıracağını ifade etmiştir."

Sayfa 56, Paragraf 1: "Anabolik steroidlerin performans üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalara ait tutarsız sonuçların bir nedeni, farklı analiz yöntemleri ile değişik deney protokollerinin uygulandığı çalışmalardan elde edilen verilerin karşılaştırılmasıdır."

Sayfa 57, paragraf 1: "Ancak değişik spor dallarındaki gerçek performans ile bu ölçüm arasındaki ilişkiyi gösteren somut veriler bulunmamaktadır."

Sayfa 57, parafraf 4:

"Anabolik steroidlerin kadınlar üzerindeki etkileri hakkındaki detaylı bilgilerin büyük kısmı daha önce de belirtildiği gibi, kulaktan dolma olup doğruluğu tartışmaya açıktır."

Bunlar Sayın Üstün Öngel tarafından irdelenip makalesinde de örnek olarak verilen alt başlıktan alınan ve anabolizan steroidlerle ilgili bilgilerin tartışmaya açık olduğunu vurgulayan cümlelerden bazılarıdır. Bu durumda aynı konuyla ilgili bazı makalelere "kitap/çeviri/derleme/özet vb."de yer verilmemiş olması bilgi saklanması ve bilgi tahrifatı yapıldığı anlamına gelmez. Bilimsel bir eser üstünde çalışan araştırmacı hem kendi sonuçlarını hem de diğer araştırmaları, okuyucu kitlesini de göz önüne alarak bir bilgi süzgecinden geçirir ve tarafsız olarak nakleder. Benim çalışmamda da kanımca bu kurala mümkün olduğu kadar sadık kalınmıştır.

Öte yandan Amerikan aslında olup da Türkçe "kitap/çeviri/derleme/özet vb."de bulunmayan 6'dan da daha fazla çalışmaya rastlanması son derece normaldir. Ancak bilgi saklanması ya da bilgi tahrifatı iddiasında, tartışılması gereken sayı değil bilimsel içerik olmalıdır. Bu türde eleştiriler ise konunun uzmanları tarafından yapıldığında geçerlilik arzeder. Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmanın bilimsel anlamda önemi yoktur.

Sanlı Sadi Kurdak (Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Anabilim Dalı) / Adana

Bilime sınıfsal açıdan yaklaşan tek yayın

Bilim ve Ütopya'yı tutuklanmadan önce düzenli okumaktaydım. Bana göre bilime sınıfsal bir bakış açısıyla yaklaşan tek yayın. Bildiğiniz gibi, *Bilim ve Teknik* dergisi artık bilimsel araştırmalardan uzak olduğu için kalitesinde bir düşüş yaşanmıştır. *Bilim ve Ütopya* dergisini tercih ediyoruz. Koğuştaki arkadaşlarla derginizi takip etmek istiyoruz.

Ozan Kabadayı / Gebze Cezaevi

Psikoloji-Psikiyatri tartışması

Sayın Üstün Öngel. Ekim sayısında Orhan Öztürk'ü eleştiren yazınızı okudum. Psikologlar ve psikiyatrlar arasındaki tartışma yeni değil. Fakat bu tartışma hep yerinde sayar. Bu kısırdöngüdeki en önemli sorumluluk bence psikologlardan kaynaklanıyor. Mesleğim gereği tanıdığım, hepsi de kendini geliştirmiş psikologların ortak bir özelliği vardı: Psikiyatrlara karşı takındıkları olumsuz tutum.

İki branşın ilgi alanları birbirine benzese de, altyapıları çok farklı. Bir insana tedavi uygulama hakkı gibi büyük bir sorumluluk, doğal olarak, insanın yapısını en iyi tanıyan bilim dalının yetkisine girmelidir: Bu da Tıp'dır. Ruhsal hastalıkların fizyolojik temellerinin kesin olmadığı savına dayanarak, psikiyatrlara gerek olmadığını ileri sürmek, oldukça abartılı bir yaklaşım.

Öte yandan birkaç hekimin bazı hastalara yetersiz ya da yanlış tedavi uygulamış olması da genelleştirilemez, sanırım. "İlaçların iyileştirdiğine dair kanıt yok" derken hatalı düşünmüyor musunuz? Sizce, serotonin geri alım inhibitorlarının, dopamin antagonistlerinin, benzodiyazepinlerin etkileri kanıtlanmamış mıdır?

Hekimlerin insanlarla ilişki ve iletişim kurma konusunda en becerili ve deneyimli meslek insanları olduğunu düşünüyorum. Psikologlara "sınırlarını bilmeleri" her derste tekrarlanıyorsa, hekimlere de "önce zarar verme" ilkesi her derste tekrarlanır.

Ruh ve akıl hastalıklarının tedavisinin can damarının psikoterapi olduğu iddiası da tek yanlıdır. Günümüzde, moleküler nöroloji ve moleküler psikiyatrideki gelişmeler, psikoterapinin önemini giderek azaltmaktadır.

Hastalıklara kuşbakışı bakabilmek için, insanı her yönüyle tanımak gerekir. Bu da ancak tıp eğitimi ile mümkündür. Bir psikolog, fizyolojik mekanizmaları bilemeyeceği için, konuya hiçbir zaman tüm yönleriyle egemen olamaz. Dolayısıyla, hastaların mutlaka bir psikiyatrin kontrolünden geçmesi gerekir.

Dr. M. Özer Tümer

Aynı yanlışa düşmeyin

Bilim ve Ütopya dergisini, *Aydınlık* gazetesinin eki olduğu dönemden beri izleyen bir okucuyum. Beğeniyle okuduğum derginizin yeni boyutlarının çok daha kullanışlı ve kalıcı olduğunu belirtmek isterim. Bence, sancılı ancak doğru bir karardı.

Bilim ve Ütopya'nın Ekim 1997 sayısındaki "Taşeron Dergiler" başlıklı yazı çok doğru noktalara parmak basıyor. Gerçekten TÜBİTAK'ın yayımladığı *Bilim ve Teknik* dergisi, her geçen gün biraz daha bir "aktarma organı" olarak işlev görmeye başladı ve özgünlüğünü büyük oranda yitirdi. Aslında, 1960'lı yıllardaki *Bilim ve Teknik* de çok farklı bir anlayış sergilemiyordu. Ama yine de, Toygar Akman gibi yazılarının tadı halen damağımda olan özgün Türk bilim insanlarına da yer veriliyordu.

Focus için çok daha fazlası söylenebilir sanıyorum. *Focus* dergisi, bilimi ileri derecede popülarize eden, özensiz hazırlanan bir dergi kanımca. Kişide, yalnız kâr amacıyla çıkarılan bir yutturmaca dergi izlenimi bırakıyor. Bu nedenle, uzun süredir *Focus*'u almama kararı verdim ve uyguluyorum.

Bilim ve Ütopya'nın bilinçli bir çizgisi var ve diğer iki örnekle karşılaştırılmayacak kadar kişilikli bir dergi. Yazılar, her zaman ilginç ve doyurucu. Severek okuyorum.

Ancak sözünü ettiğim başyazınızın yayımlandığı sayıda, talihsiz bir rastlantı sonucu olsa gerek, çelişkili bir örnekle karşılaşmak, beni üzdü.

Derginizin 72. sayfasında "Tehlike altındaki kuşlar" adlı yazı, *Scientific American*'ın Eylül 1997 tarihli sayısının 18. sayfasından alınmış. Ama kaynak belirtilmemiş. Bu hiç hoş değil! Özellikle, sözkonusu başyazınızın yayımlandığı sayıda olmamalıydı.

Bu tür ayrıntılara dikkat edilmesi, zaten çok doyurucu olan derginizi, daha da gurur duyulacak bir etkinliğe çevirecektir.

Dr. M. Özer Tümer

4. Tıpta Uzmanlık Eğitimi Kurultayı 13-14 Aralık'ta İstanbul'da

Tıpta uzmanlık eğitiminin çeşitli sorunlarının ele alındığı kurultayların dördüncüsü 13-14 Aralık günleri Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Oditoryumu'nda toplanıyor. Türk Tabipleri Birliği ve Uzmanlık Dernekleri Koordinasyon Kurulu tarafından düzenlenen Kurultay'ın ana teması bu yıl "Nitelikli uzmanlık eğitimi" olarak belirlendi.

İlki 1994 yılında düzenlenen Kurultay'a bu yıl da Sağlık Bakanlığı, Tıp fakülteleri, eğitim hastaneleri, uzmanlık dernekleri ve tabip odalarının temsilcileri katılması bekleniyor.

Kurultay'da ele alınacak oturum başlıkları şunlar: Uzmanlık eğitiminde durum. Uzmanlık eğitiminde değerlendirme ve denetleme yöntemleri. Uzmanlık dernekleri yeterlilik kurulları (Board) çalışmaları. Özel sağlık kuruluşlarında uzmanlık eğitimi. Eğitim hastanelerine yüksek öğretim statüsü.

Bilgi ve yazışma için: Türkocağı Cad. No: 17/3 Cağaloğlu/İst.

Tel: (0212) 514 02 92 ve (0212) 513 37 35 Faks: (0212) 513 37 36

Dr. Kürşat Yıldız (Düzenleme kurulu adına)

Umut veriyorsunuz

Sayın Metin Özbek. "İnsanın Öyküsü" adlı yazınızı ve üslubunuzu çok beğendim, teşekkür ederim. Eğer özürlü (sakat) olmasaydım bilim insanı olurdum. Makalelerimi de sizin gibi yazardım. Bu satırları yazarken bir homo sapiens yavrusu ağlaması da fonum. Bugünlerde çıktığım uzun yürüyüşlerde "İnsanın Öyküsü"nden kafama takılanları düşüneceğim.

Fakir sayılmam, ama "umut"a gereksinimim var. Bunu da bana (bize) sizler veriyorsunuz. Ne güzel Türkiye'li olmak... Hepinize başarılar dilerim.

Salih Rıfkı Güven / İzmir

Japonya anıları

Japonya'da şimdiye kadar görmediğim deniz mahluklarını görme ve tatma imkanı buldum. En çok hoşuma giden 'soba' oldu. Bir çesit çorba, içinde noodle dediğimiz ince makarna, kral karides, yumurta, balık parçaları ve yosun var. Tarifini istedim, vermediler, yemek tarifi istemek ayıpmış,"sen güzel pişirememişsin, bir de ben deneyeyim, bak gör nasıl pişiriliyormuş" anlamına geliyormuş. Başka ayıp olan şey başkalarının olduğu ortamda mendille burnunu temizlemek. Onun yerine burunlarını fırk fırk çeke çeke dolaşıyorlar.

Trende, metroda, otobüste herkes bir şeyler okuyor (Londra'yı bile geçmişler bu konuda). Dünyanın en büyük basımevleri Japonya'da. Ama okudukları şeyler: Ünlü Japon karikatür dergileri (comics) ve Japon porno dergileri. Çoluk çocuk, kadın erkek herkes pornoya bayılıyor ve heryerde okuyorlar. En ünlü Japon porno dergisi haftada bir basılıyor ve yaklaşık 200 sayfa, içinde erkekler için porno, kadınlar için porno, moda, sanat, reklam, TV, sinema, politika ve reklam ve reklam ve reklam, anlayacağınız ne ararsanız var... Lokantada masalarda günlük gazete ve o haftanın dergileri var, hem yiyip hem okuyorlar.

Son beş yıl içinde Japonya'yı işgal eden kültür ise İtalyan kültürü. Japonlar yaz tatilinde İtalya'ya gitmeye bayılıyorlar. Kyoto ve özellikle Tokyo'da, her yer İtalyan restaurant ile dolu. İtalyan supermarketler zincir üstüne zincir. Bu hipermarketlerden birisine gittim. İsmi, AL-PLAZA. İlk A harfi Alitalia (İtalyan Hava Yolları)'nın ilk A harfi gibi yazılıyor. İtalyan-Japon ortaklığı. Burada istediğin her şeyi bulabilirsin. Dünyanın en tehlikeli yiyeceği Fugu fish, sadece Japonya'da. Bu balık tetrodotoxin adı verilen çok kuvvetli bir zehiri vücudunda yapıyor. Fakat zehir vücudunun sadece belli bir kesiminde mevcut. Orayı kesip attığın zaman geri kalanı dünyanın en lezzetli balığı (imiş). Bu balığı pişiren lokantaların özel lisansları var ve özel lisanslı şefleri var. Lokantanın girişinde lokantanın ve şefin lisansı özel bir plaka içinde ve bu plakanın altında ise bir harakiri kılıcı var. Eğer ki müşterilerden birisi şefin hatası sonucu ölürse, şef harakiri yaparak kendisini öldürmek zorunda. Son beş yılda tüm Japonya'da 6 kişi ölmüş fugu balığından, tabi ki 6 şef de onları takip etmiş. Merak etmeyin, ben denemedim. Sadece lokantanın önünden geçtim ve fiyatları gördüm. Apertifler 50 sterlinden başlıyor ana yemekler ise 120 sterlinden. Fugu balığı için özel randevu alınıyor (ölümle randevu gibi...).

Japonya'da 12 adet TV kanalı var (normal anten ile alınan). 122 adet uydu ve kablolu kanal var. Bu kanallardan bir tanesi 24 saat balıkçılar için yayın yapıyor. Saatlerce oltanın ucunu seyrediyorsunuz, arka planda müzik falan da yok. İki üç saatte bir bir-iki ufak balık yakalanıyor, hemen arkasından reklamlar...

Beraber çalıştığımız Japon profesör beni evine yemeğe davet etti. Evde herşey elektronik. Koltuğa oturuyorsun, koltuk elektronik olarak vücudunun yapısına göre şekil değiştiriyor. Mutfak desen öyle, hiç görmediğim mutfak aletleri. Evin bir köşesi Sony home entertainment centre: double-video player, CD player, laser disc player, amplifier, projector, cinema screen, dolby-surround sound system. Onbin sterlinlik elektronik malzeme ve hepsi tek uzaktan kumanda cihazına bağlı.

Bazı tuvaletler uzaktan normal bir tuvalet (alafranga) gibi gözüküyor. Ama yakından... Öncelikle tuvaletin oturağı çok rahat, birazcık yumuşak. Hemen sağımızda elektronik bir kontrol paneli var. Bu panel ile oturağın öne-arkaya-sağa-sola eğimini ve yüksekliğini ayarlayabiliyorsunuz. Yine bu panel ile oturağın sıcaklığını ayarlamak ve mıçarken dinleyeceğiniz radyoyu ayarlamak mümkün. Sol tarafınızda başka bir panel var. Bu panelin üstünde üç ayrı popo resmi var. Birincisi bir erkek poposu, ikincisi bir bayan poposu, üçüncüsü bir bayan poposu ama altında rüzgar işareti ile. Kapıya doğru depar atma pozisyonunu aldıktan sonra ya allah deyip birinci popoya dokundum. Popomun altında metal-plastik bir kol belirdi ve ılık bir su ile popom yıkanmaya başladı. Kol sirküler hareketlerle su fışkırtıyordu. Sonra bayan poposu resmine dokundum. Aynı kol bu sefer önden arkaya hareketlerle popomu yıkamaya başladı. Sonra üçüncü resme dokundum, ilk kol geri gitti başka bir kol belirdi ve bu kol ılık bir hava vererek popomu kuruttu. Pes birader bu kadar olmaz ki deyip ayağa fırladım, alet ayağa kalktığımı hissedip sifonu çekti. Kapıyı açtım ki alet kapıyı açtığımı hissedip oturağın kapağını kapattı.

Selim Cellek / Londra

Ölümüne çalışma özgürlüğü!

Die Welt gazetesinin 05.07.1997 tarihinde "Gün Uzun, Gece Kısa" başlıklı haberde Japonya'daki çalışma ortamı hakkında şu bilgiler verilmektedir.

Öldürücü çalışma yaşamı: Japonya'da fazla çalışmadan dolayı intihar "Karoshi" iş kazası olarak kabul edilmektedir.

24 yaşındaki Eiji Harada fazla çalışmadan dolayı intihar etmiştir. Eiji Harada üniversiteyi bitirdikten sonra Dentsu reklam şirketinde çalışmaya başlar. Çok kısa zamanda iş başından aşar. Gece geç saatlere kadar büroda çalışır. Meslek hayatının ikinci senesinde Eiji'nin geceleri, çalışma gününe ait olmuştur. Ailesi ve arkadaşları artık onu göremz. Sekiz ay haftada dört gün, gece ikiye kadar çalışmış. İntihar etmeden bir ay önceye kadar, her üç günde bir sabah saat altıya kadar çalışmış. Belli ettirmeden babasının bürosuna yakın bir yerde uyukluyormuş.

1995 senesinde 76 tane intihar olayı iş kazası olarak mahkemelerde kabul edilmiş. Bu sayı daha önceki senelerin iki misliymiş.

Kanoshi kurbanlarının sayısının daha yüksek olduğunu söylüyorlar. Bu tür olaylarla ilgili koruma derneklerinin verdiği bilgiye göre, senede 10 bin kişinin intihar ettiği söyleniyor. 1996 senesinin bazı olayları üzerine tartışmalar halen devam ediyor. Eiji Harada'nın ailesi de, Dentsu'ya karşı 120 milyonluk (yen) mahkeme davası açmışlar. Mahkeme aileyi haklı bulmuş. Yalnız şirket bu kararı temyiz etmiş.

Japonya'da intihar olayları memurlar arasında sıkça görülüyormuş. Bir taşıma işletmesinde çalışan yaşlı bir memur tramvayda uykuya dalmış. Ve bir daha da uyanmamış. Ölmeden önce tam altı gün 24 saat çalışmış.

Trenler takım elbiseli yolcularla dolu, çoğu da sarhoş.

Japonya'daki ekonomik yükselme dönemi bitmiştir. Bunu da en acı bir şekilde çalışanlar hissetmektedirler. İşten çıkarmalar yaşanıyor. Yarım senelik bonolar (ikramiyeler) ödenmiyor. Yeni bir evi kiralayabilmek ancak çalışanlar için kenar semtlerde mümkün oluyor, çünkü merkezde kiralar çok pahalıymış. Kenar semtlerde oturmak demek, yolda daha fazla zaman geçirmek demektir. Bu da insanların tramvayda yatması mecburiyetini getiriyor.

Metroda yolculuk yapıyorsunuz, aniden tramvay duruyor. Yolcular bunun sebebini hemen anlarlar. Gene biri intihar etmiştir. Yolcular sadece işe geç kalacakları için canlarını sıkarlar.

Haberi özetledim. Bu kadarı da bile, kapitalist ülkelerde günlük hayatın nasıl olduğunu göstermeye yeterlidir. Ayrıca bu ülkelerdeki insanların da ne kadar özgür olduklarını göstermek açısından da bu haber dikkat çekici.

Yaşar Kırma / Almanya

Kız öğrencilerin Tıp Fakültesi'ne kabulünün 75. yılı

İmparatorluk yıkılıp TBMM Hükümeti kurulunca genç kızlarımız kendi ülkesinde okuyup hekim olma mücadelesine giriştiler. Kurumların yeniden yapılandığı bu dönemde, Tıp Fakültesi'ne kaydolma hakkını elde ettiler. Eylül 1922'de Tıp Fakültesi'ne on kız öğrenci girdi.

Prof. Dr. Nuran Yıldırım (*)

Dünyada olduğu gibi bizde de sağlık alanındaki ilk kadın mesleği ebeliktir. Ebeler önceleri usta-çırak yöntemi ile yetişirken, zamanla cahil ve yetersiz ebeler yüzünden anne ve bebek ölümlerinin çoğalması yetkilileri harekete geçirmişti. 1839 yılında yeniden yapılandırılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bir "Ebe Sınıfı" açılarak ebelere buraya devam etme ve diploma alma mecburiyeti getirilmişti. Ancak bu elbette sadece imparatorluğun payitahtı olan İstanbul için geçerliydi. Diğer vilayetlerde kadınlar, yine geleneksel bilgilerle yetişmiş ebe kadınlar tarafından doğurtuluyordu.

Kadınlarımızın, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de başlayan, meslek sahibi olmak için sağlık eğitimi alma macerası, uzun yıllar sonra hemşirelik ile devam etmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin, orduya hekim yetiştirmek gayesiyle açıldığı gözönünde tutulursa, buraya kız öğrenci almanın hiç gündeme gelmemiş olması yadırganmamalıdır. Ancak 1867'de açılan sivil tıp okulu, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye de kız öğrenci kabulü düşünülmemiştir.

Tanzimat'tan sonra bu alandaki boşluk yabancılar tarafından doldurulmuş, İstanbul'da özellikle yabancı kadın jinekologlar ve diş hekimleri muayenehane açarak hasta kabul etmeye başlamıştır.

1917 yılında Sıhhiye Meclis-i Umumisi kadınların hekimlik yapmalarında, dolayısıyla tıp fakültesinde okumalarında bir sakınca olmadığını açıklamıştı. Bundan cesaret alarak kendilerine hekim olma yolunun açıldığını düşünen üç kız öğrenci, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin devamı olan İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'ne kaydolmak için başvurdu. Ancak kabul edilmediler. İdealist kızlar hekim olabilmek için yurtdışına gitmeye başladı. Würzburg Tıp Fakültesi'ni bitiren Safiye Ali İstanbul'a geldi. Onu Almanya'da öğrenim gören Bedriye Bedri, Semiramis Ekrem, İngiltere'de okuyan Hayrünnisa ve Boston Tufts Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitiren Fatma Arif (Atasagun) Hanımlar izledi.

İmparatorluk yıkılıp TBMM Hükümeti kurulunca genç kızlarımız kendi ülkesinde okuyup hekim olma mücadelesine giriştiler. Kurumların yeniden yapılandırıldığı bu dönemde, Tıp Fakültesi'ne kaydolma hakkını elde ettiler. Eylül 1922'de Tıp Fakültesi'ne on kız öğrenci girdi. 1927'de mezun olan altı öğrenci, 1928'de stajlarını tamamlayarak hayata atıldı. Dr. İffet Naim Onur (cerrahi), Dr. Suat Rasim Giz (cerrahi), Dr. Emine Sabiha Süleyman Sayın (pediatri), Dr. Fitnat Celal Taygun (cerrahi) ve Dr. Hamdiye Abdürrahim Rauf Maral (cilt hastalıkları, fiziksel tıp ve radyoterapi) uzman hekim olarak mesleklerini başarı ile icra etti. İlk mezunlardan Müfide Kazım (Küley) akademik hayata atıldı, profesörlüğe yükseldi. 1943-1973 yılları arasında verdiği dersler ve yazdığı kitaplarla pek çok hekim ve uzman hekim yetiştirdi. İstanbul Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniği'nde gastroenteroloji seksiyonunu kurdu.

Kadınlar tıp alanında uluslararası başarıya sahip

Prof. Dr. Türkan Akyol Sağlık Bakanlığı, Prof. Dr. İlhan Kerse HÜ Tıp Fakül-

Sağlık Alanında Türk Kadını Sempozyumu

Kız öğrencilerin Tıp Fakültesi'ne kabulünün 75. yılında bu hakkı almak için mücadele edenleri anmanın gecikmiş bir görev olduğuna inanıyor, sağlık alanında yurdumuzdaki kadın potansiyelini tespit etmenin de bu alandaki öncü kadınlara ödenmesi gereken manevi bir borç olduğunu düşünüyoruz. Toplum, kadınlarımızın sağlık alanında neler başardığını bilmeli genç kuşaklar bugünlere nasıl gelindiğini öğrenmeli, bu öncü kadınları örnek almalıdır. "Sağlık Alanında Türk Kadını Sempozyumu", bu amaçlar doğrultusunda, İstanbul Tabip Odası'nın önerimize sıcak yaklaşımı, benimsemesi ve yakın işbirliği ile düzenlenmiştir.

İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ve İstanbul Tabip Odası tarafından 13-14 Kasım 1997 tarihlerinde, İstanbul Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı 1933 Üniversite Reformu Anfisi'nde gerçekleştirilecek sempozyumda ele alınacak konulardan bazıları şunlardır:

Türkiye'de Kadın Eczacılar, Türkiye Bilimler Akademisi Bağlamında Prof. Dr. Ayhan Çavdar; Türk Diş Hekimliği Tarihinde kadın, Prof. Dr. Asuman (Berk) Baytop; Farmakognazi Alanında Akademik Dereceleri Kazanan İlk Türk Kadını, Sağlık Alanından Gelen Kadın Politikacılar, Tıp Tarihi Alanında Öncü Bir Kadın: Prof. Dr. Emine M. Atabek; Türkiye'de Hemşireliğin Başlangıcı, Cumhuriyet'in İlk Kadın Cerrahları, Türkiye'nin İlk Kadın Profesörü Kamile Şevki Mutlu, Kadın Baniler ve Darüşşifaları, Hidroklimatoloji'de Türk Kadınının Yeri, Türk Veteriner Hekimliğinde Kadınlar ve Sağlık Alanına Katkıları, İstanbul Tıp Fakültesi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde Kadın Öğretim Üyeleri, 1960'lı Yıllarda Edirne'de Başlatılan Ana-Çocuk Sağlığı Hizmetlerinin Öncüsü Dr. Saadet Yardım, Kadın Hekimlerimizin Öncüsü Prof. Dr. Müfide Küley, Türk Hemşireliğinde Büyük Bir Öncü Prof. Dr. Perihan Velioğlu, Pediatrist Gültekin Ağaoğlu, Fizyolojide İlk Kadın Öğretim Üyesi Prof.Dr. Meliha Terzioğlu, İlk Okullu Hemşiremiz Esma Deniz, Türkiye'nin İlk Kadın Jinekoloğu Dr. Fatma Arif Atasagun, İlk Kadın Plastik Cerrahımız Prof. Dr. Güler Gürsu, İlk Kadın Patologlarımız Prof. Dr. Münevver Yörorman ve Prof. Dr. Talia Bali Aykan

tesi Dekanlığı, Prof. Dr. Yüksel Noras HÜ Diş Hekimliği Fakültesi Dekanlığı, Prof. Dr. Gülümser Koçak İstanbul Diş Hekimleri Odası Başkanlığı yaptı. İstanbul Lepra Hastanesi'nin kurucusu olan Prof. Dr. Türkan Saylan 1986'da toplumsal kalkınmaya sağladığı katkı nedeniyle 1. Uluslararası Gandi Ödülü'nü kazandı. Prof. Dr. Kamile Şevki Mutlu'ya ölümünden sonra 1994 yılında TÜBİTAK Hizmet Ödülü verildi.

Günümüz Türkiye'sinde tıp fakülteleri mezunları incelendiğinde çoğunda ilk üç sırayı kızların paylaştığı görülür.

Çağdaş Türk kadını sağlık alanında birçok ulusal ve uluslararası başarıya imza atmıştır. Bu yıl, Uluslararası Estetik Plastik Cerrahi Derneği (ISAPS) Başkanlığına ilk kez bir kadın seçildi. Prof. Dr. Güler Gürsu'nun bu göreve layık görülmesi Türk kadınlarının gururudur. Prof. Dr. Güler Gürsu, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) Emniyetli Toplum ve Kazaları Önleme Ortak Çalışma Merkezi'nde direktörlük görevini de sürdürmektedir.

Günümüzde, İstanbul Dişhekimliği Fakültesi Dekanlığı (Prof. Dr. Altan Gülhan Özerkan), Türk Tabipleri Birliği Başkanlığı (Dr. Füsun Sayek), İÜ Adli Tıp Enstitüsü Müdürlüğü (Prof. Dr. Sevil Atasoy), İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü (Prof. Dr. Perihan Baslo) ile ebelik ve hemşirelik yüksek okulları müdürlükleri kadınlar tarafından başarı ile yürütülmektedir.

1929-30 öğretim yılında, Tıp Fakültesi'nin stajer öğrencileri bir arada.

New York Bilimler Akademisi bu yıl "İnsan Hakları Ödülü"nü Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Zuhal Amato'ya verdi. İnsan hakları ile ilgili konuların tıp eğitimine girmesi için sarf ettiği çabalar nedeniyle bu ödülü kazanan Amato, İzmir Tabip Odası Başkanlığı da yapmıştı. Halen Dünya Sağlık Örgütü'nün altı genel müdüründen biri olan Prof. Dr. Tomris Tümen'den sonra, Prof. Dr. Ayşe Akın da geçtiğimiz günlerde WHO Avrupa Bölge Komitesi Denetleme Kurulu üyeliğine seçildi.

(*) İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi.

SARMAL YAYINEVİ

Yazının İsyanı

DUNE MESİHİ (Yeni)

Frank Herbert / Tür: Deniz Vural - Arzu Taşçıoğlu

(DUNE dizisinin ikinci kitabı) 1.000.000 TL.

IRKÇILIK, MODERNİTE VE KİMLİK

Yay. Haz. A. Rattansi - S. Westwood

Tür: Sevda Akyüz 1.000.000 TL. (Yeni)

ELEKTRONİK GÖZ (Yeni)

David Lyon / Tür: Dilek Hattatoğlu 800.000 TL.

BİN YIL EŞİĞİNDE MARKSİZM VE TÜRKİYE SOLU (Yeni)

Metin Çulhaoğlu 800.000 TL.

FEMİNİST İKTİSAT'ın Bakışı (*Postmodernist mi?*) (Yeni)

Ufuk Serdaroğlu 500.000 TL.

Din Üzerine PAŞAMA MEKTUPLAR (Yeni)

Ayşe Nil 500.000 TL.

EINSTEIN'IN BÜYÜK YANILGISI

Donald Goldsmith

Tür: Prof. Dr. Fatma Esin 600.000 TL. (Yeni)

KISA 20. YÜZYIL 1914-1991 Aşırılıklar Çağı

Eric Hobsbawm / Yavuz Alogan 1 750 000 TL

Sarmal Yayınevi 16. İstanbul Kitap Fuar'ında A Salon (alt kat) 78 no'lu stand'ta kitaplarını sergileyecektir

Fuar süresince % 20 indirim yapılacaktır.

"Tıp'ta ve Biyoteknolojide Etik" Konferası'ndan izlenimler

Almanya'daki konferansta Nazi vahşetinin tıp alanındaki uygulamaları bir kez daha lanetlendi. Teknolojik gelişmelerin yanı sıra oluşan etik sorunlara dikkat çekildi.

Dt. Arın Namal (*)

1946 ile 1947 yılları arasında Nürnberg Hukuk Sarayı'nda, 2. Dünya Savaşı vahşetinin sorumlusu Naziler'in yargılandığı uluslararası mahkemenin devamı olarak Nazilere hizmet etmiş meslek gruplarının eylemlerini değerlendirmeye alan 12 ek dava daha görülüyordu. Bunların ilki 21 Kasım 1946'dan 21 Ağustos 1947'ye kadar süren, hekimlerin ve sağlık örgütlenmesinde üst düzey yetkililerin yargılandığı dava idi. Amerikalılar'dan oluşan hakim heyeti yargılananlardan yedisine idam cezası veriyor, yedisini müebbet hapisle cezalandırıyor, ikisini on ile yirmi yıl arasında hapse mahkum ediyor, yedisini de serbest bırakıyordu. Normalde davanın "kasıtlı adam öldürme", "bedene zarar verme" gerekçesi ile açılması beklenirken, verilen zarar "bilimsel araştırma" adı altında gerçekleştiğinden davalılar "izinli tıbbi deney" gerekçesine sığınıyorlardı. Mahkeme iki sav arasında kalmıştı: Bir yanda cezalandırılması gereken bedene zarar verme eylemi, öte yandan izin alındığı öne sürülen deneyler. Mahkeme, kararına dayanak oluşturulması amacıyla "Nürnberg'in On İlkesi" ya da "Nürnberg Kodeksi" diye adlandırılan kurallar dizgesini ortaya koyuyordu. (1)

İşte 12-15 Ekim 1997 tarihleri arasında dünya hekimleri ve "tıp ahlakı" uzmanları, bu kodeksin oluşturulmasının 50. yılında insanlığın 2. Dünya Savaşı'nda yaşadığı dramı lanetlemek, geçen süre içinde yeni felaketlerin önlenmesi için alınmış uluslararası kararları gözden geçirmek, bu kararların etkinliğini görüşmek, 21. yüzyıl tıbbının etik temellerini tartışmak amacıyla Almanya'nın Freiburg kentinde bir araya geldiler. 700 kişinin buluşması "Tıpta ve Biyoteknolojide Etik Kodlar-Birinci Dünya Konferansı" adını taşıyordu. Alman Eğitim, Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı ile Alman Bilimsel Araştırma Topluluğu'nun desteği ile gerçekleştirilen konferans, Freiburg Albert Ludwig Üniversitesi Tıpta Etik ve Hukuk Merkezi ile Göttingen kentindeki Tıpta Etik Akademesi'nin ortak çabalarının ürünü idi.

Naziler'in yaşattığı acıların nedenini insanlar kavramakta güçlük çekmediler, ne dün ne de bugün. İnsanı hiçe sayan, onu devletin "yüce" çıkarları doğrultusunda araç olarak gören anlayış, vahşet planlarını gözünü kırpmadan uygulamaya koymuştu. Ancak dün olduğu gibi bugün de yanıtlanması kolay olmayan, verilen yanıtlarla huzur bulamadığımız, yarınlar adına endişelerimizi silemediğimiz bir soru duruyor ortada: Yardım çağrısı aldığı her an, insana iyiliği için el uzatmaya yeminli hekim ve sağlık alanı çalışanları bu vahşete nasıl ortak olmuşlardı?

İşte başkanlığını Freiburg Üniversitesi Tıp Tarihi Ensitütüsü'nden Prof. Dr. Ulrich Tröhler'in yaptığı, genel sekreterlik görevini aynı üniversitenin Tıpta Etik ve Hukuk Merkezi yöneticisi Dr. Stella Reiter Theil'in üstlendiği konferans, Nürnberg Kodeksi'nden bu yana tıbbın çeşitli alanlarındaki uygulamalarda etik ilkelerin gözetilmesi amacıyla oluşturulmuş onlarca bildirgenin işlevlerini ne ölçüde yerine getirebildiklerini sorgularken, "hekim kimliği"nin oluşmasını da tartışmaya açıyordu. Çeşitli bilim sınavlarının verilmesiyle ulaşılıverecek bir kimlik olabilir miydi hekimlik? Bu kimliği taşıyan insanın, insancıl açıdan donanımı nasıl değerlendirilecekti? Bu sorulara yanıt aramak, geçmişin bilançosunu çıkarmak üzere 12 Ekim sabahı topluluk bir araya geldi. Toplantının yapıldığı salonu, Hitler Almanyası'nda hekimler eliyle gerçekleştirilen vahşetin yazılı ve resimli belgelerinin yer aldığı panolar çevreliyordu. Eteğine tutunmuş üç küçük çocuğuyla gaz odasına yürüyen Macar yahudi kadının yer aldığı resme bakmak mümkün değildi.

"İnsanın mümkün olan her şeyi yapmaya hakkı var mıdır?"

Açılış, kongrenin gerçekleştiği Freiburg Konser Binası'nın büyük salonunda kongre Başkanı Prof. Dr. Urich Tröhler'in konukları selamlayıp ilk sözü Alman Adalet Bakanı'na vermesiyle başlıyordu: Adalet Bakanı Edzard Schmidt

Çok çeşitli ülkelerden 700'e yakın katılımcısı olan konferans canlı oturumlarla sürdü.

Jörtzig, günümüzde ulusal sınırların çoktan aşıldığını, bu nedenle uluslararası standartlar geliştirmenin önemini vurguluyor, ancak geçmişin acı izleri nedeniyle Almanya'nın Avrupa Biyoetik Konvensiyonu'na tam onay vermeyerek çekince koyduğunu hatırlatıyordu. Avrupa Birliği'nce tıp uygulamalarında gözetilmesi gereken etik ilkeleri ifade eden konvensiyonda, şuuru yerinde olmayanlar üzerinde yasal vasisinden rıza alınarak denemede bulunmak konusunda ortaya konan ölçütleri berrak bulmayan Almanya, konuyu geniş çercevede tartışmaya devam ediyordu. Ardından söz alan Alman Bilim Araştırma ve Sanat Bakanı Klaus von Trohta, etiğin temel sorusu ile başlıyordu konuşmasına: "İnsanın mümkün olan herşeyi yapmaya hakkı var mıdır?" Trohta, insan duyarlılığının bilime yansıması gerektiğini vurgularken, etiğin tıp eğitimi içinde en başından itibaren yeralması gerektiğine işaret ediyor, Almanya'da bu doğrultuda adımlar atıldığını açıklıyordu. Tübingen Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki yerleşik etik eğitimi, birçok tıp fakültesinde bu doğrultuda başlatılmış projelere iyi bir örnekti.

Sıra Freiburg Üniversitesi Rektörü'ne gelmişti. Rektör Prof. Dr. Wolfgang Jager, hekimin eyleminin iki dayanağı olduğunu açıklıyordu konuşmasında: Bilimsel bilgi, teknik olanağın yanında, mesleğin etik değerleri... Ancak etik değerlere bağlılık zaman zaman çiğnenmiş, yok sayılabilmişti. 1947'ye böyle gelinmişti. Rektör 17. yüzyılın ünlü hekimi Sydenham'ın sözünü anımsatıyordu konuklara: "Kendim hastalandığımda nasıl bakılmayı istiyorsam, başkalarına da öyle bakmalıyım". Bu nedenle hekimlik eğitiminde hekim kimliğinin oluşmasındaki eksiklikler görülmeli, hekim eğitimi bilgi yüklemesi ile sınırlandırılmayıp, bu kimliğin gerektirdiği özelliklerin özümletilmesinin yolları aranmalıydı. Hipokrat yemini, hekimler ve araştırmacılar arasında pay edilerek kullanılamazdı.

Konferansın vize başkanı ünlü tıp etikçisi Lübeck Üniversitesi Tıp ve Bilim Tarihi Enstitüsü'nden Prof. Dr. Dietrich von Engelhardt, açılışta kendine verilen söz hakkına, "tıp uygulamalarında etik ilkelerin gözetilmesi için oluşturduğumuz birçok bildirgeyi daha etkin kılmanın yolu nedir?" sorusuyla başlıyor, "etik şovu yapmak için değil, tıp alanında etiği işler kılmak için" buluşulduğunu vurguluyordu. Prof. Dr. Engelhard'a göre tıp öğreniminde "etik" eğitimi son derece önemliydi ve bu nedenle bir çağrıda bulunuyordu: "Tıp etiği alanını ekonomik kaygılarla tıp tarihi kürsülerine bağlamaktan artık vazgeçin!" Engelhardt'ın son sözleri de çarpıcıydı: Ahlak konusunda nutuk atmak kolay, ahlaklı davranmak güçtü. Halk arasında eski bir deyiş de bu nedenle böyle şekillenmişti: "Kim durmadan erdemden söz ediyorsa o erdemsizdir".

Kongrenin açılışı öncesinde Freiburg kenti Hıristiyan Kiliseleri Birliği ve Musevi Cemaatinin birlikte düzenledikleri İnsanlıktan çıkmış Tıbbın Bütün Kurbanlarına" adanmış dini anma töreninden bir görüntü.

Naziler'in çarpıtmaları

5 gün boyunca onlarca ana ve paralel oturumda Avrupalı ve ABD'li temsilcilerin yanında Jamaica'dan Arnavutluk'a, Tanzanya'dan Çek Cumhuriyeti'ne, Venezuella'dan Küba'ya varana kadar pek çok ülkeden 210 katılımcı söz aldı.

"Kültürlerarası ve Dinlerarası Etik", "Tıp Eğitiminde Etik Öğretimi", "Transplantasyon Etiği", "Ötanazi", "Etik Kodlar", "Acil Tıbbında Etik Kodlar-Etik İlkeler", "Modern Tıp Uygulamalaları ve Etik Kuralların Gelişmesinin Tarinsel Boyutu", "Klinik Etik Komiteler", "Psikiyatride Rıza", "Eski Yugoslavya'da Savaşta Tıbbın Kötüye Kullanımı ve İnsan Haklarını İhlali" vb. başlıkları taşıyan oturumlar, tek bir insanın yaşamına yöneltilmiş tehdidin, toplumu, giderek insanlığı etkileyeceğini vurguluyordu.

Ana oturumlarda yarımşar saat söz hakkı tanınan ünlü uzmanlar, ilginç değerlendirmeleri ile konferansa katkıda bulunuyorlardı. ABD Georgetown Üniversitesi Tıp Merkezi Sağlık ve Hümaniter Bilimler Bölümü'nden Prof. Dr. Arrem Reich, yüzyılın en büyük trajedisine imza atan Naziler'in hekimlikte temel doğru olan "gereksinimi olan özen" ilkesi önüne "koruyuculuk, önlem alma" kavramlarını geçirdiklerine işaret ediyor, bu kavramların idealize edildiğini söylüyordu. Daha 1932'lerde alkole, sigaraya karşı toplum sağlığı kampanyaları başlatılmış, masum bu amaç 1933'de sağlam ırk idealinin hizmetine sokularak "Sen hiçsin, önemli olan halkın" propagandası işlerliğe konulmuştu. Onbinlerce insan üzerinde girişilen deneyler bu anlayışla açıklanmaya çalışılıyordu. Toplumdaki sağlıklı bireyler değerliydi, hasta, sakat, yaşlılar değil. "Halk sağlığı" maskesi altında çocuklara ötanazi programları uygulandı. "Koruyucu hekimlik", saf Alman ırkı yaratma amacını kılıf seçildi. Hitler 30 Ocak 1933 tarihinde iktidara geçtiğinde Alman İç Hastalıkları Hekimleri Birliği, Alman Cerrahlar Birliği, Hitler'in doğum günü olan 20 Nisan'da ona bağlılıklarını bildiriyor, Hitler iktidarında koalisyona ortak Alman Ulusal Halk Partisi'nin önde gelenlerinden Dr. Alfons Stauder de 21 Mart 1933'de "Alman Hekim Birliklerinin imparatorluk yönetiminin ulusal kalkınma amacı doğrultusunda tüm toplum katmanları arasında tam bir ulusal birlik teşil etmeye, bu büyük vatana görevi doğrultusunda halk sağlığına hizmet etmeye hazır olduklarını..." ifade ediyordu. (2) Özürlü çocuklara yönelik ötanazi programlarına katılan bir hemşire "gözümüzde yaşlarla öldürücü iğneleri uyguluyorduk" derken, yeminlerinin gerekli kıldığı hasta, yardıma muhtaç kişiye özenle bakım ilkesini toplum sağlığını koruma amacına kurban edişlerinin yarattığı vicdani ikilemi vurgulamış oluyordu. Hastanın tıbbi yardım alma, özenle bakılma hakkı, Alman halkının korunması idealine kurban edilmişti bir manipülasyonla. Prof Dr. Reich konuşmasının sonunda üç ders çıkarılması gerektiğini vurguluyordu: 1) "Anlayışla yaklaşım" kavramına tıpta, yaşamımızda, kültürümüzde daha fazla özen göstermeliyiz. 2) Sağlık alanı çalışanları sorumlu oldukları kişilere "anlayışla, ilgiyle yaklaşma"nın önemini daha iyi kavramalılar. Hipokrat yemininde yeraldığı gibi başkasının acısı

bizi ilgilendirmeli. 3) Nürnberg tek örnek değil. Yine bu yüzyılda eş zamanlı olarak Alabama'da zencilere sifiliz bulaştırılarak denemeler yürütüldü. Yoksul insanlar üzerinde dünyanın birçok yerinde yürütülen denemeler var. "Kötü yaşam kalitesi" değerlendirmesiyle ağır hasarlı doğanları öldürmeyi savunuyoruz. Nürnberg'i unutmayalım. Duyarsızlık bütün ahlaki değerleri yok edecektir. Nürnberg'den öğreneceğimiz şudur: Tıpta, insana özen göstermek, sevgiyle bakım önemlidir.

Konferansın ilk gün konuşmaları içinde yer verilmiş uzmanlardan birisi de Almanya'nın Hannover kentinde Batın ve Transplantasyon Tıbbi Merkezi yöneticisi olan Prof. Dr. Rudolf Pichlmayr'dı. Üzüntü verici bir rastlantı olarak geçtiğimiz Ağustos ayında vefat etmiş olan Pichlmayr'ın konferans için hazırlamış olduğu konuşmayı genç asistanı duygu yüklü, ama söylemdeki ahlaki çağrılara yürekten inanmış bir sesle okuyordu. Vefat sonrasında ünlü hekimin anesteziyolog olan eşi, eşinin adını vermediği, ancak onu düşü olan transplantasyon yapılmış ya da yapılacak olan çocuk ve gençlere psikososyal destek sağlama amacını taşıyan bir vakıf kurmuştu ve açılış günü akşamı Albert E. Kaiber yönetimindeki Basel Collegium Musicum Orkestra'sının verdiği konser izleyicileri bu vakfa bağışta bulunmaya çağırıyordu. Pichlmayr'ın engin deneyiminin ürünü olarak ardında bıraktığı sözler derin bir kaygının ifadesiydi: "İnsan üzerinde deney ile ilgili geliştirilmiş etik kurallar yasalaşmış olsalar bile yeterli güvence sağlayamayabiliyorlardı. Almanya, Nazi İmparatorluğundan önce insan üzerinde deneyin kurallarını belirlemiş ilk ülkeydi. Öyle ki bu yasalar bugün bile geçerliğini koruyacak nitelikteydiler;" Araştırmayı, araştırma sonuçlarını bugün de hastanın çıkarının üzerinde tutan hekimlerin varlığı Pichlmayr'ın endişesinin kaynağını teşkil ediyordu. Etik bildirgelerin dünya çapında etkili olacaklarına inanmayı tehlikeli buluyor, çeşitli düzeyde örgütlenmiş "etik kurul"ların işleyişlerine titizlik kazandırılmasını savunuyordu.

Nazi vahşetinin tanıkları

Konferansın Nazi vahşetine tanık olmuş konukları vardı. İsveç'ten gelmiş "Fizyoloji ve Tıp" alanında Nobel Komitesi'ne 25 yıl üyelik yapmış Prof. Dr. Jerzy Einhorn, Almanlar Polonya'ya girdiğinde 14 yaşında olduğunu, bir yıla yakın çalışma kampına götürüldüğünü, insanların tıkıştırıldığı depolarda Yahudi, Çingene ve Rus tutuklularla bir arada yaşadığını anlatıyordu. Kamptaki görevli polis şefinin tutumunu unutamıyordu Einhorn. Şef, köpeğine "insan" adını vermişti ve Yahudiyi göstererek "insan" diye sesleniyordu köpeğine, git şu "köpeği" getir. Nazi kamplarından kurtulma şansını taşıyanlar bugün 70-80 yaşlarındaydılar, kendisi de 72 yaşındaydı. Einhorn, son yıllarda Holocaust üzerine yazılmış kitapların sayısındaki artışın, korkunç yılların tanıklarının varolamayacakları yarınlarda insanlara son bir uyarıda bulunma gayretinden kaynaklandığına dikkat çekiyordu. "Yaşananların tekrarlanmaması için tek silahımız unutmamak" diyordu.

Bir başka tanık, konferansa İsrail'den katılan Haifa Üniversitesi Uluslararası Sağlık Etik Merkezi'nden hukuk profesörü Ammon Carmi idi. Carmi konuşmasını Nazi vahşeti ile yaşamlarını yitiren büyükbabası Dr. Max Openheimer'e, büyükannesi Sara Openheimer'e, Auschwitz'de katledilen kardeşleri Max, Fritz, ve Hans'a ithaf ediyordu. Carmi, Holocaust'a ışık tutan çeşitli anı defterlerinden söz etti. Ele geçen bir defterde şunlar yazıyordu. "Bazıları yazmamı anlamsız buluyor. Bense yazmayı tarihi bir görev olarak görüyorum." Bir başka defterin sahibi ise şu satırları kaleme almıştı: "Ben öldüğümde bu defter ne olacak?" Satırların yazılışından iki ay sonra defter sahibi öldürülmüş, ancak defter kurtarılmış, yazılanlar o günlerin belgesi olarak işlevini yerine getirmişti.

Prof. Dr. Carmi, Nazi rejiminde hekimlerin tutumuna dikkat çekti. Ölüm kararlarında mahkumun fizik sağlığını ifade eden raporları hekimler vermişlerdi. "Deney" adı altında bilimsel dayanağı olmayan vahşi uygulamalar, çoğu genç hekimlerin yanı sıra anlı şanlı profesörler eliyle de yürütülmüştü. Carmi, günümüzde toplumun etik değerleri bir yana itip, bütün dikkatini teknik başarılara yöneltmesini tehlikeli buluyor, "Auschwitz daha kötüsüyle geri dönebilir" diyordu. Konuşmasını sonlandırırken seçtiği anektod ilginçti: "Bir gün insan Tanrıya birkaç saniye de olsa rollerini değiştirmeyi önerir. 'Korkmuyor musun' diye sorar Tanrı. 'Hayır'der insan. Ardından insan Tanrıya sorar: 'Peki sen korkuyor musun?' 'Doğrusu evet' der Tanrı."

Konferans Çernobil'den çıkarılması gereken derslere de geniş yer verdi. Minks kentindeki "Çernobil Çocukları İçin" Vakfı Başkanı Prof. Dr. Gennadij Gruschewoj. Çernobil felaketinin tıbbi, sosyal ve psikolojik sonuçlarından söz etti. Toplum, ülke yönetimine ders verircesine, etkilenen bölgelerde sivil organizasyonlar kurarak dayanışma sağlamaya çaba harcamış, felaketin yarattığı derin ruhsal sarsıntı bu toplumsal dayanışma örnekleriyle dindirilmeye çalışılmıştı.

(*) İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde "tıp etiği" konusunda doktora tezi hazırlamakta, aynı bölümde "okutman" olarak görev yapmaktadır.

KAYNAKLAR

1) Deutsch E: Nürberger Kodeks. In: Ethik und Medizin 1947-1997. Hrsg. von: U. Tröhler, S. Reiter Theil. Wallstein Verlag, 1997, s. 103-104.
2) Bastian T: Frchtbare Arzte. Medizinische Verbrechen in Dritten Reich. Verlag C. H. Beck. 2. Auglage. 1996. s. 35.

"Yaşamımız ihale edilemez" mitingi

Danışıklı Akkuyu nükleer santral ihalesinin tamamlanmasının ardından, artık sıra inşaat aşamasına geliyor. Bergama, Artvin ise aylardır ayakta.

Dönüşü mümkün olmayan; ülkemize hiçbir açıdan, hiçbir katkısı bulunmayan bu girişimleri abartmadan ancak şöyle tanımlamak mümkün: "Yaşamımız ihale ediliyor".

"Artık bıçak kemiğe dayandı" diyen köylüler ve kitle örgütleri 23 Kasım tarihinde Ankara'da miting yapıyorlar. Yürüyüşle başlayacak olan etkinlik, Yenişehir Pazarı'nda, "farklı bir pazar"la devam edecek. Bu farklı pazarda kimileri siyanür-nükleer pazarlayacak; kimileri de artık bir daha zor göreceğimiz siyanürsüz zeytini, sebzeyi ve radyasyonsuz domatesi.

Hayatlarımızın, topraklarımızın yaşadığı bu tehdite karşı, köylüler hepimizin sorumluluklarını anımsatıyor ve mitinge katılmaya çağırıyorlar.

Matematik Olimpiyatları

Bu yıl Arjantin'de yapılan Matematik Olimpiyatları'nda takımımız bir gümüş, iki bronz ile 85 ülke arasında 25. oldu. İşte sorular.

Prof. Dr. Şafak Alpay

Bu ayki yazıma 24-25 Temmuz 1997 tarihlerinde Arjantin-Mar del Plata'da yapılan Uluslararası Matematik Olimpiyatları sorularını sunarak başlıyorum.

İki farklı oturumda yapılan yarışmanın süresi her gün için 4.5 saat. Lise öğrencilerinden oluşan takımımız aldıkları bir gümüş iki bronz madalya ile 85 ülke arasında 25. oldu.

Birinci gün soruları

1) Köşeleri düzlemdeki tamsayı koordinatlı noktalar olan birim karelere bakalım. Bu kareler (satranç tahtasındaki gibi) sırayla siyah ve beyaz boyanmış olsun. Her m, n pozitif tam sayı çifti için, köşeleri tamsayı koordinatlı noktalar olan ve m ve n uzunluğundaki dik kenarları yukarıdaki karelerin kenarları üstünde bulunan bir dik üçgen alalım.

S_1 ile bu üçgendeki siyah bölgelerin toplam alanını; S_2 ile de aynı üçgendeki beyaz bölgelerin toplam alanını gösterelim.

$f(m, n) = |S_1 - S_2|$

olsun.

a) Her ikisi de çift ya da her ikisi de tek olan m ve n pozitif tam sayıları için, $f(m, n)$ değerini hesaplayınız.

b) Her m ve n için $f(m, n) \leq 1/2 \max(m, n)$ olduğunu kanıtlayınız.

c) $f(m, n) < C$ koşulunu m ve n nin tüm değerleri için sağlayan bir C sabitinin bulunmadığını gösteriniz.

2) A açısı ABC üçgenindeki açıların en küçüğüdür.

B ve C noktaları bu üçgenin çevrel çemberini iki yaya ayırıyor. U, B ve C arasındaki, A noktasını içermeyen yayın bir iç noktası olsun.

AB ile AC'nin orta dikmeleri AU doğrusunu sırasıyla V ve W noktalarında kesiyor. BV ile CW doğruları da T noktasında kesişiyor.

$AU = TB + TC$

olduğunu gösteriniz.

3) $x_1, x_2, \ldots, x_n$,

$|x_1 + x_2 + \ldots + x_n| = 1$ ve $i = 1, 2, \ldots, n$ için $|x_i| \leq (n+1)/2$

koşulu sağlanacak biçimde bir $y_1, y_2, \ldots, y_n$ permutasyonunun bulunduğunu gösteriniz.

İkinci gün soruları

4) Elemanları $S = \{1, 2, \ldots, 2n-1\}$ kümesine ait bir $n \times n$ karesel matris eğer, her $i = 1, \ldots, n$ için i inci sütun ve sıra S'in tüm elemanlarını kapsıyorsa S'e gümüş matris diyoruz.

a) $n = 1997$ için hiçbir gümüş matris olmadığını gösteriniz.

b) Sonsuz sayıda gümüş matrisi olduğunu gösteriniz.

5) $1 \leq a, 1 \leq b$ olmak üzere $a^{(b^2)} = b^a$ eşitliğini sağlayan tüm (a, b) tamsayı ikililerini bulunuz.

6) Her a pozitif tamsayısı için a'nın 2'nin negatif olmayan tamsayı kuvvetlerinin toplamı olarak yazılış biçimlerinin sayısını $f(a)$ ile gösterelim.

Örneğin; $1+1+1+1 = 2+2+2+2+ = 4$, $2+1+1=4$, $2+2$ ve 2^2 biçiminde yazılabileceğinden $f(4) = 4$. Her $n \geq 3$ için

$2^{n^2/4} < f(2^n) < 2^{n^2/2}$

olduğunu kanıtlayınız.

Uluslararası Matematik Olimpiyatları'na katılan ülkemiz takımı 1992 yılından beri TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu'nun düzenlediği Ulusal Matematik Olimpiyatı adı ile yapılan yarışma ile belirleniyor. Bu yarışmaların kurumlaşmasında katkıları olan Albert Erkip, Semih Koray ve Alev Topuzoğlu'na *Bilim ve Ütopya* adına teşekkür ederiz. Geçen seneki Ulusal Matematik Olimpiyatı, öğrencilerin 36 soruyu 2.5 saat içinde yanıtlamalarının istendiği yazılı bir sınav ile yapılmıştır. Bu sınav hakkında fikir edinebilmeniz için sınavdan seçtiğim bir soruyu aktarıyorum:

"Bir üçgen, oluşacak üçgenlerin tüm köşelerinde aynı sayıda kenar kesişecek şekilde n üçgene ayrılabiliyor ise, n sayısı en çok ne olabilir?"

Pew Ödülü

Koruma ve Çevrede 1997 Pew Ödülü'nü alanlar arasında ABD, Hindistan, Kanada, Palau ve Türkiye'den kazanç gözetmeksizin koruma çalışmaları yürüten uzmanlar, bilim insanları, alan araştırıcıları, kitle eylemcileri ve akademisyenler bulunmaktadır. Bu yıl ödülü alanlar arasında ODTÜ öğretim üyesi Prof. Dr. Erdal Özhan da bulunmaktadır. Sayın Özhan'ı *Bilim ve Ütopya* okurlarına tanıtmak istiyorum.

Erdal Özhan Asya Teknolojisi Enstitüsü (Tayland)'nden 1975 yılında, kıyı mühendisliği dalında doktora derecesi almıştır. Türkiye'de Ortadoğu Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nde, 22 yılı aşan bir süredir öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Uluslararası MEDCOAST girişiminin başlatıcısı ve başkanı olarak, Akdeniz ve Karadeniz kıyı alanlarının korunmasını ve sürdürülebilir kalkınmasını amaçlayan bütünleşik kıyı yönetiminin geliştirilmesi ve uygulanması amacıyla Avrupa-Akdeniz kuruluşlarını bir araya getiren bir ortak çalışma ağı kurmuştur. Dr. Özhan Pew Ödülü'nü; Uluslararası MEDCOAST Vakfını ve Uluslararası MEDCOAST Merkezi'ni kurmak, bugüne dek MEDCOAST adına gerçekleştirilen etkinliklerin kapsamını ve kapasitesini geliştirmek için kullanacaktır. Planlanan etkinlikler arasında ortak araştırma projeleri, uluslararası bilimsel toplantılar, kısa süreli eğitim programları ve kamuoyunu bilgilendirme çalışmaları yer almaktadır.

18 Mart Üniversitesi

Bilim ve Ütopya dergisi ülkemizde üretilen bilimin önemli bir ayağını oluşturan üniversitelerimizi yakından izliyor. YÖK Denetleme Kurulu soruşturmaları ile kesinleşen Harran ve Kırıkkale Üniversiteleri'ndeki dinci-tarikatçı kadrolaşmanın yaptığı yolsuzlukları gazetelerden öğreniyoruz. Okurlarımıza aynı kadroların 18 Mart Üniversitesi'nde yaptığı benzeri olayları kısaca aktarmak istiyorum. Bu üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı'nın, hiç işi kalmamış gibi Atatürk posterlerini duvarlardan indirdiğini, yine gazetelerden öğrendik. Aynı üniversitenin Su Ürünleri Fakültesi Dekan Vekili, Ziraat Fakültesi Dekanı, aynı zamanda üniversitenin satınalma komisyon başkanı olan Ahmet Gökkuş'un ve İlahiyat Fakültesi Dekanı, Rektör Yardımcısı Hüsnü Ezber Bodur'un faaliyetlerinin yetkililerce yakından izlenmesi gerektiğini duyuyoruz. Bu kadroların yerel basına da yansıyan usulsüz harcamaları henüz YÖK Denetleme Kurulu'nun ilgisini çekmemişe benziyor. Aynı üniversitedeki ek ders ücretlerinin, ek ders olduğu iddia edilen derslerin kimler tarafından yapıldığının, bu üniversiteden son zamanlarda kaç öğretim üyesinin ayrıldığının mutlaka incelenmesi gerekmektedir. Üniversite içindeki usulsüzlük ve yolsuzluk savlarının öğretim elemanlarının açtığı imza kampanyası ile desteklenmesine karşın Rektör ve Dekanların hâlâ görevde kalmalarını hayretle izliyoruz.

4. Üniversite kurultayı Akdeniz Üniversitesi kampüsünde 21-23 Kasım 1997 tarihleri arasında Antalya'da yapılacaktır. Akdeniz Üniversitesi Öğretim Elemanları Derneği'nin düzenleyeceği kurultayda ele alınacak konular üniversitelerin sorunları ve çözüm önerileri, üniversitelerde akreditasyon, yüksek öğretimde özelleştirme, üniversite ve kentlileşme, üniversiteler demokrasi ve insan hakları, bilim felsefesi ve etik olacaktır.

Öteki dünyaya gidip gelme ütopyaları

Öteki dünyaya, ancak ölünerek gidilir; bu bir. Oraya giden, bir daha geri gelmez; bu iki. Her insanın bildiği gerçek, katı gerçek, budur. Ama insan öyle bir yaratıktır ki, kurduğu düşlerle, oluşturduğu ütopyalarla, gerçekleri, en katı gerçekleri bile değiştirir.

Prof. Dr. Gürhan Tümer

Üzerinde yaşadığımız bu dünya, atmosferinden okyanusuna, insanından karıncasına; birçok özelliği, çeşitli koşulları açısından, belki biriciktir ama, evrendeki tek gezegen değildir. Bu gerçek, çok eski çağlardan beri biliniyor.

Yakut Türklerinden kalma Er-Sogotoh Destanı'nın bir yerinde, "Pek çok âlemler vardır göğün yedi katında" denirken, Yunus Emre, "on sekiz bin âlemin sultanıdır / Adı güzel kendi güzel Muhammed" diye yazar. Fransız düşünürü Bernard Fontenelle'in, *Entretien sur la pluralité des mondes* (Dünyaların Çokluğu Üzerine Düşünceler) adlı bir kitabı vardır. Voltaire'e gelince, o, Tanrı'nın, "yüzbin milyon milyar" dünya yarattığını söyler. Gökbilimcilerin de, Voltaire'i doğruladıklarını biliyoruz. Kaldı ki, karanlık bir gecede başımızı göğe kaldırıp baktığımızda, evrendeki yıldızların ne kadar çok olduğunu, hiç kimsenin hiçbir sözüne gerek duymaksızın görürüz, anlarız.

Onlar, bizim dünyamızdan çok uzaktırlar, çok farklıdırlar. Onlar, başka dünyalardır, öteki dünyalardır.

Bu dünyaların en yakını olan Ay'a gidilip gelinebiliyor. Belki pek yakında, Mars'a da böyle bir seyahat yapanlar olacak. Ancak yine de, insanın, esas olarak, bu dünyaya sıkışıp kaldığını, öteki dünyalara yolculukların, birçoğumuz için bir düş, bir ütopya olduğunu ve belki daha çok, çok uzun bir süre, belki de sonsuza dek öyle olacağını, kimse yadsıyamaz.

Öte yandan, şu saptamayı da yapabiliyoruz. Konuya bir başka açıdan yaklaştığımızda, "öteki dünya" sözcüklerinin, çok farklı ve çok belirgin bir anlamının bulunduğunu görüyoruz. Bilindiği gibi, bu deyim, insanların öldükten sonra gittikleri yerin, mekânın genel adıdır. Bir başka deyişle, ölmek demek, öteki dünyaya gitmek demektir ve öteki dünyaya bu anlamda gidiş, az öncekinin tam tersine, herkesin, ister istemez yapacağı bir yolculuktur.

Tanrılar tanrısı Zeus tarafından, her yıl üçte ikisini bu dünyada, üçte birini öteki dünyada geçirmeye mahkum edilen Persephone, yeraltı tanrısı Hades ile birlikte.

Yukarıda, öteki dünyalardan biri olan Ay'a ya da Mars'a gidip gelmekten sözettim. Oysa, ölülerin mekânı olan öteki dünyaya yapılan yolculuk tek yönlüdür.

Özetlersek: Öteki dünyaya, ancak ölünerek gidilir; bu bir. Oraya giden, bir daha geri gelmez; bu iki. Her insanın bildiği gerçek, katı gerçek, budur.

Ama insan öyle bir yaratıktır ki, kurduğu düşlerle, oluşturduğu ütopyalarla, gerçekleri, en katı gerçekleri bile değiştirir.

Bu kural, buraya kadar sözünü edegeldiğim konu için de geçerlidir. Yani, insanın yarattığı çeşitli kaynaklarda, söylencelerde, masallarda, öykülerde, dinlerde, düşlerde, ütopyalarda, gökyüzündeki ya da yerin altındaki öteki dünyaya, cennete ya da cehenneme, şu ya da bu amaçla, ölmeden giden ve sonra tekrar yeryüzüne, dünyaya geri dönen insanlarla karşılaşırız.

Çeşitli söylencelerde öteki dünya

Kamerun yerlileri arasında anlatılan bir öyküye göre, bir kız, bir ölüye aşık olmuştur ve onu görmek, onunla buluşmak için, ölüler ülkesine gidip dönmüştür. Dahası, yine Kamerun yerlilerine göre, bu kızcağız, yolculuğu sırasında, hem ziyaret, hem de ticaret yapmıştır ve yalnızca sevgilisini görmekle kalmamıştır, ölüler ülkesinden, yani öteki dünyadan, ülkesine, domates tohumunu da getirmiştir.

Bir Paraguay söylencesine göre ise, kuruyan dalları yeşertmek, ölen insanları diriltmek isteyen bir büyücü, bu işin gizini bilen Go-neono-hodi'yi bulmak için, kendisine bağlı hayvanların yardımıyla, bu tanrının oturduğu ölüler ülkesine gider ve önüne çıkartılan bütün engellere karşın, geri dönmeyi başarır ama, aradığını elde edemez.

Arkadaşı Enkidu'nun ölümüne çok üzülen ve ölümsüzlüğün gizini, bu gize sahip olan Utnapiştim'den öğrenebilmek için, İnsan-Akrep tarafından korunan ve daha önce hiçbir ölümlünün aşamadığı engelleri, ormanları, okyanusları aşarak, öteki dünya Dilmun'a varan; orada, ölümsüzlük otunu büyük zorluklarla ele geçiren, ama daha sonra, onu bir su yılanına kaptırarak, dünyaya eli boş dönen Gılgamış'ın bu yolculuğu, hem hayli trajiktir, hem de türünün en ünlülerinden biridir.

Ugarit tabletlerinden ise, tanrı Baal'in, bir başka tanrı Mot tarafından öldürüldüğünü; bunun üzerine, kızkardeşi Anat'ın, onu diriltmek için, yeraltındaki ölüler ülkesine indiğini, ama Baal'in yaşama dön-

mesini sağlayamadığını öğreniyoruz.

Yeraltı Tanrısı İrlik ya da Erlik Han'ın ülkesinin kapısında, oraya canlı bir varlığın girdiğini hiç kimsenin görmediği yazılıdır ama, Güney Sibirya'da yaşayan Minusinsk Tatarlarının bir destanında, Kubayko adlı bir kızcağızın, savaşta ölen erkek kardeşini aramak üzere o ülkeye gittiği anlatılır.

Öteki dünyaya sık sık ve kolayca gidip gelenler arasında, Şamanlar önemli bir yer tutarlar. Tunguz Şamanları, Ren geyiği derisinden yapılan giysilerin, bu yolculuğa olanak sağladığı inancındadırlar. Radloft adlı araştırmacı ise, atının sırtını sık yapraklı bir kayın dalıyla sıvazlayan bir Şamanın, böylece, hem hayvanın, hem de kendi ruhunun, Tanrı Bay Ülgen'e gitmesini sağladığına inandığını belirtmiştir.

Şamanlar öteki dünyaya genellikle, kurban törenlerinden sonra, kurban etlerini, Erlik Han'a sunmak için giderler.

Bir Türk destanının kahramanı olan Er-Töştük ise, bir gün, uçan atı Çal-Kara'ya binip havalandığı sırada, bir canavarın sözünü dinleyip, atının dizginlerini gevşetince yere düşer ve düştüğü yerde bulunan bir delikten içeri girerek, öteki dünyayı boylar. Er-Töştük, bir anlatıma göre, Ay-Kulak adlı canavarı öldürerek; bir anlatıma göre de, Zümrüd-ü Anka benzeri bir kuş ya da bir kartalın yardımıyla yeryüzüne çıkar.

Yunan mitolojisinde öteki dünya

Yaşam öyküsünü, Homeros'un *İlyada Destanı*'ndan ve Vergilius'un *Aeneis Destanı*'ndan öğrendiğimiz Aeneas, ki tanrıça Aphrodite ile Troyalı Prens Ankhises'in oğludur, Poseidon tarafından, Dardanos soyunu sürdürmek üzere yeni bir kent kurmakla görevlendirilince, Güney İtalya'daki Cumae Kentinde, Avernus Gölü yakınlarında bulunan bir delikten, tanrı sözcüsü Sibylla'nın eşliğinde, ölüler ülkesine iner ve orada bulunan babası Ankhises ile görüşüp, ona akıl danıştıktan sonra, tekrar yeryüzüne döner.

Yunan mitologyasında, öteki dünyaya, ölmeden gidip gelenlerin en ünlülerinden biri, hiç kuşkusuz, Orpheus'tur. Orpheus, büyük bir sanatçıdır; usta bir ozan, kendi bulduğu Lyra adlı çalgıyı çalmaya başladı mı, müziğiyle, herkesi, kurtları kuşları bile büyüleyebilen bir müzikçidir.

Söylenceye göre, işte bu Orpheus'un karısı Eurydike, kendisine sarkıntılık eden Aristaios'tan kaçarken, otların arasından çıkan bir yılanın ayağını sokmasıyla ölür. Bunun üzerine, sanatçı; Hades'in, yani öteki dünyanın bekçisi, canavarlar canavarı Kerberos'u, çalgısı ve sesiyle uyutarak oraya girer ve Yeraltı Tanrısı'na yalvararak, ondan, karısını yeniden yeryüzüne döndürme izni alır. Yalnız, Tanrı'nın bir şartı vardır ve o da şudur: Orpheus, yeryüzüne çıkıncaya kadar, başını çevirip, arkasından gelecek olan karısı Eurydike'ye, bir kez bile bakmayacaktır. Ama ne yazık ki, sanatçı başaramaz bunu, geriye dönüp bakmaktan kendini alamaz ve bu nedenle de, diri gittiği öteki dünyadan, yine diri olarak, ama eli boş döner.

Louvre Müzesindeki bir anforada Herkül'ün öteki dünyanın bekçisi Kerberus'u yakalayışı.

Adından az önce söz ettiğim ve "Canavarlar canavarı" olarak nitelediğim Kerberos, "tunç sesli, elli başlı", kocaman, dev gibi bir köpektir. Üvey annesi, Tanrıça Hera'nın, geçici olarak delirtmesi nedeniyle, Thebai Kralı Kreon'un kızı Megara'dan olan çocuklarını öldüren güçlü kahraman Herakles'e, ceza olarak verilen birbirinden zor oniki iş arasında, bu köpeği yakalayıp yeryüzüne getirmek de vardır. Bunun için, Herakles, yerin altındaki öteki dünyaya, Hades'e iner ve Orpheus'un müziğiyle uyuttuğu hayvanı, acı gücüyle dize getirerek, onunla birlikte yeryüzüne döner.

Bu tema açısından özel bir zenginlik taşıyan Yunan mitologyasında, öteki dünyaya, ölmeden gidip gelmeyi başaran bir başka kişi de, bir insanla bir boğanın çiftleşmesinden doğduğu için, boğa başlı, insan vücutlu bir canavar olan ve Girit'te, Mimar Daedolos'un yaptığı Labyrinthos'da yaşayan Minotauros'u, her yıl Atinalı yedi genç kızla yedi delikanlıyı kurban olarak istediği için öldüren Theseus'dur. Theseus, ölüler ülkesine, bir kadını alıp yukarı çıkmak için iner. Ama bu kadın, Orpheus örneğinde olduğu gibi, kahramanın karısı değil, ölüler dünyasının tanrısı Hades'in eşi, öteki dünyanın kraliçesi Persephone'dir. Bu zor işi başarmak için, yanına Lapith Kralı Peirithoos'u da alan Theseus, gittiği öteki dünyada, kendisine tuzak olarak kurulan iskemleye oturup da yapışıp kalınca, zor anlar yaşar ve ancak, o sırada orada bulunan Herakles'in yardımıyla dünyaya geri dönebilir. Arkadaşı Peirithoos ise, bu şansa sahip olmadığı için orada kalır. O, öteki dünyaya canlı canlı gidip de geri gelemeyen, hemen hemen tek örnektir.

Tek tanrılı dinlerde öteki dünya

Tek tanrılı büyük dinlerde, yeraltındaki öteki dünyaya, yani cehenneme gidip gelme öykülerine pek rastlanmaz. Onlarda daha çok, gökyüzündeki cenneti ziyaret etme, yani miraç olayı söz konusudur.

Tevrat'ın "Birinci Samuel" adını taşıyan bölümünde, "Rab (...) ölüler diyarına indirir ve çıkarır" gibi bir ayete rastlanır ve Musa Peygamber'in, Moab Vadisi'nden alınıp, bir melek tarafından Yahova'nın yanına götürüldüğü söylenirse de, Yahudilik, bu konu açısından oldukça fakirdir.

Hıristiyanlık sözkonusu olduğunda ise, akla hemen, göğe çıkan İsa Peygamber'in gelmesi doğaldır. Ancak, onun durumunun, iki açıdan çok özel olduğu unutulmamalıdır. Şöyle ki: Bu yazının konusu gereği, sözünü edegeldiğim öteki örneklerde, kişiler öteki dünyaya ölmeden giderlerken, Hıristiyan inancına göre Hz. İsa, gökyüzüne canlıyken, ancak, ölüp dirildikten sonra yükselmiştir. İkinci olarak da, diğer ziyaretçiler, öteki dünyada, ol-

dukça kısa bir süre kalıp, yeryüzüne çoktan dönmüşlerken, o, yüzyıllardır, hâlâ oralardadır. Ancak, henüz bilinmeyen bir zamanda geri dönecektir.

Aziz Yuhanna ise, bir gün, kendisine görünen İsa'nın önderliğinde, gökyüzünde açılan bir kapıdan yukarılara çıkmıştır ve bu yolculuğu sırasında; tahtındaki Tanrı'yla, onun yanındaki tahtlarda oturan 24 yaşlı adamla, aslan, dana, kartal yüzlü tuhaf yaratıklarla, boru çalan meleklerle karşılaşmasını, Kutsal Kitap'ın "Yuhanna'nın Vahyi" adını taşıyan bölümünde, insanın aklını karmakarışık eden bir karabasan biçiminde, gerçeküstücü bir yazar gibi, uzun uzun anlatmıştır.

Aziz Paulus da, "Üçüncü Cennet"e götürüldüğünü, orada gördüklerini anlatabilmek için sözcüklerin yeterli olmadığını, aynı mutluluğu tadabilmek için ölmek istediğini belirtmiştir.

Ancak bunların hiçbirinin, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in yaşadığı ileri sürülen miraç olayı kadar ünlü olmadığını söyleyebiliriz.

Kuran'daki ayetlere ek olarak, din adamları, yorumcular da bu olay üzerinde çok durmuşlar, bu olayın nasıl gerçekleştiği konusunda uzun tartışmalara girmişlerdir. Bunlardan biri olan Enes bin Malik, "Sahabeden" Ebu Zer'in, bu yolculuğun öyküsünü, doğrudan doğruya Peygamber'in ağzından dinlediğini ileri sürmüştür. Onun anlattığına göre, bir gece, Peygamber'in evinin damı yarılmıştır ve açılan delikten Cebrail adlı melek girerek, Hz. Muhammed'i, "Burak" adlı kısrağa bindirip gökyüzüne uçurmuştur. Yine aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, Hz. Muhammed, Cebrail'le birlikte, göğün yedi katını geçmiş, her katta bir peygambere rastlamış ve en sonunda Tanrı'nın katına varmış, onunla konuşup geri dönmüştür.

Müslümanların birçoğu, yalnızca Hz. Muhammed'in değil, başkalarının da miraca erdiklerine, yani gökyüzüne, oradaki öteki dünyaya gidip geldiklerine inanırlar.

Bu kişilerden biri, Mevlâna'dır. Onun, yaşamı boyunca Seyyid Burhaneddin Muhakkik'in önderliğinde, 20 kezden fazla "arşa" çıktığını söyleyenler bile olmuştur. Ahmet Eflâki, Mevlâna'nın kendisinin de, bu sözleri doğruladığını söyler.

Birtakım kutsal kişilerin miraca erdikleri inancı, Mevlevi'lerin yanı sıra, Bektaşi'ler arasında da epeyce yaygındır. Örneğin, Elvan Çelebi; "Menakıbu'l-Kudsiye"de, küçük oğlu Muhlis Paşa'dan olma torunu Aşık Paşa'nın, tıpkı Hz. Muhammed gibi, Allah'ın yanına gidip onunla konuştuğunu yazar.

Edebiyat yapıtlarında öteki dünya

Koşumuzla ilgili örnekler aramak üzere edebiyat yapıtlarını karıştırmaya başladığımızda, bundan yüzyıllar önce, İÖ 450-380 yılları arasında yaşadığı sanılan ünlü bir tiyatro yazarının, Aristofanes'in, *"Kurbağalar"* adlı komedyasında, o iğneleyici diliyle, o dönemde Yunanistan'da doğru dürüst bir tragedya yazarı bulunmadığı için, daha önce yaşamış, Aiskhiolos, Euripides gibi kimi yazarları geri getirmek amacıyla, öteki dünyaya bir yolculuk yapmaktan söz ettiğini okuyoruz.

17. yüzyılda, Fransa'da yaşamış olan ünlü tragedya yazarı Racine, *"Phèdre"* adlı oyununda, yukarıdaki satırlarda sözünü ettiğim Theseus'a, ölüler ülkesinden nasıl kurtulduğunu, dünyaya, yaşama nasıl geri döndüğünü, kendi ağzından anlattırır.

Yine daha önce değindiğim, Orpheus'un başarısız yolculuğu da, Romalı ozan Virgilius'un *"Georgica"* ve Fransız yazar Jean Anouilh'un *"Euricide"* adlı yapıtlarında işlenmiştir.

1788-1824 yılları arasında, hayli çalkantılı bir yaşam sürmüş olan İngiliz yazar George Byron, *"Manfred"* adlı yapıtında, bu kahramanın, karısını görmek

Aydınlık

HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

DGM Hakiminden Hanefi Avcı'ya

"Aydınlık da mı okumuyorsun?"

Türk-İş Araştırması:

Sendikacılar arasında en çok okunan dergi

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek
İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Özcan Buze, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın
Kültür ve Sanat :
Gökhan Cengizhan

HER PAZAR BAYİLERDE

için yer altına inişini anlatır.

Fransız yazar Alphonse Daudet'nin *Lettres de mon Moulin* (Değirmenimden Mektuplar) adlı sevimli, eğlenceli kitabındaki öykülerden biri, "Le curé de Cucugnan" (Cucugnan Papazı) adını taşır. Bu öykü şöyledir: Papaz, Cucugnan halkının kiliseye pek gitmediğini görünce; bir pazar ayininde, önceki gün gökyüzüne çıkıp cennetin kapısını çaldığını ve orada görüştüğü Aziz Pierre'den, cennette hiçbir Cucugnanlının bulunmadığını öğrendiğini söyler. Bunun üzerine köy halkının, hemen ertesi günden başlayarak günah çıkartmaya geldiği ve insanların kiliseye devam etmek için birbirleriyle yarıştıkları anlatılır.

Ressam Signorelli'nin yaptığı, Dante'nin, öteki dünyaya, cehenneme gittiğinde gördüklerini anlatan bir duvar resmi.

Dostoyevski'nin, gençliğinde, birkaç arkadaşıyla birlikte, o zamanlar Rusya'da egemen olan çarlık düzenine karşı bir dernek kurduğu için tutuklandığını, önce idam cezasına çarptırıldığını, infazın gerçekleştirilmesi için bütün hazırlıkların tamamlandığı sırada, bu cezanın kürek ve hapis cezasına çevrildiğini ve ünlü yazarın, Sibirya'da yaşadığı o günleri, *Ölü Bir Evden Anılar* adlı kitabında anlattığını biliyoruz.

O ev, hiç kuşkusuz, o cezaevinden başka bir şey değildir. Ve orası, sanki bu dünyada değil, öteki dünyada bir yerdir. Zaten Dostoyevski de, ağabeyine yazdığı bir mektupta, oradayken, kendini diri diri mezara gömülmüş gibi hissettiğini söylemiştir. İşte bu nedenden dolayı, *Ölü Bir Evden Anılar*'ın, öteki dünyaya gidip gelmiş bir yazarın anlattıkları olarak kabul edilmesinde hiçbir sakıncanın bulunmadığına inanıyorum.

Bu temaya, yalnızca ünlü yazarların yapıtlarında değil, anonim halk yapıtlarında da rastlanır. Örneğin, bir Fransız halk şarkısının güftesinin ilk iki dörtlüğü şöyledir:

"Yitirdiği için sevgilisini
Gece gündüz gördüğü
Zavallı adam kapılıp umutsuzluğa
Girdi bir manastıra....
Görmek istediğinden onu bir zamanlar olduğu gibi
Duymak için sesini
Şeytana gitti
Cehenneme girmek istedi...."

Delikanlının bu isteğinin, şeytan tarafından kabul edildiğini ancak, onun orada sürekli kalmayıp, bir süre sonra dünyaya döneceğini, güftenin sonunda, kızın ağzından söylenen şu iki dizeden anlıyoruz:

"Kızkardeşlerime anlat acımasız yazgımı
Öldürücü bir günahın neden olduğu."

Bir Eskimo şiirinde ise şöyle denilir:

"Ölen insanların gittikleri üç yerden söz edilir:
Gökteki topraklar, tasa ve korkunun olmadığı
Güzel bir yerdir.
Oraya gittikten sonra dünyamıza dönen,
Orayı bize anlatan bilge kişiler vardır."

Edebiyat alanında, öteki dünyayı ziyarete gitmek sözkonusu olduğunda, Dante Alighieri'yle ve onun *Divinia Commedia* adlı yapıtıyla, hiç kimsenin ve hiçbir yapıtın boy ölçüşemeyeceğini söylemek sanırım yanlış olmaz. Dante, 1307 yılında yazdığı, her biri 33 kanto içeren üç bölümden oluşan bu kitabında, önce, ozan Vergilius'un rehberliğinde, "İnferno"yu, yani Cehennem'i ve "Purgatorio"yu, yani Araf'ı, daha sonra da, eski sevgilisi Beatrice'in önderliğinde, "Paradiso"yu, yani Cennet'i dolaşır.

Tanrısal Komedya, bizler için, simgesel, alegorik bir yapıttır ama, 14. yüzyılda yaşayan insanların Dante'nin, öteki dünyaya gerçekten gidip geldiğine inandıkları; bu insanlardan biri olan Milanolu bir dükün, istediklerini yapmayan bir rahibi, Dante'ye şikayet etmekle tehdit edip korkuttuğu söylenir.

Ve döngüsel gidip gelmeler

Öteki dünyaya gidip gelme öykülerinin kimilerinde ise, belli bir döngüselliğin varolduğunu, bir başka deyişle, kişilerin, bu yolculuğu, her yıl, belli zamanlarda, belli sürelerde, sürekli olarak yaptıklarını görüyoruz.

Bu öykülerden birine göre, Dumuzi ölünce, tanrıça İştar, onu diriltmek amacıyla, kural gereği çırılçıplak soyunarak öteki dünyaya iner. Ancak, oranın tanrıçası Ereşkigal, ölüler ülkesine girenlerin bir daha çıkamayacaklarını söyleyerek, Dumuzi'yi geri vermediği gibi, İştar'ı da cehennemde tutsak eder. Ne var ki, tanrıçanın giysilerini çıkarıp atması, yeryüzünde, ağaçların, bitkilerin de soyunmalarına, yapraklarını döküp kurumalarına neden olmuştur. Böyle giderse, doğanın yok olacağını anlayan öteki tanrılar devreye girerek arabuluculuk yaparlar ve sonunda, İştar'ın yılın yarısını bu dünyada, diğer yarısını da öteki dünyada geçirmesi konusunda anlaşmaya varılır.

Bu öykünün, yeryüzünde mevsimlerin oluşumunu açıklamaya yönelik olduğu besbellidir. Ve bunun benzerlerine, daha başka söylencelerde de rastlanır.

Örneğin, bir kaynağa göre, Suriye Kralı Theies ile Myrrha'nın, bir başka kaynağa göre; Kıbrıs Kralı Kinyras ile Smyrna'nın oğlu olan Adonis, öyle yakışıklı bir bebektir ki, Tanrıça Aphrodite, daha o yaşta ona âşık olur ve çocuğu, büyütmesi için Yeraltı Tanrıçası Persephone'ye verir. Ne var ki, bu Tanrıça da çok beğenir Adonis'i ve delikanlıyı Aphrodite'e geri vermeye yanaşmaz. İki Tanrıça arasında kopan kıskançlık kavgasında yargıç olarak devreye giren tanrılar tanrısı Zeus, Adonis'in yılın bir bölümünü yeryüzünde, yani bu dünyada, Aphrodite'nin yanında, bir bölümünü de, yeraltında, yani öteki dünyada, Persephone'nin yanında geçirmesine karar verir.

Son olarak, bir de, aynı konuyla ilgili bir Hitit söylencesini özetleyelim: Hitit Kralı ve tanrısı Telepinu, bir söylentiye göre Güneş Tanrıçası Arinna'nın,bir söylentiye göre ise, Fırtına Tanrısı Teşup'un oğludur. Bu tanrı-kral, yılın belli aylarında yerin altına, öteki dünyaya gider. O gidince, bu dünyaya kış gelir, doğa kurur, ölür. Bunun üzerine, tüm yaratıklar, onu yeryüzüne geri getirmek için çabalamaya başlarlar ama, bu işi yalnızca arı başarabilir. Telepinu, öteki dünyadan bu dünyaya dönünce, doğa canlanır, yeşerir, her yer gül bahar olur.

Göktanrı'dan Allah'a

Orta Asya Türk kavimleri, aslında soyut tanrı kavramına kendi sınıflaşma ve devlet kurma süreçlerinde varmışlardı. Göktürkler'in Göktanrısı, Ortadoğu'nun soyut tanrısının ilkelidir. İslamiyet, efendi-kul sisteminin geçerli olduğu bir toplum hayatı için gerekli olan bütün değerleri, feodalleşen Türk aristokrasisine sundu.

Doğu Perinçek

Orta Asya tarihinde de, bütün dünyada olduğu gibi, önce bir mülk sahipleri, efendiler sınıfı doğmuş, daha sonra bu efendi gökyüzüne taşınmıştır. Hüseyin Kâzım Bey'in *Türk Lügâti*'nda, **iye**, **ike**, **ite** sözcüklerinin çeşitli Türk lehçelerinde, hem mülk sahibi, hem de Allah anlamlarına geldiği açıklanır. (1) Bu açıklama, Orta Asya Türk toplumlarında da, Allah kavramının kökeninde mülk sahibi, efendi olgusu bulunduğunu gösterir. Bilindiği gibi, Ortadoğu dillerinde **Ba'l**, **Rab**, **Mevla** gibi Allah'ı ifade eden sözcükler, köken olarak mülk sahibi, efendi anlamlarını taşıyorlardı.

Sınıflaşan toplumların yaşadığı bu süreci, Yunan felsefesindeki Kyrene Okulu filozoflarından Euhemeros, çok özlü olarak anlatır: "Tanrılara tapmak, kralları ve bu gibi büyük insanları saymaktan doğup gelişmiştir, dolayısıyla bu saygının daha bir büyütülmüş, ileri götürülmüş şeklinden başka bir şey değildir. Tanrılar, ölümlerinden sonra tanrı mertebesine çıkarılmış kahramanlar, krallar, müstesna insanlardır." (2)

Tanrı kağanlar

Orta Asya kabile konfederasyonlarının başındaki hanlar, kağanlar da, başlangıçta Tanrı veya Tanrı'nın oğlu sayılıyordu. Bunlar, insanüstü, **tanrısal**, **kutlu** varlıklardı. *Orhun Yazıtları*'nda Bilge Kağan, "Tanrı gibi tanrıda olmuş" diye kutsanır. Daha çarpıcı olan, Bilge Kağan'ın küçük oğlunun adı, Tengri Kağan'dır. Tanrı ve Kağan kavramlarının kökenindeki birlik, bu isimde bütün yalınlığıyla gözükür. Yine Hun imparatorunun ünvanı **Tanrı Kut**'tur; Batı Hunlarının ünlü imparatoru Atilla Tanrı'dır. Hazar kağanı, tanrısaldır. Bulgar hanı da, tahta, Tanrı tarafından oturtulmuştur.

Orhun Yazıtları'nda geçen **kut** sözcüğü de, mülk sahipliği, devlet ve tanrısallık arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. **Kut**, kağanlara ve aristokrasiye ait bir özelliktir; hakimiyet ve kudret anlamını taşır. Kut'un kaynağı Tanrıdır. O, buyurduğu için kağanların kut'u olur.

Divan-ı Lügat-it Türk'te **kut** sözcüğü şöyle açıklanır: "Kutluluk, devlet. Bu sözden alınarak kutluğ denir." Devamında şu iki dizeye yer verilir:

Kut kuwığ berse idhim kulınğa
Künde ışı yükseben yokar agar (3)

Anlamı şöyle: İdhim, yani efendim, tanrım, kuluna kutluluk ve ululuk verirse, her gün onun işi yükselir.

Burada artık Tanrı ile onun kutsadığı mülk sahibi özdeş değildir, tanrı mülk sahibinden ayrı bir kavram haline gelmiştir ve kutluluk soyut tanrıya bağlanmıştır. Tanrı, mülk sahibine **kut** vererek, onu kudretli kılar.

Öte yandan **kut** sözcüğü, yalnız mülk sahipliği ile Allah arasındaki köken birliğini değil, devlet ile din arasındaki köken birliğini de içerir. **Kut**, aynı zamanda kudrettir; hakimiyettir.

Böylece Orta Asya Türk kavimlerinin yaşadığı süreç de, mülk sahipliğinin, devletin ve Allahın doğuşu arasındaki bağları kanıtlıyor. (4)

Ortadoğu'nun gelişmiş Allah modeli

Orta Asya kavimlerinin inançları konusunda, tarih yazımına cehalet hakimdir. Bunun nedeni, teori yoksunluğudur. Büyücülük gibi eski din öncesi inançlar ile sınıflı toplumda ortaya çıkan din, birbirine karıştırılmaktadır. Örneğin Göktürkler, din öncesi bir inanç olan Şamanizme mi inanıyorlardı, yoksa Göktanrı'ya mı? (5)

Orta Asya Türk kavimleri, aslında soyut tanrı kavramına kendi sınıflaşma ve devlet kurma süreçlerinde varmışlardı. Göktürkler'in Göktanrısı, Ortadoğu'nun soyut tanrısının ilkelidir. *Orhun Yazıtları*'na baktığımız zaman, büyücü kamları (Şamanları) değil, Göktanrı'yı görürüz. Oğuz Kağan Destanı'nda da, Oğuz tek Tanrıya inanmaktadır.

Sınıflaşma sürecinde olan Orta Asya Türk kavimlerinde, göçebeler arasında Şaman inançlarına ve uygulamalarına kuşkusuz rastlanıyor. Kentlerde ise, artık başköşeye Ortadoğu ilahlarına benzeyen tanrılar oturmuştur.

Nitekim Göktürkler, Uygurlar, Hazarlar, Oğuzlar, sınıflaşmayla bir-

likte din öncesi inançları arkada bıraktıkları için, komşu uygarlıklardan gelen dinlerin etki alanına da girmişlerdi. Örneğin Bilge Kağan, kale duvarları inşa edip içinde budist tapınakları kurmak ister. Vezir Tonyukuk ise, iyiliği ve hoşgörüyü salık veren Budizme ve Taoizme karşı çıkar. Bu öğretilerin savaşma ve iktidar kazanma yeteneklerini yıkıma uğratacağını söyler. (6) Uygarlaşma ile yağmacı savaş şefliği arasındaki bu çelişmenin yaşandığı dönemde, Orta Asya aristokrasisinin Budizm, Maniheizm, Mazdeizm, Hıristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet gibi dinleri kabul ettikleri görülür.

Türkler, kendi toplumsal gelişmeleri içinde, "batıl" denen inançları bırakarak, uygarlığın ideolojisi olan dinleri keşfettiler. Büyücülerin, kamların (şamanların) devri arkada kalıyordu. Orta Asya aristokrasisi ve kentliler, kendi efendiliklerini tanrılaştırarak göğe taşıdıkları için, Ortadoğu Allahı'na inanacak bir yere gelmişlerdi. Hatta Allah'ın kökenindeki semavî ilahların, güneş ve ay tanrısının, Asya'dan Ortadoğu'ya götürüldüğü tezleri bile ileri sürülmüştür. (7)

Bu tezin doğruluğunu tartışmıyoruz. Önemli olan, Ortadoğu'nun gelişmiş soyut Allahına giden sürecin, kabilenin çözülmesi ve toplumun sınıflara ayrılmasıyla birlikte, dünyanın her yerinde yaşanmış olmasıdır.

İslamiyet, bu sürecin üzerine oturdu. Üretim fazlası yaratma, sınıflara ayrılma ve devletleşme sürecini Sümer'den başlayarak, Orta Asya kavimlerinden daha önce ve daha derin yaşayan Ortadoğu kavimleri, daha gelişmiş ve daha soyut bir Allah kavramı yaratmışlardı. Bu kavramın, yalnız Orta Asya'ya değil, Avrupa'ya ve bütün dünyaya ihracının temelinde, bu tarihsel öncelik yatar. Fırat ve Dicle üzerine kurulan bentlerle sulanan verimli topraklarda, ilk Sümer tanrıları bitmiş ve bu tanrılar, daha sonra Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet adları altında sınıflaşan toplumlara aktarılmıştır. (8)

Yalnız Orta Asya kavimlerinin değil, daha önce çok gelişmiş bir meta ekonomisi ve köleci uygarlık yaratan Roma imparatorluğu'nun bile, en sonunda Ortadoğu kökenli Allah'ı kabul etmesinin nedeni de budur. Ortadoğu'nun Allahı, Roma tanrılarından da, Göktürkler'in Göktanrısı'ndan da daha ileri bir soyutlama düzeyini ifade eder. Bu nedenle sınıflaşmanın derinleşmesi ve güvence altına alınması açısından daha köklü bir deneyimin ve daha büyük bir birikimin ürünüdür. Ortadoğu dinlerinin kabulü, bir bakıma bu tarihsel deneyimin alınmasıdır.

Aristokrasi ve tüccarların önderliği

Sınıf farklılaşmasının keskinleşmesi, kan bağına dayanan klan, fratri ve kabile-

ler şeklindeki sosyal örgütlenmenin çözülmesi, tarımın ve yerleşik hayatın yaygınlaşması, bütün bu süreçler, İslâmiyetin Türk kavimleri içine girmesiyle el ele yürüdü. İslâmiyet, Orta Asya'ya, meta ekonomisinin gelişmesi ve yayılması zemininde yerleşti. Tarihçi Faruk Sümer, Araplar ile Türkler arasındaki yoğun ticaretin İslâmiyet'e geçişte en önemli etken olduğunu belirtir. (9) Bu saptama, kuşkusuz önemlidir. Fakat Araplar ile Türkler arasında ticaretin gelişmesinden daha önemli olan, ticaretin Türk toplumlarının içinde gelişmiş olmasıdır. Eğer Türkler meta ekonomisini geliştirmemiş olsalardı, bu ekonomiye denk düşen ideolojiyi (İslâmiyet) almayacaklardı.

"Tüccarların dini" olan İslam, oluşma sürecindeki feodal hakim sınıfların ve tüccarların ihtiyaçlarına cevap vermiş ve onların ideolojisi olmuştur. Nitekim İslamiyet, Orta Asya'da ilkönce aristokrasi ve tüccarlar içinde kabul gördü. Bunlar, İslam hakim sınıflarının ideolojisi olan Sünniliği benimsediler.

Daha çok çobanlık yapan kabilelerin halk kitlesine gelince, Arap Seyyahı İbn Fadlan'ın aktardığı gibi, bu insanların onları Allah'a bağlayan bir dinleri yoktu, işlerinde akıllarına başvururlardı. Hiçbir şeye ibadet etmiyorlardı. Aksine, büyüklerine rab, yani Allah diyorlardı. İçlerinden biri, reisine danıştığı zaman, ona "Ey rabbim şu hususta ne yapayım" diye soruyordu. (10)

921 yılında Oğuzlar'ın bulunduğu bölgeye gelen İbn Fadlan, basit çobanların İslamiyet'e tavrını ortaya koyan ilginç bir anısını anlatır. Oğuz Türk'ü, soğukta birlikte yolculuk ettiği İbn Fadlan'a, "Rabbımız bizden ne istiyor. Bizi soğukta öldürecek. Ah ne istediğini bilsek de yerine getirsek" der. İbn Fadlan, "Bütün istediği, 'Allah'tan başka Tanrı yoktur' demeniz", diye karşılık verince, Oğuz güler ve "Doğru olduğunu bilsek, söylerdik" diye cevap verir. (11)

Fatihleri fetheden uygarlık ideolojisi

İslâmiyet'in Türkler içinde yayılmasında, Arap fetihlerinin rolüne vurgu yapılır. Ünlü tarihçi Gibb, Türkçeye de çevrilen *Orta Asya'da Arap Fütûhatı* adlı eserinde, Arap fetihçileri ile Orta Asya halkları arasındaki ilişkileri ve savaşları inceler. (12)

Kemalist tarihçilerden bazıları, milliyetçi bakış açıları nedeniyle Türkler'in kılıç zoruyla Müslüman oldukları tezine sarılmışlardır. Örneğin Besim Atalay, "Arap fırtınası" diye nitelediği bu olayı, şöyle anlatır: "Bu, kasırga gibi ezici ve öldürücü oldu. İslam tarihçilerinin de anlattıklarına göre, 'Türkler'in tapınakları yıkıldı. Bilginleri öldürüldü. Kitapları yakıldı. İslamlığa pek büyük hizmetler yapmış olan Ofşin, Türkçe bir kitap okuduğu için ölüm cezasına çarptırıldı. Böylelikle Türk kültürüne ve Türk diline korkunç bir yumruk indirilmiş oldu. Herkes Arap gibi konuşmaya, Arap gibi düşünmeye zorlanıyordu." (13)

Kuşkusuz aktarılan birçok olay, gerçektir. Ancak unutmamak gerekir ki, dönem Ortaçağ'dır; kılıç dönemidir. Bununla birlikte kılıç, ülkelerin fethini sağlasa bile, ideolojik fetih için her zaman yeterli bir araç değildir. Buna rağmen, İslam'ın yayılmasını Arapların kılıcına ve talan amacına bağlayan görüşler, son zamanlarda yeniden revaç buldu. Bir örnek: Erdoğan Aydın'ın *Nasıl Müslüman Olduk?* başlıklı kitabıdır. (14)

İslamiyet'in Türkler'e yayılmasında kılıcı belirleyici görenler, Türkler'in toplumsal-ekonomik gelişme aşamalarını ve bu sürecin ideolojik-kültürel alanla ilişkisini gözardı ediyorlar. Esas etken, fetih değil, fakat Emevi ve Abbasi uygarlıklarının gelişme düzeyidir. Çağın gelişmiş fe-

odal uygarlığını temsil eden bu devletler, İslamcı ideolojiyi, yükselen Türk aristokrasisinin önüne bir model olarak koydular. İslamiyet, efendi-kul sisteminin geçerli olduğu bir toplum hayatı için gerekli olan bütün değerleri, feodalleşen Türk aristokrasisine sundu.

Fatihlerin her zaman kendi dinlerini kuvvet zoruyla dayatabildiklerini düşünmek, çok yanıltıcıdır. Örneğin Romalılar, fethettikleri Ortadoğu'ya kendi dinlerini kabul ettiremediler, en sonunda kendileri hıristiyanlaştılar. Ortadoğu dini, Roma'yı bile yutmuştur. Roma'yı yıkan Cermenler gibi barbar kavimler, hıristiyanlaşan Roma üzerinden Ortadoğu Allahı'na boyun eğdiler. Aynı olay, Slavlar'ın yaşadığı stepleri ele geçiren Vikinglerin başına da geldi. Bunlar yendikleri Slavların dinine teslim oldular, hıristiyanlaştılar. Diğer bir örnek de Cengiz Han'ın imparatorluğudur. Moğollar, fethettikleri uçsuz bucaksız coğrafyada hiçbir halka kendi inançlarını kılıç zoruyla dayatamadılar. Slavlar ve Ortadoğu kavimleri, Moğol hakimiyeti altında yüzyıllar boyu yaşadıkları halde, Hıristiyanlığı sürdürdüler. Buna karşılık Moğollar'ın kendileri, taş üzerinde taş bırakmadıkları Ortadoğu'nun dinine teslim oldular. Bütün bu örnekler, askeri fatihlerin her zaman ideolojik fatihler olamadıklarını gösterir.

İslamiyet, Emevi ve Abbasi fetihçiliğinden çok, feodalleşen Türk aristokrasisinin ve tüccarların ihtiyaçlarına denk düştüğü için Orta Asya'da yayıldı. Türkler'in İslamiyet'i kabulü, Barthold'un da saptadığı gibi, çağın üstün uygarlığına sıçramanın ideolojik alandaki ifadesidir. (15) İslam kılıcı, bu tarihsel süreçte etkili olmuştur.

Müslüman ve kâfir Türkler

Bu nedenle İslâmiyet, ilkönce şehirlerin ve ticaretin daha çok geliştiği, sınıf farklılaşmasının daha ileri bir düzeyde olduğu Batı Türkleri arasında yayıldı. Hatta bunlar, kendilerinden daha geri bir aşamada olan Doğu Türkleri'ni "kâfir" olarak ilan etmiş ve onların üzerine gaza etmişlerdir. *Dede Korkut Kitabı*'nda "kâfir" olarak adlandırılan kavimlerin Türk kavimlerinden olduğu bugün biliniyor. *Dede Korkut Kitabı*'nın 15. yüzyılda yazılan nüshalarında Hıristiyanlık yakıştırılan bu "kâfirlerin" beyleri ve savaşçıları, kitapta hâlâ Türkçe isimler taşımaktadır. Çünkü bunlar, 11. yüzyılda Oğuzlar'a komşu olarak yaşayan ve İslâmiyeti kabul etmemiş olan Kıpçaklar'dı.

Kaşgarlı Mahmut da, *Dede Korkut Kitabı*'nda yazıldığı gibi, Uygur halkından "en katı kâfirler" diye söz eder. (16)

Doğaldır, çünkü o tarihte İslâmiyeti kabul eden Türkler ile eski dinlerini terk etmeyen Türkler'in inandığı Tanrılar farklı idi. Kaşgarlı Mahmut, Allah'a değil de, Tanrı'ya inanan Türklerden şöyle söz eder:

"Yere batası kâfirler göğe 'Tenğri' derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye 'Tenğri' derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (secde ederler). Yine bunlar bilgin kimseye 'Tenğrigen' derler. Bunların sapıklıklarından Tanrı'ya sığınırız." (17)

Geniş göçebe kitleleri, aristokrasinin ve tüccarların çıkarına yaradığını gördükleri için, İslamiyet'e direndiler.

Müslümanlaşma süreci, Türk kavimleri arasında da çatışmalara neden oldu. Müslümanlığı ilk kabul eden kavimler ile onların "kafir" ve hatta "gâvur" diye niteledikleri arasındaki savaşlar, edebiyata da yansıdı. *Divan-ı Lügat-it Türk*, müslümanlığı kabul eden Türklerin Uygurlara yaptıkları akınları anlatan şu dörtlüğe yer verir:

"Seller gibi aktık
Şehirler üzerine çıktık
Put evini yıktık
Putlar üzerine sıçtık"

Kaşgarlı Mahmut, bu dörtlüğü aktardıktan sonra şöyle der: "Müslümanların töreleri budur; bir gâvur ülkesine girdikleri zaman, putları üzerine yestehlerler." (18)

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinde cihad ülküsünün belirleyici olduğunu savunanlar da bulunuyor. Bu görüşte olanlar, İslamiyetin savaşçılara gazilik ve şehitlere cennet vaat etmesinin, savaşçı Orta Asya kavimlerini etkilediğini öne sürüyorlar. Oysa, yalnız İslamiyet değil, çağın bütün dinleri cennet vaadini ve cehennem cezasını içeriyordu. Bu bakımdan aralarında bir fark yoktu. Daha önemlisi, Türk kavimlerinin en savaşçı olanları başlangıçta İslamiyete direnirken, ticarete geçmiş ve uygarlaşma yolunda mesafe almış olanları, daha önce müslüman oldular.

Göçebe kitlelerin dini: Batınilik

Türkler arasındaki inanç ayrılıkları, büyük çoğunluk İslâmiyeti kabul ettikten sonra mezhep ayrılıkları şeklinde devam etti. Oğuz aristokrasisinin Sünnî mezhebine karşı, göçebe Oğuz kitleleri, daha çok Batınî mezheplerini benimsediler. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Alevî inancı da bunu göstermektedir. Kazan Oğlu Uruz, ağaçla şöyle söyleşir:

"Ağaç ağaç der isem sana üzülme ağaç
...
Erlerin şahı Ali'nin Düldülü'nün eyeri ağaç
Zülfikarın kını ile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyin'in beşiği ağaç" (19)

İslâm dünyasındaki ezilen kitlelerin giriştiği Karmatî hareketinin etkileri Türkistan'a kadar ulaşmıştı. Anadolu'daki Batınî cereyanların dönüp dolaşıp Horasan'a ve Ahmet Yesevi'ye bağlanması dikkat çekicidir. Hatta Anadolu'daki Aleviler kendilerini yüzyıllar boyu "Horasan erleri" diye anmışlardır.

Selçuklu ve Osmanlı aristokrasileri, Sünnî-İslam ideolojisini benimserken, Anadolu'daki halk kitleleri özellikle Kızılbaş-Alevî bayrağı altında toplandılar. Kızılbaşlığı hor görenler, feodal hakim sınıflardı. Halk kitlesi ise, sultanlara ve bey-

lere karşı kendi sınıf çıkarlarını savunmak için, Batınî mezhep ve tarikatları içinde örgütlendiler. Tarihçiler, 15. yüzyıl Anadolusu'nda halk kitlesinin ezici çoğunluğunun Kızılbaş olduğunu belirtiyorlar. Osmanlı sultanlığının ağır zulmü nedeniyle bu durum zamanla değişti. "Kızılbaş düşmanlığı", aslında Osmanlı sultanlarından miras kalan bir halk düşmanlığından başka bir şey değildir. Türk halk kitleleri, Alevilik içinde İslâmiyetten önceki birçok inanç ve âdetlerini devam ettirdiler. Alevilik, eski eşitlikçi toplumun birçok değer yargısını, dayanışmasını günümüze kadar taşıdı. Feodal Osmanlı kültürünün baskı ve bağnazlığına karşı Türk halk kültürünü devam ettirenler, Alevilik ve diğer Batınî mezhepleri çevresinde toplanan emekçi kitleler oldu. Bunun için Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın, Pir Sultan Abdal'ın ve diğer halk ozanlarının eserlerine bakmak yeter.

DİPNOTLAR

1) Hüseyin Kâzım Bey, Türk Lügâtı, s. 513 ve 514'ten aktaran Türk Tarihinin Ana Hatları, İkinci basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 1996, s.220 ve 356.
2) Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, s. 71 ve Alfred Weber, Felsefe Tarihi, s. 46 vd.
3) Divan-ı Lügat-it Türk, I, s. 320.
4) Sencer Divitçioğlu, "kut" kavramı konusunda geniş bilgiler vermekle birlikte, bu kavramın, mülkiyet, siyasal kudret ve tanrısallık arasındaki ilişkiyi açıklayan özelliğine değinmiyor. Böylece ayrıntı arasında kavramın özü kaybolmaktadır. Bkz. Göktürkler, Ada Yayınları, İstanbul 1987, s. 59 vd.
Aynı bulanıklık, Ümit Hassan'da da var. Orta Asya incelemelerine hayli emek veren araştırmacı, "kut" kavramını tartışırken, sözcüklerin tarih içinde yeni içerikler kazandığına dikkat çekmekle birlikte, herrak bir kavrayışa sahip gözükmüyor. Bkz. Türkiye Tarihi, I, Cem Yayınları, s. 309-317.
5) Şamanizm konusunda bkz. Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara 1986. Orta Asya'da, toplumsal kuruluş ve örgütlenme ile inanç ilişkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Hassan, Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1985.
6) Liu Mau-Tsai, Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'küe), Otto Harossowitz, Wisbaden, I, s. 173'ten aktaran: Sencer Divitçioğlu, Göktürkler, s. 201.
7) Türk Tarihinin Ana Hatları, s. 353.
8) Bkz. Muazzez İlmiye Çığ, Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumerdeki Kökleri, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1995
9) Faruk Sümer, "Türkler İslâmiyete Nasıl Girdiler", And, sayı 7, 3 Aralık 1983, s. 5.
10) İbn Fazlan, Seyahatnâme, s. 34.
11) İbn Fazlan, Seyahatnâme, s. 34. İbn Fadlan'dan aktaran: Arthur Koestler, Onüçüncü Kabile, s. 39. Bu iki çeviri arasında fark var. Ancak, Arthur Koestler'den yapılan çevirinin daha doğru olduğu anlaşılıyor. Burada "rabbımız" diye kastedilenin, Arthur Koestler'in aktardığı gibi, Başbuğ (Sultan) veya Halife olduğu anlaşılıyor.
12) Gibb, Orta Asya'da Arap Fütûhatı, çev. M. Hakkı, Evkaf Matbaası, İstanbul 1930.
13) Divan-ı Lügat-it Türk'e yazdığı sunuş, c.I, s. XXXIV. Kemalist yönetimin resmî tarih görüşünü içeren Türk Tarihinin Ana Hatları da, Arap yayılmacılığı sırasındaki zulüm ve yağmaya vurgu yapar, ancak Türkler arasında İslâm dininin yayılmasında, kendi ırklarından olan Samanîler'in rolüne dikkat çeker (s. 369).
14) Erdoğan Aydın, Nasıl Müslüman Olduk?, Başak Yayınları, I. baskı, İstanbul, Mart 1994.
15) V. V. Barthold, şu isabetli tahlili yapıyor: "O zaman Orta Asya'da yaşayan Türk kavimleri medenî ilerleme yönünden pek farklı seviyelerde idiler. Bunlar arasında demir silahları olmayıp kemikten yapılmış silahlar kullanan Türkler'den de bahsolunur. Bulgarlar'ın İslamiyet'i kabul etmesi, genellikle İslam dininin bilhassa az çok medeniyet olan Türkler arasında yayılabildiğini gösteriyor. ...İslamiyet'in Buda, Mani ve Hıristiyanlık dinlerine üstünlüğü, herhalde İslam âleminin maddî medeniyette olduğu gibi manevî medeniyet hususunda da o zamanki insanlığın medenî ülkelerinden üstün olmasından ibaret idi. ...Müslümanlar'ın malları ile ve aynı zamanda müslümanların medenî hayatları ile de yavaş yavaş tanışıklık peyda eden göçebeler, İslâmiyetin yalnız dinî tesirinde değil, belki büsbütün müslüman medeniyeti tesirine kapılıyorlardı." (Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Yayına hazırlayanlar: Dr. Kâzım Yaşar Kopraman, Dr Afşar İsmail Aka, Kültür Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 93-95.)
16) Divan-ı Lügat-it Türk, c. I, s. 113.
17) Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi, III, s. 377.
18) Divan-ı Lügat-it Türk Tercümesi, I, s. 344'ten bugünkü Türkçesiyle aktardığımız dörtlük şöyle:
"Kelengizleyü aktımız
Kendler üze çıktımız
Furxan ewin yıktımız
Burxan üze sıçtımız"
Ortaçağ'da farklı inançlardan güçlerin, birbirlerinin kutsal bildikleri simgeleri horlamak için bu tür eylemlere girmeleri yaygın bir uygulama. Bahreyn zencileri de, 9. yüzyılda giriştikleri isyanda, Müslümanların kutsal bildiği Kara Taş'ı Basra'ya götürdüler. Nizamülmülk'ün anlattığına göre, liderleri Ebu Tahir, "Hacer-ül Esved'i iki parça ederek, oturacağı zaman bir ayağını bir parçasına, diğer ayağını ikinci parçasına konulacak şekilde ayak yoluna yerleştirdi." (Bkz. Nizamülmülk, Siyasetname, s. 313)
(19) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, s. 44.

Doğu Perinçek

Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek

✓ **Orta Asya kavimlerinin gelişmesi**
Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karluklar ve Karahanlı Devleti, Sir-i Derya Oğuzları. Feodal devlete sıçrayış.

✓ **Toplumsal, siyasal ve ideolojik süreçler**
Kabileden feodalizme. Kabile konfederasyonundan devlete. Göktanrı'dan Allah'a. Bodundan millete. Efsaneler ve gerçekler.

KAYNAK YAYINLARI

Geliştirilmiş 4. basım ÇIKTI

Halklar dinlerini nasıl kabul eder?

Bir sosyo-ekonomik kuruluşa özgü ideoloji, o toplumsal düzeye geçmenin eşiğine gelmemiş hiçbir toplum tarafından benimsenemez. Türkler de, İslam'ı benimsediklerinde devlete sıçramanın eşiğindeydiler. Bu genel toplumsal yasayı; Kızılderililer ile Avrupalı fatihler, Roma ile Germenler arasındaki ilişkilerde, Romalıların ve Rusların Hıristiyanlaşması, İslamiyetin yayılması gibi süreçlerde sınayabiliriz.

Özcan Buze

Erdoğan Aydın'ın, Türkler'in misyonerlik faaliyeti sonucu barışçı bir şekilde değil de, zorla müslüman olduğu (Amerikan Kızılderilileri gibi, imha edilmemek için), İslamı kabul etmek zorunda kaldığı iddiası doğru mudur? Türkiye'deki ekonomik ve toplumsal sorunların kaynağı Türkler'in İslamiyet'i kabul etmiş olması mıdır? Batı ülkeleri Hıristiyanlığı kabul ettiklerinden mi laikliği benimsedi? Yine Aydın'ın sandığı gibi, İslam gerici bir din iken, Hıristiyanlık ilerici midir? Hıristiyanlığın oluşumu ile devlet dini olması arasında uzun bir süre geçtiği doğru mudur? İslam, kurucusu hayattayken iktidar olduğu için mi gericileşti? Bizce, soruların bu şekilde sorulması bile, burjuva Aydınlanmacılığının en geri noktalarının aşılamamış olduğunu gösteriyor. Ayrıca Avrupamerkezci tezlerden derin bir etkilenme söz konusudur.

Bir sosyo-ekonomik kuruluşa özgü ideoloji, o toplumsal düzeye geçmenin eşiğine gelmemiş hiçbir toplum tarafından benimsenemez. Proletaryanın ideolojisi olarak Bilimsel Sosyalizm'in feodal toplumda doğması beklenebilir mi? Hayır. Olsa olsa, dinsel görünümlü ortaklaşmacılık taleplerine dayalı hareketler oluşabilir. Sosyalizm için kapitalizmin gelişmesi ve bu üretim tarzının iki ana sınıfından biri olan işçi proletaryanın toplum hayatındaki yerini alması gerekir. Aynı şekilde, bir feodal devlet ideolojisi olarak İslam, o ideolojiyi benimseyip egemenliğine dayanak yapacak bir egemen sınıfın varlığını gerektirir. Nitekim Türkler de, İslamı benimsediklerinde devlete sıçramanın eşiğinde bulunuyorlardı.

Bu yazıda, Türkler'in İslam'ı benimsemelerini değerlendirebilmek için, çeşitli toplumların yaşadıkları benzer süreçlere bakılacaktır. Yazının amacı, Türkler'in Müslümanlaşma sürecini ele almaktan çok, başka halkların dinlerini benimserken izledikleri yol ile pek farklı bir yol izlemiş olamayacaklarına işaret etmektedir. Türkler'in toplumsal gelişmesi de insanlığın geri kalanı ile aynı toplumsal yasalara tabi bir süreçtir. Yazı, bu gerçeğe başka bazı örnekleri hatırlatarak dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Misyonerlik, sömürgeci fetihleri tamamlayan bir kurum. Misyonerlerin askeri hareketlere de doğrudan katıldıkları biliniyor.

Misyonerlik barışçı mı?

Misyonerlik, sömürge fetihleri sırasında geniş olarak yürütülen bir ideolojik yayılma biçimidir. Bu faaliyetinin amacı Hıristiyanlığı barışçı bir şekilde yaymak olmamış, tersine misyoner kuruluşları Amerika, Asya ve Afrika halklarının köleleştirilmesi ve soyulmasında aktif rol oynamışlardır. Cizvit, Fransisken, Benedikten, Domaniken vb. Katolik tarikatları misyonerlik faaliyetinde etkindirler. Bu faaliyetin merkezileştirilmesi için **Congregatio de Propaganda Fidei** (İnanç Yayma Cemaati) adıyla bir örgüt kurulmuştur. Bu örgüt sömürgeleştirilen ülkelerdeki misyonerlik faaliyetlerini tek elden denetlemiş, eğitim ve sağlık hizmetlerini tekeline almıştır. Misyonerlerin askeri harekâtlara doğrudan katıldığı da olmuştur.

Misyonerlik sömürgeleştirilen ülkelere hem sömürgeci fetihten önce, hem de fetihten sonra giriyordu. Fetihten önce girenler, ilgili ülkede yaptıkları çalışmalarla sömürgeci orduların dayanacakları idari mekanizmanın zeminini hazırlıyordu. Bunu yapamadıkları yerlere ise fetihle birlikte girmişlerdir. Bu nedenle misyonerliği barışçı bir din yay-

Avrupalılar geldiğinde en ileri Amerika uygarlıkları bile eski Mezopotamya kent devletleri düzeyindeydi. Çoğunluk ise ilkel bir yaşam sürüyordu.

ma biçimi saymak mümkün değildir. Yoksa, dinler eşit koşullarda özgürce yarışmışlar da, bu özgür ortamda kitleleri ikna eden kazanmış değildir. Doğaldır, çünkü ideolojik mücadele sınıf mücadelesinin bir parçasıdır. Sınıf mücadelesi ise barışçı yöntemlerle yürütülemez.

Kızılderililer

Türkler'in İslam'ı kabul etmeleri ile Kızılderililer'e yapılanlar arasında paralellikler aramak da hatalıdır. Çünkü Türklerin İslamlaşması, Türk toplumlarının kendi iç çelişkileri sonucu devlete sıçramanın eşiğine geldikleri sırada olduğu halde, Amerikanın keşfi sırasında Kızılderili topluluklarının ezici çoğunluğu bu aşamanın çok uzağında bulunuyordu. Avrupalı fatihler, yerli topluluklara, kendi gelişme süreçleri sonucu ulaştıkları bir aşamada doğal olarak kabullenecekleri kurumları getirmediler. Yabancı bir sosyo-ekonomik yapıya özgü kurumları zorla dayattılar. Kızılderililer bu nedenle, soyları tükenircesine büyük bir direniş gösterdiler.

Amerikan yerlilerini, MÖ 40 bin-30 bin civarında başlayan bir göç süreci sonucu, vahşi hayvanların peşinden bu kıtaya geçen Mongolik halklar oluşturdu. Göç binyıllarca devam etti ve bu halklar 42 milyon kilometrekarelik bir alana yayıldılar. İlk gelenler, paleolitik (eski taş çağı) kültür aşamasında bulunuyordu. Dağıldıkları yerlerin koşulları farklıydı. Bu nedenle kabileler arasında, üretim güçlerinin gelişme düzeyi bakımından büyük farklılıklar ortaya çıktı. Kuzeyde Meksika'nın ortalarından, güneyde Şili'nin Maule Irmağı'na kadar uzanan bir kuşakta yüksek kültürlere ('kültür' sözcüğünü, üretim güçlerinin 'uygarlık' öncesi çeşitli gelişme aşamaları için kullanıyoruz.) mensup halklar oturuyordu. Batıda Yukatan, Bolivya'da Magdalena Irmağı ile Kolombiya'da Kauka Irmağı arasındaki vadi, Bolivya ve Arjantin'in And Dağları'nın batı tarafındaki kesimler de yüksek kültür alanları idi. Kuzeyde Uto-Aztek ve Maya, güneyde Çibça, Keçua ve Aymara dil gruplarına bağlı topluluklar yaşıyordu. Bunlar tarımla uğraşıyor, fasülye, kabak, biber, ayçiçeği, kakao, tütün, pamuk ve patates yetiştiriyorlardı. Fakat kullandıkları tarım yöntemleri çok farklıydı. Mayalar ilkel kesim ve orman yakımı kullanırken, Aztekler yapay sulama, Keçular ise teraslama yöntemi uyguluyorlardı. Gelişme, kentlerin kurulmasına doğru evrilmişti. Böylece bazı halklar uygarlığın ön aşamasına geldiler. Fakat kabile ilişkileri tümüyle aşılamadı. Bir yandan kabile ilişkileri sürerken, öte yandan kölecilik başladı. İşte Avrupalılar Amerika'ya ayak bastıkları sırada, üretim güçlerinin gelişmesi bakımından en ileride olan halklar bu düzeydeydiler. Yani Mezopotamya'daki şehir devletlerine benzeyen bir durum söz konusu. Avrupalılar geldiği zaman hükümdar olan ikinci Montezuma'nın başında bulunduğu devlet bir feodal imparatorluk değildi. Tıpkı Sümer şehir devletlerinde olduğu gibi, bir şehrin hükümdarı diğer şehirlerin hükümdarlarına rütbece üstün sayılıyordu. Montezuma'nın imparatorluğu itibari bir imparatorluktan öte gidemiyordu. Çünkü fiili imparatorluğu, diğer hükümdarlar tarafından, formel bir biat ötesine geçecek şekilde kabul edilmiyordu. Avrupalılar geldiğinde, bu bölgedeki halkları, ilkel toplumdan köleci topluma geçiş aşamasında buldular. Kabile ve sınıf çelişkilerinin sonucu olarak Yukatan'daki Mani, Sotuta, İzmal gibi şehir devletleri arasında şiddetli savaşlar yaşanıyordu. Montezuma, imparatorluğunun dağılmaması için ümitsiz bir mücadele veriyordu. İnka İmparatorluğu Tahuantinsuyo da aynı durumdaydı. Hükümdar Huaskar ile üvey kardeşi Atahualpa arasındaki savaş sonucu imparatorluk son derece zayıflamıştı.

Arawaklar ve Türkler

Bu halkların dışında kalanlar ise mülkiyet ilişkileri yönünden bir katmanlaşmayı ya tanımıyordu (büyük çoğunluk bu durumdaydı) ya da bu sürecin çok alt basamaklarında bulunuyordu. Her iki Amerika kıtasında da büyük çoğunluk, ilkel toplum düzeyinde olan halklardan oluşuyordu. Alaska ve Kanada'da Algikinler ve Atapaskalılar, Kuzey Amerika ovalarında Siyular, Şoşeneler ve Kedolar, Orinoko Amazon havzalarında, Paraguay ırmağı havzasının yukarı kısımlarında ve Brezilya platosunda Arawaklar (Erdoğan Aydın, Türkler'in İslam'la tanışmasını ve Müslümanlığı kabul etmesini işte bu Arawaklar'ın Avrupalılar'la karşılaşması ve direnişi ile kıyaslıyor.), Karibalılar ve Tupi-Guaraniler, Arjantin ve Güney Şili'de Arakualar, Guaykurular, Pueleeler ve Çonolar hep bu düzeydeydi. Bunlar, kabile konfederasyonları kurma, kabile ilişkilerinin çözülmesi, proto-feodal bağımlılık ilişkilerinin ortaya çıkması gibi devletin doğumunun habercisi olan bir düzeyin çok uzağındaydılar.

Avrupalılar Amerika'ya geldiklerinde, en büyük direnişi, toplumsal farklılaşma ve sınıflaşmanın uzağındaki yerlilerden gördüler. Sınıflaşmanın ileri aşamalara vardığı yerlerde ise direniş daha kolay alt edildi. **Conquistadore** diye bilinen ilk fetihçilerin önce buralara yönelmeleri de anlamlıdır. Vasco Nunez de Balbao, Darien kıyılarına, Cortes, Meksika kıyılarına ve Pizarri, Peru kıyılarına, Kastilya bayrağını diktiler. Feodal ilişkilerin Amerika kıtasına uyarlanması da en uygun koşullarını buralarda buldu. Türkler'in müslümanlaşmasına ille de Amerika'nın keşfinden sonraki tarih içinden bir örnek aranacaksa buralardan aranmalı. Bunlar da pek uygun değil, ama kabile toplumlarının yaşadığı bölgelerin fethine göre daha yakın örnekler. Portekiz, Britanya ve Fransa tarafından yürütülen fetihler ise öncelikle sınıflaşmanın alt basamakları arasındaki halkların yaşadığı bölgelerde oldu. Arawaklar gibi, bu halkların Avrupalılar'la karşılaşması da, Türkler ile Müslümanlar'ın karşılaşmasına hiçbir şekilde benzetilemez.

Roma ve Germenler

Türklerin İslamla karşılaşması, Müslü-

man olması, Müslüman olmazdan önce ve sonra İslam devletleriyle ve hilafet merkeziyle ilişkileri; daha çok Germen kabilelerinin Hıristiyanlık'la karşılaşması, Hıristiyanlığı kabulü ve Roma ile ilişkilerine benzer.

Burada Roma İmparatorluğu'nda feodal ilişkilerin nasıl ortaya çıkıp egemen hale geldiğine girmeyeceğiz. Ancak şu kadarını belirtmekle yetinelim: 3. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasında köle emeği kullanarak işletilen **Latifundiolar**, köleci üretim tarzının üretkenliğinin sınıra varması nedeniyle ikiye bölünmeye başladı. Toprağın küçük bir kısmı efendi toprağı olarak (**villa**) bırakılırken, büyük bölümü küçük parçalara ayrılarak kiraya veriliyordu (**colon**). Kiracılar, eski hür köylüler ve daha verimli çalışması için efendileri tarafından azat edilmiş eski kölelerdi. Son dönem Roma İmparatorluğu'nun tarımsal yapısında ortaya çıkan bu değişiklikler, bünyesinde embriyonik olarak, daha sonra bütün Avrupa'da egemen olacak olan üretim ilişkilerini barındırıyordu.

Bu ekonomik ve toplumsal değişiklikler, siyasi iktidarın karakterinde de değişiklikler oluşturdu. 4. yüzyılın sonunda imparatorluğun ikiye bölünmesi bunun ilk göstergelerinden biridir. Galya, İtalya, İspanya ve Britanya ile Tuna boyu ülkelerinden Panonya ve İllirya, Batı Roma İmparatorluğu'nu oluştururken; Balkanlar, Mısır ve Küçük Asya Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde kaldı.

Roma'nın sonu ve feodal sentez

Roma İmparatorluğu, son yüzyıllarında, artan ölçüde barbar (üretim güçlerinin belli bir aşamasına denk düşen toplumsal gelişme düzeyi anlamında) kavimlerin dışarıdan baskısına maruz kaldı. İçeride de colonlarda çalışanların ve kölelerin isyanları devleti zayıflatıyordu. Barbar kabilelerin gücü, Roma ordusunun 378 yılında Adrianopolis'te (Edirne) yenilgisi ile gözle görülür sonuçlar vermeye başladı. Savaşta İmparator Valens de öldü. Zafer kazananlar Vizigotlardı. Vizigotlar şefleri Alaric'in komutasında 12 yıl sonra Roma'ya gireceklerdi. Roma, tarihinde ilk kez düşüyordu. 45 yıl sonra, 455 yılında Kuzey Afrika'dan İtalya'ya giren Vandallar da Roma'yı talan etti. Roma İmparatorluğu hâlâ ayaktaydı ama, artık emirleri veren barbar kavimlerinin liderleri idi. Vandallar'ın Roma'yı talan etmelerinden 21 yıl sonra, 476 yılında barbar kabilelerin mensuplarından oluşan paralı ordunun komutanı Odaacer, Batı Roma İmparatorluğu'nun son imparatoru Romulus ve Augustus'u devirerek bu devletin varlığına son verdi (Burada aklımıza, Mısır'a paralı asker olarak giren Memluk Türkleri'nin iktidarı ele geçirmesi ve Memluk Tolunoğlu Hanedanı'nın kurucusu Ahmet Bin Tolun geliyor). Roma artık tamamen Ostrogotlar'ın elindeydi. Sonra Langobardlar'ın ve 8. yüzyılda da Franklar'ın egemenliğine girdi.

Barbar kabilelerin İtalya'ya girişleri, sıradan bir askeri fetih değildi. Önemli toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçlar doğurdu. Bu kabileler Roma İmparatorluğu'na, onun sistemine ve köleci egemen sınıflara ağır darbeler indirdi. Örneğin, Langobardlar Romalı toprak sahiplerinin ellerindeki toprakları almakla kalmadılar, sık sık sahiplerini de öldürdüler. Fakat Barbar istilaları sadece yıkıcı sonuçlar vermedi. Bunlar, feodal ilişkilerin yerleşmesine önemli katkılarda bulundular. İtalya, Fransa, İspanya ve Britanya'daki Germen kabilelerinin komünal-klan yapısı çözülme aşamasındaydı. Toprak üzerinde özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla mülkiyet eşitsizlikleri gelişmeye başladı. Bu da kalıtsal soyluluğun ve krallık iktidarının doğmasına yolaçtı. 5. yüzyıl ile 8. yüzyıl arasında kurulan barbar krallıkları döneminde, mülkiyet eşitsizliğine dayalı bu toplumsal katmanlaşma iyice belirginleşti. Fransa ve İtalya'da Vizigotlar ve Franklar, Kuzey Afrika'da Vandallar, yine Fransa'da Burgundlar, İtalya'da Ostrogotlar ve Langobardlar, Britanya'da Anglo-Saksonlar çeşitli, krallıklar kurdu.

Böylece barbar toplumlardaki kabile ilişkilerinin çözülmesi ile ortaya çıkan feodal ilişkilerin erken biçimleri (proto-feodal bağımlılık ilişkileri) geç dönem Roma toplumunda ortaya çıkan benzer ögelerle birleşti. Son derece önemli çelişmelerle dolu olan bu süreç, yeni toplumsal ve ekonomik ilişkilerin doğmasına yol açan niteliksel bir sıçrama meydana getirdi. Batı Avrupa'da 5. yüzyıl ile 8. yüzyıl arasında meydana gelen bütün olaylar, yani Roma topraklarının barbar kavimler tarafından fethedilmesi, colon çalışmalarının ve kölelerin isyanları ve erken feodal devletlerin oluşumu, derin bir toplumsal devrimi, feodal toplumsal ekonomik kuruluşun oluşmasına yol açan devrimi temsil ediyordu.

Avrupalılar, Amerika yerlilerine yabancı bir sosyo-ekonomik kuruluşa özgü kurumları zorla dayattılar. Kızılderililer bu nedenle soyları tükenircesine direndiler.

Hıristiyanlık ve feodalizm

Batı Avrupa'da oluşan bu değişikliklerde din önemli bir rol oynadı. Heterodoks bir Yahudi tarikatı olarak ortaya çıkan Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında, daha 2. yüzyıldan başlayarak egemen sınıflar tarafından Roma halkları üzerinde ideolojik etki faktörü olarak kullanılmaya başladı.

Burada durup, Hıristiyanlığın gelişmesine kısaca bakmakta yarar var. Bu; İslam'ın başlangıcından itibaren iktidar ideolojisi olduğu, bu nedenle laikliğe elverişli olmadığı, Hıristiyanlığın ise bir muhalefet dini olup yüzyıllar sonra devlet dini haline geldiği, İslam'ın tersine, bünyesinde barındırdığı özellikleri nedeniyle laikliğe elverişli olduğu yolundaki iddiaları değerlendirmek bakımından da bir zorunluluk. Bu türden iddialarda hangi Hıristiyanlık'tan söz edildiği açık değil. Bu iddialar zımnen de olsa tek bir Hıristiyanlık varmış gibi bir önkabulden hareket ediyor. Oysa kölelerin Hıristiyanlığı'ndan Protestan Hıristiyanlığı'na, değişik tarihsel dönem-

leri kapsayan, değişik sosyo-ekonomik yapıların, değişik sınıfların ideolojisi olmuş Hıristiyanlıklar var.

Hz. İsa'nın doğduğu çağda Ortadoğu'da bilge, rahip, müneccim, peygamber kılığında birçok insan dolaşıyordu. Aslında Hz. İsa da bunlardan biriydi. Kendisi hiçbir zaman yeni bir din getirdiğini, tanrının oğlu olduğunu vb. iddia etmemişti. Onun hayatıyla ilgili efsaneler daha sonra şekillenmiştir. Bazı yazarlar, İsa'nın kişiliğinde birçok insanın hayatının birleştirildiği ve ortaya Hz. İsa inancının çıktığı kanısında. Hıristiyanlığın şekillenmesinde birçok kaynak etkili oldu. Hıristiyanlık inancının Budizm'den bile etkilendiği, örneğin Üçlübirlik (Teslis) dogmasının Budizm'deki Brahma-Şiva-Vişnu üçlemesinden esinlendiği de öne sürülüyor. Hatta, yeniden dünyaya geliş (reenkarnasyon) öğretisinin Hıristiyan itikadından Bizans İmparatoru I. Justinyen'in karısı İmparatoriçe Teodora'nın isteğiyle çıkarıldığı bile söylenir (İskenderiyeli Origen'in öğretilerinin yasaklanması da Justinyen'in zamanında olmuştur).

Bu kaynak bolluğu içerisinde Hz. İsa'nın kendi söyledikleri çok küçük bir bölüm oluşturur. Hatta Nasıralı İsa isminde bir insanın yaşamadığını öne süren yazarlar bile vardır. Her halûkârda, yeni dinin Hz. İsa tarafından getirildiğine inanılması, tarihsel rastlantıların o şekilde tecelli etmesinin bir sonucu oldu. Yoksa, İsa'nın söyledikleri diğer birçok benzerininki gibi unutulabilir, ya da yeni dinin kurucusu olarak örneğin Tyanalı Apollonius kabul edilebilirdi.

Devlet dini olarak Hıristiyanlık

Çeşitli kaynaklardan beslenen Hıristiyanlığa ilk biçim verenlerden biri Tarsuslu Pavlus oldu. Ortadoğu'daki Mesih inançlı çeşitli tarikatlar (örneğin Yahudi Eseneliler tarikatı), Musevi teolojisi, eski Mısır inançları, Yunan felsefesi (örneğin İskenderiyeli Filo'nun **Logos** öğretisi) ve geç dönem Stoacılığı, Hıristiyanlığın şekillenmesinde önemli etkilerde bulundular. Engels "Stoacı-Filocu terk-i dünya ve zahitliği, ezilen halk kitlelerini kendine çekecek bir dinin temel ilkeleri haline getirmek, ancak mezardan sonra ödül beklentisiyle olanaklı oldu" diye yazıyor. Üçlübirlik, Vaftiz, Efkaristo (Aşai Rabbani ayini, Komünyon) ve daha başka öğretileri, ilk Hıristiyanları hiç ilgilendirmiyordu. Hıristiyan dogmasının evrimi uzun bir süreçti. Hıristiyan dininin temel öğretilerinin tamamı anlamındaki **itikad**, İznik ve İstanbul Ekümenik Konsilleri'nde formüle edildi. Bu konsillerden sonra da çeşitli defalar eklemeler ve değişiklikler yapıldı. Bu ekleme ve değişiklikler çeşitli ayrılıklarla sonuçlandı. Hıristiyanlığın oluşumu, kurucusu kabul edilen Hz. İsa'nın ölümü ile tamamlanmamıştır. Hatta onun öldüğü kabul edilen tarihlerde henüz bir din olarak oluşmaya bile başladığı söylenemez. Hıristiyanlığın kurulması yönündeki ilk adımlar, Pavlus tarafından atıldı. Ama bunlar ilk adımlardı. Hıristiyanlık tam anlamıyla oluştuğu zaman ise artık iktidar mevkilerinden fazla uzak değildi. Bir süre sonra "iktidar" oldu. Yani kurulduktan yüzyıllar sonra iktidar olduğu doğru değildir. Devlet dini olarak şekillenmesinde, iktidara yakınlık-uzaklık bakımından İslam ile arasında büyük bir fark yoktur.

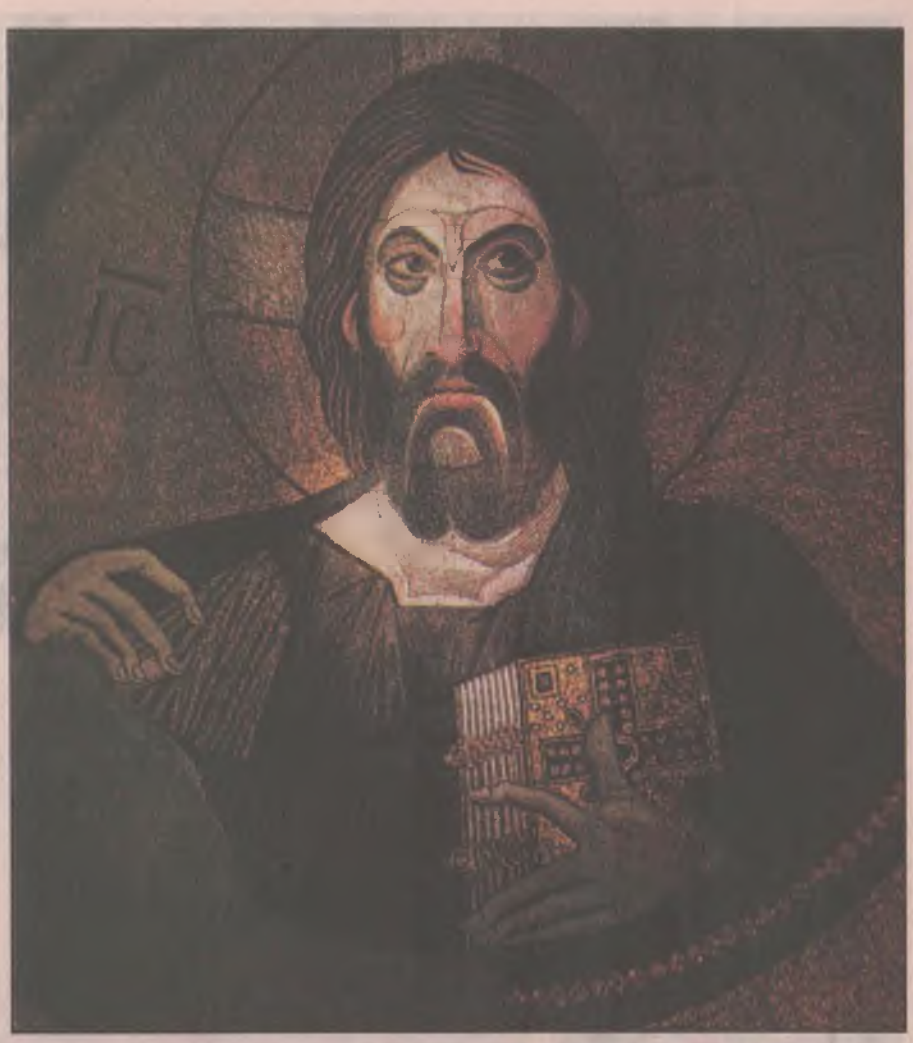

Hıristiyanlığın kurucusunun İsa olduğunu söylemek doğru olmaz. Bu uzun bir süreçtir. Hıristiyanlık dini oluştuğu zaman ise iktidar mevkilerinden uzakta değildi.

313 yılında yayımlanan Milano Fermanı ile Hıristiyanlık, putperest dinlerle birlikte meşru bir din olarak kabul edildi ve inananlar üzerindeki kovuşturmalara resmen son verildi. Ancak kovuşturmalar, resmen son bulmadan çok daha önceleri fiilen son bulmuştu. Daha sonra İmparator Konstantin de Hıristiyan oldu. Bir süre sonra Hıristiyanlık Roma'nın resmi dini oldu. 4. yüzyılın sonları ya da 5. yüzyılın başlarında Roma piskoposu, Papa olarak adlandırılmaya ve Aziz Peter ile Hz. İsa'nın yeryüzündeki halefi olarak nitelendirilmeye başlandı. Yani o da bir "Halife"dir. Papa, Katolik Kilisesi'nin başıydı. Papalık makamının en önemli görevleri arasında, resmi ideolojiye karşı meydan okumalarla mücadele etmek bulunuyordu. Resmi dogmalara itiraz eden ve değişik öğretiler savunanlar lanetleniyordu. Papalık makamı ortaya çıkar çıkmaz, İskenderiyeli papaz Aius'un resmi dogmaya karşı çıkarak İsa'nın Tanrı'yla özdeş olamayacağını savunması lanetlendi. Aius'un öğretisi bir süre, Roma'ya karşı savaşan barbar kabileler arasında taraftar bulmuştu. Yani, Hıristiyanlık resmi din olur olmaz, yasaklara ve baskılara başladı. Hiç de iddia edildiği gibi "ideolojilerin barışçı yarışması"na razı olmadı. Bu iş, engizisyon mahkemelerine kadar gitti.

Hıristiyan şeriatı

Engizisyon, E. Aydın'ın iddia ettiği gibi, "Hıristiyanlık'ta özsel olmayan", adeta kazayla ortaya çıkmış bir olgu değildir. Hıristiyanlığın da bir şeriatı vardır. Katoliklik'te de Ortadoksluk'ta da, İslam şeriatında olduğu gibi, sadece din değil, dünya işleri de en ince ayrıntılarına kadar belirlenmiştir. Tersini iddia edecek olanlar I. Justinyen zamanında yazılı hale getirilen ve **Justinyen Kodeksi** (Codex Justinianeus) diye bilinen düzenlemelere bakmalıdır. Onlarca kitabı bulunan bu düzenlemeler,

Vizigotlar, şefleri Alaric'in komutasında Roma'ya girdiler. Roma, tarihinde ilk kez düşmüştü.

sivil hayattan devlet hayatına, resmi itikadlara kadar herşeyi düzenliyordu. Hıristiyan şeriatının, bundan somut kanıtı olamaz. Şeriatı, İslam'a özgü sanmak ve İslam'ı "geriliğin dini" olarak ilan ettikten sonra geriliğin nedenini şeriatta aramak, materyalist tarih anlayışıyla bağdaşmaz. Esasen dünya çapındaki dinlerin her üçünün ve bunların dışında kalan dinlerin (Budizm vb.) çoğunun şeriatları vardır. Zaten şeriatları olmaması da düşünülemez. Din ve dünya işlerini düzenleyen kurallara, İslam'ın Şeriat, Hıristiyanlığın Kodeks, Budizm'in Darma demesi bizi yanıltmamalı, fark isimlendirmededir. Şeriat, kralların, padişahların "Tanrı iradesine" dayandırdıkları iktidarlarının ürünü olarak ortaya çıkan bir tür "kullanma talimatıdır". Hıristiyan toplumlarında yürürlükten kalkması burjuvazinin önderlik ettiği demokratik devrimlerle oldu. Bu toplumlara laiklik, devrimle geldi; yoksa Hıristiyanlığın, bünyesinde barındırdığı özgüllükler nedeniyle "ilerici bir din" olmasından değil. Şeriat, Tanrı'nın siyasal alandaki ideolojik varlığına son verildiği yerlerde kalkar. Laiklik, devrimle gelir.

Sezar ile Papa

Tekrar Roma'ya ve Germenler'e dönecek olursak: 8. yüzyılın ortalarında, Frank devleti ile Roma Katolik Kilisesi arasında siyasi ve ekonomik bir ittifak yapıldı. O zamana kadar Mojordomo ("Bey"e karşılık düşen bir asalet ünvanı) ünvanını taşıyan Kısa Pepen, 751 yılında Frankların kralı ilan edildi. Buna karşılık o da, **beneficium** adıyla bilinen bütün toprakların kilisenin mülkü olduğunu ilan etti. Beneficiumları elinde tutan kişi vergisini kiliseye ödüyor, fakat askeri hizmetini krala yapıyordu. Papa II. Stefan daha da ileri giderek Pepen'in krallığı ele geçirmesini takdis etti. O da buna karşılık Langobardlar'dan aldığı toprakları (Roma ve Ravenna) Papa'ya bağışladı. Roma'daki Papalık devletinin kökeni böyledir. Burada, E. Aydın'ın, kitabında Hıristiyanlığı ilerici din olarak göstermek için zikrettiği (Aydın yanlış olarak "Sezar'ın hakkı Sezar'a Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya" şeklinde zikrediyor) "Sezar'ın hakkı Sezar'a Papa'nın hakkı Papa'ya" sözünün gerçekte ne anlama geldiği çok açık görülüyor. Sezar-Papa işbirliğinin bu kadar açık olmadığı zamanlarda bile, birbirlerini tamamlayan işlevler gördükleri yine de bellidir. Pepen ve daha sonra Şarlman ile Papa'nın ilişkisi, Selçuklu devletinin ilk sultanı Tuğrul Bey ve daha sonra onun yerine geçen Alpaslan ile Abbasi Halifesi arasındaki ilişkiye benzemiyor mu? Pepen ve Şarlman karşısında Papa'nın ne kadar gücü varsa, halifenin

de, Tuğrul ile Alpaslan karşısındaki gücü o kadardır.

Pepen'in başlattığı Papa ile yakın işbirliği siyaseti, Karolenj Hanedanı tarafından sürdürüldü. Bu politika Alman kralları tarafından da benimsendi. 10. yüzyılda I. Otto ile II. Otto'nun kiliseye yaptığı muazzam bağışlar ve papalık ile krallık iktidarının neredeyse iç içe geçmesi, adeta tek bir iktidarın farklı işlevlerinin iki makam tarafından yürütülmesi gibi bir görünüm arzetmeye başladı. Piskoposların ve manastır başrahiplerinin yaptığı tüm atamalar, pratikte kralın onayından geçiyordu. Kilise ileri gelenleri de, devlet görevleri ve diplomatik görevleri yerine getiriyordu. Hatta orduda bile hizmet verdikleri görülüyordu. Burada Papa'nın hakkı ile Sezar'ın hakkı birbiriyle içiçe geçmiş gibidir. (İslam devletlerinde Halifelik ile hükümdarlığın birleştiği durumlarda da idari görevler ile dinsel-hukuki görevler farklılaşmıştı. Hukuken hilafet makamını da işgal eden Osmanlı sultanlarının yanında, bir de Meşihat makamı, yani Şeyhülislamlık bulunduğunu hatırlayalım.)

Hıristiyan barışı

Papalık ile kralların oluşturduğu yakın işbirliği sayesinde halk kitlelerinin Hıristiyanlaştırılması hızlandı. Batı ve Kuzey Avrupa'da egemen sınıflar, Hıristiyanlığı benimsedikten sonra, halkın çoğunluğu putperest inançlarına bağlı kalmaya devam etmişti. 7-8. yüzyıllarda hızlanan Hıristiyanlaştırma kampanyası, 9-10. yüzyıllarda doruk noktasına vardı. Bu kampanyalar, şiddetle yürütüldü. Putperest kabilelerin beyleri öldürüldü. Zaman zaman tüm kabile üyeleri kılıçtan geçirildi.

Şarlman zamanında yapılan zulümlerin anıları günümüze kadar yaşamıştır. Germenlerin saygı gösterdiği kutsal ağaç İrminsul'un, Şarlman'ın emriyle kestirilmesi karşısında kabilelerin günlerce ağladıkları ve ağacın yeniden hayata dönmesini bekledikleri anlatılır. Bu, Aztek'lerin Hernan Cortes tarafından öldürülen II. Montezuma'nın, yeniden hayata dönmesini beklemelerinden daha az acıklı bir öykü değildir. Kuzey Avrupa'nın, özellikle İskandinavya'nın hıristiyanlaştırılmasının öyküleri hafızalarda daha da canlıdır. Papalık ile ilişki kuran Harald, bütün Norveç'i hıristiyanlaştırmadan saçlarını kesmeyeceğini ilen etmişti. O nedenle "Çok saçlı Harald" anlamına gelen "Harald Harfagre" diye anılmaya başladı. Kral Olav ise, işkence tekniklerindeki yaratıcı buluşları ile ünlüdür. Olav, Türkler'in Müslümanlığı kabul ettiği yıllarda bütün Norveç'i tek bir yönetim altında birleştirmeyi başardı. Daha sonra aziz ilan edildi ve Kutsal Olav (Olav den hellige) adıyla anılmaya başladı. Hıristiyanlığın misyonerlik faaliyetleri ve ünlü misyonerleri arasında bu tip şahsiyetler önde gelir.

Rus Devleti

Kiev-Moskof Rus Devleti'nin Hıristiyanlığı kabul etmesi de benzer bir seyir izler. Eski Rus devleti, Doğu Slav kabilelerinin bir karışımı olarak kurulmuş, yüzyıllar boyunca Avrasya'da birbirini izleyen birçok yerleşik ve göçebe topluluğun zengin kültürel geleneklerini devralmıştı. Hazar devleti (7. yüzyıl), Bulgar Devleti (9-10. yüzyıllar) ve Litvanya Devleti (13. yüzyıl) bunlar arasındaydı. Eski Rus Devleti, 10. yüzyılda, 14 Slav kabilesinin Kiev Büyük Prensleri ve Boyarları'nın idaresi altında birleştirilmesiyle kuruldu. Böylece Slav kabilelerinin ellerindeki yukarı topraklar (Novgorod) ve aşağı topraklar (Kiev) birleşmiş oldu. Devletin ilk aşamaları, daha çok kabile konfederasyonu niteliğindeydi. Zamanla yerleşik kurumlar oluştu. Rus Devleti'nin Moğol-Tatar istilalarına uğrayıncaya kadar geçen üçbuçuk yüzyıl içinde, dünyada önemli gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmeler arasında Rus Devleti için en önemlisi, Hunlar'ın, Peçenek ve Kıpçak (Kuman, ya da Ruslar'ın kullandığı isimle Polovets) Türkleri'nin Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa içlerine girmesi ve çeşitli Slav siyasal birliklerinin kurulması oldu. Bu birlikler içinde en güçlüsü Rus idi. Ruslar'ın kendileri de önemli değişiklikler geçirdi. Devletin, henüz bir kabile konfederasyonu niteliği arzettiği dönemde iktidarda olanlar çıkarlarını daha çok komşularına saldırıda görüyorlardı. Ruslar'ın gelişmesinin daha sonraki evrelerinde iktidara gelen feodal beyler, çıkarlarını Ruslar'ın içinde ve bağımlı topraklarda gördüler. Sınıflaşma yerli yerine oturdukça feodal bağımlılık ve sömürü ilişkileri de istikrar kazandı ve kendine uygun kurumlar yaratmaya başladı. Burada dikkat çeken husus, Rus Devleti'nin oluşmasında, Avrupa'nın öteki devletlerinde olduğu gibi, toplumsal gelişmenin farklı aşamalarında bulunan halklar arasında meydana gelen sentezdir. Rus Devleti'nin ilk aşamalarında, Slavlar arasında ortaya çıkan feodal ilişkiler ile Slav olmayan toplumların, kabile topluluklarının dağılması ve erken feodal ilişkilerin belirmesi, dinamik bir gelişmeye zemin hazırlayan birleşmeye olanak sağladı. Fin-Ugrik ve Türkik kökenli topluluklar Rus Devleti'nin oluşmasında önemli bir rol oynadılar.

Hıristiyanlığın Rus devleti tarafından kabulü, 988'de Vladimir Svstoslav'ın hükümdarlığı sırasında oldu. Yukarıda, Viktor Vasnetsov'un 1890 yılında yaptığı "Vladimir'in vaftizi" adlı tablo.

Tarımın geliştiği ülkede, toplumsal sistem doğal olarak toprak mülkiyetine dayanıyordu. Ruslar'ın tarihine bakınca, devletin gelişmesinin ilk üç yüzyılında, bu mülkiyetin giderek istikrarlı biçimler aldığını görüyoruz. Köylü emeğinin semerelerine el koyanların elinde bulunan toprak tekeli, gittikçe pekişiyordu. Bu süreç, Olga ve Vladimir zamanında kabul edilen yasalara ve daha sonra Bilge Yaroslav ve oğullarınca hazırlanan ve idari kuralları belirleyen "Rus Yasası"na yansımıştır. Bu yasalar, feodal ilişkilerin hukuken düzenlenmesi işini yerine getiriyordu.

Rusların Hıristiyanlaşması

Kiev Rus Devleti'nin

kurulmasıyla, egemen kesimler arasında Hıristiyanlık kabul edilmeye başlanmıştı. Daha 860'lı yılların başında Rusların bir bölümü hıristiyanlaşmıştı. Hıristiyanlığın Ruslar tarafından resmen kabul edilmesi ise 120 yılı aşkın bir süre sonra 988'de Vladimir Svyatoslav'ın hükümdarlığıyla oldu. Musevi Türk Hazar Devleti'nin varlığına son veren de Vladimir oldu. Bilge Yaroslav'ın hükümdarlığı zamanında çıkarılmaya başlanan yasa ve kararnameler artık, resmi olarak da Hıristiyan olmuş bir devletin yasalarıdır. Devlet aygıtı Kilise'yi de içermektedir. Yani, devlet-kilise ayrılığı yoktur. Vladimir, imparatorun kızkardeşi Anna ile evlenerek Bizans İmparatorluğu'nu siyasi bir ittifaka zorladı. Bu Ruslar için önemli bir siyasi başarı olmuştu. Bu başarı, kısa bir süre önce İmparator Konstantin Porfirogenitus'un oğluna yazdığı şu vasiyet gözönünde tutulunca daha da anlamlı hale geliyor: "Eğer, kuzeydeki aşağı seviyeli kumaz halklar Roma İmparatoru ile ittifak isterlerse, ya da kızı ile evlenmek isterlerse veya kendi kızlarından birini evlenmek üzere imparatora ya da oğluna teklif ederlerse, bu durumda bu gülünç isteği reddetmek sana düşen bir görev olacaktır."

Bizans ile ittifak kurulması, Hıristiyanlığın Rus toplumunda daha da kökleşmesi anlamına geliyordu. İstanbul'dan gelen Ortodoks papazlar, Kiev halkını Dinyeper nehrinin sularında vaftiz ettiler. Vaftiz olmayı reddetmek gibi bir seçenek yoktu. Hıristiyanlaşmaya direnen bölgelerde zor kullanıldı. Vladimir tarafından kabul edilen bir yasa uyarınca papazların maddi ihtiyaçları, Hıristiyanlığa direnen bölgelerden alınan ürünün onda birine dayalı bir ek vergi ile karşılanacaktı. Aile hayatının Hıristiyan normlarına göre düzenlenmesi ile ilgili işlemlerden (doğum, vaftiz, evlenme, ölüm vb.) elde edilen gelirler Kilise'ye gidiyordu. Kilise, insanların gündelik hayatında büyük bir rol oynuyordu. Gündelik ilişkilerde, geçerli kurallar Kilise tarafından koyuluyor, uygulaması da yine Kilise tarafından denetleniyordu. Yani, din sadece insanla Tanrı arasındaki bir ilişkiden ibaret değildi.

Kilise ile egemen sınıflar o kadar iç içe geçmişti ki, yüksek düzeyde ruhban zümresi, aynı zamanda en önemli toprak sahipleri arasında bulunuyordu. 12. yüzyılda yasalarda buna uygun düzenlemeler de yapıldı. İlişkiler, "Papa'nın hakkı Papa'ya, Sezar'ın hakkı Sezar'a" sözüyle ifade edilen durumdan o kadar uzaktaydı ki, eski Rus vakanüvislerince, bu ilişki biçimine özel bir ad bile verilmişti: Sezaropapacılık (Caesoropapism).

Sasaniler

Din ile devletin iç içe girmesinin en iyi örneği Sasani İmparatorluğudur. Sasani gelenekleri daha sonra Arap halifeleri tarafından da benimsendiği ve İslam devlet geleneklerinin oluşmasına önemli ölçüde etkide bulunduğu için, Sasani İmparatorluğu'na daha yakından bakmakta yarar var.

Roma İmparatorluğu ile amansız savaşlar yapmış olan Pars İmparatorluğu MS 3. yüzyılda çöküşün eşiğine gelmişti. Şehinşah (şahların şahı, kralların kralı) adıyla bilinen imparatorun merkezi iktidarı zayıflamış, bu da yerel yöneticilerde ayrılıkçı ve bağımsızlıkçı eğilimleri güçlendirmişti. İran, 3. yüzyıla girdiğinde, ülkenin güneyindeki bölge Pars adıyla biliniyordu. Etnik olarak, Perslerden oluşan bir bölgeydi. Geçmişte Kiros, Dara, Serhas gibi büyük hükümdarlar yetiştiren ve Büyük İskender'e yenilerek yıkılan Ahamenişler Hanedanı da bu bölgeden çıkmıştı. 3. yüzyılın ikinci onyılında (220'den sonra) bu bölgenin yöneticisi Ardaşir, Pars Hanedanı'na isyan ederek son kralını yendi ve Dicle kıyısındaki başkent Ktesifon'u ele geçirerek kendini Şehinşah ilan etti. Bu, İran'da Sasani Devleti'nin başlangıcı oldu. Ardaşir, daha önce eski Pers Doğurganlık Tanrıçası Anaitis adına kurulan tapınakta yüksek rahip idi.

Din ile devletin iç içe girmesinin en iyi örneklerinden biri Sasani İmparatorluğu'dur. Yukarıda Sasani kumaş sanatından bir örnek.

İlk bakışta Sasaniler'in İran'ın toplumsal ve siyasi temelleri üzerinde fazla bir etkisi olmamış gibidir. Eski toplumsal düzen özünde fazla değişmedi. Toplum, köleler ve köleci toprak sahipleri olarak iki temel sınıfa ayrılıyor, bunların yanı sıra zanaatkarlar, tüccarlar da bulunuyordu. Ruhban sınıfı, din hizmetleriyle birlikte yazıcılık, katiplik vb. bürokratik işlerde çalışanları da yetiştiriyordu. Öte yandan, Roma'da olduğu gibi köleci ilişkiler de yavaş yavaş değişime uğruyordu. Bunun yanı sıra İran'ın ünlü yedi kabilesi (Surenalar, Karenalar, Mihraniler vb.), varlıklarını sürdürüyordu. Çözülen kabile ilişkilerinin, feodalizme eklemlenerek yeni bir atılım için dinamizm oluşturmasına burada da rastlıyoruz.

Zerdüşt dini

Kurulan yeni devlete en büyük destek Zerdüşt rahiplerden geliyordu. Zerdüşt dini, kabile liderlerinin iktidarına karşı, merkezi iktidarın yerleşmesini temsil ediyordu. MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilinen Zerdüşt, kendi dinini, Mazdacılığın reforme edilmiş bir biçimi olarak kurmuştu. "Magi dini" diye de bilinen Mazdacılık ise, Eski İran dini idi. Kabile tanrılarını (Dev'ler) kabul ediyordu. Zerdüşt, çoktanrıcılık yerine, Mazdacılığın yüksek tanrılarını öne çıkardı. Bunlar iyiliği temsil eden Ahura Mazda ile kötülüğü temsil eden Angra Mainyu idi. Ahura Mazda kraliyet ailesinin koruyucusu idi ve kendini ateş suretinde gösteriyordu. Zerdüşt, bu iki ilke (iyilik ve kötülük) arasındaki mücadeleye ilişkin öğretisini, Gata ve Zend Avesta adlı kitaplarda ortaya koydu. Sözcük anlamı itibarıyla "yorumlu metin" anlamına gelen Zend, Avesta Mazdacılığın en eski metinleri üzerindeki yorumlardan oluşuyordu. Göçebe hayat süren kabileler ile tarım yapan yerleşik çiftçiler arasındaki çelişki, bu yorumlarda ifadesini bulur. Bu özellikle Gata'da belirgindi. Göçebe kabileler, kötülük ilkesinin dünyadaki somutlaşmış ifadesiydiler. Yerleşik tarım yapanlar, özellikle tarım yapılan toprakların sahipleri, iyiliği temsil ediyordu. Zerdüşt eskatolojisine (dünyanın ve insanların sonunun nasıl geleceğine ilişkin dinsel öğreti) göre, dünya 12 bin yıl varolacaktır. Bunun üç bin yılı Ahura Mazda, yani iyilik ilkesinin egemenliğinde, geri kalan da Angra Mainyu, yani kötülük ilkesinin egemenliğinde geçecektir. Fakat kötülüğün egemenliği ebediyen sürmeyecektir. Zerdüşt dini, Ahura Mazda'nın izleyicilerine ölümden sonra mutlu bir yaşam vaad etmekte, ona karşı çıkanları ise kıyamet gününde her türlü eziyet ve azapla lanetlemektedir. Görülüyor ki, Zerdüştlük de, te-

mel dogmaları bakımından, feodal egemen sınıfın ideolojisi olan öteki dinlere benzemektedir. İyilik ilkesini yüce tanrı, kötülük ilkesini şeytan olarak tasarlamak, bu benzerliği daha da belirginleştirmektedir.

Şahların şahı, yani feodal beylerin beyi olan Sasani İmparatorları, Zerdüşt dininin tapınaklarına (ateş yandığı için "Ateşah" olarak da bilinir) devamlı himaye sağlıyordu. Bunlardan en ünlüsü Aturpatakan idi. Zerdüşt dininin "Papa"sı **Magaput** adıyla bilinen başrahip idi. Bu isim sözcük olarak "Baş Magi" anlamına gelmektedir. "Magi" ise Eski Pars dilinde "büyücü" demektir. Zerdüşt dini tapınakları muazzam zenginliklere sahipti ve etkili bir toplumsal ve siyasal güç oluşturuyordu. Resmi Avesta Kodeksi, ilk kez yazılı olarak Sasaniler zamanında derlendi. Bu kodeks, günlük yaşamın ayrıntılarından, devlet yönetiminin en ince işleyişlerine kadar her şeyi, dinsel esaslara göre kurallara bağlıyordu. Yani, Zerdüşt dininin şeriatı idi. Zerdüşt rahipleri de Sasani Hanedanı'nın sonuna kadar şahların baş destekçisi oldu. Zerdüşt ruhbanı ile şahlar arasında çatışmalar çıkmışsa da, daima karmaşık toplumsal mücadelelerin bir sonucu olan bu anlaşmazlıklar, ideolojik ifadesini Manicilik (Zerdüşt dini, Budizm ve Hıristiyanlığın öğretilerini bir araya getirdi), Mazdekilik (eski İran kültleri de dahil olmak üzere bir takım eski dinler, Hıristiyanlık, Manicilik ve çeşitli eski felsefi inançların bir karışımı olarak ortaya çıktı) şeklindeki heterodoks akımlarda buldu.

Halife ve Nizamülmülk'ün modeli

İran'ın yedi kabilesi de Sasani Hanedanı'na daha az bağlı değildi. Tarihçiler, bu yedi kabilenin, Birinci Dara'nın yedi silah arkadaşının soyundan türeyenler olup olmadığı konusunda hemfikir değil. Dara'nın, onu isyancı Guamata'ya karşı destekleyen yedi silah arkadaşı, İslam öncesi İran'ında, kutsal tarihi şahsiyetler olarak kabul ediliyordu. Gerçek tarihi kimlikleri ne olursa olsun, önemli olan böyle kabul edilmeleriydi. Bu durum, kabilelerin başında bulunan şeflere meşruiyet temeli sağlıyordu (Buna benzer inanışlar, toplumsal gelişmenin benzer basamağında bulunan her toplumda ortaya çıkmıştır. Türk topluluklarının tarihinde de böyle birçok efsanevi şahsiyet bulunur). Bu kabileler toplumsal farklılaşmaya uğradıkça eski güçlerini yitirdiler. Ellerinde önemli servetler biriktiren şefler, Sasani Devleti'nin aristokrasisi arasında yerlerini aldılar.

Şah I. Kavat'ın hükümdarlığı sırasında meydana gelen Mazdeki isyanı, İran'ı sarsan en önemli toplumsal hareketlerden biri oldu. Manici rahip Mazdek'in önderlik ettiği hareket, köylüler ve kent yoksulları tarafından da desteklendi. Öğretileri bakımından çok zengin kaynaklardan beslenen Mazdekilik, toplumsal özü itibarıyla genel mülkiyet eşitliğini savunuyordu. Mazdeki isyanı, İran egemen sınıfının desteğini alan Şah I. Hüsrev tarafından bastırıldı. Hüsrev, İran tarihinde Sasani İmparatorluğu'nda yaptığı reformlar bakımından önemlidir. Şah Hüsrev, merkezi iktidarın gücünü artıracak, eski kabile aristokratlarının gücünü iyice zayıflatacak şekilde devlet mekanizmasını yeniden düzenledi. Ülkeyi dört idari bölgeye ayırdı. Önemli vergi düzenlemeleri yaptı. Haraç adıyla toprak vergisi, cezit (cizye) adıyla kelle vergisi koydu. Bu vergi isimlendirmelerini İslam dünyasından da tanıyoruz. Çünkü kökeni Sasani İmparatorluğu'dur. Hüsrev'in reformları; 7-8. yüzyıllarda Arap halifeleri ile 11. yüzyılda yaşayan ünlü Selçuklu devlet adamı Nizamülmülk'e de, Melikşah zamanında uygulamaya koyduğu reformlar için model olmuştu.

Ünlü Selçuklu devlet adamı Nizamülmülk (yukarıda), uygulamaya koyduğu reformlar için Sasani hükümdarlarından Hüsrev'in uygulamalarından esinlenmişti.

Hüsrev'in reformları, bir bakıma Mazdeki hareketi sayesinde mümkün olmuştu. Çünkü bu hareket eski kabile aristokrasisinin gücünü ve etkisini çok zayıflatmıştı. Sasani aristokrasisi içinde erimeyen kabile aristokrasisi de böylece ortadan kaldırılmış oldu (Burada akla hıristiyanlaştırılmaya direnen Germen kabile şeflerinin ortadan kaldırılması geliyor).

Hüsrev'in reformlarına, Zerdüşt rahipleri büyük destek verdi. Görülüyor ki, feodalizmin yerleşmesinde ideolojik temel olan din, değişik toplumların tarihlerinde benzer rol oynamıştır.

Sasaniler'in sonu

Sasani devletinin sonraki yıllarında feodal aristokrasi büyük güç kazandı. Şahları tahttan indirip, tahta çıkardılar. Kendi istedikleri vasfı taşıyan erkek aday bulamadıklarında, kadınları tahta çıkardıkları da oldu. Örneğin II. Hüsrev'in kızı, 628-632 yılları arasında ülkeyi yöneten on şahtan biri oldu.

Bu yıllar İslam'ın ortaya çıktığı dönemdi. Hz. Muhammed ölmüş, İslam fetihleri başlamıştı. Arap orduları iç çekişmelerle zayıflamış olan İran'a girince, ünlü Sasani birliklerini hızla yenilgiye uğrattı. 637 yılında yapılan Kadisiye Savaşı'nda İranlılar yenilgiye uğradılar. Şah Rüstem öldürüldü. Arap orduları Ktesifon'a girdi. Birkaç yıl sonra Sasani şahlarının sonuncusu III. Yazdegerd de, şimdi Türkmenistan sınırları içinde bulunan Merv'de öldürüldü. Böylece Sasani Devleti sona erdi.

Fakat Sasani kültürü, gelenekleri devam etti. Öyle ki, İslam'ın İran'daki zaferini kazanması için aradan birkaç yüzyıl geçmesi gerekti. Müslüman olmamakta direnen Zerdüştiler, Hindistan'a göç etmek zorunda kaldılar. Ama İslam'ın nihai zaferine kadar, Sasani kültürü ve gelenekleri İslam devletinin şekillenmesi üzerine önemli etkilerde bulundu.

Sasani Devleti'ni yıkan Araplar, uzun zamandır Arap Yarımadası'ndan kuzeye çıkmışlardı. 7. yüzyıla gelindiğinde hemen hemen bütün Suriye nüfusu Araplar'dan oluşuyordu. Irak da büyük ölçüde Araplaşmıştı. Bu dönemde Araplar'ın çoğu göçebedir, Bedevi adıyla anılmaktadırlar. Fakat Arap Yarımadası'ndaki vahalarda, yerleşik bir nüfus vardır. Bu insanlar toprağı işliyor ve kentler oluşturuyordu. Bu kentler zengin tüccarlar yetiştirmişti. Tüccarlar birbiriyle ve doğu ülkeleriyle ticaret yapıyordu.

Ortadoğu'da İslam devrimi

İslam öncesi Bedeviler, kabile ortaklığına dayalı yaşam tarzından yeni yeni uzaklaşmaya başlamıştır. Fakat henüz kabile döneminin özelliklerini taşır. Kabile dayanışması hâlâ oldukça güçlüdür. Kabile liderinin iktidarı şimdilik sınırlıdır. Yerleşik nüfusun yaşadığı Mekke, Yesrih (Medine) ve Taif kentlerinin bulunduğu bölge, merkeziyetçi olmayan bir yaşam biçimi sürdürüyordu. Bunun yansıması, çok sayıda tanrının bir arada bulunmasıydı. Ama çok tanrılı sistem, kentleşmenin hızlanması ve yerleşik hayatın belirginleşmesi ile belirli bir hiyerarşiye doğru evrilmeye başladı. Sonuçta tanrılar arasında bir hiyerarşi de belirmeye başladı. Bu gelişme, Hicaz adı verilen bölgedeki toplumsal farklılaşmalara paralel olarak ortaya çıkıyordu. Hindistan'dan gelen baharat yolunun, kuzeye ve Mısır'a bağlantı noktalarının merkezinde yeralan Hicaz bölgesi, Sa-

Ticaret ve zenginleşme ile Bedevilerde kabile bağları çözülmeye bağlamıştı.

sani ve Bizans İmparatorlukları arasında süren çatışmalar nedeniyle iyice önem kazanmıştı. Bölgedeki zenginleşme ve toplumsal farklılaşma artmıştı. Zenginleşen sınıf için siyasal bir merkezden yoksunluk olumsuz bir durumdu. Mekke eskiden beri önemli bir ticari ve dini merkezdi. Merkezi iktidar ihtiyacı, doğal olarak öncelikle burada duyuldu. Ticaret ve zenginleşme, Mekke içinde yerleşik hayata geçen Bedevi kabileleri arasında, hızla bir hiyerarşinin ortaya çıkmasına yol açtı. Toplumsal farklılaşma, kabile içinde etkili olan bağları da zayıflatıyordu. Güçlü kabile dayanışmasının yerini artık ticari amaçlar almaya başlamıştı.

Burada, İslam'ın ortaya çıkışına ve Hz. Muhammed'in dinini kabul ettirmesine ayrıntılarıyla girecek değiliz. Bu süreç çeşitli kaynaklarda ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Şu kadarını söyleyelim: Araplar, İslam öncesinde kabile toplumunun çözüldüğü, toplumsal farklılaşmaların hızlandığı ve merkezi bir iktidar ihtiyacının kendini duyurduğu bir aşamadaydılar. Bu nedenle, merkezi iktidar ihtiyacına denk düşen tek tanrılı bir inancın ortaya çıkması için elverişli koşullar hazırlanmıştı. O dönemde, Arapların Musevilikten ve Hıristiyanlıktan etkilenmeleri de bu ihtiyaçtan kaynaklanıyordu. Bu aşamada Araplar, her şeyin üzerinde yüce bir tektanrı inancıyla tanışıktılar. Allah kavramı oluşmuştu. Yalnız, kabile ilişkilerinin henüz tamamen ortadan kalkmamasının bir göstergesi olarak, diğer tanrılar ve onların simgesi olan putlar varlığını sürdürüyordu. Kabile ilişkilerinin tasfiye süreci, putlara karşı mücadele ve tektanrı inancını, yüce tanrıdan başka tanrı olamayacağı dogmasını (La ilâhe ill-Allah) yerleştirme mücadelesi ile el ele gitti.

Hz. Muhammed, Ortadoğu dünyasında yeni bir çağ açan toplumsal devrimin önderidir. Araplar'ı, devletleşme ve uygarlık aşamasına yükselten, bu yükselmenin ideolojisini formüle eden, siyasal hareketi örgütleyen, devrimin iktidarı alma aşamasını başarıyla tamamlayan önderdir. Dünya tarihindeki en önemli liderlerden biridir. Yaptıklarının küçümsenmesi, tarihsel maddeciliğe uygun olmaz.

Araplarda feodal sentez ve devlet

Her devrim bir sınıfın iktidarını kurmayı amaçlar, ama halk kitlelerinin seferber edilebilmesiyle başarı kazanabilir. İslam devriminde de aynı olay yaşandı. Hz. Muhammed, Bedevi kitlelerini kazanmanın önemini gördü, Bedevi geleneklerinden yararlandı. Muhammed, Bedevilerin kervan vurma eylemlerini İslam savaşçılığına dönüştürmeyi başardı. Hz. Muhammed bu güce dayanarak, Medine'ye hicret etmek zorunda kalmasından sekiz yıl sonra, Mekke'yi teslim aldı. Mekke'nin teslimiden sonra kervan vurma dönemi kapanmış oluyordu. Göçebe enerjisi artık dışarıya yöneltilecekti. Bu enerji ile başka toprakların fethine yönelindi. Artık Müslüman kabileleri birbirine saldırmıyor, savaş gücü yabancı düşmana karşı yöneltiliyordu. Müslüman kabileler arasında barışın sağlanması, doğmakta olan İslam devletinin birliği bakımından büyük önem taşıyordu.

Hz. Muhammed'in sağlığında, devletleşme yönünde önemli adımlar atıldı. Kurduğu yönetimin, devletin temeli sayılması doğrudur. Ancak bu yönetimin tam anlamıyla bir devlet olduğunu söylemek mümkün değildir. Silahlı güç dışında devletin en önemli kurumları oluşmamıştı. Bir devletin oluşmasında en önemli etken silahlı güçtür; çünkü devlet silahlı güç kullanma tekelidir. Ama bir devlet sadece bu güçten oluşamaz. İktidarın uzun bir süre sadece bu güce dayanarak korunması, istikrar kazanması düşünülemez. Diğer devlet organlarının da oluşması gerekir. İşleri yürüten bir bürokrasi, devletin işleyişini belirleyen kurallar, gelenekler gerekir. Öte yandan oluşum hızlı, gelişmeler süratliyse, geleneklerin dışarıdan alınması da gerekebilir. Dışarıdan alma da rastgele olmaz. Temasta olunan bir toplumdan, ihtiyaca göre, gerekli uyarlamalar yapılır.

Hz. Muhammed kurduğu yönetimin başında pek az bir süre kalabildi. Mekke'ye girdikten sonra iki yıl yaşadı. Öldüğünde, halefinin nasıl göreve geleceği dahi belli değildi. Ebubekir halife olduğunda, maaş mı alacağı, yoksa geçimini satıcılıkla mı karşılayacağı bile tartışmayla belli oldu. Ömer halife olduğunda, henüz devlet maliyesi bile ayrışmamıştı. Ömer'e "Nafakanı karşılayacak kadarını Beyt-ül Mal'dan alırsın" denmişti. Bunlar, devletin kuruluşunun henüz tamamlanmadığını gösteriyor. Ömer'in yaptığı en önemli işler mali örgütlenme alanındaydı. Bir mali idare kuruldu. Ama Ömer zamanında hâlâ göçebelik normlarının bir bölümü yürürlükteydi. Örneğin Ömer, gösterişsiz bir yaşam sürme taraftarıydı. Onun adaleti ile ilgili efsanelerin kaynağı da budur. Toplumsal zenginlik düzeyi de ancak böyle yaşam koşullarına imkan veriyordu. Sınıflaşma süreci daha tamamlanmamıştı. Kabile şeflerinin otoritesi henüz hissediliyordu. Tek bir hükümdarın mutlak yönetimi tam anlamıyla yerleşmemişti. Ama zamanla, fetihler ve elde edilen toprakların zenginlikleri, servetin eski adetlere göre yönetilemeyecek kadar birikmesine neden oldu. Toplumsal farklılaşma ileri boyutlara vardı. O nedenle artık yeni yasalar, yeni kurallar gerekiyordu. Bu, Osman zamanında oldu. Osman'ın yönetiminde, devletin yerleşmesi yolunda önemli adımlar atıldı. Ali-Osman kavgasının toplumsal arka planını da bu süreç oluşturdu.

Devletleşmenin tamamlanması

Hz. Muhammed'in damadı olan Osman'ın ailesi, Mekke aristokratlarındandı. Osman, ilk dört halifenin en zengini idi. Onun toplumsal durumu, İslam devletinin atması gereken adımlar için uygun bir kişisel motif oluşturuyordu. Kuran, onun zamanında standartlaştırıldı. Bu, devletin dayanacağı yasal temelin, kesin kurallara göre belirlenmesi ihtiyacından kaynaklanıyordu. Ama Kuran, tek başına bu ihtiyacı karşılamaya yetmeyecekti. O nedenle de ihtiyaç belirdikçe Kuran dışında başka kaynaklara yönelindi.

İslam orduları, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, 25 yıl gibi kısa bir süre içerisinde Asya ve Kuzey Afrika'da muazzam büyüklükteki toprakları fethetmişti. 8. yüzyılın başlarında müslüman orduları batıda Atlantik kıyılarından, doğuda Hindistan kapılarına, kuzeyde, Kafkasya'ya dayanmışlardı. Bizans başkentinden de fazla uzak değillerdi. Hızlı yayılma ve ani büyüme, devlet geleneklerinin yavaş yavaş oluşması için zaman bırakmadı. Zaten tarihte, geleneklerin dış etkiden göreceli olarak bağımsız, yavaş yavaş oluşmak için zaman bulduğu durum pek azdır. O nedenle ihtiyaç "iktibas" suretiyle, dışarıdan alma yoluyla karşılanır. İktibas yapacak toplumun, o iktibası yapacak toplumsal gelişme düzeyine varmış olması gerekir. İktibasın yapıldığı toplumun üretici güçlerinin gelişmişlik düzeyine varamayan bir toplum, oradan iktibas yapma ihtiyacı da duymaz. O toplumlar karşı karşıya geldikle-

rinde, sonuç yıkıcı olur. Arap Devleti, bu iktibasların çoğunu Sasaniler'in bıraktığı mirasa yönelerek yaptı.

Emeviler döneminde, henüz tam anlamıyla silinemeyen gelenekler, yabancı toplumları benimsemeyi engelliyordu. Arap ordusu, kabile ilkelerine göre örgütlenmişti ve yeni Müslüman olanlara pek yakınlık gösterilmiyordu. Müslüman olmuş Aramiler'e, İranlılar'a kuşkuyla bakılıyordu. Bunlar için kullanılan "mevvaliye" sözü, aslında bir kabilenin eşit olmayan üyeleri için kullanılan terimdi. Oysa imparatorluk, tanımı gereği, çok milliyetli bir siyasi örgütlenmedir. Emeviler'in son zamanında, bu çelişkili durum kendini iyice hissettirdi. Bir yandan, geniş topraklar üzerinde kurulan merkezi bir yönetim, öte yandan servet birikmesi ve feodal yapının oluşumu, Bizans ve Sasani devlet örgütlenmesinin biçimlerinin kabulünü gerektiriyor, ama farklı milliyetlere bir imparatorluk için gerekli olan gözlerle bakılamıyordu. Yukarda belirtildiği gibi, Sasani İmparatoru I. Hüsrev'in vergi sistemi (haraççizye) kabul edildi. Aslında, İslam düşüncesi, onu benimseyenler arasında fark olmamasını gerektirir. O zamana kadar da İslam'ı benimseyenler sadece öşür adıyla tek bir vergi ödüyordu. Ama imparatorluğun çıkarları İslam'ın ilk koyduğu kurallarla çelişmeye başlamıştı. Bu nedenle halife Abdülmelik zamanında imparatorluk düzenine uygun tedbirler alınmaya başlandı. Örneğin, halifelerden hiçbiri 7. yüzyılın sonuna kadar sikke kestirmemişti. Daha çok İran ve Bizans paraları kullanılıyordu. Bu tarihten sonra kendi bastırdıkları paralar kullanılmaya başlandı. Halife Abdülmelik'e kadar devlet işlerinde Yunanca, Aramice ve Pehlevi Farsçası kullanılıyordu. Abdülmelik'in uygulamaya koyduğu reformlarla Arapça resmi dil oldu. Yine Sasani geleneğinden alınan yerel yönetim kuralları uygulamaya kondu.

Abbasiler

Hilafet devleti içinde çeşitli halklar yaşıyordu. Suriye'deki ve Irak'taki Aramiler 7. ve 8. yüzyıllarda İslam'ı seçince Araplaştılar. Ama, örneğin İranlılar, Araplaşmadılar. İran feodal beyleri "mevvaliye" olarak görüldüklerinden kendilerini ikinci sınıf insan yerine konmuş hissediyorlardı. Bu nedenle İslam'da ortaya çıkan Sünnilik dışı akımları, çoğunlukla Şiiliği benimsediler. Emeviler'in imparatorluğun ihtiyacı olan politikaları gereği gibi benimseyememeleri, sonlarını hazırladı. Emevi yönetimi, halk hareketlerinden de yararlanan yeni bir hanedan tarafından devrildi. Bu hanedan, Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelenlerden oluştuğu için Abbasiler adıyla anıldı. Son Emevi halifesi Mervan öldürüldü ve akrabalarından çoğu boğazlandı. Kurtulanlardan küçük bir bölümü İber Yarımadası'na kaçmayı başararak Endülüs Emevi Devleti'ni kurdular.

Emeviler'in yerini Abbasiler'in almasıyla, diğer Müslüman halklara karşı soğuk yaklaşım değişti. Böylece, halifelerin dayandığı toplumsal temel genişledi. Hilafet iktidarı, sadece Arap aristokrasisine değil, iktidara gelmelerine yardımcı olan İran aristokrasisine de dayanmaya başladı. Bunun sonucunda, hükümet merkezi 762 yılında, o zamana kadar bulunduğu Şam'dan, Arşakiler'in ve Sasaniler'in başkenti Ktesifon yakınlarında, Dicle üzerindeki küçük bir köye taşındı. Bu küçük köyde başlayan inşa çalışmaları Bağdat'ı ortaya çıkardı. Bağdat'ın yeni başkent olarak kurulması bile, Abbasi halifelerinin Emeviler'e göre ayırdedici özelliği olan toplumsal tabanının genişlemesine, tek milliyetten çok milliyetli imparatorluk anlayışına geçilmesine işaret eder. İran aristokrasisi, Sasaniler'in son dönemlerinde sahip oldukları hakları yeniden elde etti. Zamanla Araplar'ı saray ve devlet idaresindeki görevlerden hemen hemen tamamen sildiler. 8. yüzyılın sonlarında Sasani örneğine göre kurulmuş olan vezirlik makamı İranlı Barmakiler'in mülkü oldu. Barmakiler bu makamdan sökülünce, yerine geçenler başka İran soyluları oldu.

Halifeliğin eskisine göre daha geniş toplumsal tabana dayanması, Emeviler zamanında başlamış olan merkezden ayrılma eğilimlerini durdurmuştu. Ama bu fazla sürmedi. İmparatorluklar, son derece karmaşık iç yapıya sahip siyasal örgütlenmelerdir. Bu karmaşık yapı, genellikle feodal imparatorlukların doğuş sürecinde etkili olan sentezden kaynaklanır. Sentez, bir süre önce oluşmuş toplumsal ilişkiler ile bu düzeye yeni ulaşan halklar içinde gelişen benzeri ilişkilerin birleşmesiyle meydana gelir. Halifelik devleti de burada bir istisna oluşturmaz. Abbasi halifelerinin özgüllüğü, İran'da Kafkasya'da Orta Asya'da, Mezopotamya ve Suriye'de daha önce oluşan toplumsal ilişkilere, Araplar arasında ortaya çıkan ilişkilerin eklemlenmesidir. Araplar'ın fethettikleri ülkeler, ekonomik olarak Araplar'dan daha ileride idiler. Böylece bu ülkelerde belirmiş olan feodal ilişkiler gelişmeye devam etti. Halifenin idaresi altındaki topraklar, itibari olarak halifenin mülkü sayılıyordu. Ama fiiliyatta, halife hakim sınıfın sadece bir parçasıydı. İran'da halifeye tabi olan aristokrat ailelerin çoğu, toprak mülkiyetini elde bulundurmaya devam ediyordu. Sasanilerin Irak'taki topraklarında, halifeye direnen feodal beylerin mülklerine el konmuştu. Ama bir sınıf olarak, yerel aristokrasiye dokunulmamıştı. Böylece, yerel düzeydeki toplumsal yapı devam edebilmişti. Bu da merkezle olan ilişkilerin zayıflamasını, ayrılıkçı eğilimlerin güçlenmesini besleyen bir etkendi.

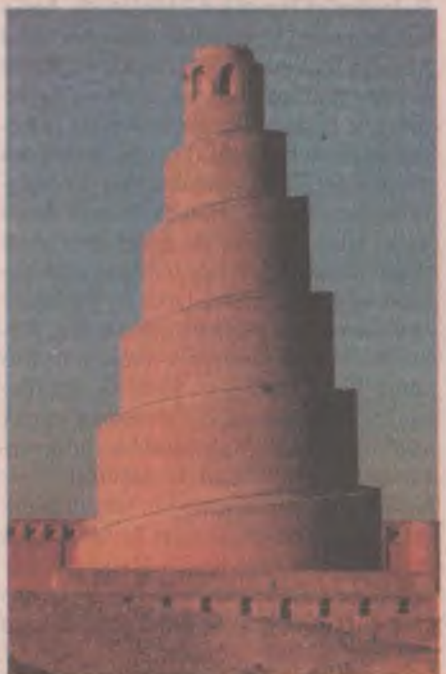

Abbasiler döneminde yeni başkent Bağdat oldu. Yukarıda bu dönemde inşa edilmiş ünlü bir cami.

Halife Harun Reşid'in ölümünden (809) sonraki olaylar da merkezi iktidarın zayıflamasını hızlandırdı. Harun Reşid'in oğulları Amin ve Memun arasındaki iktidar mücadelesi, İran aristokratlarının desteğini alan Memun'un zaferiyle sonuçlandı. Ama bundan sonra halifeler gittikçe daha çok merovenjleri (tembel krallar diye bilinen Frank kralları) hatırlatmaya başladı. Kentlerdeki ve yerel aristokrasi içindeki çeşitli fraksiyonlar arasında entrikalar çeviren halifeler olarak, gittikçe daha çok Türkler'den oluşturdukları saray muhafızlarına dayanmaya başladılar. Bu da Türklerin rolünü artırdı.

Türkler'in İslamlaşması

Böylece Türklerin İslam'ı kabul ettiği döneme gelmiş bulunuyoruz. Başta da belirttiğimiz gibi, burada Türkler'in nasıl Müslüman olduğunu ele almak niyetinde değiliz. Fakat Türk kökenli topluluklar hakkında bazı noktaları vurgulamak istiyoruz. Türkler deyince biraz belirsiz bir isimden söz edilmiş oluyor. Türkiye Cumhuriyeti'nden önce hiçbir zaman bir Türk ulus-devleti varolmadı. Bu da doğaldır, çünkü ulus-devlet kapitalizmin ürünüdür. O nedenle Türk deyince bir ulusal bütünlük taşıyan, belirli bir toprak üzerinde yaşayan, ekonomik yaşam birliğine sahip, istikrarlı bir topluluk anlaşılmamalıdır ("Türkler'e, ulusal niteliklerine uymayan, Arap ulusunun özelliklerine dayanan bir dinin zorla kabul ettirildiği" iddiaları, ulus kategorisinin nasıl oluştuğundan da habersizdir. Bu iddia sahipleri ulus ile etnik topluluğu, ulus ile ulusal kökeni, millet ile milliyeti karıştırmaktadır. Bir dinin, bir ulusun niteliklerine uyarken ötekinin niteliklerine uymaması diye birşey olmaz. Çünkü ulus ka-

Hazar Denizi'nin güneyine yönelen Türkler Müslüman oldular. Geldikleri toplumsal aşamaya en uygun ideoloji buydu.

pitalizmin ürünü olduğuna göre, söz konusu toplumlar üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi bakımından birbirinden pek uzakta olamazlar). Söz konusu dönemde bir Türk ulusundan söz edilemeyeceğine göre, alınması gereken ölçü, basitlik gereği Türkçe konuşmak olmalıdır. Çünkü, "Türkler" derken eğer "Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları" gibi bir tanımdan yola çıkamıyorsak, 1500 yıllık bir tarih kuşağından ve Çin sınırından Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyadan söz ediyoruz demektir. Bu kadar geniş bir çerçeve içinde kalarak Türkler diyeceksek, Türkçe konuşmanın dışında bir ölçü kabul etmek de mümkün olmayacaktır.

Türkçe konuşan toplulukları, tarih sahnesine ilk çıktıkları andan itibaren izlemek son derece güçtür. Biz burada "Türkler" derken, öncelikle batı yönündeki göç yollarını izleyen Türk topluluklarını kastettik. Kuşkusuz doğuya, Çin üzerine yönelen Türk topluluklarının tarihi de ilginçtir. Yer yer onların Çin karşısındaki durumu da, Germenlerin Roma, ya da Oğuzların Abbasi halifeleri karşısındaki durumunu anımsatır. Bunun böyle olması da doğaldır. Devletleşmenin eşiğine gelmiş olan topluluklar için, en çekici yerlerin başında yerleşik devletler gelmektedir. Ama bu tarihsel kesit pratik nedenlerle bakış alanımızın dışında kaldı.

Bir pratik kolaylık olarak, batıya giden Türk topluluklarını da Hazar Denizi'nin kuzeyine yönelenler ile güneyine yönelenler olmak üzere ikiye ayırmak mümkün. Müslüman olan Altmordu Devleti'nden (Kırım Hanlığı) önce, batıya yönelenler içinde Bulgarlar, Hazarlar, Gagavuzlar, Kumanlar, Peçenekler var. Bunlardan Bulgarlar, iki-üç yüzyıl süren bir yolculukla Hıristiyanlığı benimseyerek Slavlaştılar. Bulgarlar'ın Hıristiyan olmaları da, başka halkların dünya çapındaki dinlerden birini benimsemelerinden pek farklı bir süreç değildi. Slavlaşmaları ise, önce dil değiştirmeyle başladı. Bu, bir halkın dil değiştirmesinin tek örneği değildir. Kuzeyden giden diğer Türk toplulukları ise dil değiştirmediler. Bunlar arasında Musevi dinini kabul eden Hazarlar'ın ilginç, ama genel yasal düzenliliklere tabi bir süreç olan öyküsü, çeşitli yazarlarca farklı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Akla ilk gelen örneği Arthur Koestler'in *Onüçüncü Kabilesi* ile Milorad Paviç'in *Hazar Sözlüğü*'dür. Paviç'in adeta mistik bir muamma olarak gördüğü Hazarlar'ın, siyasal bir varlık olarak ortadan kalkmaları ve dağılmaları, tarihte hiç de görülmemiş bir olay değildir. Hıristiyan olan Gagavuzlar da bazı küçük topluluklar dışında, başka Hıristiyan topluluklar içinde asimile oldular. Hıristiyan olan diğer Türk topluluklar için de aynı şey söylenebilir.

Hazar Denizi'nin güneyine yönelen Türkler Müslüman oldular. Çünkü, toplumsal gelişmelerinin belli bir aşamasında sınıflaşma ortaya çıkıp devlete sıçrama aşamasına geldiklerinde karşılarına çıkan din, bu oldu. Müslümanlık'tan başka alternatif yoktu. Müslüman olmamaları için Şamanist olarak kalmaları gerekiyordu. Bu ise vardıkları toplumsal gelişme aşaması ile uyumlu değildi. Müslümanlaşmak, Türkler'in toplumsal gelişmelerinde ileri bir aşamanın ideolojik temelini teşkil etti. O nedenle tarihsel olarak ilerici bir rol oynadı. Günümüzde İslamcılar'ın gerici bir rol oynamaları ayrı bir şeydir. Türkler Müslüman olurken, geri bir aşamadan ileri bir aşamaya geçiyordu. Müslümanlaşmak, bu geçişte gerçekleşti. Onun ideolojisi oldu. Bugünkü şeriatçılık ise bir geriye dönüşü temsil etmektedir. Ama asıl tehlikesi, emperyalizme yaslanmasındadır; çağımızda gericiliğin gerçek merkezi olan emperyalizmle işbirliği yapmasındadır. O nedenle günümüzde dinsel gericiliğe, şeriatçılığa karşı mücadele ederken, okların yönünün emperyalizme çevrilmesi gerekir. Emperyalizmin ideolojik saldırılarındaki silahlardan önemli bir bölümü, Avrupamerkezciliğin cephaneliğinden gelmektedir. O nedenle, dinsel gericiliğe, şeriatçılığa karşı mücadele ederken, Avrupamerkezci tez ve iddialara sarılmak yapılabilecek en büyük yanlışlardan biridir. Burjuva aydınlanmacılığından etkilenen yazarlar en çok bu yanlışlara düşüyor. Bu yanlışlara işaret edilmesi, aydınlanma mücadelesini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

KELEPİR

UCUZ DEĞİL, ÇOK UCUZ KİTAP!

Felsefe, Psikoloji, Müzik, Sinema, Fotoğraf,
Bilimkurgu, Çağdaş Türk ve Dünya Edebiyatı,
Binbir Gece Masalları, Bilim, İnceleme, Araştırma,
Çocuk Kitapları ve
KLASİKLER

KELEPİR KİTAPÇILAR TÜRKİYE'YE YAYILIYOR

ve

TÜRKİYE KİTABINI KELEPİR KİTAPÇILARDAN ALIYOR

ADANAReşatBeyMah.2.Sk.SamanyoluApt.ZeminKat/(322)4594958-**AMASYA**KocacıkÇarşısıŞeyhZekeriyaSk.No:11/(0358)218 69 60
ANKARAKızılayKonurSk.36/(312)4171818 -**ANTAKYA**ZenginlerMh.İnönü Cad.No:14/(326)2160289
ANTALYA Cumhuriyet Cd. 23. Sk. Yıldız Apt. No:10/(242)2442150- **AYDIN** Gazi Bul. 176-1/(256)2129583
ŞAŞKINBAKKAL(İST) Bağdat Cad. No:392-5/ (216)3857106 • **BAKIRKÖY(İST)**Zeytinlik Mh.ÖmerNaci Sk.No:27-B/(212) 583 32 70
BANDIRMAHalCd.Şeker Pasajı No:19-1/(266) 714 39 27 **BEŞİKTAŞ(İST)** HasırınCd.No:67 SinanpaşaİŞ.Merkezi/(0212)2362476
BEYOĞLU(İST)KüçükparmakkapıSkNo:12/(212)2490764- **BOLU**İzzetBaysalCdEgeÇarşısıNo:31-44/(374) 217 36 14
BURSA Sönmez Işsarayı K:1 No:152 Heykel / (224) 225 11 22 • **ÇANAKKALE** Saat Kulesi Yanı No:4 / (286) 213 31 50
DENİZLİ Atatürk Bulvarı 831. Sk. Özbaş Apt. No:95/1 (258) 2624421 **ESKİŞEHİR** C. Topel Cd. Tutal Sk. (222) 221 88 02
GAZİANTEP Istasyon Cd. Velic Psj. No:47-48 /(342) 231 04 60-**İSKENDERUN** Şehit Pamir Cd.76.Sk. No:1/A /(326) 213 96 85
İZMİR Cumhuriyet Bulvarı İrfan Apt. 196/A /(232) 422 45 96-**İZMİT** BELSA Plaza İşmerkezi 5-6 Bl. Kat:1-91 / (262) 325 14 99
KADIKÖY(İST) Muhürdar Cd.No: 63 /(216) 449 00 21 **KONYA** KazımKarabekirCd.PamirSk.No:3/4/(332)3535001
KÜTAHYA Cumhuriyet Cd. Gençali Sk.Temernit Han. No:13/1/(0274) 22 48 585 • **MARMARİS**Sarıana Mah. 27. Sk. No:7/(252)4122034
MERSİN Istiklal Cd. 111. Sk. İskender Psj. / (324) 232 12 18 • **MUĞLA** Recai Güreli Cd. Anı Psj. No:13 /(252)2122357
ORTACA Merkez Mh. Pirinç Işhanı No:9/2 / (252)2826168 • **SAMSUN** Divitçioğlu Cd. No:52 / (362) 230 27 78
VAN Cumhuriyet Cd. No:54 / (0432) 216 10 37 • **ZONGULDAK** Cumhuriyet Cd. Papilla Işhanı Kat:1 No:26 / (372) 253 24 69

İLİNDE İLÇESİNDE KELEPİR KİTAPÇI AÇMAK İSTEYENLER İÇİN TEL:(0212) 249 08 21

Mustafa Kemal Atatürk'ün anısına...

Mustafa Kemal Atatürk'ü; bu 10 Kasım'da da yas tutarak değil, Aydınlanma mücadelesi mirasını geliştirme sözüyle ve saygıyla anıyoruz.

Firdevs Gümüşoğlu

"Bu memleketin asıl sahibi ve toplumumuzun esas unsuru köylüdür... Bizim takip edeceğimiz milli eğitim politikamızın temeli, öncelikle varolan cahilliği ortadan kaldırmaktır."

"Yüzyıllardan beri milletimizi idare eden hükümetler eğitimin yaygınlaştırılması arzusunu gösteregelmişlerdir. Ancak bu arzularına ulaşmak için doğuyu ve batıyı taklitten kurtulamadıkları için, sonuç milletin cahillikten kurtulmamasına neden olmuştur."

"Milli Eğitim ışığının memleketin en derin köşelerine kadar ulaşmasına, yayılmasına özellikle dikkat ediyoruz.""Fikirler anlamsız, mantıksız, boş sözlerle dolu olursa, o fikirler hastalıklıdır. Aynı şekilde sosyal hayat akıl ve mantıktan uzak, faydasız, zararlı ve birtakım inançlar ve geleneklerle dolu olursa felce uğrar."

"Halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak daha çok aydınlara yöneltilen bir vazifedir. Gençlerimiz ve aydınlarımız niçin yürüdüklerini ve ne yapacaklarını önce kendi beyinlerinde iyice kararlaştırmalı, onları halk tarafından iyice benimsenip kabul edilebilecek bir hale getirmeli, onları ancak ondan sonra ortaya atmalıdır."

Sivas Lisesi'nde geometri dersi verirken (13 Kasım 1937).

"Dünyada herşey için, uygarlık için, hayat için, başarı için en gerçek yol gösterici

Bu yıl, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün 59. yılı. O; yüzyılımıza damgasını vuran, ezilen ulusların yüreğinde aydınlanma ve bağımsızlık tutkusunu alevlendiren bir önder. Devrimci bir önder. Ezilen ulusların "Şarkın Atası" diye tanımladıkları kişi. O, Ortaçağ karanlığına karşı bilimin, bilimsel düşüncenin halka götürülmesinin, halkın eğitim ve kültür düzeyinin yetkinleştirilmesinin mimarı.

"Hayatta en hakiki mürşid, ilimdir, fendir" şiarının; Türkiye'de, 1920'lerde, 30'larda yaşam bulmasını sağlayan bir öncü.

Mustafa Kemal Atatürk, devralınan "enkaz"ın temizlenmesini sağlamış; bilimin, felsefenin, tüm kurumların yeniden yapılandırılmasına büyük bir önem vermişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu amaçla, genç Cumhuriyet'in analizci insan gücüne olan gereksinimini giderme doğrultusunda her türlü çaba, bizzat onun direktifleri sonucu harcanmıştı.

Kendisi de tarih araştırmalarına olduğu kadar, bilime, özellikle matematiğe katkıda bulunmuştu. 1936-37 yılları kış aylarında bir geometri kitabı yazmış ve Sivas Lisesi'nde bir geometri dersinde, öğrencilere geometri terimlerini anlatmıştı. Açı, açıortay, teğet, çap, yarıçap, boyut, yüzey, üçgen, dörtgen, konum, eksi, artı, toplam, bölüm, oran, orantı, türev, alan vb. terimler M. Kemal Atatürk'e aittir.

Aşağıda Atatürk'ün, bilim, eğitim ve çağdaşlık üzerine yaptığı konuşmalardan seçtiğimiz örnekler bulunmaktadır.

Onu; bu 10 Kasım'da da yas tutarak değil, aydınlanma mücadelesi mirasını geliştirme sözüyle ve saygıyla anıyoruz.

"Bu dünyada herşey insan kafasından çıkar. Bir insan başının ifade etmeyeceği hiçbir şeyi düşünemiyorum".

bilimdir, fendir. Bilim ve fenin dışında yol gösterici aramak gaflettir, cahilliktir, doğru yoldan sapmaktır. Yalnız bilimin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının gelişimini anlamak ve ilerlemeleri zamanında takip etmek şarttır. Bin, ikibin, binlerce yıl önceki bilim ve fen dilinin koyduğu kuralları, şu kadar bin yıl sonra bugün aynen uygulamaya kalkışmak elbette bilim ve fenin içinde bulunmak değildir."

"Cahillik yok edilmedikçe, yerimizdeyiz... Yerinde duran birşey ise geriye gidiyor demektir. Bir taraftan genel olan cahilliği yok etmeye çalışmakla beraber, diğer taraftan toplumsal yaşamda bizzat faal ve faydalı, verimli elemanlar yetiştirmek lazımdır. Bu da ilk ve orta öğretimin uygulamalı bir şekilde olmasıyla mümkündür. Ancak bu sayede toplumlar işadamlarına, sanaatkarlarına sahip olurlar. Elbette milli dehamızı geliştirmek, hissimizi layık olduğu dereceye çıkartmak için yüksek meslek sahiplerini de yetiştireceğiz. Çocuklarımızı da aynı öğretim derecelerinden geçirerek yetiştireceğiz."

"Bir yandan bilgisizliği ortadan kaldırmaya uğraşırken, bir yandan da memleket evladını toplumsal ve ekonomik hayatta aktif şekilde etkili ve verimli kılabilmek için zorunlu olan ilk bilgileri, uygulamalı bir biçimde vermek metodu eğitimimizin temelini oluşturmalıdır... Ortaöğretimde bile eğitim ve öğretim metodunun uygulamalı olması esasına uymak şarttır. Kadınlarımızın da aynı öğretim kademelerinden geçerek yetişmelerine önem verilecektir."

"Öğretmenler her fırsattan yararlanarak halka koşmalı, halk ile beraber olmalı ve halk, öğretmenin çocuğa yalnız alfabe okutan bir varlıktan ibaret olmayacağını anlamalıdır."

"Okul genç beyinlere; insanlığa hürmeti, millet ve memlekete sevgiyi, şerefi, bağımsızlığı öğretir... Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takip edilmesi en uygun olan en güvenli yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuslu uzman ve birer bilgin olmaları lazımdır. Bunu sağlayan okuldur. Ancak bu şekilde her türlü teşebbüsün mantıklı sonuçlara ulaşması mümkün olur."

"Medeniyetin coşkun seli karşısında direnmek boşunadır ve o, gafil itaatsizlere karşı çok amansızdır. Dağları delen, göklerde uçan, göze görünmeyen zerrelerden yıldızlara kadar her şeyi gören, aydınlatan, inceleyen medeniyetin kudret ve yüceliği karşısında çağdışı kalmış zihniyetlerle, ilkel, boş inançlarla yürümeye çalışan milletler yok olmaya veya hiç olmazsa esir olmaya ve aşağılanmaya mahkûmdurlar."

Üstte: Kıyafet devrimi günlerinde Kastamonu'da (Ağustos, 1925). Altta: Dinlenirken (1927).

Kapitalist sistem ve yapay zeka

Kapitalizmin ideologları tarafından, yapay zeka ve bilgisayar teknolojileri yoluyla yaratılacak kapitalist bir cennet kehaneti yayılmaya çalışılıyor. Oysa, insanlığın cenneti kapitalist bir teknoloji toplumu değil, kapitalizmin olmadığı dünya olacaktır.

Emin Çetin

Önümüzdeki on yıllar içerisinde, yüzyıllar değil, önce insanlarla rekabet edecek, daha sonra da onları aşacak silikon makinelerin yapılmasının kesin olduğunu düşünüyorum. Bir kere bizi aştıktan sonra kendi tasarımlarını yapabilecekler. Kendilerini gerçek anlamda yeniden üretecekler. Silikon, karbonun uzun süren tekeline son verecek ve bundan sonra bizler artık kendimizi bilinen evrenin en iyi zekası sayamayacağız. Prensipte bu durdurulabilir ve deneyenler olacaktır, ancak bu hiçbir şeyi değiştirmeyecek. Pandora'nın kutusunun kapağı açılmaya başladı."(1)

"Bilgi çağı geldi. Önümüzdeki yıllarda yeni ve karmaşık yazılım teknolojileri, uygarlığı, neredeyse işçisiz bir dünyaya daha da yaklaştıracak... Makinelerin tamamıyla işçilerin yerine geçmesi, bütün ulusları insanın toplumsal süreçlerdeki yerini sorgulamaya zorlayacak. Gelecek yüzyılda tek önemli toplumsal sorun, kitlesel istihdamın giderek düştüğü bir toplumda milyonlarca insan için fırsatların ve sorumlulukların yeniden tanımlanması olacak." (2)

"Bilgi çağı": Bu terim yeni dünya düzeni ve küreselleşme ile birlikte son on yılın üzerinde en çok konuşulan, en fazla gündemde kalan konularından biri oldu. Bilgisayar teknolojileri dünya ölçeğinde kapitalist sistemin başarısının kanıtı olarak sunulurken, insansız çalışan fabrikalar, robotların ürettiği, insanların tükettiği kapitalist bir dünya, internet üzerinden gerçekleştirilecek Atina demokrasisi benzeri bir demokrasi söylemleri ile insanlığın kurtuluşunu müjdeleyen düşünceler ortalıkta cirit atıyor. Yapay zeka (YZ); bugün uyguladığı yöntemler ve ulaşabildiği sonuçlardan çok, enformasyon teknolojileri ile birlikte, 20. yüzyılın sonlarına damgasını vuran bu söylemlerin teknolojik altyapısı olarak kullanılıyor, sürekli gündemde tutuluyor.

Yukarıda Sir Clive Sinclair ve Jeremy Rifkin'den yapılan iki alıntıda çok net bir ifadesini bulan bu düşünceler, genel hatlarıyla da bu yazının üzerinde duracağı konuları özetliyor.

Yapay zekanın doğuşu

1956 yılında ABD'de toplanan bir konferansta zeka ile donatılmış bilgisayar programlarının yapılabilme olasılıklarının araştırılması önerilmiş ve bu sırada ortaya atılan "yapay zeka" terimi bugüne kadar kullanılagelmiştir. "Tarihteki en büyük insan düşüncesi" olarak nitelenen YZ düşüncesi, antik çağlara kadar uzanmakla birlikte Babbage'nin "analitik makine"si (1842) ve Turing'in "evrensel makine"si (1936) bugünkü anlamda YZ araştırmalarının ilk örnekleri olmuştur. Özellikle, 2. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'de, Alman askeri şifrelerini çözmek için geliştirilen elektronik makineler, modern bilgisayarların ilk örnekleri sayılan Turing'in bu konudaki çalışmaları hâlâ YZ araştırmalarına yön vermektedir.

Turing 1937'de amacını; "açık ve kesin olarak formüle edilebilen her türlü problemin, yeterince güçlü bir Turing makinesi tarafından çözülebileceğinin matematiksel ispatını yapmak" olarak belirtiyordu. (3) 1950'li yıllarla birlikte bu konudaki çalışmaları belli bir olgunluğa erişen Turing, insanın sembolleri yolu ile düşündüğünü öne sürüyordu. Dolayısıyla insan düşüncesi semboller ile formüle edilebilir ve bu semboller fiziksel nesneler de olabilirdi. Turing'e göre bu fiziksel nesnelerle oynamak düşüncelerle oynamakla eş anlamlıydı. Bu semboller dizisini işlemek üzere tasarlanan algoritmaları uygulayabilecek soyut evrensel makinelerin çıktıları, insan düşünce ve zekasıyla eşit olacaktı. (4) Düşünmeyi sembol işleme ile eş anlamlı gören Turing, yine kendisi tarafından geliştirilen Turing testinin başarı ile geçilmesinin, her türlü makinenin ya da canlının zeki olarak kabul edilebilmesi

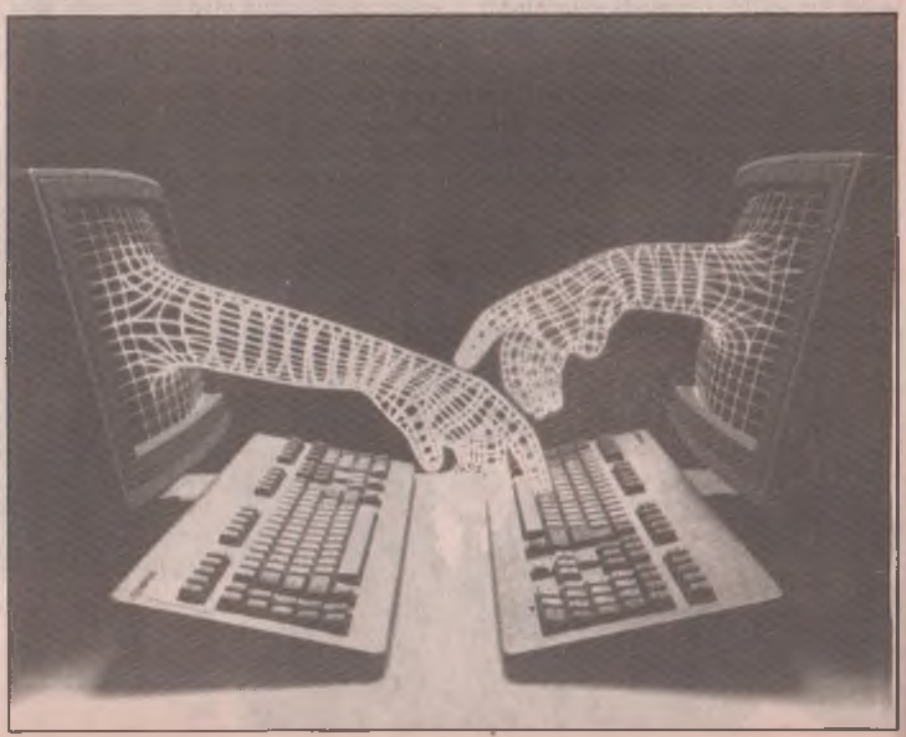

için gerekli ve yeterli olduğunu savunuyordu.

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler ve temelleri 1943'de Wiener tarafından atılan sibernetik araştırmalarının da yardımı ile YZ çalışmaları hız kazandı. Özellikle 1980 sonrasında büyük ilerleme gösteren YZ araştırmalarının temel hedefleri, bugün geldikleri noktada, dört ana guruba ayrılmaktadır: (5)

1) Zeki makinelerin yapılması.

2) İnsanı ilgilendiren bütün alanlarda bilginin ve usa vurmanın formülleştirilmesi.

3) Hesaplama yöntemlerinin, insan da dahil her türlü zeki varlığın davranış ve psikolojisinin anlaşılmasında kullanılması.

4) Bilgisayarlarla çalışmanın uzman, nitelikli ve yardımlaşmacı insanlarla çalışmak kadar kolaylaştırılması.

Yukarıdaki hedeflerinden de kolayca anlaşılabileceği gibi YZ çalışmaları, ekonomiden mühendisliğe, fizikten psikolojiye ve sosyal bilimlere bütün bilimi kapsayan, diğer bütün bilgisayar araştırmalarından daha geniş bir ilgi alanına sahiptir. Bütün bilim dallarının temel problemleri, YZ teorilerinin de temel problemi niteliğindedir. YZ teorilerinin ve araştırmalarının bütün bilim dallarını kapsayan bu yapısıyla bir başka bilimlerüstü disiplinden, felsefeden, etkilenmesi kaçınılmazdı.

Yapay zekanın felsefi temelleri

Başlangıçta Turing'in "düşünce=sembol işleme" yaklaşımını temel alan YZ teorileri, zekanın yapısı ve insan düşüncesinin oluşumu üzerine değişik felsefi yaklaşımların da etkisi ile kısa sürede çeşitlendi. Genel olarak bugünkü YZ çalışmalarını yönlendirici etki yapan bu felsefi yaklaşımlar Kant'tan Hegel'e, Descartes'a uzanan geniş bir temele sahipler.

Psikolojik (psikometrik) modeller, bilişsel (cognitive) teoriler, bilişsel-çevreci teoriler, entellektüel gelişim teorileri, indirgemeci biyolojik teoriler olarak beş ana grupta toplanabilecek bu yaklaşımlar, zekanın birden fazla zihinsel güç ve yetenekten oluşmasından yola çıkarak; algı, öğrenme, hafıza, yargı, usa vurma, problem çözme, anadili anlama gibi zekanın farklı yönlerine vurgu yapıyorlar. Bu beş ana grubun içinde birbiri ile çelişen görüşler olduğu gibi, bu görüşlerden yola çıkarak bir senteze varmaya çalışan teoriler de var. Ancak YZ çalışmalarında daha çok bilişsel teoriler ile biyolojik teorilerin etkili oldukları söylenebilir. Bu iki teori bugün de YZ araştırmalarına yön veren üç ana yaklaşımın temelini oluşturuyor. (6)

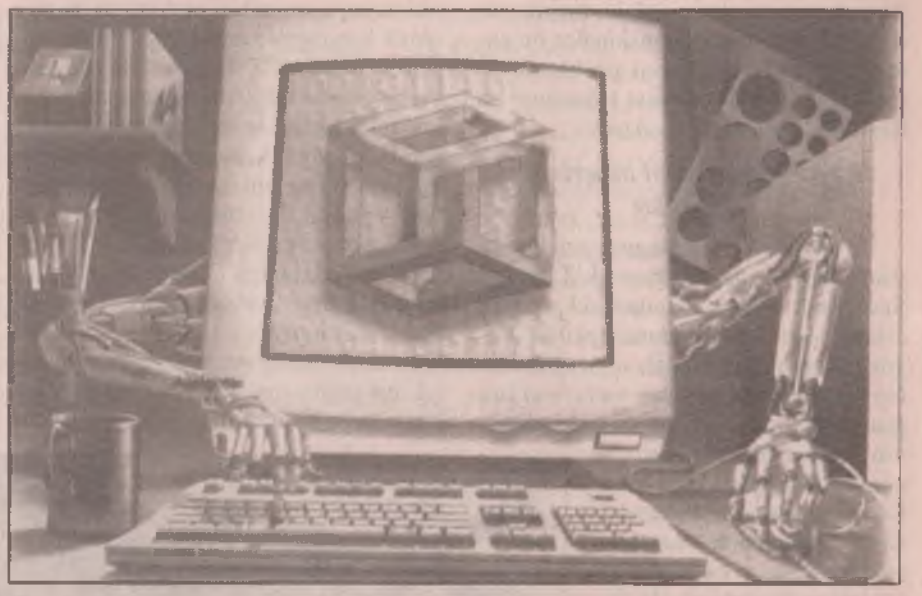

1) **Mantıkçı teoriler:** Bilginin betimlenmesi, usa vurma ve formel mantık sistemlerinin çalışma yöntemleri üzerinde yoğunlaşılması, mantıkçı YZ teorilerinin temel özelliğidir. Burada bütün düşünme ve usa vurma hesaplamaya indirgenmiştir ve zeka basitçe algoritma olarak düşünülür.

2) **Bilişsel teoriler:** Bilginin görüntü, düşünce ve semboller halinde zihinsel ifade şekillerine ve bunlar üzerinde yürütülen işlemlere odaklanıyorlar. Bilişsel teorilere göre zeki bir canlı, bir bilgi işleme sistemine benzetilebilir.

3) **Biyolojik teoriler:** Zihinsel görüngülerin sinirsel yapısının, sinir ağları üzerinden araştırılması, beyin dalgaları, beyin bölgeleri ve işlevleri gibi konular biyolojik teorilerin ana temalarını oluşturuyor. Bu yaklaşıma göre dağıtılmış bir ağ içinde bulunan 100 milyar sinir hücresi tüm düşüncelerin, duyguların ve isteklerin kaynağıdır.

Zekanın ve bilincin oluşum süreçleri konusunda dayandıkları teorik temellerin de etkisi ile, şu anda mevcut YZ araştırmaları ve yöntemlerinin ortak özelliği düşünce ve beden ayrılığından yola çıkmalarıdır. YZ araştırmalarının temel dayanağı hayatın bilgi boyutunun onun maddi boyutundan ayrılabileceği düşüncesidir. En basit tanımını DNA= algoritma eşitliğinde bulan bu yaklaşıma göre modern hesaplama yöntemlerinin yapısı biyolojik hayatın yapısıyla aynıdır. YZ'nin bakış açısından beyin, sadece bilmek ve kavramak için kullanılan yapıların taşıyıcısı durumundadır ve bu anlamda bu yapıların tarif ettiği fonksiyonları yerine getirebilecek bir makineden, bir bilgisayardan veya başka herhangi bir fiziksel sistemden bir farkı yoktur. (7)

Bilgi ve maddeyi bu şekilde ayrıştıran yaklaşımın kökleri, Aydınlanma Felsefesinin içerik ve formuna, madde ve düşünceyi (ruhu) ayıran düalistik (ikici) düşüncelerine kadar uzanmaktadır. St. Augustine ve Descartes'ın insan bedenine yaklaşımları ile örneğin Gibson'un "beden sadece ettir" (8) şeklindeki yaklaşımı temelde aynıdır. Bu düalist düşünce tarzı insanı tarihsel bağlarından koparıp almakta, onu biyolojik bir makinaya indirgemekte, insan zekasını ve bilincini de bu makinaya yüklenmiş bir program, bir işletim sistemi olarak görmektedir. Böylelikle insanı ruh (düşünce)-beden olarak ikiye ayıran bu düşünce ile bilgisayar alanındaki yazılım-donanım ikiliği arasında bir paralellik kurulmaktadır.

Yüksek teknolojiden çıkarılan uydurma bir güçle düalizmin yeniden sahneye çıkarılması ve YZ araştırmalarına temel oluşturması nedensiz değildir ve tamamen YZ araştırmalarının çıkış noktasından kaynaklanmaktadır. Kapitalist teknolojik gelişmeye damgasını vuran, bilimsel araştırmalara yön veren askeri araştırmalar, YZ'nin de çıkış noktası olmuştur. (9) Dolayısıyla başından beri YZ çalışmaları bu askeri hedefler doğrultusunda yönlendirilmiş, diğer bilimsel ve teknolojik ilerlemelerde olduğu gibi, ancak kapitalist üretim ilişkilerinde kullanılabildiği oranda günlük hayatta yer almışlardır. Söylem olarak insanlığın hizmetinde akıllı robotların yaratılması gibi göstermelik hedefler kullanılırken, arka planda insan ve makine birleşimi ideal askerlerin yaratılması çalışmaları yürütülmektedir. İnsan vücudunun "zayıf ve yetersiz" olan bölümlerinin mükemmelleştirilmiş mekanik bölümlerle değiştirilmesi, insan beyninin ise genetik biliminin de yardımı ile programlanması: İşte kapitalizmin YZ araştırmalarının hedefi budur. İnsanlar, bir yandan bu makine-insan yaratıklara alıştırılırken, bir yandan da insanlığın tüm sorunlarını çözecek akıllı robotlar düşüncesiyle uyutulmaktadır. İnsan basit bir makine-

ye indirgenince, bu biyolojik makinenin insan yapımı mekanik makineler ile entegrasyonu bir teknoloji problemi olmaktadır ve emperyalist teknoloji bu doğrultuda hızla ilerlemektedir.

Kapitalizmin ideal askerleri: Cyborglar

Bugünkü anlamda bilgisayar teknolojisinin ve YZ araştırmalarının 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki yıllarda ortaya çıkması bir rastlantı değildir. Soğuk savaş yıllarında silah ve uzay teknolojisi alanlarında yaşanan yarış hem bilgisayar teknolojisi, hem YZ çalışmalarının itici gücü oldu. Bu dönemde özellikle ABD tarafından geliştirilen elektronik silahlar, makine ve insan arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmaya başlandığı ilk örnekler oldu. Entegre edilmiş mikro işlemciler veya harici bilgisayarlar tarafından yönlendirilen, hedefini kendisi tanıyan, saldırıp saldırmamaya karar verebilen, hedefe kilitlenebilen bu yeni otomatik silah sistemlerinde, insanlar da sistemin herhangi bir parçası durumuna geldiler. İnsanlar tarafından kullanılan silahlar yerini, elektronik ve bilgisayar teknolojilerinin yardımı ile makinenin ve insanın entegre edildiği silah sistemlerine bıraktı. Bu yeni silah sistemlerinin ilk kullanıldığı yer Vietnam savaşı oldu. İgloo White harekatı sırasında, üç yıl boyunca binlerce ton bomba bilgisayarlar tarafından tesbit edilen yerlere yine bilgisayarlar tarafından gönderildi. ABD yıllar sonra benzeri bir savaşı çok daha gelişmiş sistemlerle Irak'a karşı yürüttü. Emperyalizmin dünya halklarına karşı yürüttüğü bu teknolojik savaşlar, bilimkurgu yazarları tarafından bilim ve teknoloji adına yüceltiliyordu. (10)

2. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında insanların makinelerle entegrasyonunu amaçlayan bu çalışmalar, hem makinelere hem insanlara eşit olarak uygulanan enformasyon ve haberleşmenin sibernetik teorilerini üretti. 1943 yılında Wiener tarafından temeli atılan sibernetik, beynin fonksiyonları hakkındaki teoriler ile Turing'in fikirlerinden esinlenen dijital mantık kavramlarını birleştirmeyi hedefliyordu. Bu çalışmalar bir yandan elektronik silah sistemlerinde pratik karşılığını bulurken, diğer yandan bilimkurgu romanları ve filmleri ile ideolojik karşılığını yarattı. 2001 Uzay Macerası filminin YZ ile donatılmış bilgisayarları, önce Yıldız Savaşları'nın mekanik robotlarına, sonra da Blade Runner filminin biyolojik androidlerine dönüştü. Androidlerden bir sonraki aşamada, insan ve makine bileşimi cyborglar (cybernetic organism) geldi.

The Terminator (Yokedici) filmleri ile popülerleşen cyborglar, bu dizinin ilk filminde olumsuz bir işlev yüklenirler. Terminator, dünyayı makinelerin yönettiği bir çağda, makinelerin egemenliğine karşı savaşan insanları yok etmek için

yine makineler tarafından yaratılmıştır. Ancak kötülerin tarafında olmasına rağmen Terminator, duyguları olmayan, verilen emirleri yerine getiren ve üstün silahlara sahip güçlü asker görüntüsü çizer. Fakat insanlığın kurtuluşu henüz insanların elindedir ve en az Terminator kadar ideal asker haline gelen insanlar savaşı kazanır. Dizinin sonraki filmlerinde ise Terminator artık iyilerin tarafındadır. Robocop filmleri ile, iyilerden yana cyborg imajı iyice netleşecektir. Yarı insan, yarı makine cyborg saf değiştirmiş, insan yanı ağır basmıştır.

İnsan-makine sınırlarının ortadan kaldırıldığı cyborglar güçlü savaşçılardır. İnsanlara benzeyen, insanlar gibi hareket eden, insanlar gibi düşünen androidlerin aksine cyborglar, üstün silahlarla donanmış, kendi kendini tamir edebilen, beyni dışında bütün bedeni makine olan "canlılar"dır. Cyborglar canlıdır, çünkü beyinleri insan beynidir. Ancak bu beyin de programlanmış, sadece belli hedeflere yönlendirilmiş bir beyindir. Cyborg ideal askerdir.

Cyborg söylemi sadece bilimkurgu filmlerinde ve romanlarında kalsa, tüm ideolojik anlamlarına rağmen insan hayalinin bir ürünü olarak geçiştirilebilirdi. Ancak cyborg söylemi, bugün Donna Haraway, Sandra Harding gibi post-modern feministlerden, Kevin Kelly gibi bilim felsefecilerine kadar bir çok yazar tarafından ciddi olarak savunulmaktadır. Haraway'e göre makinelerin ve hayatın evliliği sonucunda insanlar cyborglar haline gelmektedirler. Dünyada şu anda yaşanan problemlerin çözümü, teknolojik gelişmenin bir kabusa dönmemesinin garantisi, insanların cyborglara dönüşmesidir. Artık homo sapienslerin değil homo cyborgların zamanıdır. Komünist Manifesto'nun zamanı geçmiş, Cyborg Manifestosunun zamanı gelmiştir. O bir tanrıça olmaktansa bir cyborg olmayı tercih eder. (11) Hans Moravec ve Erik Drexler'in öncülük ettiği ve geniş bir etki alanı olan Extropian hareketi de cyborg söyleminin savunucularındandır. Extropian hareketine göre insanın doğal sınırlarının aşılması gerekmektedir, insanı doğal sınırlarından kurtaracak olan ise teknoloji olacaktır. Extropian hareketi, YZ ve tıp bilimindeki ilerlemelerle insanların yaşayan makineler haline geldiği bir dünyanın hayalini kurar. (12) Extropian hareketinden etkilenen *Wired* dergisinin yazarlarından Kelly'ye göre ise yapay olan ile doğal olan arasındaki sınırlar yıkılmak zorundadır. "Makineler giderek biyolojik olmakta, biyolojik olan ise mühendislik eseri olmaktadır." (13)

Cyborglar sadece bilimkurgu filmlerinde boy gösteren, insan hayalinin ürünü olmaktan öteye gitmeyen yaratıklar değildir. Cyborg, YZ araştırmalarının da üzerinde yoğunlaştığı, emperyalizmin uzun zamandan beri yaratmaya çalıştığı ve belli bir ilerleme kaydettiği somut bir

projedir. Ancak teknolojinin bu anlamda kullanımını insanlara sevimli ve olumlu gösterebilmek sadece bilimkurgu filmlerinin yaratmaya çalıştığı geleceğin kovboyu imajı ile mümkün değildir. Dolayısıyla insanlara kapitalist teknolojinin gelişimini benimsetecek, böyle bir teknoloji için çalışmalarını teşvik edecek başka söylemler de gereklidir. İnsanlara teknolojik ütopyalar sunmak gerekmektedir.

Teknolojik determinizm: Büyüklere masallar

Teknolojik determinizm, teknoloji ve toplum ilişkilerini inceleyen teorilerin en popüler ve etkin olanı. İlk olarak Amerikalı sosyolog ve ekonomist Thorstein Veblen (1857-1929) tarafından kullanılan teknolojik determinizmin temel düşüncesi toplumsal gelişmelerin teknoloji tarafından belirlendiği ve yönlendirildiğidir. Bu görüşe göre teknoloji tarihin itici gücüdür. Teknolojik deterministler genelde teknolojiyi, özelde ise iletişim teknolojisini geçmişte, bugün ve gelecekte de toplumun temeli olarak görürler. Bu düşüncenin en uç noktasında yeni teknolojiler, kurumlardan toplumsal ilişkilere, bireylere kadar toplumu değişime uğratır, yani toplumun tamamı teknoloji tarafından belirlenir ve şekillendirilir. İnsan faktörü ve toplumsal düzen ikincil derecede önemlidir.

Tarihin itici gücü ve toplumsal organizasyonun temel belirleyeni olarak teknoloji alındığında, insanın tarihsel gelişimini de kullanılan teknolojilere göre dönemlendirmek kaçınılmaz oluyor. Doğrudan kullanılan teknolojiye dayalı taş devri olarak adlandırılan çağla başlatılan ve sürdürülen insanlık tarihi, 20. yüzyılda da makine çağı, atom çağı, uzay çağı, elektronik çağı türünden, teknolojik gelişmeye dayalı bir çok döneme bölündü. Şimdi de bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle birlikte bilgi çağının gelişi müjdeleniyor. Bilgisayarların çıkışından bu yana en önemli araştırma alanlarından olan YZ ise bu yeni çağın temelini oluşturuyor. Teknolojiyi tek belirleyici olarak kabul edip indirgemeci bir tavır alan teknolojik deterministler, onun otonom bir alan olarak insan müdahalesinin dışında kendine has bir gelişim çizgisi izlediğini savunuyorlar. (14)

Teknolojik determinizm düşüncesinden yola çıkılarak oluşturulan gelecek resimlerini iki ana grupta toplamak mümkün: Teknolojik ütopyalar ve anti-ütopyalar. George Orwell'ın *1984*'ü ve Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sı teknolojik anti-ütopya alanında dünyaca bilinen örnekler olmakla birlikte, anti-ütopya düşüncesi günümüzde çok fazla taraftar bulamamaktadır. Ancak gerek sanat, gerek akademik çevrelerde teknolojik ütopyacılık çok büyük bir ilgi görmektedir.

Platon'un *Devlet*'ine kadar uzanan bir geçmişe sahip olan ütopya kavramı, özellikle 16. ve 17. yüzyıllara damgasını vurdu. Thomas Moore'un *Ütopya* adlı eserinden adını alan ve kelime olarak "olmayan yer", "hiçbir yer" anlamlarına gelen kavramın temelinde insanların mutlu ve barış içinde yaşadıkları bir dünya özlemi vardır. Teknolojik ütopyalar, varolan düzene alternatif bir toplumsal düzen portresinin çizildiği geleneksel ütopya anlayışından birçok yönlerden ayrılır. Teknolojik ütopya geleneksel ütopyalar gibi alternatif bir toplum düzeni önermez. O varolan toplumsal düzenin, teknolojinin yardımı ile mükemmelleştirilebileceği düşüncesini işler. 1920 ve 30'larla birlikte popülerleşen teknolojik ütopya düşüncesi, bu dönemde sanayideki ilerlemelerin de etkisi ile tamamen sanayileşmiş ve mekanikleşmiş bir

Kapitalizmin ideal askerini, Terminatör (Yokedici) filmlerinden anımsıyoruz.

dünya portresi çizmektedir. Mekanik makinelerin herşeyi yaptığı bir dünya hayalinin kurulduğu bu dönem, bilgisayar düşüncesinin oluşmaya başlaması ve ilk bilgisayarların yapımı ile yerini bilgisayarlı ütopyalar dönemine bıraktı. Artık bugün kurulan her teknolojik gelecek düşünde, düşünen bilgisayarlar, bilgisayar ağları, bilgisayar-insan entegrasyonu baş köşeye oturmaktadır. Teknolojik ütopyacılara göre insanoğlunun kurduğu en iyi ve alternatifsiz toplumsal düzen, kapitalizm; tarihteki en büyük insan düşüncesi yapay zeka yoluyla insanlığın kurtuluşunu hazırlamaktadır.

Teknolojik ütopya düşüncesinin günümüzdeki peygamberleri ise hiç kuşkusuz Alvin ve Heidi Toffler çiftidir. Alvin Toffler'in 1980'de yazdığı *Üçüncü Dalga* (The Third Wave) kitabından adını alan Üçüncü Dalga hareketi, teknolojik ütopya alanında dünyada en etkili ve popüler akımdır. Tarımsal üretimi birinci dalga, tarımdan sanayi toplumuna geçişi ikinci dalga, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi de üçüncü dalga olarak gören Toffler'e göre; artık temel mücadele emekçilerle kapitalistler arasında değil, sanayi toplumunda direnen kapitalistlerle bilgi kapitalistleri arasındadır. (15) 21. yüzyılın bilgi çağı Thomas Jefferson'ın 18. yüzyıldaki liberal düşüncelerinin gerçekleştirilmesiyle yaratılacaktır. Toffler ve arkadaşları düşüncelerinin temellerini ve amaçlarını net bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Yayınladıkları manifestoda bireysel özgürlüğün vatanı olarak gördükleri ABD'nin bu ideolojisinin siberuzay üzerinde de belirleyici olacağını söylüyorlar. Toffler'e göre "Yaratılan yeni yüzyıl Amerikan Düşüncesi'nin ebedi doğruları üzerinde yükselecektir." (16)

Toffler'in düşünceleri üzerinden oluşturulan Üçüncü Dalga Çalışma Grubu (ÜDÇG), bu düşünceleri tüm dünyaya yaymaya çalışmaktadır. ABD hükümeti ile de yakın ilişkileri olan ÜDÇG, ABD emperyalizminin ideologluğunu yapmaktadır. Bu akım o kadar popülerdir ki, Temsilciler Meclisi'nde Cumhuriyetçi Parti içinde Üçüncü Dalga Cumhuriyetçiler olarak temsil edilmektedir. Bu gurubun ve aynı zamanda cumhuriyetçilerin en önemli isimlerinden olan Newt Gingrich, Toffler çiftinin de yakın arkadaşıdır. Newt Gingrich, Toffler çiftinin *Creating A New Civilization* adlı kitabına yazdığı önsözde modern Amerikan ordusunu, Üçüncü Dalga düşüncesinin askeri teknolojiye uygulanmasının sonucu olarak değerlendiriyor. (17)

Bilgi toplumu söyleminin sahipleri, aralarındaki bazı farklara karşın önemli noktalarda birleşiyorlar. Alvin Toffler ve Üçüncü dalga hareketi gibi birçoğu eski Marksist olan ya da Marksist literatüre yakınlığı olan bu ideologlar (Bizde de Murat Belge bu konuda önde gelenlerden) (18), genel olarak bilgi toplumunda üretim ve değişim süreçleri, sınıf ilişkileri ve değer teorisi üzerinde duruyorlar. Bilgi toplumu söylemine göre, YZ'deki gelişmeler ile üretimin tam otomasyonu sağlanacak, insansız fabrikalar emekçi sınıfları ortadan kaldıracak, emek gerektiren her iş bilgisayarlar ve robotlar tarafından yapılacaktır. Üretimin tamamen robotlar yoluyla yapıldığı bir ekonomide insan emeği kullanılmayacağı için emek sömürüsü ortadan kalkacaktır. Değerin ancak bilinçli insan emeği ile yaratılabileceği şeklindeki klasik değer teorisi, insansız fabrikalar ile birlikte geçersizleşmektedir. (19) Bilgi toplumunda gerçek üretici güç insan

emeği değil, bilgisayar yazılımları olacaktır. Bilgisayar ağları yoluyla bilgi herkesin ulaşımına açık hale gelmektedir, bu da tam demokratik bir toplumun yaratılmasına yol açacaktır. Sosyalizmin ideali olan sömürüsüz ve sınıfsız bir dünya artık uzak bir düş değildir ve bunun yaratıcısı da cahil proletarya değil, kapitalizm ve bilgi kapitalistleri olacaktır. (20)

Üretimde artan otomasyonla birlikte emeğin verimliliğinin giderek arttığı ve istihdamın düştüğü iddiaları ile beslenen bu söylemler, herşeyden önce iki ön kabule dayanmaktadır. Birincisi emeği sömürerek zenginleşmeyi hedefleyen kapitalist tipinin yerini tüm insanların çıkarını düşünen bir kapitalist tipinin alacağı, diğeri ise insanların yapabileceği işlerin tamamını yapabilen robotların yapılabileceği, yani yapay zekanın gerçekleştirilebileceğidir.

Kapitalizm insanlığın kurtuluşu mu?

Emek üretkenliğini artırarak sömürü oranını yükseltmek kapitalizmin gelişme çizgisinin bir mantığı ise, bir diğeri de yedek işgücü ordusunu yoketmeyecek şekilde çalışanların sayısını artırarak daha fazla emekçiyi sömürebilmektir. Bir yandan yeni teknolojilerle emek üretkenliği artarken, bir yandan da yeni yatırımlarla daha fazla kişiyi sömürmenin yolları yaratılıyor. Otomasyonun istihdamı azalttığı yönündeki iddialar fabrika, sektör ya da ülke bazında yapılan incelemelerle desteklenmeye çalışılırken, dünya ölçeğinde işçi sayısının arttığı gözardı ediliyor. Özellikle ülke bazında yapılan incelemelerde bu ülkelerin burjuvazilerinin fabrikaları kapatıp, daha ucuz işgücünün olduğu ülkelere taşımaları hiç dikkate alınmıyor. Ayrıca otomasyon ve yapay zeka sistemlerinin üretimi için yeni açılan iş başlıklarında milyonlarca yeni emekçinin çalıştırıldığı unutuluyor.

Dünya ölçeğinde bugün için sözkonusu olmasa bile, bilişim teknolojisi alanında yeni gelişmelerin yaşanması ve bunların üretim süreçlerine yansıması ile birlikte gelecekte toplam istihdamda bir düşüşün yaşanması olasıdır. Ancak kapitalist sistemin kendi iç dinamikleriyle bu teknolojik gelişmeden "robotların ürettiği, insanların tükettiği" mutlu ve refah içinde bir dünyanın yaratılabileceği düşüncesi tamamen kandırmacadır.

Kapitalizmin sömürüsüz bir dünyayı yaratabileceğini düşünmek için hiçbir nesnel gerekçe yoktur. Kapitalist sistemin mantığı her zaman daha fazla sömürünün yollarının aranması yönündedir. Yeni dünya düzeni ve küreselleşme gibi söylemlerin öne çıktığı, bilgi toplumunun yaratılmasına ramak kaldığı yolundaki tüm iddialara rağmen, son yılların gelir dağılımı rakamları incelendiğinde tüm dünyada emek sömürüsünün giderek yoğunlaştığı görülmektedir. Bilgi toplumunun öncüsü sayılan ABD'de 1973-1992 yılları arasında işgücünün en üstteki yüzde 20'sinin gelirleri yüzde 10 oranında artarken, en alttaki yüzde 20'nin gelirleri yüzde 23 oranında azalmıştır. En tepedeki yüzde 1'in toplam servet içindeki payı da, yüzde 26'dan yüzde 31'e yükselmiştir. Ücretlerdeki düşüş halen devam etmektedir. Aynı şekilde İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkelerde de gelir dağılımı giderek bozulmaktadır. Üstelik gelir dağılımındaki bu eşitsizliklere ücretlerdeki reel düşüşler eşlik etmektedir, yani bozulma göreli bir bozulma değildir. (21)

Kapitalistler arası rekabet dolayısıyla yeni teknolojiler kullanma, verimliliği artırarak işgücü maliyetini düşürme yönünde bir eğilim varsa da, temel hedefi daha çok kâr olan bir kapitalist açısından, bu eğilim ancak, işgücü teknolojiden pahalı olduğu sürece geçerlidir. Kapitalist mantık üretimde büyük oranda otomasyonun sağlandığı, toplumun büyük kısmının çalışmak zorunda olmadığı

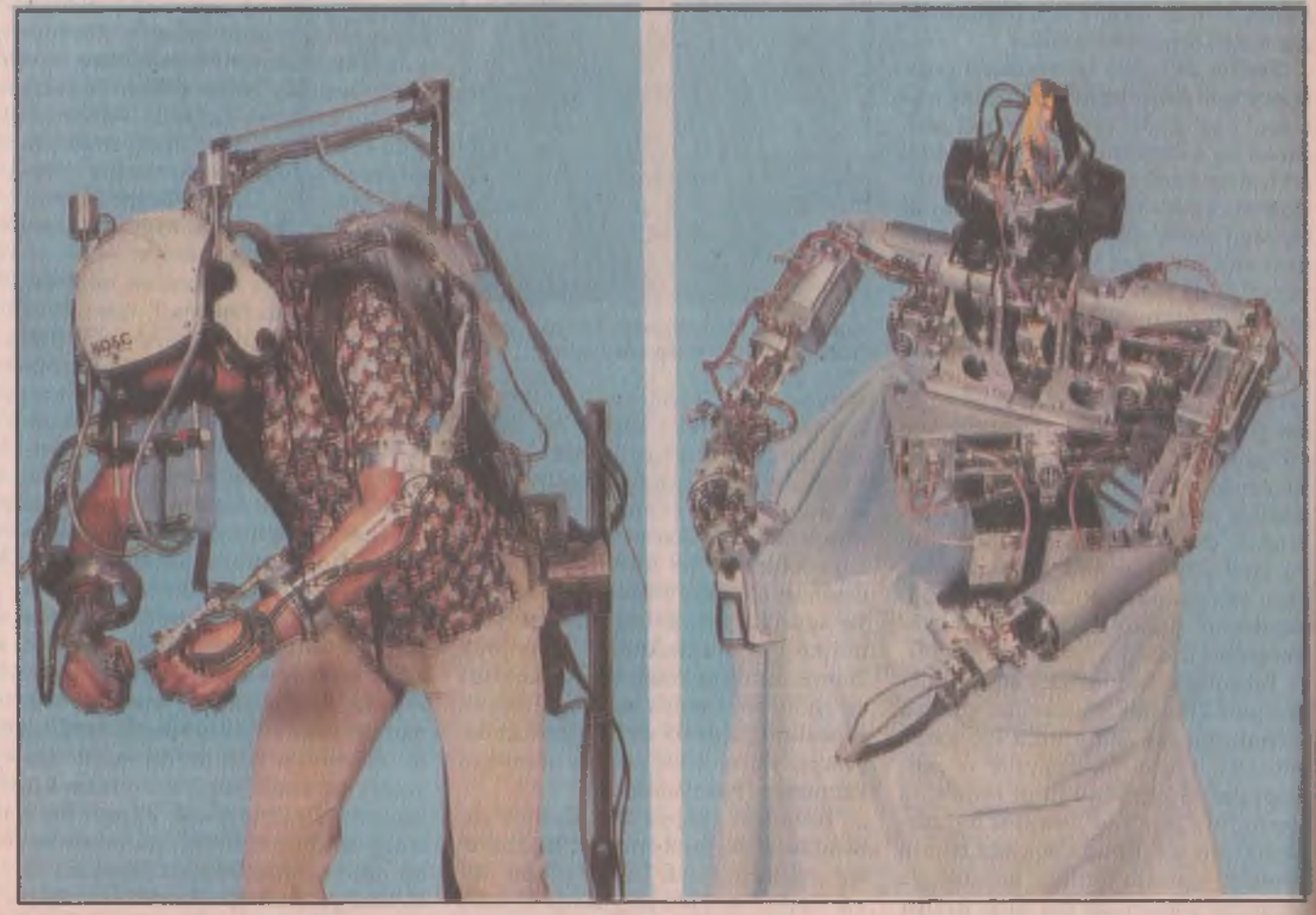

Teknolojik gelecek düşlerinde, bilgisayar-insan entegrasyonu baş köşede.

bir noktaya gelinmesine asla izin vermeyecektir. Toplumun üretmeden tükettiği bir kapitalist ekonomide, ne kârdan, ne de ticaretten söz etmek mümkün değildir. Toplumun bütün ihtiyaçlarını kapitalistler karşılamak zorunda kalır ki, bu noktada kullanmadığı halde ödemek zorunda kaldığı emeğin yeniden üretim maliyeti, kapitalist açısından en yüksek noktasına çıkar, kâr ise en düşük noktasına iner ve sıfırlanır.

İşte bu yüzden kapitalizmin üretici güçleri geliştirmek yönündeki eğilimi sonsuza kadar devam edemez. Üretici güçleri geliştirmenin maliyeti işgücünün maliyetini aştığı anda, kapitalizm bu gelişmenin önünde bir engel olarak dikilmeye başlar. Bu mutlu bir dünyanın değil barbarlık çağının başlangıcı olacaktır. Üretici güçlerin gelişebilmesi, insanlığın daha ileri noktalara ulaşabilmesi, bu engelin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür. İnsanlık yeni bir barbarlık çağına düşmeden, önündeki engelleri yıkmak ve üretici güçlerin sonsuz gelişmesine olanak verecek yeni bir dünya yaratmak zorundadır.

Büyük satranç ustalarını yenebilen bilgisayar programlarının gerçekleştirilmesi, insandan daha zeki, yapay zekalar geliştirildiği anlamına gelmez.

Yapay zeka: Olanaksız bir düş

İnsan zekasına ve yeteneklerine sahip robotlar yaratılabilir mi? Yani yapay zeka mümkün müdür? Şu ana kadar bu alanda yaşanan gelişmeleri yapay zeka olarak adlandırmak bence pek mümkün değildir. Bilgisayarların şu anda yapabildikleri içinde bütünsel bir zekadan ya da bilinçten sözedilemez. Yapılan çalışmalar ve gelinen nokta daha çok matematiksel olarak formüle edilebilen, işleyiş şekilleri belli olan bazı fonksiyonların bilgisayarlar tarafından uygulanmasıdır. İnsan zekasının simülasyonu ancak evrenin mutlak bir bilgisine ulaşmakla mümkündür. Yani zekayı ve bilinci ortaya çıkaran, yaratan tüm süreçlerin mutlak bilgisine ulaşmak gerekmektedir. İnsanın toplumsal hayatının ve bu hayatın zeka ve bilinç üzerindeki etkilerinin olduğu kadar, insan bedeninin fiziksel ve biyolojik işleyişinin de tam olarak bilinmesi gerekir.

Böyle bir mutlak bilgi, mutlak gerçek yoktur. İnsan dış dünyayı ancak duyu organları yoluyla algılar ve bu dış dünyanın bir yansıması olarak da bilinçlilik ortaya çıkar. Ancak bu yansıma birebir bir yansıma değildir ve insanın sahip olduğu bilgi ile dış dünyanın gerçekliği arasında her zaman bir açı vardır. Bilimin tarihi bu açının kapanmasının tarihidir. Bu açının sıfırlandığı nokta bilimin bittiği noktadır. Yani insanın tüm evrendeki her gerçekliğin bilgisine ulaştığı, adeta tanrılaştığı bir noktadır. Teorik olarak bilimsel gelişim çizgisinin sonsuzda bir yerde bu noktaya geleceğinden sözetmek olasıdır. Ancak pratik olarak insan bilgisinin bu noktaya gelmesi, yani bilimin sonunun gelmesi mümkün değildir. "Doğanın bütün fenomenlerinin sistematik olarak bağıntılı olması anlayışı, bilimi hem genel olarak hem de ayrıntıda bu sistematik iç bağıntıyı sonuna kadar ispatlamaya sürükler. Fakat bu iç bağıntının yeterli, mükemmel ve bilimsel bir ifadesi, düşüncede, yaşadığımız dünya sisteminin net bir görüntüsünün çizilmesi bizim için olanaksızdır ve daima da olanaksız olarak kalacaktır." (22)

Kaldı ki bu noktada bile insanın yapabileceği şey yeni bir yaşayan organizma yaratmaktır. Yani yapay insanlar üretmektir. Çünkü insan bilinci ve zekası, insan organizmasından bağımsız olmadığı gibi, bilincin oluşum süreci de doğrudan insanın toplumsal yaşam pratiğine bağlıdır. İnsan bilinci, insanın tarihsel birikiminin bir ürünüdür. "Çevremizin ve çevremizle olan bağıntılarımızın bilinçliliğimize yansıması, çevremizi değiştirme faaliyetimizi belirlemede son derece etkin bir unsurdur. Bilinçliliğin bir yansıma olması olgusu, bilinçliliğin yaşayan bir etken unsur olmadığı anlamına gelmez. Bilinçlilik öncelikle hayat faaliyetinin bir ürünüdür. İkincisi, ürünü olduğu bu faaliyeti yönetmede büyük rol oynar. Hayat, bilinçlilikte, hayatı belirli sonuçlara doğru yöneltme unsurlarını üretmiştir. İşte bu nedenden dolayı, bilinçliliğin canlı organizmaların evrimi boyunca üretilmek zorunda olduğunu söyleyebiliriz." (23) Bilinç ve maddi yaşam arasındaki bu diyalektik ilişki bugün YZ tarafından gözardı edilmektedir. Bilinci maddi yaşamdan ayrılabilir bir şey olarak ele alan YZ teorileri, ister istemez, evrenin maddeye dayalı ve maddi süreçlerden bağımsız olmayan monistik (tekçi) yapısını reddetme noktasına geliyorlar. YZ'ciler, 17. yüzyılın düalistik düşüncesinden feyz alarak, tanrının insana ruh üflemesi gibi, önce donanımı yapıp sonra da ona yazılım yükleyerek zeki makineler yaratmaya çalışıyorlar.

Kuşkusuz teknolojinin ilerlemesi ile birlikte bu alanda yeni gelişmeler yaşanacaktır. Özellikle insanın duyu organlarının işleyişinden yola çıkan mekanizmaların geliştirilmesiyle, büyük oranda formel mantıkla sınırlı kalan karar verme süreçlerinin simülasyonu gibi konularda mevcut yaklaşımlarla ilerlemeler kaydetmek mümkündür. Zaten bu konularda daha şimdiden birçok başarılı YZ uygulaması bulunmaktadır. Ancak gelinebilecek nokta, yolun sonu bellidir. İnsanların yapabildiği her şeyi yapan makinelerin üretilmesi uzak bir gelecekte de olanaklı olamayacaktır. Yani bir kere kurulduktan sonra sonsuza kadar işleyecek ve kendi kendini üreten, tamir eden, insan müdahalesine ihtiyaç duymayan ve insanın tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir üretim sisteminin yaratılması hiçbir dönemde mümkün değildir. Üretim bilinçli insan emeğinin bir etkinliğidir ve

insan emeğinin olmadığı, insanın şu ya da bu şekilde müdahil olmadığı bir üretimden söz etmek anlamsızdır. Sadece böyle bir dünyaya doğru sürekli bir ilerlemeden söz edilebilir.

Sonuç

20. yüzyılın başlarında sanayi devrimi ile birlikte sanayileşmenin yüceltildiği, mekanikte yaşanan ilerlemelerin toplumsal refahın anahtarı olarak gösterildiği bir dönem yaşanmıştı. 1970'li yıllarda uzay çalışmalarında kaydedilen ilerlemelerle birlikte, bu defa da uzayın insanın önünde açıldığı, insanın başka gezegenlerde koloniler kurduğu, diğer uzaylı canlılarla ilişkiye geçtiğinin hayal edildiği bir dönem başladı. Kapitalizm, bilim ve teknoloji alanlarında yaşanan ilerlemeleri idolleştirmekte, döneme damgasını vuran teknolojik gelişmeleri kendi ideolojisinin dayanağı yapmakta çok başarılı davranıyor. Şimdi de, kapitalizmin ideologları tarafından, yapay zeka ve bilgisayar teknolojileri yoluyla yaratılacak kapitalist bir cennet kehaneti yayılmaya çalışılıyor. Emperyalizm insanları, köle gibi kullanılan robotların hayatın her alanına girdiği bir dünyanın düşü ile avutmaya, köle emeğinin emekçiler köleleştirilmeden elde edilemeyeceğini unutturmaya çalışıyor. Diğer taraftan ise insan ve makinenin bir ve aynı şey olduğu, mühendislik eseri, teknoloji harikası cyborg askerlerden oluşan bir ordu çalışmaları son hızla ilerliyor.

Kuşkusuz YZ alanında şimdiye kadar yaşanan ilerlemeler bu noktada kalmayacak, bilim ve teknolojide yaşanan ilerlemelerle daha gelişkin sistemler yaratılacaktır. Ancak insan zekasına eş ya da daha üstün makinelerin yapılabilmesi pratik olarak mümkün değildir. Hele YZ teknolojilerinde yaşanan gelişmenin sonucunda toplumsal düzenin değişeceğini savunmak tamamen asılsız, ideolojik bir söylemdir. Bilimsel ve teknolojik ilerleme şimdiye kadar insanlık tarihinde hiçbir toplumsal düzeni yıkamadı, dolayısıyla hiçbir toplumsal düzenin de yaratıcısı ve kurucusu olamadı. Teknoloji sadece bir araçtır ve bu aracın nasıl kullanılacağı ise iktidarı elinde tutan sınıfın kim olduğuna bağlıdır. Kapitalizmin elinde teknoloji, emekçilere yöneltilmiş bir silahtır. Bırakın üretimin tam otomasyonunun sağlandığı, insanların çalışmak zorunda olmadığı, eşitçe paylaşan, özgür bir dünya yaratmayı, böyle bir dünyanın olabilirliği varsa bile bunun önündeki en büyük engel, kapitalist düzenin bizzat kendisidir. İnsanlığın cenneti kapitalist bir teknoloji toplumu değil, kapitalizmin olmadığı dünya olacaktır.

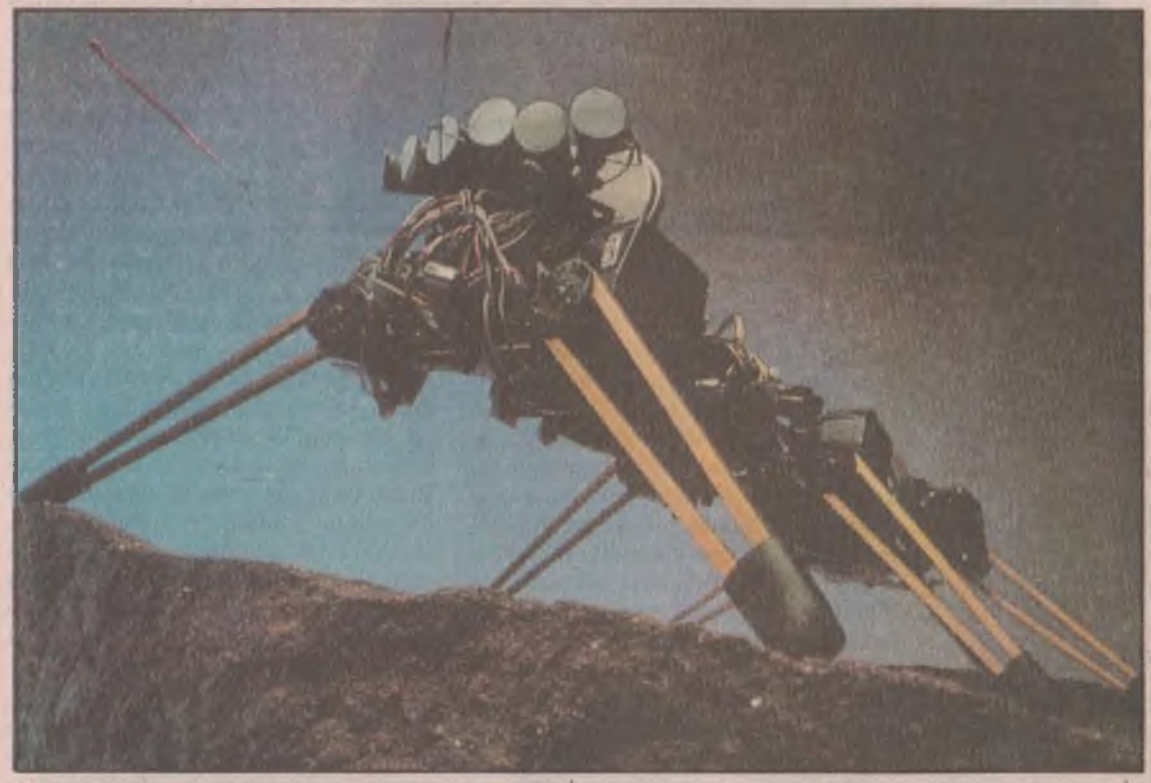

Robot böcek.

DİPNOTLAR

1) Sir Clive Sinclair, ABD Kongresindeki konuşmasından, 1984. Web adresihttp://www.nvg.no/spectrum/speech.html

2) Jeremy Rifkin, The Alternative to Welfare: Creating Jobs in the Third Sector, A Journal of Cybernetic Revolution, Sustainable Socialism & Radical Democracy: Issue No: 3, 1995. Web adresi : http://www.eff.org/pub/publications/E-journals/CyRev

3) Alan Turing, On Computable Numbers, with an application to the Entscheidungsproblem, Proceedings of the London Mathematical Society, Vol. 42, 1937.

4) Nicholas Humphrey, All in the mind-the private world of consciousness, New Scientist, Vol.141 No.1907,1994.

5) John Doyle, Thomas Dean, Strategic Directions in Artificial Intelligence, ACM Computing Surveys 28, 1996. Web adresi:http://www. medg lcs.mit. edu/ sder/ai/report/latest-draft.html

6) Azamat Sh. Abdoullaev, Artificial Intelligence With Universal Intellect. Web adresi: http://www.eis.com.cy

7) Alain-Marc Rieu, The epistemological and philosophical situation of mind techno-science, SEHR v.4 no:2, 1995.

8) Simon Penny, The Darwin Machine: Artificial Life and Art
Web adresi: http://www.uiah.fi/bookshop/isea.proc/nextgen/penny.html

9) Clinton'un sekreterlerinden Robert Reich bunu net olarak ortaya koyuyor: "Savaş sonrası dönemde Pentagon, Amerikan şirketlerinin jet motorları, transistörler, entegre devreler, yeni alaşımlar, lazerler ve fiber optik konularındaki ilerlemelerinin en büyük yardımcısı oldu. Pentagon ve 600 ulusal laboratuvar enerji departmanıyla birlikte bu işler için çalıştı." Robert Reich, The Work of Nations: A blueprint for the future. Simon & Schuster, 1991.

10) James Gibson, The Perfect War: Technowar in Vietnam, Atlantic, Monthly Press, 1987.

11) Donna J. Haraway, A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s, Socialist Review, V.15, No.2, 1985.

12) Extropian hareketi hakkında ayrıntılı bilgi için Extropian FAQ'lara bakınız.

13) Kevin Kelly, Out of Control: The New Biology of Machines, Social Systems, and the Economic World, Addison-Wesley,1994 Online baskı için <http://www .adsolut.com> adresine bakınız.

14) Daniel Chandler, Technological or Media Determinism. Web adresi: http://www.aber.ac .uk/dgc/tdet1.html.

15) Alvin Toffler, The Third Wave, Bantam Books, 1980.

16) Progress and Freedom Foundation, Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age.

17) Alvin ve Heidi Toffler, Creating a New Civilization, Turner Publishing Inc.

18) Murat Belge ile röportaj, Yeni Yüzyıl gazetesi, 9 Haziran 1997.

19) Jerry Harris, From Das Capital to DOS Capital: A Look at Recent Theories of Value, A Journal of Cybernetic Revolution, Sustainable Socialism & Radical Democracy: No:3,1995. Web adresi: http://www.eff.org/pub/publications/E-journals/CyRev

20) Murat belge ile röportaj, Yeni Yüzyıl gazetesi, 9 Haziran 1997.

21) Lester C. Thurow, Kapitalizmin Geleceği, Sabah Kitapları, 1997.

22) Friedrich Engels, Anti Dühring, Sol Yayınları, 1995.

23) Maurice Cornforth, Bilgi Teorisi, Yorum Yayınları, 1997.

Sumer Tanrı evleri ve ilahiler

Sumer Edebiyatı, bu kültürü bütün boyutlarıyla anlamamızı sağlayan önemli bir pencere. Sumerliler eşitliğin, sonsuz barışın egemen olduğu daha güzel bir dünya düşünü ilahiler aracılığıyla anlatıyor.

Muazzez İlmiye Çığ

Bilim ve Ütopya dergisinin, Ağustos 1996 tarihinde başladığımız ve Kasım 1996'da sürdürdüğümüz Sumer Edebiyatı konusunda son olarak tanrılar ve krallar için yazılan ilahilerden söz etmiştik. Bu kez Sumer Tanrı evleri (tapınakları) için yazılmış ilahileri ele alacağız.

Tanrı evlerine ait ilk ilahiyi; MÖ 2100'lerde yaşayan Lagaş şehri Kralı Gudea'nın, Lagaş'ın koruyucu tanrısı Ningirsu için yaptırdığı Eninnu Tapınağı'nın yapılışını anlatan metinde buluyoruz. Şiir şeklinde olan bu metin, kilden yapılmış 2 silindir üzerine yazılmıştır. Her iki silindir de 54 sütun, bazılarının arasında 1400 satır vardır. Bu, Sumer dilinde ilk edebi yapıt olduğu halde, zamanına göre olağanüstü güzel bir dil ve üslupla yazılmış edebi bir kompozisyon olarak kabul edilmektedir.

Sumerliler'de Tanrı evleri dinsel kültün başı idi. İlk çağlarda bunlar iki küçük odadan oluşuyordu. Zamanla genişlemiş, özellikle büyük şehirlerde 350x150 m^2 genişliğine ulaşmıştır. Bunlarda, bir bahçe etrafında çeşitli amaçla kullanılan odalar, depolar, mabet personelinin kalacağı yerler, dokuma tezgahlarının, atölyelerin bulunduğu kısımlar vardır. Yapıların genel görünüşü oval veya dört köşe idi. Yalnız bunların ilk çağlardan beri değişmeyen iki özelliği vardı. Birisi tanrı heykellerini koyacak, duvarlar içindeki "Niş" denilen oyuklar, ikincisi tanrıların önüne konulan kerpiç veya tuğladan yapılan sunaklardır. Bazı tapınaklarda kerpiçten duvarların alt kısmı tek renk, genellikle tuğla kırmızısı. Onun üstüne geometrik desenler, daha üstüne beyaz zemin üzerine renkli olarak çeşitli hayvan ve insan figürleri yapılmış. Bazı duvarlara ve sütunlara, kilden yapılmış, tepeleri kırmızı, siyah deve tüyü gibi renklerle boyanmış onbinlerce çivi, çok şık ve çeşitli geometrik şekiller vererek yerleştirilmiştir.

Ziftle işlenmiş tapınakların temeli, kireç taşından, duvarları kerpiç veya tuğladandı. Bunlar, ya yüksek tepeler veya dolma tepeler üzerine yapılıyordu. Bunun nedeni, Sumerliler'in dağı kutsal saymalarıydı. Oysa yaşadıkları Mezopotamya'da dağ yoktu. Eski inançlarını sürdürmek için böyle bir yöntem bulmuşlardı. Bu da onların dağlık bir yerden göç ettiklerine kanıttır.

Bu tapınakların yanına, basamaklı kule olan Zigguratlar yapılmıştı. Bunların 70x50 m^2 genişlikte bir alanı dikdörtgen olarak çevrilmiş, içi kerpiçle doldurulmuş dışı ziftle pekiştirilmiş, tuğla kaplı yukarı doğru küçülen üç katlı teras yapılmış. Kat arasında, dışarıdan yüzer basamaklı bir merdiven bulunuyordu. En üstte de bir küçük oda. Burada rahipler dua ediyor veya göğü, yıldızları inceliyorlardı. Bir olasılıkla da kutsal evlenme burada yapılıyordu. Sumer inancına göre Zigguratlar tanrılarla insanlar veya gökle yer arasında bir bağ görevi yapıyordu.

Tapınakların inşasında veya onarılmasında birçok törenlerin yapıldığını Gudea'nın yukarıda sözünü ettiğimiz dizelerinden öğreniyoruz.

Bu metinin başında: "Gökte ve yerde kaderler verildiği zaman Lagaş büyük 'Tanrısal güç' ile gururlanarak başını göğe kaldırdı ve Dicle'nin akan bal sularıyla kutsandı" dendikten sonra Lagaş'ın koruyucu Ningirsu'nun tanrısı Gudea'dan kendisine bir ev yaptırmasını istediği ve bunu ona rüya ile bildirdiği anlatılıyor.

Başında tanrısal başlık ve vücudunun üst kısmında arslan başlı kuşun kanatları olan, alt kısmı tufan dalgalarını andıran korkunç büyüklükte bir adam, Gudea'ya rüyasında, onun için bir tapınak yapmasını emrediyor. Fakat Gudea bu sözleri anlamıyor. Yine başka bir rüyada, tan yerinden güneş gibi bir ışık yükseliyor. O arada, elinde altın bir kalem bulunan ve kil bir tableti inceleyen bir kadın görünüyor.

Tabletin üzerinde gökteki yıldızların resmi var. Derken üzerinde bir evin planı çizilmiş mavi taştan (Lapis lazuli) bir tableti tutan bir kahraman görünüyor. O, bir tuğlayı, elinde sepet olan Gudea'nın önündeki tuğla kalıbına koyuyor, diğer tarafta iyi bakılmış bir eşek sabırsızlıkla toprağı eşeliyor.

Bu rüyanın neyi anlatmak istediğini bilemeyen Gudea, rüya yorumcusu Tanrıça Nanşe'ye sormak istiyor. Fakat Tanrıça, Lagaş'ın Nina denilen yerinde oturuyor ve oraya ancak bir kanal yoluyla gidilebiliyor. Gudea bir tekne ile yola çıkıyor. Giderken, yolunun üzerindeki şehirlere uğrayıp onların tanrılarına, kendisini desteklesinler diye kurbanlar sunuyor. Nina'nın iskelesine gelince, başı dik olarak tapınağın avlusuna giriyor. Orada kurbanlar yapıyor, içkiler sunuyor, dualar ediyor ve Tanrıçanın yanına girerek rüyasını anlatıyor. O da rüyayı tek tek şöyle yorumluyor:

"Başında tanrısal tacı, arslan başlı kuşun kanatları ve alt kısmı tufanın dalgaları

gibi olan büyük adam kardeşim Ningirsu'dur. Sana, kendisi için bir tapınak yapmanı söylüyor" diyor Tanrıça. Yorumlamasını sürdürerek, tanyerinde güneş gibi yükselen ışığın, Gudea'nın şahsi tanrısı Ningişzida, elinde altın kalem ile gökte yazılanların çizildiği tableti elinde tutan kadının yazı tanrıçası Nidaba olduğunu ve tanrıçanın ona yapacağı tapınağı kutsal yıldızların bildirdiğine göre yapmasını önerdiğini, elinde mavi taştan laklet tutanın mimar tanrısı Nindule, tabletin üzerindeki resmin de, yapılacak mabedin planı olduğunu anlatıyor. İçinde kader tuğlası bulunan tuğla kaleler ile sepet ise, Eninnu Tapınağı'nın tuğlaları ve onları taşıyacak sepet, yeri eşeleyen bakımlı eşek de tapınağı yapmaya sabırsızlanan Gudea'nın kendisi olarak yorumlanıyor.

Tanrıça Naure, Gudea'ya; çok süslü erkek eşek koşulmuş yeni bir savaş arabasını, tanrıların amblemlerini ve silahlarını, davulların sesleri arasında Tanrı Ningirsu'ya sunmasını söylüyor. Bu yapılıyor. Bundan sonra Gudea'nın gördüğü başka bir rüyada, Ningirsu, tapınak için daha ayrıntılı emirler veriyor, Lagaş'ı bolluk ve bereketle kutsuyor. Gudea'ya, halkının Eninnu Tapınağı'nı büyük bir zevkle yapacaklarını; kerestesini, taşını, madenlerini dünyanın çeşitli ülkelerinden getireceklerini söylüyor. Gudea uykudan uyanıyor: tanrıya kurbanlar yaptıktan sonra işe koyuluyor. Buna ait satırlar şöyle:

"Ensi (şehir beyi; kralı) şehrini tek adam gibi yönetti

Lagaş halkını bir annenin çocukları gibi birleştirdi

Ağaçlar dikti, dikenleri söktü

Yakınmaları geri çevirdi, kötülükleri döndürdü

Anne çocuğunu azarlamadı, çocuk annesine saygısız konuşmadı

Fena davranan kölenin başına efendisi vurmadı

İyi olmayan köle kızın hanımı yüzüne vurmadı.

Eninnu Tapınağı'nı yapan Gudea'ya kimse suçlama getirmedi

Ensi şehri ateşle temizledi

Temiz olmayanları şehirden attı."

Yeni bir tapınak, yaşamda köklü bir değişiklik demekti

Bu satırlardan anlaşılıyor ki; tapınağa başlamadan şehir moral ve ahlâk bakımından arındırılıyor. Ne şikayet, ne suçlama ne ceza olacak. Ne anne çocuğuna, ne çocuk annesine fena konuşacak, kölelere iyi davranılacak. Burada iki konu ilginç; birincisi çocuk hakkının korunması, ikincisi yapı başlamadan ağaçların dikilmesi.

Bunlardan başka bütün temiz olmayanlar, sihirbazlar, büyücüler şehirden atılıyor. Fallar, kurban törenleri, dualarla yapı başlıyor. Gudeo bina için gerekli taşları, kereste ve madenleri hatta ustaları komşu ülkelerden getirtiyor. Yapı yükseldikçe Gudea, "yavrusunu izleyen inek gibi izliyor onu. O, bir mavitaş dağ gibi yükseliyor, bulutlar arasından görünen güneş gibi parlıyor. Gökte hilal şeklinde görünen ay gibi insanları hayran bırakıyor". Yapı tamamlandıktan sonra o şu ilahiyi söylüyor:

"Eninnu'nun korkusu ülkemi bir örtü gibi sarıyor

Işıldayan değerli madenden yapılan

Ey güzel kokularla kokulandırılmış alan,

Ön kısmı yere kadar uzanan bir dağ

İçi bir sihir, herkes için bir bayram

Eninnu! Korkun bir hortum rüzgarı

Kuşlardan gelen bir fırtına!

Onun ağılı yağ ve süt verir

Hazinesinde değerli taşlar madenler ve kalay bulunur

Lir çalınan avlusunda duru dualar yükselir

Aşk adasındaki kalay tekne

Ta dağlara uzanan bir ışık gibi

Onun bira evi taşan Dicle gibi çağlar

Tatlı bir gölgelik yapan dallar bir şemsiye gibidir

Kırlangıçların ve diğer kuşların sesleri onlarda yükselir

Evin büyük korkusu Sumer'in üzerinde bir ağırlıktır

Onun gücü yabancı ülkelere ulaşır

Eninnu'nun korkusu bütün ülkeleri bir örtü gibi sarar."

Bundan sonra Gudea, dualarla Tanrı Ningirsu ve karısı Tanrıça Bau'ya tapınağın bittiğini bildiriyor. Tapınak temizleniyor, tanrılar içine alınacağı zaman törenler için gerekli yiyecekler, içecekler, tütsüler hazırlanıyor. Şehir yeniden ahlak ve moral bakımından temizleniyor. Tapınağın işlerine bakacak bir grup tanrı görevlendiriliyor. Bunlar bir kapıcı, bir kilerci, bir haberci, arabacı, balık ve tahılların denetleyicisi, kâhya, yaban hayvanlarının koruyucusu ve müzisyenlerden oluşuyor.

Ningirsu ve karısı tapınağın içine alındıktan ve mutlu birleşmeden sonra yedi gün süren törenler oluyor. Bu yedi gün içindeki sosyal yaşam şu satırlarla dile getirilmiş:

"7 gün köle kız hanımı ile yanyana gitti,

Köle efendisi ile birlikte yürüdü

Şehirde güçlü güçsüzle yanyana uyudu.

Fena konuşma olmadı, kötülük yerine

döndü,
Nanşe ve Ningirsu'nun kanunları dikkatle uygulandı.
Öksüz zengine teslim edilmedi,
Dul güçlüye bırakılmadı
Erkek mirasçı olmayan evde kız mirasçı oldu."
1400 satırlık şiirin sonu şöyle bitiyor:
"Büyük bir dağ gibi göğe yükselen ev
Onun korkunç parlaklığı Sumer ülkesini kaplar
Tanrı An ve Enlil Lagaş'ın kaderini onun içinde verdi
Ningirsu'nun kahramanlık gücünü bütün yabancı ülkeler bilir
Ey Eninnu! Gök ve yerle birlikte büyüdün
Tanrı Ningirsu öğütlesin!"

Sumer'in bir kültür merkezi olan Nippur şehri ve onun tanrısı, aynı zamanda bütün tanrıların başı olan Enlil ve karısı Tanrıça Ninbil'in Tapınağı Ekur için yazılan iki ilahiden bölümler verelim. İlki Kent Nippur için yazılmış:

"Nippur
Şehir onun yüzü korku ve dehşet saçar
Onun dışına hiçbir güçlü tanrı yaklaşamaz
İçi kötülüğe, kan dökmeye karşı çığlıkları ile doludur
O baş kaldıran ülkelere bir tuzak çukurudur
Tanrısal kararlara karşı söylenen fena sözlere izin vermez
Nippur, iki yüzlülüğe, küstahlığa,
düşmanlığa, baskı, işkence, kibir ve kötülüğe, antlaşmaları bozma, kötü yazgı gibi bütün fenalıklara dayanamaz şehir doğruluk saçar
Orada, dürüstlük ve adalet dağılır
Orada, iskelede bile temiz giyinilir
Orada ağabey kardeşe saygı gösterir, ona insanca davranır
Orada yaşlıların sözüne kulak verilir, onlar ezberlenir.
Orada oğul anneden korkar, yaşlı saygı görür
Büyük dağ, baba Enlil'in sevgili
Kutsal şehri Nippur!"

Nippur'daki Ekur Tapınağı için yazılanlar ise şöyle:

"Büyük ev, bir dağ gibi yücedir.
Tanrı Enlil'in evi, bir dağ gibi yücedir
Tanrıça Ninlil'in evi, bir dağ gibi yücedir
Karanlığın evi, bir dağ gibi yücedir
Arpa kesilmeyen kapısı bir dağ gibi yücedir
İnanma kapısı, dağ gibi yücedir
"Aylık üzüm evi" dağ gibi yücedir
Kutsal duku dağ gibi yücedir
Büyük parkı dağ gibi yücedir
Emir veren için, emir veren için
Ev güneş gibi yükselir
Enlil'in evinde, emir veren için
Ev güneş gibi yükselir"

Oldukça kısaltılarak yazılan bu ilahide Sumer şiirinin başlıca özelliği olan tekrarlamaları bol bol görüyoruz. Bundan başka Tapınağın çeşitli kapıları, bölümleri, park ve tarlaları olduğunu öğreniyoruz.

Bu tapınağın "barış kapısı" şiirin yazılışından en az 400 yıl önce Akad Karlı Naramşin tarafından yıkılmıştı. Şiire göre ya yeniden yapıldı veya bu kapı yıkılmadan önce yazılmış şiirin bir kopyası.

Sumer ilahi türlerine verdiğimiz bu örneklerle konuyu tamamlamış olduk. Gelecek yazılarımızda Sumer Edebiyatı'nın diğer türlerini vermeye çalışacağız.

KAYNAKLAR

1)Samuel Noah Kramer, The Sumerian, Their History, Cultur and Charactere (Chicago 1968), p.137-141.
2) A. Falkenstein und W. Von Soden, Sumerisebe und Akkadisebe Hymnen Und Gebete (Almanya 1953) s.137-182.
3) The Ancient Near East, Supplementary Texts And Pictures Relating to The Old Testament, Edited by James B. Pritehard (Prineton University Press 1969), p.582.

KABALCI
KİTABEVİ
38.350
KİTAP
9360
CD-Kaset
550
DERGİ
Orta Bahçe Caddesi Çelik Han
No: 22/4 Beşiktaş 80 691 İstanbul
Tel: (0212) 261 31 24 Faks: (0212) 26182 54

Genler ve genetik müdahale üzerine

Cazip kadınlar ve erkekler, yüksek zekâ, uzun ömür, hatta ölümsüzlük, her dönemde arzulanmıştır. Ancak bunların bir bedeli de vardır. Herkes için sağlık ve iyilik isteniyorsa, toplumun gelişmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve barış, insanlığa daha fazla katkı sağlayacaktır; evrim de yolundan şaşırtılmamış olacaktır.

Prof. Dr. Işık Bökesoy

Genler ve "genetik müdahale"nin oldukça gündemde olduğu bu dönemde, konuya ilişkin temel bilgileri verebilmek ve bu konulara tıp etiği açısından bir bakış sunabilmek için Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Tıp Genetikçisi Prof. Dr. Işık Bökesoy'a bazı sorular yöneltik. Sayın Bökesoy'un yanıtlarını sunuyoruz.

Gen ve genetik hastalık nedir? Tıbbi Genetik nelerle uğraşır?

- Genler, anababadan çocuklara, eşey hücrelerdeki kromozomlar aracılığı ile kalıtılan biyolojik mirasın temel elemanlarıdır. Genlerin moleküler ya da fonksiyonel olarak tanımı yapılabilir. Genel olarak tanımlamak gerekirse, genler, kalıtsal madde olan DNA'da yer alan hücrede/canlıda varlığın temeli olan fonksiyonlardan sorumlu ürünlere ait bilgilerin kodlandığı, şifrelendiği birimlerdir ki, bu ürünlerin büyük bir kısmını yapısal ve fonksiyonel proteinler oluşturur.

Başlangıçta moleküler hastalık görüşüne temel olarak gen-enzim-hastalık üçlüsü görüşü benimsenirken, bugün erişilen bilimsel birikim düzeyi ile bazı noktalara açıklık getirmek gerekmektedir. Genler fonksiyonlarını bağımsız olarak tek başlarına sürdürmemekte, bir bütün içinde işlev görmektedirler. Aktif bir proteinin yapılanmasında birden fazla gen görev alabileceği gibi, aktivitesini göstermesi diğer genlerin ürünlerine, kontrol bölgelerinde etkili diğer gen ürünlerine de bağlıdır. Bu nedenle, genlerin sadece fiziksel haritalarının çıkarılması ve dizinlerinin bulunması, görev ve fonksiyonlarını anlamak için yeterli olmayacaktır.

Genetik hastalıklar; kalıtsal maddedeki değişim (mutasyon) sonucu ortaya çıkan hastalıklardır. Bu hastalıklar kendi içinde kromozomal, mendelyen ve nonmendelyen hastalıklar olarak üç gruba ayrılabilir. İlk iki grupta yer alan hastalıklar ender hastalıklar olarak sayılmakta ise de, nonmendelyen grupta yer alan ve genlerle (poligenik) çevre etkileşmesi sonucunda ileri yaşlarda ortaya çıkıp yaşam kalitesini etkileyen hastalıklar yaygın olma özelliği gösterirler.

Tıbbi Genetik ise, insanlardaki kalıtsal olayları ve mutasyonlarla oluşan hastalıkları inceleyen tıp alanıdır. Sağlık ya da hastalıkla ilgili insanın, biyolojik yapısındaki özellikleri konu edinen bilim dalıdır.

Gen değişimleri

- Teknolojik ve bilimsel gelişmenin insan gen havuzuna olan etkisi nedir? Eskiden olmayan genler artık var olabiliyorlar mı, bunların neden olduğu hastalıklar nelerdir?

"Genetik manüplasyon tarımda bile çok dikkat edilerek kullanılmaktadır. İnsan uygulamalarında işin sosyal boyutunun daha büyük olacağı açıktır."

- Günümüz bilgi düzeyinde, gelişen teknolojiler bir soruyu yanıtlarken bilmediğimiz yeni soruları ortaya çıkarmaktadır. Gen havuzunu belli bir toplum için değil de soru içeriğinden çıkarsama yapılarak tüm insanlar için tanımlayacak olursak; üreme yeteneğine sahip insanların taşıdıkları tüm genler, gen havuzunu oluşturmaktadır. Gelişen yeni teknolojilerle hasta sayısının azaltılması veya hastaların tedavisi olanaklı olabilir. Ancak bu, söz konusu genlerin insanlar arasındaki görülme sıklığının azalmasını nasıl sağlayacaktır? Tedavi olan bireyler çocuk sahibi olmak isteyecekler veya taşıyıcılar çocuk sahibi olacak ve bu şekilde gen varlığını sürdürecektir. Uzun vadede, çok kontrollü üremelerle genler azalsa bile; DNA molekülünün yapısı gereği değişmeye (mutasyon) açık olduğu bilinmektedir. Genom'da 50 bin-100 bin genin varlığından söz ederken ve belli bölgelerin değişimlere daha açık (duyarlı) olduğu bilinirken, azaltmadan söz edebilmek için çok uzun vadede ve geniş açılı düşünmek gerekmektedir. DNA'nın statik olmayan yapısı ve yaşadığımız çevrenin çok da barışçıl olmayan, gittikçe de bozulma gösteren yapısı, gen değişimlerini besleyecektir.

Genlerin zaman içinde yok olmalarının örneklenmesi de kolay değildir. Ancak erişilen ekonomik refah ve kalkınma sonucunda, eskiden yaşam şansı olmayan bazı hastaların yaşamlarını devam ettirebilmesi veya ortalama ömrün uzaması, ileri yaşta ortaya çıkan hastalıkların sıklığının artmasına neden olmaktadır.

Genomun evrimleşmesi sırasında gözlenen yeni kazanımların yanı sıra, bazı özelliklerini kaybetmiş görünse de, geçmiş dönemlerin izlerine rastlanan bazı değişimler de, iletişim çağı yaşayan dünyamızda örneklenebilmektedir. Boynuz yapısı veya vücudun aşırı kıllanması gibi özellikler, bu konudaki sözlerimizi destekleyen bulgulardır.

Genlere müdahale

- Tıbbi açıdan genlere nasıl müdahale edilmesi bekleniyor?

- Gelecek kuşaklara etkide bulunma yetkimiz olmadığı gerekçesiyle bugün gen tedavisinin sadece hasta kişinin tedavisi şeklinde uygulanması kabul edilmiştir. İnsan onuru ve kişinin yararı için tedavi

amacı dışındaki gen ile ilgili müdahalelere uluslararası anlaşmalarla yasak getirilmiştir.

Genler belirlendikçe, hatalı olanların zararlarını ortadan kaldırmak için normal ürün sentezini sağlamak veya artırmak amacı ile sağlam genler verilebileceği gibi, sentez yeteneğini artırıcı kontrol ürünleri ya da kusurlu ürünleri baskılayıcı moleküller de kullanılabilir. Ancak öngörülen bu uygulamalarda müdahale amacıyla verilen moleküllerin hedefe ulaşması, ulaştıklarında varlıklarını sürdürebilmeleri ve zarar vermemeleri konusunda çalışmalar halen devam etmektedir. Burada altını çizmek istediğim bir nokta daha önce de sözü geçtiği gibi genlerin bulunması ile amaca hemen ulaşılamayacağı, etkin tedavi için gerekli olan bilgilerin tamamlanmasının zaman alacağıdır. Günümüzde tıbbi genetiğin ve yatırımcıların gözdesi olarak görünen bu konuda aşılması gereken sorunlar bulunmaktadır. Uygun yöntemlerin bulunmasından sonra diğer farmakolojik araştırmalarda olduğu gibi onay alınması gerekmektedir. Bir antibiyotiğin kullanıma sunuluncaya kadar harcanan zaman düşünülecek olursa, olayın henüz ne kadar taze olduğu ortaya çıkacaktır. Kural olarak başka tedavi yolu yoksa, kişiye zarar vermeyecekse, yarar sağlayacaksa kullanım izni alınmaktadır. Kullanım için ülkelerin yasal temeli ve ülkelerindeki etik kurulun onamları gerekmektedir. Genetik manüplasyon tarımda bile çok dikkat edilerek kullanılmakta ve piyasa ürünlerinde uyarılar yer almaktadır. Durum böyle iken insan uygulamalarında işin sosyal boyutunun daha büyük olacağı açıktır. Bu noktada işaret edilmesi gereken bir diğer nokta ise bugün az sayıda hastalık için söz konusu olan gen tedavisinin ileride daha fazla hastalık için söz konusu olacağıdır. Bu durumda tedaviyi kimin, nerede, kime, hangi koşulda uygulayacağı gibi sorunlar da çıkmaktadır. Bugün, immün yetmezlik ve benzeri çok sınırlı sayıdaki hastalık için geçerli olan ve belli merkezlerde yapılan uygulamalardan sonra hemen gündeme gelmesi beklenen beyin tümörleri ve diğerleri tünelin ucundan görünmektedirler. O halde uygulama nerede yapılacaktır? Hastalık veya gen değil hastanın sağıtımı söz konusu olduğundan hastanın, tanı ve takibinin yapılabileceği yerde tedavisi gerekmektedir. O halde yalnız genetikçilerin değil tüm hekimlerin bu konuda bilgili olmaları gerekir.

- Bu müdahaleler insanın evriminde olumlu ya da olumsuz anlamda bir sapma yapabilecek mi? Genetik müdahaleler, mutlaka yakışıklı erkekler, güzel kadınlar, zeki insanlar mı yaratacak? Yoksa hesap edilemeyen faktörler ortaya çıkabilir mi? Bunlar neler olabilir?

- Bu teknolojiler, ona sahip olanın eline büyük bir güç vermektedir. Ancak insan "akıllıdır". Bu gücün ve olası yanlış kullanımların önüne geçmek için olayın sosyal boyutları da ülkemiz dahil ulusal ve uluslararası platformlarda tartışılmaktadır. Günümüzde her bilimsel toplantının sonuna etik tartışmaların konması boşuna değildir. Elbette konuşulanlar ile uygulama arasında farklılıklar olabilmektedir. Bu nedenledir ki bilimcilerin kendi aralarında tartışmalarının yanı sıra toplumun da bu konuları tartışması ve kontrol sistemlerini geliştirmesi gerekmektedir. "Benim soyumda genetik bir hastalık yok, beni ilgilendirmez" görüşü, toplumdaki yaygın hastalıkların temelinde kalıtılan yatkınlık dikkate alındığında geçersiz kalmaktadır. Bu bağlamda genetik açıdan hipertansiyon, kalp krizi ve kanser gözönüne alınırsa, kim normal diye düşünmek gerekir. Hepimiz için bir son hazırlayan bu hastalıkların yaygınlığı düşünüldüğünde, ender görülen mendelyen veya kromozomal hastalıklar yanında tedavi için bekleyen daha geniş bir toplum kesimi olacaktır.

İnsan onuru ve kişinin yararı için tedavi amacı dışındaki gen ile ilgili müdahalelere uluslararası anlaşmalarla yasak getirilmiştir.

Gelecek kuşaklara kalıtılmayan, hastanın tedavisine yönelik teknoloji uygulamaları evrimi etkilemez. Çünkü evrim bireyde değil toplumda gerçekleşir. Ütopyasız yaşanmaz. Cazip kadınlar ve erkekler, yüksek zeka, uzun ömür, verimli ömür hatta ölümsüzlük her dönemde arzulanmıştır. Ancak bunların bir bedeli olacağı açıktır. Bu nedenle herkes için sağlık ve iyilik isteniyorsa toplumun gelişmesi, yaşamın kalitesinin yükseltilmesi ve barış, insanlığa daha fazla katkı sağlayacaktır ve evrim yolundan şaşırtılmamış olacaktır.

HUGO Projesi

- HUGO Projesi nedir, çalışmalar ne durumda?

- Human Genom, insan genetik yapısını çözümlemeyi amaçlayan bir projedir. Projenin çekirdeği Avrupa'da kurulmuş, ancak Amerika'da, uzay çalışmalarına ayrılan paradan sonra en fazla yatırım bu konuda yapılarak hayata geçirilmiştir. 1989 yılında başlatılan bu proje ile genlerin yerleri, dizileri, böylece de insan yapısının anahtarının bulunması hedeflenmiştir. Uluslararası boyutlarda yürütülen bu proje içinde yer alan ülkeler bu teknolojileri kurabilen ülkeler olmuştur. Ülkemiz koşullarında bu proje içinde olmadığımızı biliyoruz. Öte yandan ülkemizde de kendi genomumuzun oluşturulması için çalışmalar yapılmaktadır. HUGO projesi başlangıçta insan diye başlamışken yöntemlerin geliştirilmesi ve diğer canlıların genomlarının belirlenmesinin bu çalışmalara verdiği hız nedeniyle kapsamı genişlemiştir. Dizinlerin saptanmasının maliyeti de gelişmelerle birlikte düşmekte ve bilgi kazanımı artmaktadır. Çalışmaların kazandırdığı bilgiler bazı normları zorlayabilmektedir. Örnek olarak, çok basit gördüğümüz canlılarla yakınlığımızın ortaya konması, bu konulara kapalı, evrimi kabullenmeyen kişiyi, kendini yerleştirdiği üst pozisyonda sarsabilecektir. Kazanımlarla elde edilen tanıdaki ileri adımlar insanları "öjeni" dediğimiz "kötü" tanımlanan hastalıklardan ve elbetteki bunları taşıyan insanlardan kurtulmaya itebilecektir. Bu olanak ise insanın beklentilerini körükleyerek "en güzel"e ulaşmayı hedef yapabileceği gibi, toplumu, genotipleri nedeniyle üyelerine karşı yapabilecektir. Bu ise "genetocracy" diyebileceğimiz bir baskıya dönüşme riski taşımaktadır. Doğada renklilik temeldir. Bu çeşitlilik evrime ve doğada uyuma izin vermektedir. Kopyalama gibi yeni teknolojilerle tek tip insanlardan oluşan bir toplum istenmiyorsa, hastalarımızın da bizler gibi, insan haklarının temel öğelerinden yararlanmaları gereği unutulmamalıdır.

Çocukların ve yaşlıların öldürülmesi adetleri

İnsanın kendi çocuğunu öldürmesi her çağda ve toplumda suç teşkil eder diye düşünülebilirse de, bu doğru değildir. Gerçekten, konuyla ilgili belgelere bakıldığında, kimi toplumlarda çocuk öldürmenin suç olmadığı, doğal karşılandığı, hatta bir gelenek olarak yüzlerce, binlerce yıl sürdüğü anlaşılır.

Av. Ayhan Korkmaz

İnsanlığın en eski illetlerinden biri savaşlardır. Barış ve insan hakları ile ilgili bazı uluslararası kuruluşların raporlarına bakılırsa, dünya savaşsız yaşamamış gibidir. Uluslararası Barış Bürosu, Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Komitesi gibi kuruluşların raporlarından derlenen bir belgeye göre, dünyanın son 5.600 yıllık tarihinde 14 bin 531 savaş olmuş. Bu savaşların insan kıyımı açısından ortaya koyduğu tablo tek kelimeyle korkunç: Toplam olarak 3 milyar 640 milyon insanın yaşamını yitirdiği belirtiliyor.

Günümüzde bir Savaş Hukuku'ndan söz edildiği halde, yaşamın pratiği bu "hukuk"un pek de işe yaramadığını gösteriyor. Savaşlar sürüyor. Savaşmak için oluşturulmuş güçlerin dışındaki kesimler yani siviller; kadın, erkek, yaşlı, çocuk ayrımı yapılmaksızın düşman sayılan herkes öldürülmeye devam ediyor. İnsan başkalarını çeşitli nedenlerle öldürebiliyor. Kendini de öldürebiliyor. Bazı durumlarda insan kendi çocuğunun bile katili olabiliyor. Ancak bu gibi durumlar, psikolojik rahatsızlıkların veya bir kazanın sonucu ortaya çıkan ayrıksı olgulardır. Buna, çocuğunu törelere, ahlaka aykırı davrandığı için öldürenleri de dahil edebiliriz. Böylesine öldürmeler günümüzün tüm toplumlarında suç olarak kabul edilir ve cezalandırılır.

İnsanın kendi çocuğunu öldürmesi her çağda ve toplumda suç teşkil eder diye düşünülebilirse de, bu doğru değildir. Gerçekten, konuyla ilgili belgelere bakıldığında, kimi toplumlarda çocuk öldürmenin suç olmadığı, doğal karşılandığı, hatta bir gelenek olarak yüzlerce binlerce yıl sürdüğü anlaşılır.

Çocuk öldürme dinsel ritüellerin bir parçası

Çocukları öldürme uygulamalarının bir biçimi, eski dinlerle ilgili bir adet olarak karşımıza çıkıyor. Kartacalılar, site devletlerinin koruyucusu tanrı Moloch'a kendi öz çocuklarını kurban ederlerdi. Kurban etme, çocukların yakılmasıyla gerçekleştirilirdi. Salgın hastalıklar, kuraklık, savaş kaybetme gibi büyük felaketlerin yaşandığı günlerde, Fenikeliler en sevdikleri çocuklarından birini, tanrıları Baal'e kurban ederlerdi. Putatapar Ruslar'ın tanrısı Perun'du ve bunlardaki uygulama, çoğunlukla ilk çocuklarını bu tanrıya kurban etme biçimindeydi. Antik Roma'da ise, Tanrı Satum için halkın önünde çocuk kurban edilirdi.

Birçok ilkel toplulukta çocukların öldürülmesi uygulamalarına rastlanmıştır. Kurban törenleri için veya başka amaçlarla...

Bazı topluluklarda çocuk kurban etme uygulamalarında daha ileriye gidilebildiği görülüyor: "New Sout Wales'te bazı kabilelerde, her kadının ilk doğan çocuğu bir dinsel törenin parçası olarak kabile tarafından yenirdi. Florida kızılderileri ilk erkek çocuklarını kurban ederlerdi. Doğu Afrika'da Senjeno halkı arasında birçok ailenin ilk doğan oğullarını kurban olarak sunmak zorunda oldukları söylenir."

Bütün bunlar, dinsellikle ilgili ve kurban ritüeli kapsamı içerisinde değerlendirilebilecek örneklerdir. Ancak bunun dışında da çocukların öldürülebildiği biliniyor. Çocukların öldürülmesi eskiden birçok toplumda adetti.

Birçok ilkel toplulukta çocukların öldürülmesi uygulamalarına rastlanmıştır. Bu daha çok sakat ve kız çocuklarını öldürme biçi-

Madam Curie

(Bölüm 1)

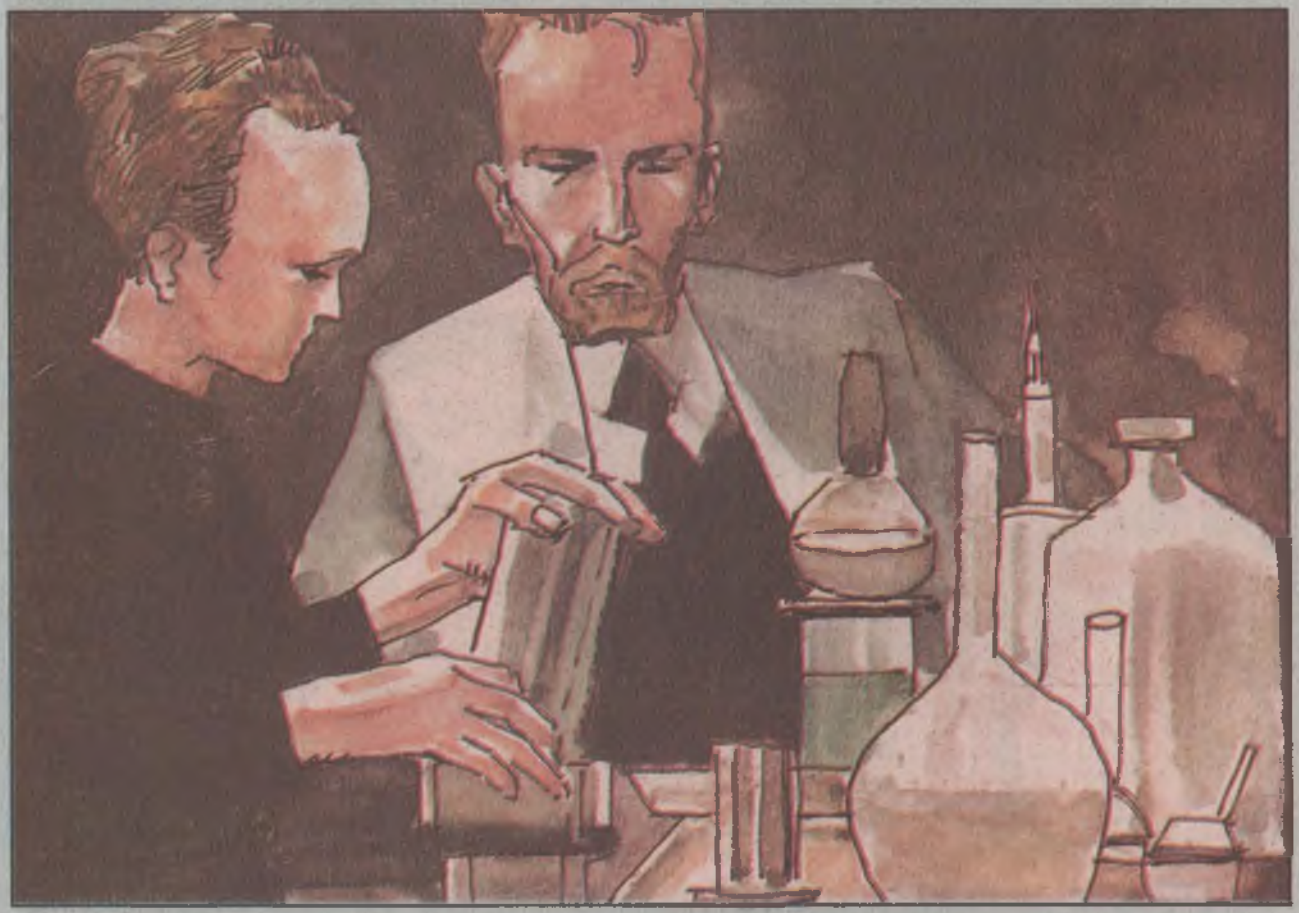

Bilim ve Ütopya

Çizgibilim ekidir

Çizen: Soner Tuna

1891... VARŞOVA'DAN PARİS'E GİDEN TREN FOSURTULARLA TEKERLEK GÜRÜLTÜLERİYLE YIRTILAN SESSİZLİĞİN İÇİNDE ALMANYA'DAN GEÇİYOR...
ÇOK KALMIYACAĞIM BABA İKİ SENE, EN ÇOĞU ÜÇ SENE..TAHSİLİMİ BİTİRİR BİTİRMEZ DÖNECEĞİM. BİR DAHA HİÇ AYRILMAYACAĞIM SİZDEN...
EVET KÜÇÜK MARİE'M. ÇABUK DÖN.. İYİ ÇALIŞ..BAHTIN AÇIK OLSUN..
DÜŞÜNCELERİM KARMAKARIŞIK. SORBON'DA FİZİK OKUYACAK OLMAM BENİ ÇOK MUTLU EDİYOR AMA AİLEMDEN VE ÜLKEMDEN AYRI KALMAK DA ÇOK ÜZÜCÜ ...
MARİE SKLODOWSKA PARİS'E GİDEN TRENİN DÖRDÜNCÜ MEVKİİNDE. YOL ALIRKEN SORBON'DAKİ EĞİTİMİNİ BİR AN ÖNCE TAMAMLAYIP ÜLKESİNE DÖNECEĞİNİ VE ORADA MÜTEVAZİ BİR ÖĞRETMEN OLACAĞINI DÜŞLÜYOR ...

PARİS...
BU KALABALIK, BU DÜKKANLAR, YAPRAKLARI DÖKÜLMÜŞ BU KARA AĞAÇLAR, BU KOKU... BÜTÜN BUNLAR PARİS... SONUNDA İŞTE PARİS!...

İNSAN PARİSTE KENDİNİ NE KADAR GÜÇLÜ HİSSEDİYOR. SANKİ KAN DAMARLARDA FIKIR FIKIR KAYNIYOR. HELE GENÇ BİR POLONYALI KIZ İÇİN...

BAYIM SORBON'A GİTMEK İSTİYORUM. BU ARAÇ ORDAN GEÇER Mİ ACABA?...
TAM ÜSTÜNE BASTINIZ MADAM.. VERİN EŞYALARINIZI YARDIM EDEYİM...

MARİE SKLODOWSKA'YA HER ŞEY BİR MUCİZE GİBİ GÖRÜNÜYOR. AĞIR AKSAK GİDEN ŞU BUZ GİBİ ARAÇ FAKİR PRENSESİ RÜYALARININ SARAYINA GÖTÜREN BÜYÜLÜ BİR ARABADIR O ANDA...

SORBON
...

LUTHER'İN "EN MÜKEMMEL OKUL PARİSTEDİR: ORAYA SORBON DİYORLAR" SÖZÜYLE ANDIĞI BİLGİ OCAĞI!..

BU NE BÜYÜK MUTLULUK!.. GENÇ POLONYALI KIZ FEN FAKÜLTESİNDE ÖĞRENCİ ARTIK..

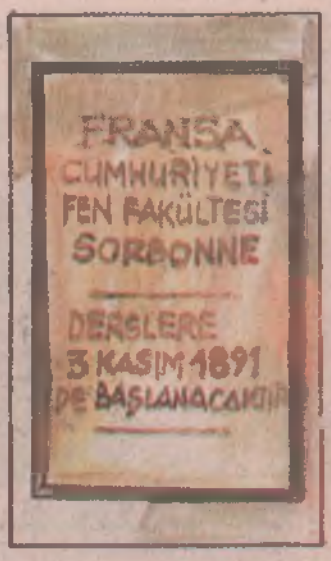
FRANSA CUMHURİYETİ FEN FAKÜLTESİ SORBONNE
DERSLERE 3 KASIM 1891 DE BAŞLANACAKTIR

ŞİMDİ KALACAK BİR YER BULMALIYIM!..

AFEDERSİNİZ MADAM KALACAK BİR ODA ARIYORUM..
DEMEK ODA ARIYORSUN KÜÇÜK HANIM..

ÇATI KATI!.. AYDA 20 FRANK!...

NE ISITACAK, NE AYDINLATACAK BİR ŞEYİ, NE DE SUYU VAR. AZICIK BİR GÖK PARÇASI GÖRÜNÜYOR.. MARİE'NİN YILLARINI GEÇİRECEĞİ ODASI...

HEPİNİZ BURAYA BİLİM ÖĞRENMEYE GELDİNİZ.. BİLİM NEYE Mİ YARAR?...

GÜNEŞİ ALIP FIRLATIRIM!...

GÜNEŞİ BİLE!..

SORBON'DA DERSLER BAŞLADI. MARİE BÜTÜN DERSLERİ DİNLEMEK, BÜTÜN PROFESÖRLERİ DİNLEMEK MERAKINDA İÇİNDEKİ BÜYÜK BİLİM AŞKINI YATIŞTIRIP GİDEREMEYECEĞİNİ SANIYOR...
ŞU KIZ.. ŞU BANKTA KİTAP OKUYAN KIZ KİM?.. FİZİK DERSLERİNDE HEP EN ÖN SIRADA.. ÇOK DA GARİP BİR ADI VAR.. SKL.. SKL...
SKLODOWSKİ ...

MARİE SKLODOWSKİ... POLONYALIYMIŞ...

Sevgili babacığım
Burada çok mutluyum Sorbon'da günlerim çok güzel geçiyor dersleri izlemek öğrenmek

PARİS'TE KIŞ ...

ÇATI KATINDA YAŞAYAN GENÇ KIZ SOĞUĞA MEYDAN OKUYOR...

MARİE KENDİSİ İÇİN ACIKMAK, ÜŞÜMEK GİBİ ŞEYLERİ KABUL ETMEZ PARMAKLARININ ÜYÜŞTÜĞÜNÜ OMUZLARININ TİTREDİĞİNİ FARKETMEDEN RAKAMLAR SIRALAR, FORMÜLLER YAZAR...

FAKİR BİR POLONYA'LI KIZ BÜTÇESİNİ DÜŞÜNMEK ZORUNDA.. HER SABAH KALDIĞI YERDEN SORBON'A YÜRÜYEREK GİDİYOR...

SORBON'DA SICAK BİR GÜN...

BU AKŞAM ÇOK GÜZEL BİR OYUN VAR MARİE. SENDE GELİRMİSİN ?..
HAYIR.. Ş..ŞEY.. HAYIR..TEŞEKKÜR EDERİM-

MARİE'NİN EĞLENCEYE AYIRACAK PARASI YOKTUR. O ANCAK ISINABİLMEK İÇİN KÖMÜR ALMAYI DÜŞÜNÜR...

ÇALIŞMAK !.. ÇALIŞMAK !.. KENDİNİ TAMAMEN BİLİME VERMİŞTİ GENÇ KIZ. BU ARADA YEMEYİ İÇMEYİ HİÇ DÜŞÜNMÜYOR..SAĞLIĞI GİTGİDE BOZULUYOR...

ÇOĞU ZAMAN MASASINDAN KALKTIĞI ZAMAN BAŞI DÖNÜYOR."GALİBA HASTAYIM" DİYOR AMA TEK DERDİNİN AÇLIK OLDUĞUNU KESTİREMİYOR.VE BİR GECE YIĞILIP KALIYOR...

BU GÜN NE YEDİNİZ MADAM?..
Ş...ŞEY DOKTOR... KİRAZ YEDİM.. SONRA.. Ş.. ŞEY YEDİM. NE BİLİYİM..
YALAN SÖYLEMEYİN MADAM... SİZ HİÇ BİR ŞEY YEMEDİNİZ!..
EĞER BESLENMENİZE DİKKAT ETMEZSENİZ İYİLEŞEMEZSİNİZ MADAM...
DOKTOR MARİE'YE BİR PARÇA BİFTEK YEDİRİYOR. MARİE'DE DOKTORA BİR DAHA YAŞANTISINA ÖZEN GÖSTERECEĞİNE SÖZ VERİYOR. ERTESİ GÜN DE YENİDEN HAVA VE KİTAPLARIYLA YAŞAMAYA BAŞLIYOR...
İKİ YIL SONRA...
ŞİMDİ SİZE SORBON'UN FİZİK BÖLÜMÜ BİRİNCİSİNİ AÇIKLIYORUM:
MARİE SKLODOVSKA !...
YAŞA!.. BRAVO MARİE! BRAVO!.. YAŞA MARİE!

ŞEY-SİZDEN BİR RİCAM VAR MÖSYÖ KOVALSKİ. ÇELİKLERİN MIKNATISLIK
ÖZELLİĞİNİ ARAŞTIRIYORUM-AMA LABORATUVAR SORUNUM VAR...
EVET,, SANIRIM SANA YARDIMCI OLABİLECEK BİRİNİ TANIYORUM ...

İÇERİ GİRDİĞİM ZAMAN PİERRE CURİE BALKONA ÇIKAN CAMLI KAPININ ÖNÜNDE DURUYORDU. O ZAMANLAR OTUZBEŞ YAŞINDA OLDUĞU HALDE BANA ÇOK DAHA GENÇ GÖRÜNDÜ. BOYLU BOSLU BİR ADAM. MODASI GEÇMİŞ, BOLLAŞMIŞ ELBİSELERİ ONA YİNE DE YAKIŞIYOR. BU ERKEKTE KENDİSİNİN FARKETMEDİĞİ DOĞAL BİR ZERAFET VAR ...

TANIŞTIRAYIM: MARİE SKLODOWSKİ PİERRE CURİE ...

MEMNUN OLDUM MADAM SKLODOWSKİ ...

DAHA İLK TANIŞTIKLARINDA YAKINLIK DUYDULAR BİRBİRLERİNE.. BİLİMSEL KONULAR ÜZERİNE BİR SOHBETE GİRİŞTİLER HEMEN...

PİERRE CURİE FİZİKVE KİMYA YÜKSEKOKULUNDA ÖĞRETMENDİ. MARİE'NİN ÇALIŞMALARINA YARDIMCI OLMAK AMACIYLA SIKSIK ÇATI KATINDA BULUŞMAYA BAŞLADILAR ...

BİR SÜRE SONRA MARİE VE PİER ÇOKLUYİ DOST OLMUŞLARDI. FIRSAT BULDUKÇA KIRDA DOLAŞIYORLARDI. BUNDAN İKİSİ DE ÇOK HOŞLANIYORDU.

BEN.. POLONYA'YA GİDİYORUM PİERRE..

PEKİ HİÇ DÖNMEYECEK MİSİN?...
DÖNMEK İSTERDİM AMA...

AMA DÖNE-CEKSİN DEĞİL Mİ?. POLONYADA KALIRSAN TAHSİLİNE DEVAM EDEMEZSİN. ARTIK-ARTIK..

..BİLİMİ BIRAKMAYA HAKKIN YOK-HAYIR.. MARİE BENİ YÜZÜSTÜ BIRAKAMAZSIN MARİE..MARİE.. SENİ SEVİYORUM MARİE!..

MEKTUPLAR..MEKTUPLAR.. ÖZLEM DOLU MEKTUPLAR...

MARİE VE PİERRE 1895 TEMMUZUNDA EVLENDİLER. ALIŞILMIŞIN TERSİNE KİLİSEDE DEĞİL NİKAH MEMURLUĞUNDA EVLENMEYİ YEĞLEDİLER..

EVLENİR EVLENMEZ DE ÇOK SEVDİKLERİ KIRLARDA GEZİNTİYE ÇIKTILAR..

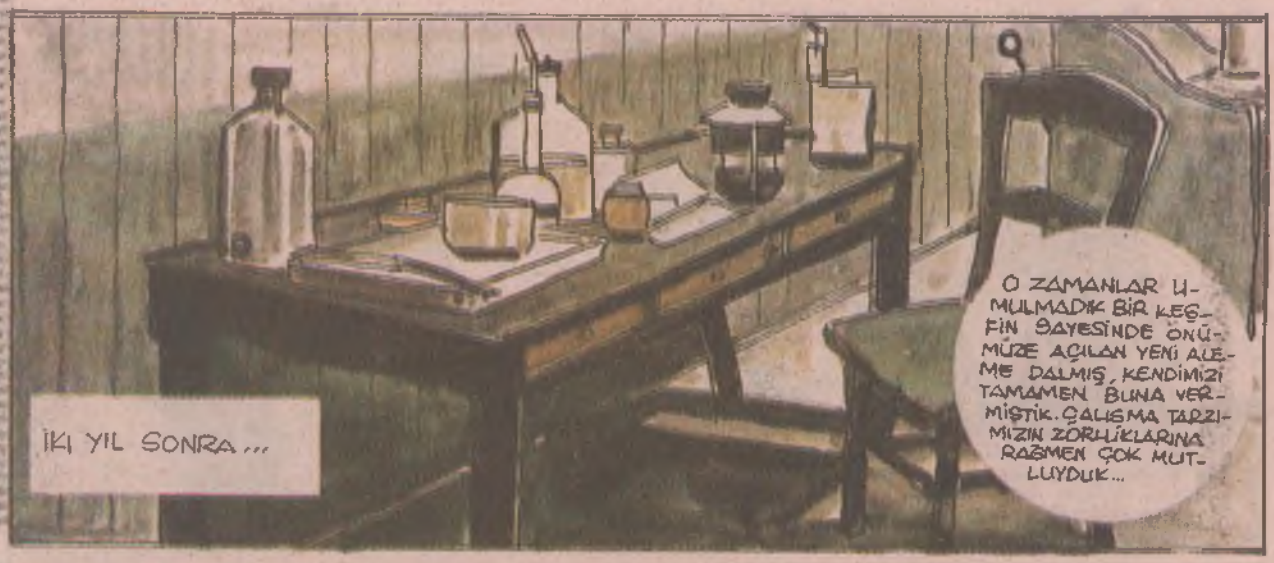
İKİ YIL SONRA...
O ZAMANLAR UMULMADIK BİR KEŞFİN SAYESİNDE ÖNÜMÜZE AÇILAN YENİ ALEME DALMIŞ, KENDİMİZİ TAMAMEN BUNA VERMİŞTİK. ÇALIŞMA TARZIMIZIN ZORLUKLARINA RAĞMEN ÇOK MUTLUYDUK...

BÜTÜN GÜNLERİMİZ LABORATUVARDA GEÇERDİ. HER YANI AYRI BİR YOKSULLUK ÖRNEĞİ SALAŞIMIZIN İÇİNİ BÜYÜK BİR HUZUR KUŞATIRDI. SAATLERCE ÇALIŞIRDIK...

ÜŞÜDÜK MÜ SOBANIN YANI BAŞINDA İÇTİĞİMİZ BİR FİNCAN SICAK ÇAY BİZİ HEMEN DERMANA GETİRİRDİ. ZİHNİMİZDE TEK BİR DÜŞÜNCE İLE SANKİ BİR RÜYADA YAŞIYORDUK...

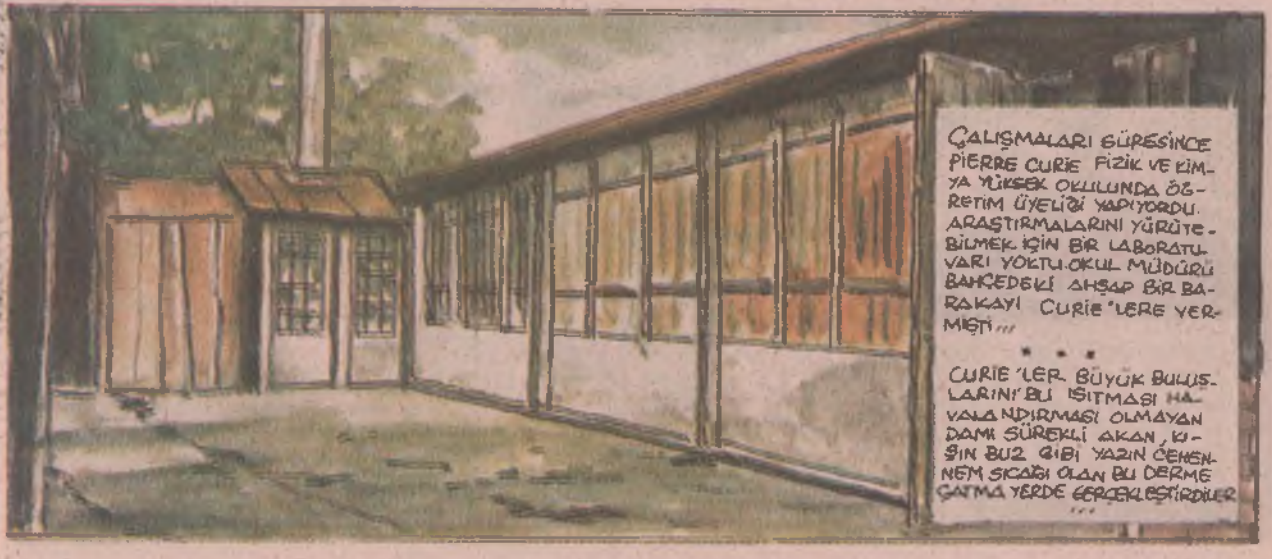
ÇALIŞMALARI GÜRESİNCE PİERRE CURİE FİZİK VE KİMYA YÜKSEK OKULUNDA ÖĞRETİM ÜYELİĞİ YAPIYORDU. ARAŞTIRMALARINI YÜRÜTEBİLMEK İÇİN BİR LABORATUVARI YOKTU. OKUL MÜDÜRÜ BAHÇEDEKİ AHŞAP BİR BARAKAYI CURİE'LERE VERMİŞTİ...
* * *
CURİE'LER BÜYÜK BULUŞLARINI BU ISITMASI HAVALANDIRMASI OLMAYAN DAMI SÜREKLİ AKAN, KIŞIN BUZ GİBİ YAZIN CEHENNEM SICAĞI OLAN BU DERME ÇATMA YERDE GERÇEKLEŞTİRDİLER...

MARİE'YE DOKTORA KONUSU OLARAK "BECQUEREL IŞINIMI"NI PİERRE ÖNERDİ. URANYUM TUZUNUN SALDIĞI IŞINLAR YALNIZCA FOTOĞRAF FİLMİNİ ETKİLEMEKLE KALMIYOR, HAVAYI DA İYONLAŞTIRIYORDU. BU OLGUYU SEZMENİN YOLU ŞUYDU: HAVA NORMAL OLARAK YALITKANDIR OYSA İYONLAŞTIĞINDA (İÇİNDE ELEKTRİK YÜKLÜ PARÇACIKLAR) OLUŞTUĞUNDAN BİR ÖLÇÜDE İLETKEN HALE GELİR. MARİE İLKİN BECQUEREL'İN BULGULARINI DOĞRULADI; DEMEKKİ BU IŞINIM URANYUM ATOMUNUN BİR ÖZELLİĞİYDİ BUNU SAPTADIKTAN SONRA MARİE ...

...O GÜN İÇİN BİLİNEN BÜTÜN ELEMENTLERİ SINAMAYA GİRİŞTİ TORYUM ELEMENTİNİN DE AYNI IŞINLARI SALDIĞINI BULDU. MARİE BU IŞINIM İÇİN BİR AD ÖNERDİ: **RADYOAKTİFLİK**.. MARİE'Yİ BÜYÜK BULUŞUNA GÖTÜRECEK DEHA KIVILCIMI İŞTE BU NOKTADA BELİRDİ. MADEN FİLİZLERİNİ DENEYDEN GEÇİREREK YENİ BİR RADYOAKTİF MADDE BULDU

ONA BİR İSİM BULMALISIN MARİE..

ONA... ONA **POLONYUM** ADINI TAKSAK NE DERSİN PİERRE ...

ANCAK RADYOAKTİVİTE PEŞBLENDE(a)'NİN İKİ BÖLÜMÜNDE OLUŞUYOR. BU DA POLONYUMDAN FARKLI YENİ BİR RADYOAKTİF MADDE VARLIĞINA İŞARETTİR. **RADYUM** İSMİNİ VERMEYİ DÜŞÜNDÜĞÜMÜZ BU MADDENİN RADYOAKTİVİTESİNİN ÇOK GÜÇLÜ OLDUĞU KANAATİNDEYİZ ...

RADYUM PİERRE.. RADYUM PEŞBLENDİN İÇİNDE SAKLANIYOR..

AMA HAM PEŞBLENDE BİZİM İÇİN ÇOK PAHALI..

PEŞBLENDE(a): İÇİNDEN CAM SANAYİİNDE KULLANILAN URANYUM TUZU ÇIKAN DEĞERLİ MADEN FİLİZİ.

AMA... İÇİNDEN URANYUMU ÇIKARTILMIŞ ARTIK MADEN FİLİZİNİN PEK BİR DEĞERİ YOKTUR. BU ARTIKLARDAN UCUZA GETİRTMEMİZ MÜMKÜN OLUR BELKİ!..

HAKLISIN MARİE. PEŞBLEND ÇEKOSLOVAKYA DA İŞLENİYOR. AVUSTURYALI BİR MESLEKDAŞIM BU ARTIKLARI BİZE GÖNDERMELERİNDE YARDIMCI OLABİLİR...
CURİE'LER GLACİERE SOKAĞI 24 NUMARADAKİ BİR APARTMAN DAİRESİNDE OTURUYORLAR. PENCERELERİ BÜYÜK BİR BAHÇENİN AĞAÇLIKLARINA BAKIYOR. KONFOR YOKSUNU EVİN TEK HOŞ, ŞİRİN TARAFI DA BU. BU ARADA KIZLARI İRENE İKİ YAŞINA BASTI, EN BÜYÜK EĞLENCELERİ...
15 AĞUSTOS 1899: İRENE'İN YEDİNCİ DİŞİ PATLADI. AŞAĞIDA SOLDA. KİMSE TUTMADAN YARIM DAKİKA AYAKTA DURABİLİYOR...
17 EKİM 1899: İRENE ÇOK İYİ YÜRÜYOR. HEM ARTIK DÖRT AYAK ÜSTÜ YÜRÜMÜYOR.
GÜÇLÜKLE ELDE ETTİKLERİ PEŞBLEND GELDİ. RADYUM ORADA SAKLI. MARİE İŞTE ONU ORADAN AYIRIP ÇIKARACAK. TONLARCA MADEN FİLİZİNİ İŞLEMEK ZORUNDA BİLE OLSA...
İŞE ALIŞTIKÇA BİR DEFASINDA YİRMİ KİLOYA KADAR MADDE İLE BAŞA ÇIKABİLİYORDUM. BU DA KALAŞIN İÇİNE ÇÖKELEK VE SIMLARLA DOLU KOCA KOCA ÇAMURLU BİRİKİNTİLER YAPMAK DEMEKTİ. İÇİ İŞLENMİŞ MADDEYLE DOLU KAPLARI ORADAN ORAYA TAŞIMAK SIVILARI KAPTAN KABA BOŞALTMAK DERMAN BIRAKMAYACAK KADAR AĞIR BİR İŞTİ. BAZAN BÜTÜN GÜNÜ KENDİ BOYUMA YAKIN BİR DEMİR ÇUBUKLA KAYNAR HALDE BİR KÜTLEYİ KARIŞTIRMAKLA GEÇİRDİM. AKŞAM YORGUNLUKTAN İLERİ TUTAR YERİM KALMAZDI...

RADYUM NASIL BİR ŞEY-DİR DİYE DÜŞÜNÜ-YORUM SÖYLESENE PİERRE ONU GÖZLÜ-NÜN ÖNÜNE NE ŞE-KİLDE GETİRİ-YORSUN?
BİLMEM... SADE TUNAF DEĞİLMİ? ONUN ÇOK GÜZEL BİR RENGİ OLSUN İSTERDİM
NE VAR Kİ CURİE'LERİN MADDİ DURUMLARI GİT-GİDE BOZULDU. PİERRE İN ÖĞRETMENLİKTEN AL-DIĞI 500 FRANK MAAŞ GEREK RADYUM ARAŞ-TIRMALARI GEREKSE KIZ-LARI İRENE'NİN BAKIMI İÇİN GEREKLİ GİDERİ KARŞILAYAMAZ OLMUŞ-TU. ÇÖZÜM BASİT: PİERRE İN SORBON'DA PROFE-SÖR OLMASI VE PİERRE BUNU ÇOKTAN HAKETTİ
ANCAK PROFESÖRLÜK İÇİN SORBON'A YAPTIĞI BAĞ-VURULAR REDDEDİLİYOR. PİERRE'İN BİR EKSİĞİ VAR: PİERRE BİRTAKIM TEDBİRLE-RE BAĞIMSIRARAK PLAN KURMAYI ENTRİKA ÇEVİR-MEYİ BİLMİYOR...
"EN ÜSTÜN ÖZELLİKLERİ BİLE HİÇ BİR İŞE YARAMI-YOR; ÇÜNKÜ BUNLARLA ÇAKA SATMASINI BİLMİ-YOR. CURİE'LER YENİ BİR BÜTÇE YAPIP MASRAF-LARINI İYİCE KISIYORLAR. SORBON'UN RESMİ ODA-LARINDA BOŞ YERE VAKİT KAYBETMEKTENSE ZAR ZOR KIT KANAAT GEÇİNMEK YOLUNU TUTU-YORLAR. RADYUM ONLA-RI BEKLİYOR...
GEORGES SAGNAC'TAN PİERRE CURİE'YE :
"MADAM CURİE'Yİ FİZİK CEMİYETİN-DE GÖRDÜĞÜMDE KENDİSİNİ O KADAR BOZUL-MUŞ BULDUM Kİ ADETA HAYRETLE İRKİLDİM. TEZİNİ HAZIRLAMAK YÜZÜNDEN FAZLA YORUL-DUĞUNU BİLİYORUM... FAKAT BU HALİ GEÇİRDİ-ĞİNİZ SONDERECE KAFA YORUCU HAYATI SÜRDÜ-RECEK DAYANMA GÜCÜNE SAHİP OLMADIĞINIZI ANLATIYOR. HEM BU SÖZLERİMİ KENDİ ÜZERİ-NİZE DE ALABİLİRSİNİZ. DAHA KUVVETLE ISRAR EDEBİLMEK İÇİN TEK BİR ÖRNEK SEÇİYO-RUM: HİÇ YEMİYORSUNUZ. HİÇ DENE-CEK KADAR AZ. İKİNİZ DE O DA SİZ DE. MADAM CURİE'NİN KÜÇÜCÜK BİR SUCUK PARÇASINI YARIM YAMA-LAK YEĞİP ÜZERİNE DE BİR FİNCAN ÇAY İÇTİĞİNİ ÇOK GÖRDÜM...
NAZLI RADYUM.. SIRRINI SAKLA-MAK İSTİYOR. KENDİNİ İNSANOĞUL-LARINA TANITMAK İÇİN HİÇ BİR İSTEĞİ YOK. ONLARA KAFA TUTAN BİR TÜRLÜ YENİLMEK BİLMEYEN BU MADDE GÖNÜLLERİNİ BÜYÜLÜ-YOR. ÇALIŞMA ÇABALAMA GÜNLE-Rİ AYLAR, AYLAR DA YILLAR OLUYOR. PİERRE'LE MARİE YILMIYORLAR...

1902

CURİE'LER NİHAYET BU YIPRANMA SAVAŞINDA ZAFERİ KAZANIYOR. BİR DEŞİGRAM SAF RADYUM ELDE ETMEYİ BAŞARIYORLAR. VE YENİ CEVHERİN ATOM AĞIRLIĞINI 225 OLARAK BELİRLİYORLAR.

RADYUM RESMEN VAROLMUŞTUR.

* * *

1903 NOBEL FİZİK ÖDÜLÜ CURİE'LERE VERİLDİ. STOCKHOLM BİLİMLER AKADEMİSİNDE YAPTIĞI ÖDÜL KONUŞMASINDA PİERRE, RADYUMUN BULUNUŞUNUN FİZİKTE TEMEL İLKELERİ DEĞİŞTİRDİĞİNİ RADYOAKTİF IŞINIMLA ORTAYA ÇIKAN BÜYÜK ENERJİNİN KAYNAĞI KONUSUNDA YENİ KURAMLARIN ORTAYA ATILMASININ KAÇINILMAZ OLDUĞUNU BELİRTİYOR; KONUŞMASINI ŞU SÖZLERLE BİTİRİYORDU:

RADYUMUN CANI ELLERDE ÇOK TEHLİKELİ OLABİLECEĞİNİ DÜŞÜNEBİLİRİZ. DOĞANIN SIRLARINI ÇÖZMEK İNSANLIĞIN YARARINA MIDIR, ACABA BU SIRLARDAN YARARLANABİLECEK KADAR OLGUN MUYUZ? EDİNDİĞİMİZ BİLGİLER İNSANLIK İÇİN ZARARLI OLMAYACAK MI DİYE SORMAK HAKKIMIZDIR. YÜKSEK GÜÇLÜ PATLAYICILAR İNSANLIĞA ÇOK ÖNEMLİ İŞLER BAŞARMA OLANAĞI VERMİŞTİR AMA AYNI ZAMANDA BUNLAR HALKLARI SAVAŞA SÜRÜKLEYEN CANİLER ELİNDE BİRER YOKETME ARACIDIR.."

RADYOAKTİFLİĞİN TIPTA UYGULANMA OLANAĞININ ORTAYA ÇIKMASI ÜZERİNE RADYUM BÜYÜK BİR TİCARİ DEĞER KAZANDI. (1 GRAM RADYUMUN DEĞERİ 750.000 FRANK) CURİE'LER RADYUM ELDE EDİLMESİNİN PATENTİNİ ALMALARI ÖNERİLERİNİ SÜREKLİ OLARAK GERİ ÇEVİRDİLER. ONLARA GÖRE BİLİM VE SAĞLADIĞI OLANAKLAR BÜTÜN İNSANLIĞIN MALIYDI ÇÜNKÜ ...

* * *

PİERRE !..

NEN VAR? CANIM BENİM, NEN VAR?..

PİERRE... YA İKİMİZDEN BİRİ ÖLÜVERSE ...ÖTEKİ ONUN ARKASINA KALMAMALI. TEK BAŞIMIZA YAŞAYAMAYIZ DEĞİL Mİ PİERRE ?..

HAYIR.. MARİE... HAYIR.

YANILIYORSUN.. HER NE PAHASINA OLURSA OLSUN HATTA RUHSUZ BİR VÜCUT HALİNDE KALSAK BİLE ÇALIŞMAK GEREK MARİE ...

SÖKERTUNA 1997

1. BÖLÜMÜN SONU

Madam Curie : Radyum bir elementtir. Herkesin malıdır

RADYOAKTİFLİĞİN TIPTA UYGULANMA OLANAĞININ ORTAYA ÇIKMASI ÜZERİNE RADYUM ELEMENTİ BÜYÜK BİR TİCARİ DEĞER KAZANDI FRANSA'DA, AMERİKA'DA BELÇİKA'DA VE BAŞKA ÜLKELERDE RADYUMU ENDÜSTRİ ÖLÇEĞİNDE ELDE ETME GİRİŞİMLERİ BAŞLADI.

* * * *

BÜTÜN YAŞAMI BOYUNCA BÜYÜK ÜNÜNE KARŞIN HİÇBİR GAZETECİYLE GÖRÜŞMEŞ YAPMAYI KABUL ETMEMİŞ OLAN MARIE CURIE'DEN UZUN YAZIŞMALARDAN SONRA RADYODEVU ALMAYI BAŞARAN AMERİKALI KADIN GAZETECİ MELONEY 1920 YILININ MAYIS AYININ BİR SABAHINDA ÇOK HEYECANLIYDI ...

* * *

YILLARDIR BU RANDEVUYU BEKLİYORDUM. SONUNDA KABUL ETTİ. AZ SONRA O BÜYÜK İNSANIN KARŞISINDA OLACAĞIM. ALLAHIM NE BÜYÜK MUTLULUK !...

SİZİ RAHATSIZ ETTİĞİM İÇİN ÖZÜR DİLERİM MADAM CURIE, ŞEY... BEN... BÜYÜK ESERİNİZE AMERİKAN HALKININ BÜYÜK İLGİ GÖSTERDİĞİNİ BELİRTMEK İSTERİM ...

AMERİKA'NIN AŞAĞI YUKARI ELLİ GRAM RADYUMU VAR DÖRT GRAM BALTİMOR'DA, ALTI GRAM DENVER'DE YEDİ GRAM NEW YORK'DA ...

YA FRANSA'DA ? ...

LABORATUVARIMIN BİR GRAMDAN BİRAZ FAZLA BİR RADYUMU VAR O DA BENİM DEĞİL LABORATUVARIMINDIR...

RADYUMUN PATENTİ SİZİ ÇOK ZENGİN BİR KADIN YAPMIŞ OLMALI. BU HAFTA BİR GRAM RADYUMUN TİCARİ DEĞERİNİN YÜZBİN DOLAR OLDUĞUNU ÖĞRENDİM...

RADYUMUN KİMSEYİ ZENGİN ETMEMESİ GEREKİR. O BİR ELEMENTTİR HERKESİN MALIDIR ...

EĞER SU DÜNYADA ENÇOK İSTEDİĞİNİZ ŞEY NEDİR GÖSTERİN DİYE SORSALARDI NEYİ SEÇERDİNİZ ? ...

ARAŞTIRMALARIMI YÜRÜTEBİLMEK İÇİN BİR GRAM RADYUMUM OLSUN İSTERDİM. AMA BUNU ALAMAM. RADYUM BENİM KESEME GÖRE DEĞİL ÇOK PAHALI BİR ŞEY ...

AMERİKA'YA DÖNDÜKTEN SONRA MELONEY'İN AKLINA İLGİNÇ BİR DÜŞÜNCE GELİR : "RADYUM FONU,, ADIYLA BİR FON KURAR. VE BÜTÜN AMERİKAN KADINLARINI BAĞIŞTA BULUNMAYA ÇAĞIRIR. BİRKAÇ AY İÇİNDE YÜZBİN DOLAR BAĞIŞ TOPLANIR. BİR GRAM RADYUM BEYAZ SARAYDA 20 MAYIS 1921 GÜNÜ DÜZENLENEN BİR TÖRENLE ABD CUMHURBAŞKANI TARAFINDAN MARIE CURIE'YE SUNULUR. MARIE RADYUMUN BİZZAT KENDİSİNE ARMAĞAN EDİLMİŞİNİ ÖĞRENİNCE KARŞI ÇIKAR. BUNUN ÜZERİNE SENETTE DEĞİŞİKLİK YAPILARAK BAĞIŞIN MARIE'YE DEĞİL PARİSTEKİ RADYUM ENSTİTÜSÜNE YAPILDIĞINI BELİRTEN BİR CÜMLE EKLENMİŞTİR ...

minde gerçekleştirilirdi. Sözgelimi Güney Amerika'da Yanomamo topluluklarında rastlanan çocuk öldürme adeti kız çocuklarını hedefliyordu. Gelenek olduğu için bu gerçeği gizlemezlerdi. Eskiden Arabistan'da da kız çocuklarını kuma gömmek suretiyle öldürürlerdi. Eskimolar ise buzlu sulara atarlardı.

Yalnız ilkel topluluklarda değil, uygarlık aşamasında bulunan kimi toplumlarda dahi çocukların öldürülebildiği görülüyor. Eski Isparta'da çocuklar doğduklarında topluluğun yaşlılarına götürülürdü; burada onların yaşayıp yaşamayacakları kararlaştırılırdı. Sağlıklı olanlar ana-babalarına verilirken, olmayanlar öldürülürdü.

Antikçağ'da, Yunanlılar gibi Romalılar da çocukların öldürülmesini kabul ederlerdi. Bu uygulamayı savunanlar arasında filozoflar bile vardı. Pilny ve Seneca örnek gösterilebilir. Romalı filozof Seneca çocukların evden kovulmalarını, sakatlanıp dilendirilmelerini de onaylıyordu: "Sokakları dolduran sakat, çarpık, kötürüm çocuk sürüsüne bakınca insanın gülesi geliyor. Ana babalar sokağa atmakla aslında onlara iyilik ediyorlar. Bu durumdan Cumhuriyetin zarar göreceğini hiç sanmıyorum" diyordu.

Eski Yunan ve Roma hukuku çocuk öldürmeye izin verirdi

Yunan ve Roma hukuk sistemleri de çocuk öldürme uygulamalarını engellemez, aksine izin verir bir nitelik taşırdı. Sözkonusu toplumlarda babaların çocukları üzerinde sınırsız hak ve yetkileri vardı. Romalı bir baba, çocuğunu istediği gibi cezalandırabilir, satabilir, hatta öldürebilirdi. Köleci sistemi savunan Aristo: "Bir efendinin kölesi, bir babanın da oğlu üzerindeki hakkı bir mülkiyet hakkıdır" diyordu.

Çocukların öldürülmesi, özellikle sakat doğanları ve kız çocuklarını bebekken katletmek, her çağda ve her yerde yaygındı. Örneğin Çin'de, yaşadığımız yüzyıla kadar kız çocuklarının öldürülmesi olağandı. Aynı dönemde Japonya'da yeni doğmuş çocuğun yaşayıp yaşayamayacağı kararını aile verir ve uygulardı. Afrika'da bugün de süren bir uygulamaya göre, istenmeyen çocuklar ormana bırakılır, ya da suya atılır, boğulmaz yaşarsa güçlü olması nedeniyle yaşamaya hak kazandığı kabul edilir.

Çocukların öldürülmesi uygulamaları karmaşık bir tablo oluşturur. Burada bakımsız bırakmaktan doğrudan öldürmeye varan, her türlü yok etmeyi içeren bir görünüm vardır. Çocuklar boğazlanarak, suda boğularak, bir kayaya vurularak, doğa koşullarında korumasız bırakılarak öldürülürler. Ortaçağ'da istenmeyen çocuklar öldürülüp derelere atılırdı. O kadar ki, her adımda bir çocuk ölüsüyle karşılaşmak olağandı. Yaygın öldürme biçimi, bakımsızlıktan ölüme sebebiyet vermedir. Hastalandığında anne gerekli ilgiyi göstermez, daha az emzirir, ya da "özensiz davranarak" bebeğini kucağından düşürüp öldürür.

Eskimolar'ın yaşlıları, güçten düşüp geçime katkıda bulunamayacak duruma geldiklerinde intihar etmeyi seçebilirlerdi.

Yahudiler ve Hıristiyanlar kuşkusuz çocukların öldürülmesini yasaklamışlardır. Buna karşın Ortaçağ'da Avrupa'da çocuk katli büyük ölçüde sürdü. Sonraki yüzyıllarda belki de Ortaçağ'daki kadar yaygın biçimde devam etti. İstenmeyen çocuklar ardıç suyu, ya da uyuşturucu verilerek zehirlenir, bazen de yiyecek verilmeyip bile bile öldürülürlerdi. Yazarlar 18. yüzyılda Londra'nın ve diğer büyük kentlerin caddelerinde sık sık çocuk cesetlerine rastlandığını belirtiyorlar.

İngiltere'de çocuk katlinin ne olduğu tanımlanmıştı. Buna göre, eğer çocuk annenin vücudundan ayrılmış ve kendi kendine nefes almaya başlamışsa, bu andan itibaren öldürülmesi çocuk katli anlamına geliyordu. Ancak çocuk kısmen annenin içindeyken, yani doğum anında, başına bir şeyle vurularak ya da boğazı kesilerek öldürülürse, bu yasaldı. Hukuka uygundu. Sözkonusu yasa 1929 yılına kadar yürürlükteydi.

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda insanlar istenmeyen bebeklerden kurtulma yöntemlerini değiştirdiler. Bebekler kilise kapılarına bırakılmaya başlandı. Bebeklerin kilise kapılarına bırakılmaları sonucu pekçok çocuk ölmüştü. Buna Napolyon tarafından bir çözüm bulundu. Hastanelere döner dolap yapılmasını emretti. Artık anneler bebeklerini hastanelerin duvarlarında bulunan bu dolaba koyup zili çalacaklar ve kimseye görünmeden ortadan kaybolabileceklerdi. Bu durum bebeklerin terkedilmesini kolaylaştırmıştı. Avrupa'da buluntu bebek kurumlarına yapılan kabuller, 19. yüzyılın ilk yıllarında artış gösterdi. Fransa'da 1784'te 40 bin iken, 1822'de 138 bine ulaştı. Bu ülkede, 1824 ve 1833 yılları arasında yasal yollardan terkedilen bebek sayısı 336.297 idi. Bu kurumlara bırakılan çocukların yüzde 80-90'ı daha yaşamlarının ilk yılı içerisinde ölüyorlardı. "Bebeklerini sandığa bırakan anneler neredeyse onları ırmağa atmışçasına" ölüme gönderdiklerini biliyorlardı.

J. J. Rousseau da beş çocuğunu kimsesizler yurduna bırakmıştı

O yıllarda bebekler yalnız Fransa'da değil, Avrupa'nın her yerinde terkediliyordu. 1830'lu yıllarda; kaynaklara göre İspanya'da yılda 15 bin, İtalya'da 33 bin bebek terkedilmişti.

Eskiden Avrupa'da çocukların terkedilmesine yönelik adet oldukça yaygın bir uygulamaydı. Buna J. J. Rousseau da bir

bakıma davranışlarıyla uymuştu. Bayan Therese Le Vassur ile olan ilişkisinden beş tane çocuğu olmuştu. Çocuklarına gereği gibi bakamayacağını düşünen Rousseau, zamanın adetleri doğrultusunda onları kimsesizler yurduna bırakıp terk etti. Ancak bu adete karşı çıkan yazılar yazdı, eleştirilerde bulundu; "yaklaşmakta olan kepazeliğe" işaret etti.

Yaşlıların öldürülmesi

Çocukların öldürülmesi uygulamasına bilim dilinde "infantiolde" deniyor. Bir de yaşlıların öldürülmesi adeti var, "gerontocide" olarak adlandırılıyor. Sözgelimi Yanomamolar arasında yaşlıların öldürülmesi uygulaması görülürdü.

Yaşlıların öldürülmesi uygulamaları değişik görüntüler sergileyebilmektedir. Bazı toplumlarda yaşlıların kendilerini öldürmeleri beklenirdi. Örneğin, Eskimolar'ın yaşlıları iyice güçten düşüp geçime katkıda bulunmayacak duruma geldiklerinde "intihar etme" yoluna başvurabilirlerdi. Yaşlılık nedeniyle topluma yük olmaktan çıkılması gerektiği şeklinde bir kültürel anlayış vardı. Bu kültürel anlayış ve dolayısıyla beklentinin etkisiyle yaşlı Eskimolar, topluluğun göç etmesi sırasında arkada kalarak kendilerini öldürebilirlerdi.

Bazı toplumlarda bu adetin uygulanma şekli daha farklıdır. Bunlarda çocuklar ihtiyar ana babaların çabucak ölmeleri için onlara destek olurlar. Avustralya'nın Amhem bölgesindeki Mumginler'de bir yaşlı hastalandığında ona sanki ölüymüş gibi davranırlar ve ölümleri bu nedenle çabuklaşırdı. İhtiyar ölmüş gibi son dinsel ayinlerini yapmaya başlarlar ve bu da onu psikolojik olarak etkiler, hastalığını iyice ağırlaştırırdı.

Fiji'li yaşlı erkekler töreleri doğrultusunda ölümü seçerlerdi. Yaşlılar, ölmeyi istediklerini açıkça söyleyip yardım isterdi. İnanışlarına göre, insan ölünce ruhsal yaşamı, öldüğü andaki bedensel ve zihinsel güçleri değişmeden kalırdı. Cennetteki tadlardan daha iyi yararlanabilmek için bütün yetenekleri körelmeden ölmeleri gerekirdi. Ölmek isteyen yaşlı insan, yakınlarını çağırıp, onlara artık bitip tükendiğini, bir yararının kalmadığını, utanılacak duruma geldiğini, toprağın altına girmeye karar verdiğini açıklayıp ölmek istediğini belirtirdi. Birlikte bir gün kararlaştırıp anlaştıkları gün geldiğinde onu canlı olarak toprağa gömerlerdi. Benzer bir adet de Yeni Hebridler'de vardı. Yaşlıları diri diri toprağa gömerlerdi. Gömülmeyi istemeyen yaşlılar ayıplanırdı. Eğer bir aile reisi yaşlanmış ve gömülmemişse ona aile için bir yüz karası diye bakılırdı.

Habeşistan'da yaşayan bir Yahudi kabilesi olan Karmentler yaşlı birini hiçbir zaman doğal ölüme bırakmazlar, öldürürlerdi. Yakınlarından biri ölmeye yakın bir yaşa geldiğinde, onu öldürmesi için köyün rahibini çağırırlardı. Rahip gelerek ihtiyarın boğazını keser, onu öldürürdü.

Bugün çocuklar öldürülmüyor, ama daha kötüsü yaşanıyor. Yaygın çocuk fuhuşu gibi...

Öldürme adetleri, bir iki toplulukta uygulanmış çok istisnai bir adet değildir. Paul Lafargue'ın belirttiğine göre. "Brezilya'nın kızılderili savaşçı kabileleri, sakat ve yaşlı insanlarını öldürürler. Artık savaşlar, bayramlar ve danslarla tadı çıkarılamayacak bir yaşama son vererek dostluklarını gösterirler. Tüm ilkel halklar, örneğin, Hazar Denizi'nin Massagetesleri, Almanya'nın Wensler'i ve Galya'nın Celteler'i, kendi insanlarına bu sevecenliği kanıtlamışlardır. Son zamanlara kadar İsveç kiliselerinde, akrabaları yaşlılığın acılarından kurtarmaya yarayan 'aile topuzları' adı verilen dikenli topuzlar bulunuyordu.

Günümüzde durum

Günümüzde artık hiçbir toplumda öldürme adetleri görülmez. Ancak bu yaşlılar ve çocukların başka acılar çekmedikleri anlamına gelmiyor. Daha çok yoksul ülkelerin yaşlıları ve özellikle de de çocukları türlü ızdıraplar çekmeye devam ediyorlar. Örneğin çocukların cinsel meta olarak sömürülmeleri bunlardan sadece biridir. "Çocuk fahişeler konusu, gelişmekte olan Asya ülkelerinin kanayan yarası. Her yıl binlerce Batılı, Güneydoğu Asya ülkelerine giderek kız erkek ayrımı yapmadan çocuklarla cinsel ilişkiye giriyor. Gelişmekte olan bu ülkelerde yoksul aileler çocuklarını satarak para kazanmaya çalışırken, hükümetler ülkeye giren dolarların yüzü suyu hürmetine bu olguya göz yumuyorlar."

"Asya Turizminde Çocuk Fuhuşuna Son" adlı kuruluşun 1994 yılında yaptığı bir açıklamaya göre, Asya'daki seks ticaretinde yaklaşık bir milyon çocuk kullanılıyor.

Sonuç olarak, çocukların ve yaşlıların öldürülmesi adetleri kimi yer ve zamanlarda dinsellikle bağlantılı bir adet gibi görünse de, ortaya çıkmasında temel etken üretim araçlarındaki gelişmenin en alt düzeyde olması ve dolayısıyla insanların en temel gereksinimlerinin karşılanmamasıydı denebilir.

KAYNAKLAR

1) Somes G. Frazer, "Altındal", Payel Yay., 1991.
2) Çoşkun Üçok-Ahmet Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, A.Ü.H.F. Yay., 1982.
3) Paul Lafargue, Tembellik Hakkı, Telos Yay., 1994.
4) Richard Shenkman, İnsanlık Tarihinde Büyük Yalanlar, Milliyet Yay., 1996.
5) Birant Esinoğlu, Dinlerin Gizemi, Ceylan Yay., 1996.
6) Andre Moralli-Daninos, Cinsel İlişkiler Tarihi, İletişim Yay., 1991.
7) Atalay Yörükoğlu, Değişen Toplumda Aile ve Çocuk, Aydın Kitabevi, 1984.
8) Hüseyin Şimşek, Ateş İnsan, Alan Yay., 1995.
9) Marvin Harris, Yamyamlar ve Krallar, Kültürlerin Kökenleri, İmge Kitabevi, 1994.
10) Mehmet Kaan Polatlar, İnsanlığın Atılım Çağları, Ceylan Yay., 1996.
11) Cumhuriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1994.
12) Cumhuriyet Gazetesi, 1 Eylül 1994.

Terra Australis: Uzakdoğu ve Avustralya'ya bir gezi

Yıllardır, Uzakdoğu'yu, Güneydoğu Asya'yı, Hindi Çin'i ve Avustralya'yı görmek, bir düşünür ve biyolog olarak penceremden seyretmek isterdim. Avustralya ve çevresi hep evrimsel merakımın odağı olmuştur. Bu ayrı kıta, neden ayrıydı? Kendine özgü fauna (hayvan topluluğu) ve florası (bitki örtüsü) nedendi?

Prof. Dr. A. Nihat Bozcuk

İnsanlar değişik şeylerden zevk ve heyecan duyar. Kimileri okumak ve öğrenmekten, kimileri arabasıyla hız yapmaktan, kimileri sanatın bir ya da birkaç türünden hoşlanırken, kimileri ölümden sonrası ile ilgilenir, kimileri ise gezmekten haz duyar. Gezmek yani çok değişik iklim, bucak ve yörelere bizzat giderek dolaşmak, aslında öğrenmenin değişik bir yoludur. "Çok gezenin çok bileceği" eskilerin bir saptamasıdır. Neden gezilir? Sanırım bilinmedik, görülmedik renkleri, biçimleri, şeyleri, kişileri, kültürleri ve iklimleri yaşamına almak, öğrenmek ve tatmak için. Eski gezginler, Anadolu'nun dört bir yanını dolaşıp yazan Evliya Çelebi, ya da dünyayı dolaşan Vasko Dö Gama örnekleri gibi, bize çok şey öğretmişler. Fakat onların gezip görmesi ve hatta şimdiki teknik olanaklarla olduğu gibi film, video ve fotoğrafla tüm gördüklerinin bize aktarılıp anlatılması kişilere yeterli gelmiyor, onları doyurmuyor. Yine de gezmek görmek istiyoruz. Adeta bir tutku bu. Yüce tepelere binbir güçlükle tırmanan dağcı da bu tutkunun içindedir. Gezmek görmek, gözü doyuruyor ve zekayı işletip çalıştırıyor, farklıyı görme, anlama ve keşfetme heyecanı doğuyor, adeta bir kişisel doyuma ulaşılıyor, tatmin ediyor.

İşte böyle duygularla karışık olarak yıllardır Uzakdoğu'yu, Güneydoğu Asya'yı, Hindi Çin'i ve Avustralya'yı görmek, bir düşünür ve biyolog olarak penceremden seyretmek isterdim. Avustralya ve çevresi hep evrimsel merakımın odağı olmuştur. Bu ayrı kıta, neden ayrıydı? Kendine özgü fauna (hayvan topluluğu) ve florası (bitki örtüsü) nedendi?

Yıllar sonra bu şans ve olanak elime geçti. Onbir günlük bir bilimsel kongre gezisine katıldım. Bu gezimi bilimsel ve genel çizgiler içinde okuyucularımla paylaşmak istedim. Çünkü çoktandır onlarla *Bilim ve Ütopya* sayfalarında buluşamadım.

Yolculuk başlıyor

Önce Ankara'dan İstanbul'a uçağımız geç kalkıyor (bilmem alışkanlık mı?) ve iniş için Atatürk Havaalanı üzerinde 15-20 dakika bekletiliyoruz. Dolayısıyla bağlantılı Singapore Havayolları uçağına bagaj transferi yaparken zaman sıkışıklığı yaşıyoruz. Eğer yakınlarımın yardımı olmasa uçağı kaçıracaktım. Singapore uçağı "Big Top" dedikleri Boeing 747-400 tipi iki katlı, 4 motorlu ve yaklaşık 500 kişilik bir uçak. Her koltuk neredeyse dolmuş yolcu ile. Salonlarının ekranında ve diğer monitörlerde film seyredilebiliyor, dağıtılan kulak mikrofonlarından her çeşit müzik, ya da o anda izlemekte olduğunuz filmin sesini dinleyebiliyorsunuz. Uyumak için her koltukta kuş tüyü yastık ve battaniye hazır. Tüm hostesler Singapore'un ulusal üniforması ile tekerlek yerden ayrıldığından değinceye dek adeta koşturarak hizmet veriyorlar ve hep tatlı bir tebessüm ile. Yemekler deniz ürünü ya da diğer kırmızı, beyaz et ürünleri olmak üzere seçenekli. Her türlü içkiler (ekonomik sınıfta) serbest ve diğer içecekler çeşit çeşit ve istendiğinde hazır. Uyumak için isteyene ışık geçirmeyen gözlük dağıtılıyor.

İlk uçuş İstanbul'dan Dubai'ye. Ekrandan izlediğimize göre en kestirme yoldan değil, uygun rotaları dolaşarak... Silifke üzerinden Akdeniz, Kuzey Kıbrıs, Lübnan; Ürdün ve Suudi Arabistan üzerinden dolaşıp Dubai'ye 4.30-5 saat uçuş. Arabistan çölleri tepeden hayli ilginç gözüküyor. Buranın bir zamanlar bizim olduğunu hatırlayarak "Hey benim atalarım" demek geçiyor içimden. Dubai'de alışveriş için uçaktan otobüs ile terminale götürdüler. Uçaktan çıkınca akşam yaklaşmasına rağmen yüzüme bir alev çarptı. Hava çok sıcak ama otobüs klimalı olduğundan nefes aldım biraz. Dubai parası ile fiyatların bizim neyimize karşılık geldiğini kestirmek olanaksız. Önce ABD Dolarına çevirtip, sonra kaç TL ettiğini hesaplamak gerekli.

Nihat Bozcuk, Cleland yaban hayatı parkında.

Güneş batarken tekrar uçağa döndük. Yaklaşık bir saat kaldık Dubai'de. Uçak burada yeni yolcularla tam doldu. Ve yine havalanıp gece uçuşuna başladık. Umman Ko. ve Denizi'nden Hindist güneyi Bombay üzeri Doğu Hindistan'dan güney doğuya yönelen ve Malezya üzerinden sabah saatlerinde 6:30'da Singapore'daki Changhi Havalimanı'na indik. Süper bir temizlik. Işıklar, yürüyen patikalar ve çiçekler. Para değiştirip, kendi dolarından aldım. Rezervasyon yapılan King's Otele taksi ile gittim. Havalimanından

kent merkezine giderken yolun her iki yanı yerli bir ağaç türü ile kaplı. Ağaçların altında bizim "gelin duvağı" dediğimiz çiçekli bitkinin (begonvil) dört renginden (beyaz, pembe, turuncu, kırmızı) görebilirsiniz.

Singapore

Singapore bir balıkçı köyü iken (bu asrın ilk çeyreğinde) şimdi bir kent devleti. Hem de üç Asya Kaplanı denen (Güney Kore, Hong-Kong, Singapore) devletlerin en ilerisi, zengini. 3 milyon nüfus, her beş kişiye bir cep telefonu. Soldan trafik eski İngiliz sömürgesi kalıntısı.102 metre yüksekliktekı çeşitli binaları, kompleksi. Trafik çok düzenli ve yayaya saygılı, özürlülere göre yollar, geçitler, tuvaletler ve trafik işaretleri. Serbest pazar.

Singapore (kaplan kenti demekmiş) doğunun Japonya'yı yakalamak üzere olan tek ülkesi. Dört etnik grubun yüzde 80'i Çinli. Malezyalı, Hintli-Tamilli ve Avrupa kökenliler var. Din olarak budist, müslüman, hindu ve Hıristiyanlar var. Fakat hiçbir etnik ve dinsel sorun yaşamıyorlar (gözlemlerim ve onların resmi ifadelerine göre). 3 milyon nüfuslu Singapore adasında ulaşım şunlarla sağlanıyor; hızlı toplu ulaşım sistemi, beton sütunlar üzerine inşa edilen ağaç ve evler üstünden geçeniçok etkili bir ulaşım ağı. Yeraltı trenleri, tramvay, otobüs ve taksiler. Trafik sıkışıklığı hiç yok. Herkes, ama herkesle İngilizce anlaşabilirsiniz. En az iki dil konuşmak üzere eğitim sistemi programı geliştirilmiş. Konutlar çoğunlukla bahçe içi tek ya da iki katlı villa şeklinde. Güneydeki Sentoza Adası'na teleferik ile insanlar taşınıyor.

Singapore bir orkide ülkesi adeta. Tüm dünyaya ihraç ediyor. En büyük caddesi "Orchard Caddesi" olarak isimlendiriliyor. Havalimanında bile orkide yetiştirme tanıtım gösterimi yapılıyor. Botanik bahçesinde orkide bölümü harika denecek kadar güzel. Ekvator üzerinde olan Singapore Adası nemli tropik iklimine sahip olduğundan hemen herşeyin üzerinde (ağaç gövdesi, beton, yol, vb.) epifit dediğimiz yüzeyde yetişen geniş yapraklı otsu bitkiler yetişiyor.

Singapore Hayvanat Bahçesi bir örnek oluşturacak kadar güzel ve düzenli kurulmuş. Mini açık trenle geziliyor, açıklamalı. Tur operatörleri şehirden (otellerden) toplayarak otobüse aldıkları turistleri programa göre ilginç merkezlere rehberlerle götürüyorlar. Güneydoğu Asya Adaları'nda bulunan endemik hayvanların tümü neredeyse serbest yaşıyor. İnsanlar adeta kafesten seyrediyor. Bitkilerin tamamı Latince adları ile doğallık içinde sergileniyor. Hayvanat bahçesi içinde göller, ormanlar, uzun yaya patikaları ile 8-10 adet tren istasyonları mevcut.

Sakallı kertenkele.

Adelaide

Singapore'da bir gece iki gündüz durak yapıp gezip dinlendikten sonra Avustralya'nın Adelaide kentine (Güney Avustralya Eyaleti'nin başkenti) Changhi Havalimanından 16 Ağustos gecesi havalandık. Hava türbülansı nedeniyle Airbus (A 310) uçağı epeyce titredi-sallandı ve yine sabah vakti 06.45' te kente indik. Havaalanı küçük, kongreye gelenleri karşılayan bir bayanla görüşüp taksiyle kent merkezine hareket ettim. İlk anda, Amerika'dayım duygusuna kapıldım. Yollar çok geniş, evler küçük tek katlı, şehir merkezlerinde çok katlı bina yok gibi. Birkaç otel ancak 10-15 katlı. Bir milyon nüfuslu bir kent. Fakat yaşlı ve özürlüleri gözeterek kurulmuş bir kent. Tekerlekli sandalye işareti tüm tuvaletlerde var. Yani baylar, bayanlar ve sakatlar için üç kısım tuvalet var. Bazen bebek, ya da çocuklar için dördüncü kısım inşa edilmiş. Trafik düzenli ve yine soldan. Halen İngiliz Milletler Topluluğu'ndalar. Kraliçe, resmi paralarının üstünde. En büyük cadde olan North Bridge Caddesi'nde henüz kışın sonuna yaklaşıldığını hatırlatan bir kaç kayısı ağacına ve sarı çiçekli forsetiya'nın (altın top) çiçek açtığına tanık oluyorsunuz. Ankara'nın ya da Akdeniz'in Ağustos sıcağından sonra pardesü parka ile dolaşmak biraz garip oluyor.

Kongre merkezine yürüyerek gidiyorum. Tanıdık dostlarla önce Hilton oteldeki uydu (satellit) kongrede karşılaştım. Sonra Dünya Gerontoloji Kongresi (19-24 Ağustos tarihleri arası) başladı. Açılış kalabalık (yaklaşık 1700 kişi) bir salonda, bir yerlinin (aborijin) çaldığı odun borusu ile başladı. Bunu, Eyalet Başbakanı, bakan ve kongre başkanının konuşması izledi. Aynı zamanda bu kongreden hemen önce başlayıp biten iki kongrenin gösterimi (Honolulu ve Singapore'dakiler) ekranda seyredildi. Tüm seksiyonlar üstüste gelmiş, tümünü izlemek olanaksız. Benim bildiriyi, 20 Ağustos'ta "Genler ve Yaşlanma" oturumunda sundum. Takdir topladı. Dost meslektaşlarla her akşam birlikte olduk. Türkiye'ye ait sorunları şunlardı genellikle: Radikal dincilik, K. Atatürk'ün ilkeleri ve terörizm. Elimden geldiğince yanıtlamaya çalıştım. Tanıdık Japon, Çek, Avustralyalı ve İngiliz arkadaşlarla Üniversitemizin 30. Yıl anılarından armağan ettim. Çok mutlu oldular. Karşılık vermeye çalıştılar. Yolda yürürken heykel ve altındaki mermerlerin üzerinde kısa yazılı açıklamaları görmek mümkün. Bunlardan birisi özellikle dikkatimi çekmiş olmalı ki aklımda kaldı: Sir Mattew Flinders. The explorer and navigator of Terra Australis (1774-1814). Türkçesi: Avustralya kıtasının denizcisi ve keşfedicisi Sir Mattew Flinders (1774-1814) (Sanki orada bu denizciden önce yerliler yaşamıyormuş gibi!).

Bu insanın adına Adelaide'de Flinders Üniversitesi kurulmuş ve Avustralya'nın en uzun ırmağı Flinders adını taşımaktadır. Bu nedenle Terra Australis adını da bu yazımın başlığı yaptım.

Bir yarım günümü Cleland yaban hayatı parkını görmeye ayırdım. Avustralya kıtasının kendine özgü canlılarının tipik olanları bir dağın tepesindeki Ökaliptus (ısıtma ağacı) ormanı içine serbestçe yerleştirilmiş. Ama yine de çitle çevrilmiş. En büyük kızıl kangrudan, tavşan büyüklüğünde olanına kadar. Koalalar, vombatlar, ötücülerden papağan ve benzeri tropik kuşları, Platipus (gagalı memeli), yerel ördekler ve deve kuşları (Emu) gibi birçok canlı grupları. İnsanlar koala ve kangruyu elle besleyebiliyor, fotoğraf çektiriyor (ücretini ödeyerek). Koala ve kangrular taze okaliptus yaprağını seviyorlar. Bu garip hayvanlarla yanyana, iç içesiniz.

23 Ağustos'da Adelaide'den ayrılıp Singapore'a gidiş ve dönüş, oradan Excelsior otelde bir gece kalış. İzleyen gün akşam İstanbul'a aynı havayolu ile hareket 24 Ağustos'ta Ankara'ya saat 12.00'da geri dönüş ve sıcak bir karşılanma.

Gelelim işin evrimsel yönüne. Neden Avustralya fauna ve flora bakımından bu

denli ilginç? Neden öteki kıtalardan farklı?

Olağandışı fauna ve flora

Diğer kara parçalarından yaklaşık olarak 55 milyon yıl önce ayrılan Avustralya Kıtası, yavrusunu kese içinde emziren memelilerin, marsupiyallerin (keseliler) benzersiz bir sığınağı haline gelmiştir. Avustralya marsupiyalleri arasında otlayan hayvanlar, ağaca tırmanıcılar, amfibiler ve toprak kazıcılar bulunmaktadır. Belki de en iyi bilinenleri kangru, koala, platipus, wombat ve echidna'dır. Kimi insan boyunda, kimi kedi boyunda 50 kadar kangru türü vardır. İzolasyon sonucunda aynı zamanda yüzlerce olağandışı kuş türü gelişmiştir. Avustralya'daki 400 kadar kuş türü dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmaz. Oldukça küçük balyiyicilerden nerdeyse iki metre boyundaki emuya kadar ünik kuş türleri yer alır. Avustralya'da çok sayıda ve çok renkli 55 papağan türü bulunur. İlk denizci haritalarından biri Avustralya Kıtasını Terra Psittacorum yani "papağanlar kıtası" olarak tarif etmektedir. Avustralya'nın aynı zamanda kendine has 230 memeli, 800 kuş, 300 kertenkele, 140 yılan ve iki krokodil türü vardır.

Yabani çiçekler Avustralya'nın kıraç ve savan otlak alanlarını yağmur yağdığında renk cümbüşüne sahip halılara dönüştürür. Yabani bitkilerden iyi tanınmış olanları waratah, fanila çiçeği, çöl bezelyesi, Noel çalısı ve kangru pençesidir. Yerli ormanlara daha çok Avustralya'nın kıyı bölgelerinde, yağmur ormanlarına ise özellikle Queensland'de rastlanır.

En yaygın yerli ağaçlar yaklaşık 500 türü olan, ülkemizde sıtma ağacı diye bilinen, bataklıkların kurutulması amacıyla Avustralya'dan getirtilerek yetiştirilmiş olan (ökaliptus) ve 600 türü olan akasyadır. Ökaliptusların gri yeşil, yumuşak ve derin tonları Avustralya'ya kendine has bir görüntü verir. Ökaliptuslar gerçek anlamda tüm kıtayı kaplamaktadırlar; güneyin karlı diyarından kuzeyin tropiklerine, tuzlu nehir ağzı-koy kıyılarından, iç kısımlardaki sert çöllere dek uzanırlar. Bazı türler toprağa sarılırken, kimi 150 metreden fazla boy atmasıyla gökyüzüne uzanır. Dünyanın yaşayan en karmaşık mercan sistemi olan Büyük Resif Bariyeri, pekçok olağandışı denizel canlıya ve yok olma tehdidinde olan türlere yaşam ortamı sağlar.

Biyocoğrafik bölgeler ve Wallace hattı

Yeryüzündeki biyocoğrafik bölgeler, bitki ve hayvanların dikkatli biçimde incelenmesi ile belirlenmiş ve altı büyük coğrafik bölgenin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu ayırma işi, esas olarak memeli hayvanların yayılışına dayandırılmıştır. Genellikle biyocoğrafik bölgeler birbirinden büyük fiziksel engellerle ayrılmıştır.

Bu bölgeler şunlardır:

1) Palearktik (Avrupa, Kuzey Afrika, Asya'da Himalayaların kuzeyi, Japonya, İzlanda ve Azor Adaları'nı içine alır).

2) Nearktik (Grönland, Meksika Yaylası'na kadar Kuzey Amerika'yı içine alır). Bu iki bölge arasında geçit sağlanmıştır. Bu nedenle iki bölge bazen birlikte Holarktik olarak anılır.

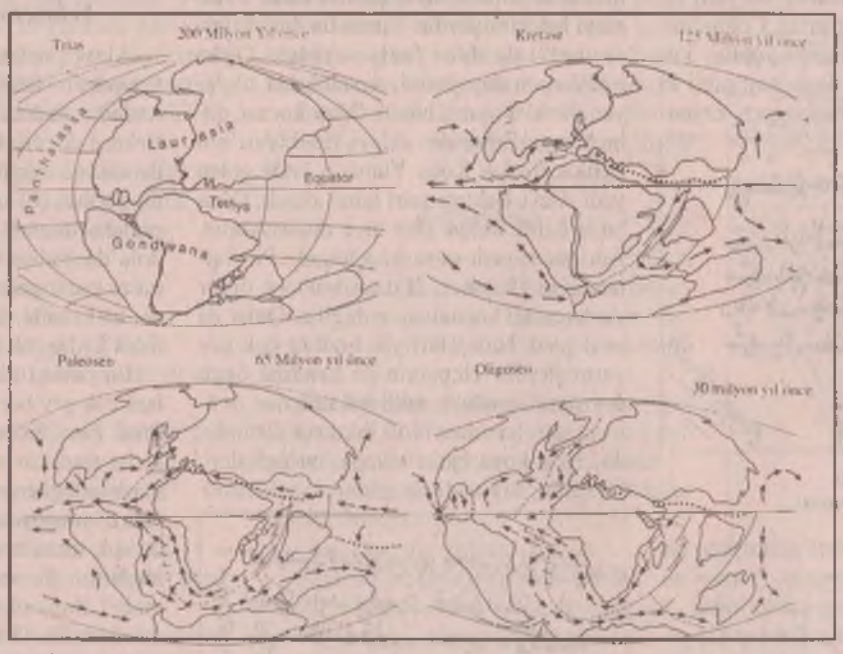

Kıtaların kayması

3) Neotropikal (Güney Meksika ve Batı Hint Adaları).

4) Etiyopik (Büyük Sahra'nın güneyinde kalan Afrika, Madagaskar Adası).

5) Oriyantal (Hindistan, Seylan, Çin Hindi, Malaya Yarımadası, Doğu Hint Adalarının bir kısmı).

6) Avustralya Bölgesi denen altıncı bölge Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine'yi içine alır. Oryantal ve Avustralya bölgelerini ayırdığı tasarlanan Wallace (Alfred Russell) Hattı, Bali ve Lombok Adaları arasından geçerek Borneo ve Selebes Adaları arasındaki Makassar Boğazından doğuya ilerler ve Filipinler'in doğusundan geçer. Bali ve Lombok Adaları arası mesafe 35 km olduğu halde, hayvan ve bitkileri birbirinden yarı-dünya kadar uzakta olan İngiltere ve Japonya'nınkinden daha büyük ölçüde ayrılık gösterir. (NOT: Wallace, C. Darwin'le birlikte 1859'da "Seleksiyonla evrim" kuramını ileri süren bilim insanıdır.)

Çeşitli bölgeler arasındaki memeli türleri benzerlik ölçütü yüzde olarak karşılaştırılırsa eğer şunlar görülür: Avustralya Kıtasının: Kuzey ve Güney Amerika'ya yüzde 22, Afrika'ya yüzde 76, Avrasya'ya (Avrupa ve Asya kıtaları) yüzde 50, Güneydoğu Asya Adalarına yüzde 61, Filipinlere (Adalar) yüzde 50, Yeni Ginea Adası'na yüzde 93 oranında benzerlik gösterdiği ortaya çıkar. Ayrıca, Güneydoğudaki adalardan Filipinler Afrika'ya (çok uzak) yüzde 88, Avrasya'ya yüzde 96, hemen yanıbaşındaki Yeni Ginea'ye yüzde 64 oranında benzemektedir. Başka bir deyimle Yeni Gine, Afrika'ya çok uzak ama yüzde 64 oranında, Avrasya'ya (orta uzak) yüzde 64 oranında benzerken hemen yanındaki Filipinler'e yine yüzde 64 oranında benzer (Simpson'ın 1983'deki indeksine göre).

Avustralya ve Oryantal bölgeler arasındaki bu kopukluk (ayrılma, farklılık) Wallace Hattı olarak bilinirken, bunun anlamı kıtasal kaymaların keşfine kadar tam olarak anlaşılmamıştır. Bu Endonezya Kopukluğu (şekile bakınız) (Wallace Hattı) başka bir ifade ile Avustralya (ve Yeni Gine) Adası, Güney Amerika + Afrika + Antartika + Hindistan, Gondwana Kıtalar Topluluğu'na bağlı iken (200 milyon yıl önce Trias sonu-Jura başlangıcı) 125 milyon yıl önce (Paleosen başlangıcı) Güney Amerika ve Afrika hem birbirinden hem de Antartika'dan ayrılmıştır. 30-35 milyon yıl önce (Oligosen'de) ise Afrika, Avrasya'ya birleşmiş, Güney Amerika Kuzey Amerika'ya birleşmiş, Hindistan Asya Kıtasına Yaklaşmış ve Avustralya Antartika'dan koparak uzaklaşmıştır.

Avustralya Kıtası'nda yaygın olarak keseli hayvanlar (marsupiyeller) bulunmasının nedeni şöyle özetlenebilir: Avustralya levhası büyük güney kıtasından (Gondwana Antartikası) orada henüz marsüpialler mevcutken ve henüz hiçbir plasental memeli yokken (evrimleşmemişken) ayrılmıştır. Sonuç olarak orada yaşayan marsupiyaller izole olarak taşındı ve plasentalılar çoğunlukla bu ada kıtasına ulaşmaya muktedir olamadı. Böylece yırtıcı memeliler keselileri ortadan kaldıramadığı için onlar bu kıtada bugüne dek yaşamlarını sürdürdüler.

Bilinmeyen Alevi şairleri

Yunus, Alevi şairlerinin zirvesidir. Anadolu'da başlattığı süreç günümüze kadar gelmiş, belki de adı bilinmeyen binlerce şair yetişmiştir. Araştırmalarımızla ortaya çıkardığımız bazıları: Kibirsiz, Semmet Abdal, Kızlık Ahmed ve diğerleri... Hepsi, Oğuz Türkçesinin galip savaşçıları...

Yatağanoğlu Alimcan

Alevi nefesleri diye bilinen, saz eşliğinde seslendirilen bu şiirleri, yüzlerce, belki de binlerce şair yazmıştır.

Bunların içinde yedi isim var ki bunlar çok meşhurdur. Bazı yazarlar bu yedi ismin içine Yunus'u da koyarlar. Çoğunlukla bu yedi ismin içinde Yunus yoktur. Yunus, Anadolu Halk Edebiyatı'nın, tabii ki Alevi Edebiyatı'nın (1) başlangıcı, kaynağı, belki de herşeyidir. Yeri gelmişken bir yanılgıyı düzeltmek istiyoruz. Yunus'un "13. asırda yetişen Bektaşi şairlerinden..." olduğu, "... Tanıdığımız ilk Bektaşi (2) şairi..." olduğu doğru değildir. Yunus, söylencelerin aksine belki de Hacı Bektaşı Veli'yi hiç görmemiştir. (3) Yunus devrinde kurumlaşmış bir Bektaşilik yoktu. Hacı Bektaşi Veli de Alevi idi. Yunus, hiçbir şiirinde Hacı Bektaşi Veli'den bahsetmez. Ol sebepten, Yunus, Bektaşi şairi değil, Alevi şairidir. Konumuza dönelim.

Şekil 1- Velayetnamedeki "Kibirsiz Ahmet Baba.." yazısı.

Alevi şairlerinin zirvesi: Yunus

Oğuz kocası Yunus'un da ilk Alevi şairi olmadığı bir gerçektir. O'ndan çok önce de Alevi nefeslerine benzer deyişler yazan "ozan"lar vardı. Hoca Ahmet Yesevi'yi bu sınıfa sokmak tam doğru olmasa da, bu çığırın öncülerinden olduğu inkâr edilemez. Tümünü kendisinin yazdığı şüpheli olan "Divan-ı Hikmet"i (4) bu türe örnek gösterebiliriz.

Oğuzlar'ın İslamiyet'i kabulleri sırasında (ki bu 10. ve 11. yüzyıldır) şamanların ve ozanların tümü Alevi şairlerinin ilkleri olmuşlardır. Bu isimsiz ozanların hiçbiri, belki bir Pir Sultan, bir Kul Himmet, bir Virani değillerdi. Fakat geçiş döneminde kendilerine düşen görevi yaparak, Oğuz törelerinin ve Oğuz lehçesinin günümüze kadar gelmesini sağladıkları için, en az günümüzde bilinen Alevi şairleri kadar övülmeyi hak etmişlerdir. Yunus da, bu yüzlerce, belki de daha fazla sayıdaki Oğuz ozanlarının deyişlerini, Anadolu'da söyleyen ilk Alevi şairi, büyük Oğuz kocası, dahi Yunus Emre'dir. Alevi Edebiyatı'nın kurucusu olan Koca Yunus'u önde gelen yedi Alevi-Bektaşi şairi içine almak, O'nu biraz hafife almak olur diye düşünüyoruz. Adı geçen yedi şairi (ki içlerinde Pir Sultan, Kul Himmet, Hatayi var) ve diğer yüzlercesini küçümsüyor değiliz. Onlar da pırıl pırıl Türkçeleri'yle bizlere çok şey vermişlerdir. Hepsinin de kendine özgü deyişleri, içerik ve şekil bakımından övülecek eserleri, her türlü takdirin üstündedir. Hele koyu baskı altında, bu nefesleri, saz elde, diyar diyar gezerek söylemek için sadece şairlik yetmez. İşte bu şairlerde bunları söyleyecek beyin ve yürek, Türklük bilinci ve insan sevgisi vardı. Ama bunların hiçbiri, kanımızca Yunus gibi bir yücedağın eteklerine bile erişemezler.

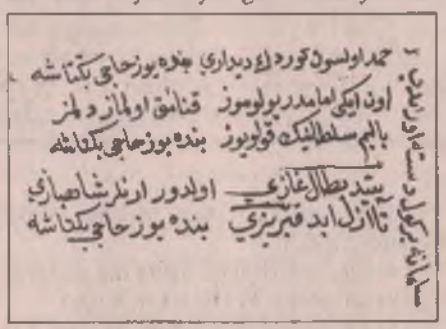

Şekil 2- Kibirsiz Baba'nın nefesi.

Yunus, Alevi (Oğuz) şairlerinin zirvesi, Himalayalar'ın Everest tepesidir. İnsan ve tanrı sevgisini O'nun kadar güzel, içten ve candan söyleyene bilmem rastlayan var mı? Türkçe'nin en güzeli olan Oğuz lehçesini günümüze taşıyandır Yunus.

Elyazması Velayetname kitabından...

Alevi şairlerinin sayısı, bilinenin çok üstündedir. Bize göre bilinenler 400 civarındadır. Sadece Turgut Koca da 352 adet Bektaşi-Alevi şairi bulunuyor. (5) Yukarıda sözünü ettiğimiz Oğuzlar'ın Müslüman oluşlarının (6) (Alevi olarak) ilk zamanlarındaki ozanları bir tarafa bırakırsak, Anadolu'da Yunus'un başlattığı süreç, günümüze kadar gelmiştir. Bu şairler zaviyelerde, tekkelerde, belki de binlerle ifade edilecek kadar çok yetişmişlerdir.

Bu şairleri ilk defa gün ışığına çıkaranlara çok şey borçluyuz. Özellikle merhum Prof. Fuat Köprülü'ye ve diğerlerine ne kadar teşekkür etsek azdır. Bu ilk araştırmacı-tarihçilerimizden sonra, birçok yazarımız, araştırmacımız, aslında tarihimize de ışık tutan bu şairlerimizi bizlere tanıtmışlardır. Şu anda bu araştırmalar yeterli midir? Buna olumlu yanıt vermeyi ne kadar isterdik. Genç araştırmacılarımızı bu sahaya çağırıyoruz.

Araştırmalarımız devam ederken, Yatağan Mahmut Tekkesi'nden feyz alan 60 civarında Alevi şaire rastladık. Bunlardan 47'sinin ismini daha önce sunduk. (7) Orada belirttiğimiz şairlerin içinde Kul Himmet, Hatayi, Pir Sultan gibi bilinen şairler çoğunlukta. Bu bilinenlerin dışında, ismi ilk duyulan 20 civarında şair var. Örnek verelim: Fakir Edna Yunus, Baba Esrik, Sakimi, Kara Dedem... gibi.

Adı geçen 47 şairi, elimizdeki iki adet cönkten derlemiştik. Elimizdeki velayetnameleri ve diğer belgeleri tetkike devam ediyoruz. Bu arada Çanakkale'de 1915'de

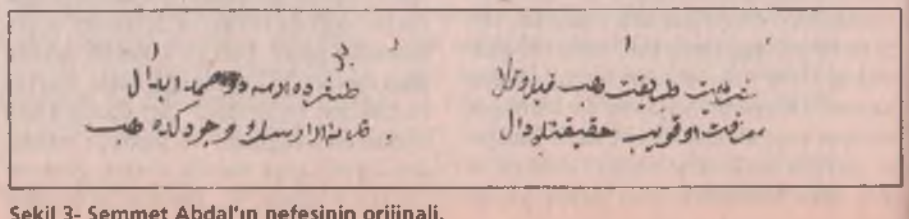

Şekil 3- Semmet Abdal'ın nefesinin orijinali.

Şekil 4- Kızlık Ahmet'in nefesinden son dörtlük.

şehit olan Molla Mustafa'nın kendi el yazısı ile yazdığı bir nefes defteri (mecmua) elimize geçti. Ne yazik ki defterin yarısı yok. İşte bu kaynaklardan, yeni Alevi şairleri bulduk ve nefeslerini çözdük. Yazın hayatımıza ilk defa sunacağımız bu şairleri ve bazılarının nefeslerinin son dörtlüklerini orijinalleri ile birlikte sunuyoruz:

Kibirsiz: Şairimiz aynı zamanda "Postnişin"dir. Elimizdeki el yazması dört velayetname içeren kitabın 114. sayfasında şöyle bir yazı var: "Balım Sultan Postnişini Kibirsiz el seyyit Ahmet Baba hü" Bu yazının orijinali Şekil 1'de.

Kibirsiz Ahmet Baba'dan iki nefes var. Bu nefeslerden birinin son dörtlüğünü orijinali ile birlikte aşağıda sunuyoruz.

"(Şahtır) seyyit Baddal gazi
Oldur Erenler Şahbazı
Ta ezel ebet Kibirsiz'i
Bendeyiz Hacı Bektaşa" (Şekil 2)

Aynı kitaptan yeni şairlerimize devam ediyoruz.

Semmet Abdal: Nefesten son dörtlük ve orijinali:

"Şeriat Tarikat hep kıylı kalil
Marifet okuyup hakikatın bil
Taşrada arama der Semmet Abdal
Her ne arar isen vucudunda hep" (Şekil 3)

Bu velayetnamelerdeki şairlerin sonuncusu **Kızlık Ahmet**. Onun nefesinin son dörtlüğü:

"Kızlık Ahmet der rivayet eyledim
Üçyüz atmış gün hidayet eyledim
Başı budur hem hikayet eyledim
Mürsel baba oğlu Balım Sultandır." (Şekil 4)

El yazması velayetnamelerin içinde şairleri belli nefesler var. Bazı nefeslerinde şairi belli değil. Acaba onları da velayetnameyi yazanlar mı yazdı?

Alevi Edebiyatı'na çok şey veren bu velayetname yazarlarından ikisini sunacağız. Velayetnamelerden birinin son kısmı şöyle: "Men el fakir el hakir Aşçı Derviş Halil İbni Derviş İbrahim gafur Allah Lehim..." Devamında da yazılımın bitiş tarihi olara hicri 1175 (Miladi 1761) verilmiş.

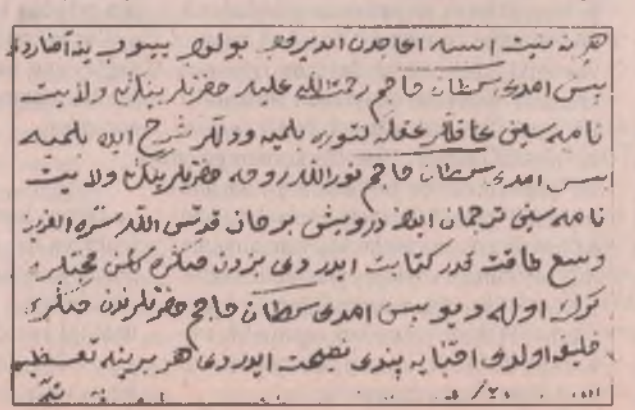

Şekil 6- Hacim Sultan Velayetnamesi'nin sonu.

236 yıl önce Aşçı Halil'in oğlu İbrahim yazmış bu velayetnameyi. İkisi de tekkede yetişen derviş. İkisi de isimsiz. (Şekil 5)

Aynı kitaptan, Hacım Sultan Velayetnamesi'nin son kısmı: "...Pes imdi Sultan Hacım nurullah rahi hazretlerinin velayetnamesini tercüman eden Derviş Burhan Kudusi Allah serha elfadız ve sığ dakit. Kadir kitabet ederdi. Bizden sonra gelen muhiplere gerek evladeyu. Pes imdi Sultan Hacım hazretlerinden sonra halife oldu..."

Buradan da Derviş Burhan'ın Hacim Sultan postuna oturduğu anlaşılıyor. (Şekil 6)

Diğerleri...

El yazması velayetname kitabını burada bırakıyoruz. Şimdi diğer kaynaklardan elde ettiğimiz şairlerden bahsedeceğiz. Öncelikle isimleri birbirine çok benziyen üç şair var:

Kul Etemim, Edhem Baba veya **Aşık Edhem, Kul Hatemim.** Yazılışlarından anlaşılıyor ki, bu üç şair ayrı şahıslardır.

Bu şairlerden, isimlerini içeren birer dörtlük sunuyoruz:

"Kul Etemim söylerim sözüm
Söyledim efendim açık can gözüm
Bir sağıma baktım bir de sol omuzum
Uzak mıdır arife dünyanın ucu."

"Edhem Baba Hak yoluna bozarı
Mümine mihandır hakkın dizarı
Ol berhabdır berhabdan al haberi
Aylar doğar gün iner oda kırmızı"

Son şairimiz Kul Hatemim. Bu şairin ismine benzeyen bir şair var. Adı Hatemi. (8) Bu şairin bir murabbasına Turgut Koca'da rastladık. Kanımızca bu ikisi aynı şahıs değillerdir. Kul Hatemim'in dörtlüğü:

"Buna sırrı mana derler kimseler bilmez
Nadan olanlar bundan bir mana almaz
Kul Hatemim nefsin hiç yerde kalmaz
Ol sahip zamanın gelesası var."

Yeni derlediğimiz nefeslerin ve şairlerin tümünü vermeye yerimiz yeterli değil. Son olarak birkaç yeni isim vermekle yetineceğiz: **Kazım Ferhat, Nedifi, Hasım, Bahik, Münire Bacı, Kul İntizarım.** (9)

Bu yeni isimleri yazım hayatımıza arz etmeyi, özellikle araştırmacı-tarihçilerin kullanımına sunmayı bir görev bildik. Böylece halkımızın ve bilhassa gençlerimizin gerçek tarihimizi bilmesine katkıda bulunduğumuzu sanıyoruz. Üzülerek bir noktayı belirtelim; gençlerimiz tarihini doğru bilmiyor. Tarihini bilmeyen toplumlar köksüz ağaç gibidir. En ufak bir rüzgarda devrilir.

Şekil 5- Velayetnamenin sonu.

Bugün ülkemiz sorunlarının nedenlerinden biri, belki de birincisi toplumun tarih bilincinden yoksun olması ve üretken olmamasıdır. Sözümüzü "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" diyerek noktalıyoruz.

DİPNOTLAR

1) Yunus zamanında Anadolu'nun çoğu Alevi idi.
2) Bektaşi Edebiyatı Antolojisi s.11 (S. Nüzhet Ergun).
3) Dört, beş yıl ömrümüz olursa Yunus'un doğrularını içeren araştırmamızı tamamlayacağız.
4) İlk Mutasavvıflar (Fuat Köprülü).
5) Bektaşi-Alevi şairleri ve Nefesleri (Turgut Koca).
6) Oğuzların başlangıçta tümü Alevi idi.
7) Oğuzlardan Yatağan Mahmut Sultan s.203 (Yatağanoğlu Alimcan).
8) Bektaşi-Alevi şairleri ve Nefesleri s.865 (T. Koca).
9) Bu şairlerin tutumunu nefesleriyle birlikte yakında kitap haline getireceğiz.

Yolsuzluğun anlaşılmasında unutulan bazı boyutlar

Çağımızın sorunsalı yolsuzluk. Yalnızca siyasal, hukuksal, toplumsal, ekonomik, etik düzlemlerle değil, yolsuzluk. Unutulan altıncı boyut, "iç ahlak" boyutudur.

Ahmet İnam

Çağımız insanı, yolsuzluklarla yaşanan bir dünyayı tanımaya çalışıyor. Dünyanın hemen tüm ülkelerinde yolsuzluk almış başını gidiyor. Neden var yolsuzluk? Nereden kaynaklanıyor? Nasıl önlenebilir? Hele hele herkesin çok açık olarak bildiğini sandığı için soruyorum, daha çetin bir soruyu: Nedir yolsuzluk?

Nedir yolsuzluk?

Yolsuzluğun, Türkçedeki değişik anlamlarının yanında, en çok bilinen anlamı; yoldan sapmışlıktır. Hukukta, siyaset bilimde, sosyolojideki yorumları bir yana bu yazımda, yolsuzluğu, çağımın bir "çıkmazı", tıkanmışlığı, geleceğe karşı yürünülen yollarda tükenmişliği, yolunu yitirmişliği olarak anlıyorum önce. Almancaya çevirdiğimizde "weglosigkeit" oluyor, Türkçedeki "yolsuzluk", "weglosigheit" ise bir bakıma yol yitimi demek, Eski Yunancadaki "Aporia" karşılığı. "Aporia" ise "sorunsal" olarak çevirilebilir Türkçeye. Sorunsal: Problematique! Çağımızın sorunsalı yolsuzluk. Yalnızca siyasal, hukuksal, toplumsal, ekonomik, etik düzlemlerle değil, yolsuzluk: Bilimde, düşüncede, belki duygularda da yolsuzluk var! Yoldan çıkmışlık. Çıkarılmışlık. Sapmışlık. Çürümüşlük. Kokuşmuşluk. ("Corruption" deyimi, "cor-rumpere"den geliyor, Latince'de ve bu kökten gelen dillerde "saflığını yitirme" bozulma, çürüme, ortadan kalkma anlamlarını içeriyor. Böyle bir anlamın yorumunu birazdan yapacağım.)

Demek ki, yolsuzluk bir yolu gerektiriyor. Bir düzeni. Düzen yok ise, yolsuzluk sözü anlamını yitiriyor. Düzenin ise, herkesçe bilinen en azından beş **boyutundan** söz edebiliriz. (Bu beş özelliğe, herhangi bir insan düzeninin beş **düzlemi** de diyebiliriz.) İnsanların oluşturduğu düzenin ahlaksal, toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal boyutları vardır. Hukuğun yazılı hale gelişi insan topluluklarının gelişimiyle sağlanıyor. Ne denli "ilkel" olursa olsun her insan topluluğu, ahlak kurallarına, değerlerine, yükümlülüklere, sorumluluklara, toplumsal çatı içinde ekonomik ve siyasal (yönetimsel) yapıya bir anlamıyla sahiptir. Yolsuzluk bu beş düzlemde olabileceği gibi, bunların kesişimlerinden, bileşimlerinden ya da tek tek düzlemlerden de kaynaklanabilir. Örneğin, toplumsal düzlemde, toplumsal kurum içindeki yolsuzluğun, ahlaksal, ekonomik, hukuksal boyutları, düzlemleri olup, belki durumun yapısı gereği siyasal boyutu bulunmayabilir. Ahlak alanında bir bozukluğun (örneğin, iki kişi arasındaki dostluk ilişkisinde sözünü tutmama gibi) belki, ilk bakışta ne toplumsal, ne siyasal, ne ekonomik, ne de hukuksal boyutları vardır. Öyleyse karşılaşılan yolsuzlukların boyutlarını görebilmek, bu boyutlar arasındaki ilişkileri anlayıp yorumlayabilmek, değerlendirebilmek alınacak önlemler açısından önemlidir. Bir "yol"daki yolsuzluğun farklı "yollarla" ilişkisi olabilir. Yine Türkçeden gelen bir çağrışımla, bu boyutlara ya da düzlemlere "yollar" dersem; yolsuzluk, içinde birçok çıkmaz yollar taşıyan, alışılmamış bir Türkçe söyleyişiyle "yollarsızlık" oluyor. Her yoldan sapmışlığın bir yapısı vardır. Hukuk yolundan sapmışlık toplumsal, ahlaksal, siyasal, ekonomik sapmışlıkları içinde taşıyabilir.

İnsan yalnızca ahlaksal, toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal düzlemlerde yaşamıyor; yaşamına etki eden, iç düzenini bir gün daha iyi anlayacak.

Yoldan çıkmışlık, düzenin işleyişinin bir göstergesi, belirtisi, semptomudur. Yolsuzluklarını çözümleyerek bir toplumu anlamak, denenmesi gereken yollardan biridir. Yol nasıl ortaya konmuş ve neden yoldan sapılmıştır? [Böyle bir sorgulama ile yolsuzluğun o toplumdaki soykütüğünü (geneology!) çıkarabiliriz.] Yolun hedefi neydi ve neden bu hedeften sapılmıştır? Böylesi bir köklere inen yolsuzluk sorgulaması, toplumdaki kirli çamaşırların ortaya çıkmasına yardımcı olabileceği gibi, düzenin dayandığı temel değerleri, ilkeleri, bu doğrular ve ilkelerin hayata geçirilmesindeki sorunları, kuram (teori) ile eylem (praksis) arasındaki boşluğu ortaya çıkaracak; o düzendeki insanların ikiyüzlülüklerini ortaya koyabilecektir. Bu yol ilginç bir yoldur: Bir toplumu hastalıklarından yola çıkarak tanımak. Yolsuzluğu bir hastalık olarak düşünüyorsak, sağlıklı toplumun nasıl olması gerektiğini çıkarmaya çalışabiliriz. Daha ilginci, şu sorularla açabiliriz toplumu: Toplum, düzeni içinde yolsuzluklara karşı nasıl önlem almaktadır? Hastalıklara nasıl teşhis koymaktadır? Hastalığından rahatsız mıdır yoksa, düzelmeyecek "kronik" bir bela ile yaşamaya alışmış mıdır? Çürüyerek yaşama yoluna mı girmiştir? En tuhafı ve acısı yolsuzluklar, hastalıklar, çürümüşlük o toplumu var kılmaya devam mı etmektedir? Hastalıklarımız bizim sağ kalmamızı mı sağlıyor? İşte, hastalıkla sağlığın birbirine karıştığı, yolundan, usulünce, yolunca yürüyenin ortadan kaldırılıp, yoldan sapanların yollar edindiği bir toplumun devamını sağlayanın ne olduğunu sorgulamak, çağımız insanının pek üzerine gitmediği bir sorundur.

Değişme

Düzen hastaysa, ya iyileştirilmeye çalışılır ya da olanaklıysa, yerine yeni bir düzen konulur. İşte yazımın başında sözünü ettiğim yolsuzluğun "çürümüşlük" özelliği buradan geliyor. Çürüyen düzeni yine çürüyen düzen içinde kalarak "ıslah"a mı kalkışacaksınız, yoksa yeni bir düzen mi kuracaksınız? Yolsuzluğun ön-

lenmesi yolunda bu soruya verilecek yanıtlardan biri, düzenin değişmeyeceği umutsuzluğuyla, kendi içinde düzeltilmesi çabasına götürüyor insanı. Düzeltme, ama nasıl? Sosyal, ekonomik yapıyı iyileştirerek mi? Hukuksal çalışmalarla mı? Her toplumun düzeni, diğer toplumların düzeniyle çok sıkı ilişkiler halinde; öncelikle teknoloji ve ekonomi ağırlıklı bir değişim ortaya çıkıyor, onu toplumsal, siyasal değişimler izliyor. Bu değişimler arasındaki ahenk yokluğu, büyük çatışmalara yol açıyor. Ahlak düzlemi belki en yavaş değişeni. Kesin ilkeleriyle değişmesi çok zor bir düzlem olarak görülüyor. (Ahlakın, post-modern görünümü içinde değiştiği düşünülse de, ezeli insan sorunları hâlâ gündemdedir!) İşte hızla değişen bir dünyada, bu düzlemler ya da boyutlar arasındaki ilişki, bir ahenk, bir harmoni ilişkisi değilse, o toplum, bireyleri ve kurumlarıyla çok sıkıntı çekiyor. Fizikten bir benzetme yaparsak, bu beş vektörün bileşkesini almayı öğrenemedi insan daha. Üstelik, insan bir başka önemli vektörü unuttu: İçini, iç ahlakını.

Unutulan

Varoluşçu bir gözlükle bakıldığında kimi varoluşçu adını alan filozofların farklı görüşleri bir yana, insan, evrene "atılmış", kendi ayakları üstünde durmaya çalışan bir varlıktır. Ölümlüdür, bitimlidir. Yapayalnızdır. Ona yardım edecek, yol gösterecek öte bir varlık yoktur. Yaşadığı evrenin, yaşamın, varlığın kendi başına hiçbir anlamı yoktur. Tüm bu olumsuz görünümlerine rağmen, insan özgürdür. Bu özgürlüğü ile kendi hayatını kurmak, adlandırmak, kendi ayakları üstünde yükselmek zorundadır. Bu da onu büyük bir sorumlulukla karşı karşıya bırakır: Kendine ve dışındaki insanlara.

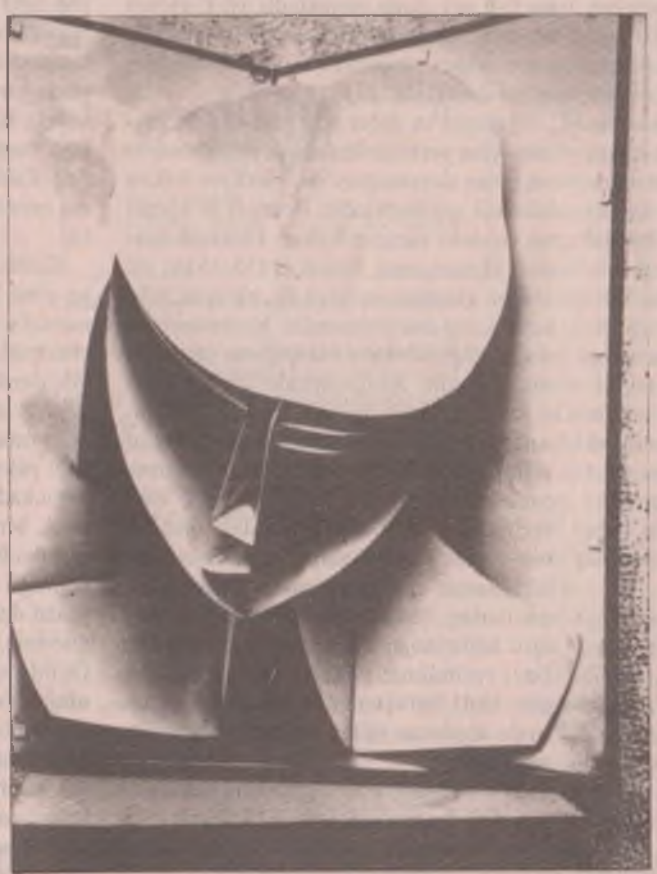

"Yolsuzlukların muhtemel kaynaklarından biri de, insanın yaptıklarını kendince rasyonelleştirmesidir"

Bu açıdan bakıldığında, yolsuzluğun olmadığı, rüşvet, hırsızlık, kayırmacılığın ortadan kalktığı bir dünya kurma olanağını kendinde taşımaktadır insan. Özgürdür çünkü. İçine düştüğü boşluktan, birlikte yaşadığı, onlar için yaşadığı insanlara duyduğu kaygı (çare), saygı, ilgi, sorumlulukla çirkinlikten kurtulabilir.

Ölümlüdür. Demek ki dünya malı onunla sonsuza dek sürmeyecektir. Yalnızdır. Demek ki düzendeki dayanışma, dostluklar görünüştedir. Derinliklerinde, insan yalnızdır. Hiçbir şeyin önceden verilmiş anlamı yoktur. Anlam yaratmak zorundadır. Böyle bir insan, özgürlüğü ile bu üç olumsuz öğeyi, anlamlı, güzel, iyi bir dünya için kullanabilir; **içindeki** sorumluluğu geliştirebilirse. Yalnızlığını, yalnız insanlarla paylaşmaya çabalayabilir. Ama bu üç öğe ona iyi bir dünyada yaşama güvencesi vermemektedir. Güvence yoktur bu dünyada. Mutlak bir koruyucu ve güç yoktur. Aynı insan, özgürlüğü ile üç öğeyi kötüye kullanıp, yolsuzlukların eksilmediği bir dünya içinde yaşamayı seçebilir.

Yaşadığımız dünya düzeni insanı "aşinalıkların", alışkanlıkların, konformizmin içine itiyor. Herşeyi biliyor, bilmese de aldırmıyor, kendini rahatın, kolaylığın, güvencenin kucağına atıyor. İşte yazımın temel savlarından biri de burada:

Dünyadaki yolsuzlukların muhtemel kaynaklarından biri de, insanın yaptıklarını kendince "rasyonel" kılıp (ussallaştırma, rasyonalizasyon!) toplumsal ve siyasal boyutta bunu meşru kılmaya kalkmasıdır. Yolsuzlar bir yerden dayanak alan insanlardır. Nedir dayanakları? Kendi akılları, toplumdaki örnekler, aidiyet ve dayanışma duyguları, vatan millet, Tanrı, din; insanlığı, mazlumları kurtarma amacı, siyasal, ekonomik, toplumsal güçler, hukuğun çarpıtılıp bozulmaya elverişli yapısı ya da toplumda egemen olan hukuka güvensizlik ve saygısızlık... Hırsızların, yolsuzların, kayırmacıların haklı sayılabildiği bir düzende yolsuzluk olur. Yolsuzluğa el verildiği, dayanak sağlandığı düzenlerde. Bu anlamda "varoluşsal" bir silkinme, insanın kendi hiçliğini duyması, belki yol gösterici olabilir. Yolsuzluğun çaresinin nihilizm olduğu bir dünya önerisi çoğumuza **saçma** gelebilir. Değerlerin kokuştuğu, yolların saptırıldığı, yolsuzluğun yol yapıldığı düzenlere belki **nihilizmin şoku** gereklidir. Artık mutlakçı korkutmalar, rasyonalize edilip, meşru kılındığı için bir çare olarak görünmemektedir. (Denize düşen yılana sarılır deniyor Türkçede. Çağımız, değerlerin değersizleştiği dünyada **nihilist çıkışı** anlayabilecek bilinç düzeyinde değildir hâlâ. Bu yüzden, bugün, kültürümüzdeki "tasavvufi hareket" çok yüzeysel olarak yaşanıyor!)

İç ahlak

İnsan yalnız başına kaldığında, düşüncelerinde, düşlerinde, duygularını yaşarken, kendi iç dünyasında, diğer insanları taşımakta, onlar hakkında yargılarda bulunmaktadır. İşte içimizde yaşayan dünyanın ahlakına **iç ahlak** diyorum. **İçimizden** hırsızlık yapabilir, yalan söyleyebilir, cinayet işleyebiliriz. **Dışımıza** yansımadığı sürece kimse bizi suçlayamaz. Ahlaksız sayamaz. Hukuk düzeni iç dünyamıza giremiyor. (Ne kadar içselleştirebiliriz ahlakı ve hukuğu). İçimiz ve dışımız arasındaki uçurum, önce içimizdeki yolsuzluklara yol açıyor. İlk yolsuzluğu içimizde işliyoruz. İçimize bakamadığımız, içimizle yüzleşemediğimiz, ona ayna tutamadığımız için dış düzende yolsuzluklara yönelim gösteriyoruz. "Öteki" insanlar, hem dışımızda hem de içimizde. İçimizdeki insanlara karşı yaptığımız ahlaksızlığı, ancak biz bilir, biz yaşarız. Bütünsel bir varlık olacaksak, bu olanaklı ise, isteniyorsa; bu parçalanmışlığımızdan, iç-dış uçurumundan kurtulmamız gerekiyor. Unutulan altıncı boyut, **iç ahlak** boyutudur. Yolsuzluklar üzerinde ihmal edilmemesi gereken etkisi vardır. İnsan yalnızca ahlaksal, toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal düzlemlerde yaşamıyor; bu düzlemlerdeki yaşamına etki eden, **iç düzenini** bir gün daha iyi anlayacaktır. Elbette içimizi anlayınca yolsuzluklar kalkmaz. "İç", bir boyut, altı boyut arasında. Ama daha "iyi", daha "güzel" bir dünya için düşünür, teori yapar, düş kurarken, bu boyutun ihmali bizi yolsuz bırakır.

Modern sanat ve bilim

Kuantum kuramı, Einstein'ın rölativite kuramları, dördüncü boyut, hiperuzay modern sanata nasıl yansıdı? Bruegel, Bosch, Cezanne, Monet, Giocometti, Picasso, Chirico, Dali gibi ressamların garip tabloları yoksa gerçeği mi yansıtıyor?

Dr. Ümit Sayın

Sanat, insan zihninin kendini ifade ediş, doğayı yorumlayış yöntemlerinden birisidir. Bilim de insanın doğayı anlamak, olayları, evreni ve kendini açıklamak için kullandığı bir yöntemdir. Ama sanattan temel farkı determinist, ispatlanabilir, matematiksel anlatım tarzına başvurmasıdır. Sanat ise bilimin aksine dikey (vertical thinking) değil, yatay (lateral thinking) (1) düşünce ve çağrışım kullanarak doğayı ve insanı ifade eder; doğayı ifade ederken objektif (nesnel) kriterlerden ziyade, subjektif (öznel) anlatım tarzlarını kullanır. Sanat, bilimin varoluşundan çok daha önce varolmuştur ve çok daha fazla insana hitap eder. Bilimde hedef, doğayı ve insanı ifade etmenin yanı sıra, dizisel açıklamalarla ve formülasyonlarla doğayı matematiksel zihnin kavranabilirliğine sokmak ve yeri geldiğinde de doğayı kontrol altına almaktır. Sanat ise sadece gördüğünü, çağrıştırdığını ve algıladığını renklerle, şekillerle ifade eder.

Sanat ve resim, bilimle iç içe gelişmiş ve kültürün önemli bir yapı taşı olmuştur. Sanat, özellikle de modern sanat, hayal gücüne ve soyut düşünceye verdiği özgürlük açısından çok önemlidir; bilimi her zaman tamamlamıştır. Sanatsız bir toplum bilimde de ilerleyemez; çünkü kendini ifade etmesini öğrenemez. Müslümanlıkta resim ve tüm plastik sanatlar, ilkel Arap kavimleri resimlerine tapmasınlar diye yasaklanmıştır. Hıristiyanlık ise, başından beri resmi ve sanatı desteklemiştir. Ama bu nedenle kendi sonunu da hazırlamıştır. Kilise, öncelikle resimlerde eleştirilmiştir. Her ne kadar Rönesans'ı oluşturan ressamlar dini resimler yapmışlarsa da, pekçok ressam resimlerin içine eleştirilerini de yerleştirmiştir. Örneğin Hıristiyanlığa büyük darbe vuran veba salgını, sürreal ve modern resmin öncülerinden sayılan Belçikalı ressam Pieter Bruegel (1520-1569) tarafından 1562'de resmedilmiştir (bkz. Resim 1, Ölümün Zaferi). Bu resim anlayana çok şey ifade etmektedir ve kilisenin söyleminin doğru olmadığını, dualarının veba salgını sırasında çok güçsüz kaldığını anlatmaktadır. (2)

Bruegel'in diğer resimlerinde de resmin içine yerleştirilen atasözleri (proverb) ve insan davranışları ile kilise ve hakim ideoloji yerilmektedir. Bruegel'in hocası ve modern sanatın babası Flemenk ressam Hieronymus Bosch (1453-1516) ise alkemi (simya) ve büyü ile uğraşan, kiliseye karşı bir ressamdır. Resimlerinde ifade ettiği sürrealizmle çağının yüzyıllar ilerisindedir. Resimlerinde acı bir alay, mistisizm, doğa ötecilik vardır. Dini unsurları ironik bir biçimde eleştirmektedir (Garden of Earthly Delights) ve Bruegel'deki gibi bazı bilinç değiştirici "cadı iksirlerinin" kullanıldığına dair ipuçları mevcuttur. (3, 4) Bruegel'in ve Bosch'un tablolarının ayrıntılarında rastlanan minik mantarlar, büyük olasılıkla "psilosibin" türü halüsinojenleri içeren mantarlardır. Bazı resimlerde görülen demonik (iblis gibi, ifrit), karakterler bu maddelerin etkisinde algılanan bilinç halinden kaynaklanabilir...

Hiç unutulmaması gereken noktalardan biri, bugünkü bilimin kurulmasında kiliseye karşı mücadele veren alt kültürlerin büyük etkisi olduğudur. Kilisenin şeytan işi dediği işlerle uğraşan ve engizisyon tarafından yakılmaya mahkum edilen büyücüler ve cadılar, orta çağın bilim insanlarıdır. Örneğin alkemi (simya) sayesinde kimya bilimi doğmuştur; gerçi sonunda kimse altını sentezleyememiştir ama bugün kuantum fiziğinin enginliklerine Kuzey Avrupalı alkemistlerden kalma temel kimyasal ilkeler sayesinde ulaştık.

Galileo Galilei veya Kopernicus kiliseye göre birer büyücüdür; "insanın kozmostaki yerini" tutarlı ve anlamlı bir biçimde ilk kez tanımlayan da zaten bu "büyücülerdir". Leonardo da Vinci ustanın yaptığı anatomi çalışmaları ve bilimsel araştırmalar hep "şeytan işidir". Da Vinci, ışığı çok iyi kullanan bir bilim ressamı olduğu kadar, kiliseye karşı çalışan bir alkemist, bir büyük büyücüdür de aynı zamanda. Rönesans, perspektifi ve ışığı kullanmayı keşfetmiştir, Da Vinci bir perspektif dehasıdır. Perspektifin ve ufuk çizgilerinin doğru kullanılmasının ve resme Öklid geometrisi karıştırmanın, aslında ufuğun ötesinde ne olduğu fikrini doğuracağını, kilisenin dünyanın dümdüz olduğu hipotezini sorgulayacağını piskoposlar ve din adamları hiçbir zaman anlayamamışlardır. Ama Rönesans'la birlikte resimlerde güçlü bir perspektif kullanılması, bilimde başlayan atılımlar konusunda insan beynine sokulan "ilk şeytandır".

Özellikle Kuzey Avrupa'da, gerek müzik gerekse sanat gibi kendini ifade tarzları, Rönesans'ın ve Reform hareketinin doğmasında büyük rol oynamıştır. Bilim Rönesans'da sanattaki ve resimdeki atılımlarla gelişmiştir. Herkes bilim insanı olup, Newton'un formüllerini anlayamaz, ama bir resimde veya müzikte verilmek istenen ve hayal gücünü, düşünmeyi zorlayan un-

Resim 1: Ölümün Zaferi, Pieter Bruegel, Madrid/The Barado. Breugel resimlerinde kiliseyi eleştirmiştir. Ölümün Zaferi, Ortaçağdaki veba salgınını resmetmektedir. Veba salgını halkın kiliseye inancının sarsılmasında önemli rol oynamıştır.

surları yakalayabilir. Bu nedenle sanat ve müziğin gücü, geniş halk yığınlarını etkilemeye açısından çok büyüktür.

Meydan okuyan ekspresyonistler

19. yüzyılın sonu, resime meydan okuyan fotoğrafın, gelişmesine şahit olacaktı. Aslında Camera (orjinal ismiyle, Camera Obscura) Leonardo Da Vinci'nin verdiği bir isimdi, gerek Da Vinci gerekse Albrecht Dürer kapkaranlık bir odada duvarlardan birinde minik bir delik açınca, dış dünyadaki görüntülerin gayet canlı ama ters olarak karşı duvara yansıyacağını keşfetmişlerdi. Resimlerin çoğunda gölgeler belli bir yere düşer, Öklid'in üç boyutlu uzayı korunurdu; kişiler ve olaylar arasındaki ilişki de tutarlılık, mantıklılık aranırdı...

Bu alışkanlık fotoğrafın keşfiyle birlikte, ekspresyonist ressamlarda terk edilmeye başlanmıştır. Aristo mantığına ve Öklid geometrisine karşı resimler ekspresyonistlerle ortaya çıkmış, "bu an ve burada" (now and here) kavramı ilk kez onların resimlerinde ifade edilmiştir. Ekspresyonizm, bu yüzyıldaki modern sanata öncülük etme bakımından önemlidir.

Örneğin Eduard Manet'nin "Le Dejeuner sur l'herbe" (Kırda Öğle Yemeği) isimli eseri (1863), geleneksel resim ve sanat anlayışına tamamen meydan okumaktadır ve çağdaşları tarafından Manet'nin deli, pornografi düşkünü, sapık olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Resimde birbirlerini hiç umursamayan 4 insan vardır. Bunlardan ortadaki kadın her nedense çırılçıplaktır, yanındaki iki adam ise bir konuda tartışmaktadırlar, arkadaki gölde ise bir kadın yıkanmaya çalışmaktadır. Bu resimde perspektifin pek çok ilkesi çiğnenmiştir. Arkada yıkanmakta olan kadın doğru perspektife göre çizildiğinde 3 m. boyunda bir dev haline gelecektir. Ayrıca resimde sanki farklı iki güneş kaynağı varmış gibi gösterilmektedir. Birinci kaynak ağaçların arasından, ikinci de oturan üç kişinin önünden gelmektedir. Manet'yi beceriksiz bir ressam

Şekil 2: Hız şu an kavramımızı ve bilincimizi, algılarımızı etkiler. 10 km/saat hızla giden birisi için şu an birkaç saniyedir. Işık hızının yarısına çıkıldığında şu an genişler; şu an algısı da çok uzar. Işık hızına çok yaklaşınca şu an geçmiş ve geleceğin içinde erimeye başlar. Işık hızında ise zaman durur. Bilinç sonsuzu veya sıfırı kavrar; büyük ihtimalle bilinç de durur. Belki de ölümsüzlük ışık hızına çıkmaktır!

olarak gören eleştirmenler, söylemek istediğini ve sınırları yıkmak isteyişini anlayamamışlardır. Manet için ufuk çizgisi eğri değil, düz; perspektifin birleştiği ufuk noktası bir değil birkaç tanedir. Daha sonra gelen Claude Monet ve Paul Cezanne da aynı geleneği sürdürerek, perspektif, gölge, ışık kaynakları, resimdeki konunun sıradanlığı, "şu an ve burayı" anlatma açısından çağdaş diğer meslektaşlarından farklı bir yöneliş izleyeceklerdi.

Ünlü ekspresyonist Cezanne'ın ölümünden bir yıl önce, 1905'te, Albert Einstein isimli bir patent bürosu memuru, Almanya'da Özel Rölativite Teorisi isimli bir makale yayınlayacaktı ve bilinen uzay-zaman ve ışıkla ilgili görüşleri alt üst edecekti.

Einstein, uzay-zaman, rölativite ve yeni evren

1873'te James Clerk Maxwell ışığın nasıl bir dalga olarak hareket ettiğini ispatlamıştı. Einstein gençken sürekli bir ışık ışınının üstüne binip yolculuk ettiğinde dünyanın nasıl görüneceğini sorgulardı. Newton'a göre uzay dümdüz, her yerde aynı (homojen) ve inertti; yani uzay mutlak bir bütünlüktü. Örneğin Alfa Centauri'de ve dünyada bir bastonun boyu aynıydı. Uzay ve zaman birbirinden tamamen ayrı sabit olgulardı ve birbirlerinden farklıydılar, birbirlerinden etkilenmezlerdi. Madde ve uzay da birbirinden ayrı ve etkileşimde olmayan oluşumlardı. Aslında Newton'un söyledikleri günlük hayatın mantığına çok uygundu. Ama Einstein bu gerçeklerin hiçbirinin doğru olmadığını ispatladı; günlük hayatın mantığı mikro ve makro-kozmosda iflas ediyordu. Einsten yeni bir evrenin, uzayın, madde ve zaman kavramının kapısını aralayıp, "muhterem ihtiyarı selamladı"!

Örneğin Şekil 3'te bir saat kulesinden uzaklaşmakta olan 10 km/sn hızla giden bir trenden bakan gözlemci, saat 12.05'te saati 12.05 olarak algılayabilecekti. Ama ışık hızına yakın bir hızda giden bir trendeki gözlemci için saat hep 12.00'de kalacaktı; çünkü saatten gelen ışık ışını hiçbir zaman treni yakalayamayacak; gözlemci için saat hep yolculuğun başladığı 12.00 olarak kalacaktı. Sonuçta zamanın algısı tamamen hızla ilişkiliydi.

Zaman, şu an ve geçmiş mutlak evrende de anlamını yitirmekteydi. Işık hızına yakın hızlarda giden cisimler için şu an genişleyecek ve gelecek ile geçmiş birbirinin içinde erimeye başlayacaktı. Şekil 2'de farklı hızlarda, şu an, geçmiş ve geleceğin alacağı durum gösterilmekte. Işık

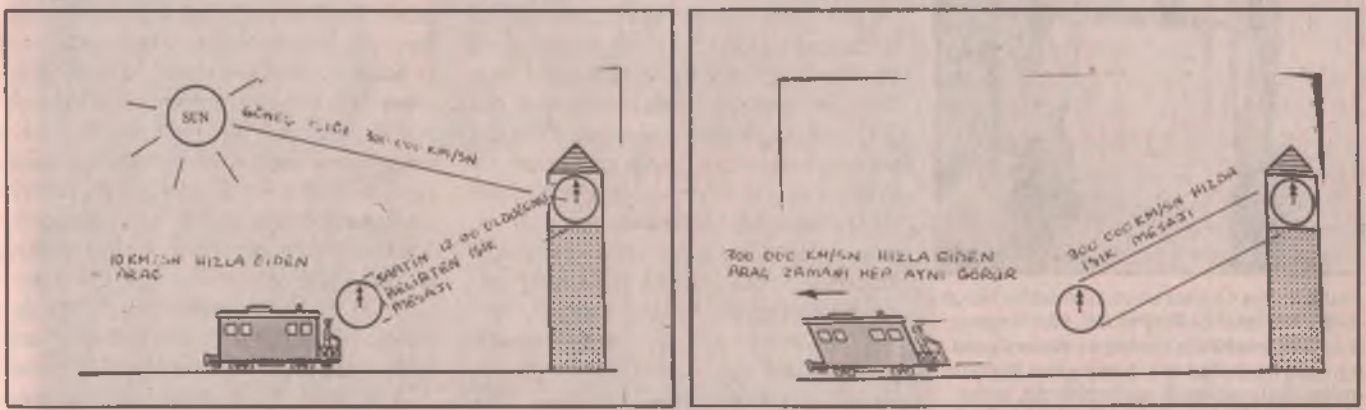

Şekil 3: Günlük hayatın hızı ile gitmekte olan bir tren saat 12.00'de yola koyulunca, 5 dakika sonra saat kulesinden uzaklaşır. Ama 5 dakika sonra bu trendeki bir yolcu için saat 12.05'tir. Ama ışık hızında giden bir tren için, saat kulesinden gelen ışık ışını bir türlü trene ulaşamaz, çünkü trenle ışık aynı hızdadır. Zaman hep 12.00'de kalır bu trendeki bir yolcu için.

hızında ise herşey şu an olacaktır ve bu matematiksel olarak ispatlanmıştır. Yani bir ışık ışını için şu an, geçmiş ve gelecek birdir. Ya da bir ışık ışını için zaman durmuştur; ya da 1 milyon yıl önceki bir olayla bir milyon yıl sonraki bir olay bir ışık ışını için aynı anda vuku bulmaktadır. Burada hemen parantez açıp 2001 Uzay Yolu Destanı'nın (Arthur Clarke'ın yazdığı, Stanley Kubric'in yönettiği 1969 yapımı film, bkz 10) pekçok kişi tarafından bir türlü anlaşılamayan sonunu hatırlayalım. Astronot Dave Bowman, esrarengiz monolith'in peşinden giderken Jupiter'in uydusunun etrafında oldukça garip olaylar olur. Bir an gelir, zaman adeta durur ve Dave Bowman korkunç bir hızla hareket etmeye başlar. Filmin sonunda sürreal yeşil renkli bir odada yaşlılığını, ölümünü en sonunda da embryo halini görür. Dave Bowman ışık hızına yakın bir hıza çıkmıştır ve onun için zaman durmuştur; embryo hali, şu an sandığı hali, yaşlılığı ve ölümü aynı an olmuştur...

Işık hızına yakın hızlarda giden cisimler için maddenin yapısında da garip distorsiyonlar olacaktır. Özel rölativite teorisine göre ışık hızının yarısına çıkılması halinde bile, maddenin yapısında distorsiyon başlayacaktır. Şekil 1-a'da normal hızda giden bir trenden algılanan evin görüntüsü, yanında da ışık hızının dörtte birine yakın hızlarda gidilirken algılanan ev görünmektedir. Yüksek hızlarda evin yanı

Resim 4: The Chariot (Araba). Alberto Giocometti, National Gallery of Art, Washington, D.C. Giocometti'nin uzamış ve distorsiyona uğramış heykelleri ışık hızına yakın hızlarda giden algılanabilecek görüntülerdir, ayrıca bir kara delikten veya kurt deliğinden içeri düşen cisimler de çekim nedeniyle aynı bu heykellerdeki gibi elongasyona uğrar, incelip uzarlar. Fotoğraf: Ü. Sayın.

da sanki parçası gibi algılanacaktır. Hız biraz daha artıp 150.000 km/sn'ye çıktığında şekil 1-b'de görülen normal manzara, şekil 1-c'deki distorsiyona uğramış şekle dönüşecektir. Yerden bakan birisi de treni aynı şekilde distorsiyona uğramış biçimde algılayacaktır.

Işık hızında cisimlerin görüntüsüne ve renklere ne olur?

Cisimleri ve renkleri, ışınlarının gözümüze ulaşması sayesinde gözün retina denen kısmında iki boyutlu olarak algılarız. Her iki gözdeki görüntünün algılandığı sarı noktanın çok hafif olarak birbirine asimetrik olması sayesinde beyin, cisimleri yorumlayarak üç boyutlu algılar; aslında oksipital lobdaki görüntü algısı iki boyutludur. Renklerin oluşumu da tamamen bizim hızımızla ve cisimlerin belirli renkleri soğurmaları ile ilgili bir özelliktir. Örneğin kırmızı renk, cisim diğer renkleri soğurduğu ve kırmızı dalga boyundaki ışınları yansıttığı için kırmızı olarak algılanır. Aslında kırmızı diye bir şey yoktur; sadece retinadaki konilerin üzerine düşen bu dalga boyundaki ışık ışınları kendilerine has o tipte aksiyon potansiyel zinciri oluşturduğu ve optik sinir aracılığıyla oksipital bölgedeki görme bölgesine gönderdiği için o cismi kırmızı algılarız. Renk körlerinin algıladıkları kırmızı farklı olabilir.

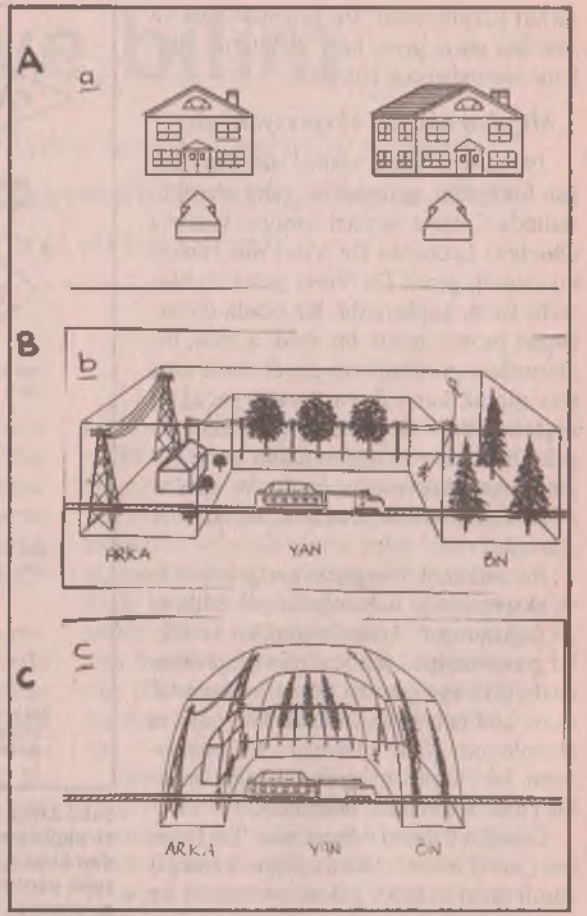

Şekil 1-a: Normal hızda ve ışık hızının dörtte bir hızında (75 000 km/sn) giden bir trenin içinden bakıldığında görünen görüntü. Hız artınca cismin öteki boyuta uzanmış yüzü de sanki iki boyuttan algılanan yüzü ile birleşmiş gibi görünür.
Şekil 1-b: Normal hızla gitmekte olan bir trenin içinden bakıldığında görülen manzara.
Şekil 1-c: Işık hızının yarısı hızla gidildiği zaman algılanması olası distorsiyona uğramış manzara. Işık hızına yakın hızlarda gidildiğinde cisimler distorsiyona uğramış görünür; uzay bükülür; yakındaki cisimlerin renkleri maviye, uzaydakiler ise kırmızıya kayar.

Bazı hayvanlar (örn. bazı yılanlar) kırmızı ötesi ışınları algılayabilmekte ve karanlıkta hareket eden ve kızıl ötesi radyasyon saçan canlıları görebilmektedirler (vücuttaki ısı kızıl ötesi radyasyon olarak yayılır). Eğer mor ötesi, kızıl ötesi bazı dalga boylarını algılayabilseydik, renk dağarcığımız çok farklı olacaktı. Örneğin yarasalar cisimlere çarpıp geri gelen ses dalgalarını algılarlar, onlar için görüntü bir ses yumağıdır. Eğer kozmik ışınları algılayabilseydik, yine resim ve perspektif ve boyut, bizim için çok daha farklı anlamlar taşıyacaktı. Modern resimde, kozmik ışınlardan, görüntü distorsiyonuna, hiperuzaydan, ışık hızında giden cisimlere ve bu "gerçek dünyanın" "**sürreal**" davranışına ait pek çok oluşum tuale geçirilmiştir. Aslında gerçek sürreal olandır; ya da resim, heykel gibi plastik sanatlarla varılan sürreal sfer (alan), aslında bizim gerçek sandığımız ve günlük hayatta algıladığımız realiteyi kapsar. Günlük hayatın realitesi, sürreal dediğimiz alanın (sferin) bir alt kümesidir.

Işık ışınlarının yayılacakları bir ortam olmadığı halde, nasıl uzayda **dalga** biçiminde hareket ettiği halen çözülememiş bir sırdır. Eskiden iddia edildiği gibi evreni dolduran ve ışığın içinde hareket ettiği **ether** adlı bir yapının olmadığı fiziksel olarak ispatlanmıştır. Evet ışık bir titreşimse, titreşeceği bir ortam olmadan nasıl yayılabilir? Bu bir paradoks değil midir? Bu konuda ortaya atılmış son hipotezlerden birisi, ışığın dördüncü boyutun titreşimi olduğudur (zamanı bir boyut saymazsak). (5) Bu hipoteze göre aslında uzayda var olan boyut sayısı 3'ten fazladır, yani en-boy-yükseklik benzeri başka boyutlar da mevcuttur. Işığın davranışını anlamak için hiperuzaya ve yüksek boyutlara açılmaktan başka çare yoktur. Evrensel dört ana kuvveti (çekim, elektromanyetik güç,

zayıf nükleer güç, kuvvetli nükleer güç) birleşik alan teorisinde birleştirebilmeyi hedefleyen **superstring teorisi**, uzayın aslında 10 boyutlu olduğunu teorik olarak ispatlamıştır (5, 6). Ama bu boyutların büyük çoğunluğu protondan çok daha küçük bir uzayın içinde kendi içine kıvrılmıştır. Belki de çevremizdeki evren aslında 10 boyuttan sadece 4 boyutunun (zamanı sayarsak 5 boyut), ortaya çıkması ile şekillenmiştir. Işık da bilmediğimiz diğer bir boyutu da içine alan bir uzayda titreşmektedir. Belki de ışık hızına çıkınca bu dördüncü boyutun bazı özelliklerini anlamamız mümkün olacaktır.

Işık hızına yakın hızlarda hareket eden cisimler büyük bir distorsiyona (aynı modern resimlerdeki şekillerin eğrilmeleri, bükülmeleri gibi) uğrarlar, aynı zamanda uzayı bükme özellikleri de olabilir. Örneğin Giocometti'nin heykelciklerinde görülen uzamış, ince uzun insan görüntüleri ışık hızında giden insanların durağanlara göre nasıl görüneceğini açıklar. Resim 4'de görüldüğü gibi Giocometti, bilinçli veya bilinçsiz, sunduğu sanat eserlerinde ışık hızına ulaşmış insanların görüntülerini bize sergilemektedir.

Işık hızına yakın hızlarda, Doppler etkisi nedeniyle manzaralara ait renkler değişecektir. Doppler etkisini bir sirene hızla yaklaştığımız veya ondan hızla uzaklaştığımız zaman algılayabiliriz; sesin hızının, sizin hızınız hesaba katılarak size ulaşma süresinin uzaması veya kısalması Doppler etkisiyle gerçekleşir. Doppler etkisi nedeniyle ışık hızına yakın hızlarda, şekiller sadece bombeleşip, distorsiyona uğramayacak; yakındaki cisimler daha maviye çalacak, yani mor ötesi dalga boyuna kayacaktır; uzaydaki cisimlerin renkleri ise kırmızıya çalar, yani kırmızı ötesi dalga boyuna kayar. Örneğin yeşil renkli bir ağaç artık yeşil renkli kalmaz, rengi kırmızı ve yeşilin birleşimi olan, bordoya kayar. Tüm renkler ya mavinin ya da kırmızının tonlarında görülür. Işık hızında ise sadece 4 renk algılanabilir: Beyaz, siyah, kahverengi ve gri.

Resim 3: "Les Demoiselles D'avignon" (Avignonun Bayanları) Pablo Picasso, 1907, Museum of Modern Art, New York.

Ekspresyonistler farkında olmadan, gerek renkleri kullanma gerekse perspektife karşı çıkma konusunda rölativite teorisini resimlerine aktarmışlardır. Benzer şekilde Picasso ve Braque da kullandıkları renklerde Doppler etkisinin teknik etkilerinden bihaber, Fovizm adını verdikleri ve spektral renkleri elimine ettikleri resimler yapmışlar; sanki ışık hızına çıkmışlar gibi, beyaz, siyah kahverengi ve griyi resimlerinde kullanmışlardır. Kübizm'de ise günlük algının sürekliliğinin yerini, kesintili, süreksiz geometrik şekiller almıştır. Bu şekiller aslında büyük hızlarda gidildiğinde algılanacak görüntülere çok benzemektedirler. Kübizm, neredeyse, özel rölativite teorisinin tuvale yansımasıdır (bkz. Resim 2 ve 3)

Resim 5: Natürmort, Salvador Dali, 1956, Philedelphia Museum of art, Resimde hız, durağanlık ve farklı boyutlar büyük bir ustalıkla işlenmiştir.

Yeni fizik ve yeni uzayla birlikte pekçok temel görüş değişmiş; sanatta büyük bir atılım yapılmıştır. Bazı sanatçılar fizikteki gelişimlerden habersiz olarak bu atılımı yapmışlardır. Bu aslında resmin bir evrimidir. Değişen ilkelerden ve yeni uzayın kurallarından bazıları şöyledir (5, 6, 7, 8, 9):

- Uzay ve zaman rölatiftir. Uzay-zaman isimli bir başka boyutu oluşturmak için birleşirler. Uzay ve zaman sabit, birbirinden ayrı, mutlak değillerdir.

- Eter isimli uzayı kaplayan bir madde yoktur. Sabit, durağan bir referans noktası evrende mevcut değildir. Evren-

Resim 2: Üç Kadın (Three Women), Pablo Picasso, Hemitage Museum, St Petersburg. Bu resimde Picasso kubist bir stille çıplak üç kadını resmetmiştir. Resimde klasik resimdeki süreklilik ilkesi aşılmıştır. Aşırı hızlarda veya diskoteklerdeki kesik ışık kaynağı altında benzer görüntüler oluşabilir. Bu görüntü doğada kesinlikle vardır.

deki her şey hareket, titreşim ve değişim halindedir.

- Neden-sonuç ilişkisini ele alan kauzalite ilkesi bazen uzayda çalışmayabilir. (7) Yani bazen sonuç nedeninin öncülü olabilir.

- Renk, maddenin kalıcı bir özelliği değildir; cismin hızına göre değişir. Şekil de maddenin kalıcı bir özelliği değildir. Örneğin ışık hızında giden veya kara deliğe düşmekte olan bir kişi aynı Giocometti'nin heykellerinde olduğu gibi uzayacak.

Resim 6: "Hız", Hirshorn Museum, Washington, D.C. Bu heykelcikler hızı ve metal-endüstri devrimini anlatmak için güzel birer örnektir. Fotoğraf: Ü. Sayın.

incelecektir.

- Evrensel olarak sabit ve tanımlanabilecek "şu an" yoktur.

- Realite hakkındaki gözlem tamamen gözlemciye bağlıdır ve realite uzayda durağan, sabit ve değişmez değildir. Realitenin algılanması büyük ölçüde subjektiftir (özneldir); yani realite bir illüzyondur (yanılsama).

- Cisimlerin şekilleri, zamanları, renkleri ve diğer özellikleri hıza ve uzayda varolması olası diğer boyutlara göre değişebilir.

- Hiperuzay mevcuttur, tüm olaylar bizim algılayamadığımız bir hiperuzayda gelişir. Günlük hayatın mantığı bu hiperuzayın sürreal yaşantısını anlayamaz.

- Schrödinger'in Kedisi paradoksunun birden fazla yanıtı olabilir. (8)

- Zaman yolculuğu teoride mümkündür ve günün birinde yapılacaktır, ama biyolojik yapıların bu yolculuğu gerçekleştirebilmesi konusunda pekçok şüpheler vardır. (7)

- Doğayı gerçek anlamda anlayan yorumlayan resim, 20. yüzyıl resmidir; çünkü klasik resim sadece Newton mekaniği ve Aristo mantığının etkilerine göre durağan bir an ve belirsiz referans sistemi için yapılmıştır. Halbuki yeni resim akımları evrendeki gerçekliği yansıtmaya çalışırlar.

Bilinçdışı ve Sürrealizm

Ünlü psikiyatr Sigmund Freud *"Rüyaların Yorumu"* isimli kitabını 1900 yılında yayınladı. Bu kitap ve Freud'un geliştirdiği psikanaliz yöntemi, pekçok sanatçıyı etkiledi. Kübizm için nasıl cisimlerin devamlılığının bir önemi kalmadıysa, gölgeler bilinen kauzalite ilkelerini aştıysa; Sürrealizm için de rüyaların yorumu, cinsellik hakkındaki yeni teoriler ve psikanaliz de hiç kuşkusuz dev bir çığır açmıştır. Giorgio Chirico, Salvador Dali gibi ressamlar rüyaların iç dinamiğini resmetmeyi başarabilmişlerdir.

Sürrealizm'de realizmin ve günlük yaşantının tüm sınırları aşılmıştır. Örneğin rüyalara ait pekçok motif bu resimlerde yer alır. Yalnızlık duygusu, cinsel semboller, agorafobi, zamanın yitikliği, cisimlerin ve insanların birbirlerine transformasyonları bu resimlerde mükemmel bir biçimde işlenmiştir. Sürrealist ressamlar aynı zamanda Kübizm'deki unsurları da kullanmış, rölativiteyi de resimlerine işlemişlerdir. Örneğin Dali'nin "Çarmıha Geriliş" isimli eserinde çarmıh bir hiperkübün üç boyutlu izdüşümünün açılımı gibi yapılmıştır. Resmin altında bu hiperkübün (4 boyutlu kübün) açılımı görülmektedir. Bilindiği gibi bir hiperkübün etrafında 8 adet küp vardır. Dali 1979'da yaptığı "Dördüncü Boyutun Araştırması" isimli eserinde dördüncü boyuta açılmak-

Resim 7: "Persistance of Memory" (Hafızanın Israrı), Salvador Dali, 1931, Museum of Modern Art. Dali'nin en ünlü resimlerinden birisi olan "Hafızanın Israrı" bilinçdışı, bilinmezlik, zamanın rölatifliği ve distorsiyonu, rüya, rölativite, agorafobi gibi motifleri bir yerde işleme açısından çok önemli bir eserdir.

ta olan geometrik şekilleri resmetmişti. Dali'nin "Natürmort" isimli resminde ise (bkz. Resim 5) durağan ve ışık hızına yakın hızlara çıkmış cisimlerin birbiriyle etkileşmesi görülmektedir. Benzer biçimde metal heykeller olan "Hız" (bkz. Resim 6) ve "FM" de hızı, robotlaşmayı, elektronikteki gelişimleri plastik sanatlarla ifade etmek istemektedirler. Dali'nin diğer resimlerine baktığınızda (örneğin "Narsis'in Metamorfozu", "Hafızanın Israrlılığı") rüyasal motiflerin tamamen ön plana çıktığını görürsünüz: Saatler eriyip sarkar, insanda korku yaratacak geniş bir alan vardır; kum saatlerini andıran vücutları ile karıncalar saatlerin üzerine üşüşür. (bkz. Resim 7) (12) Einstein'ın temel hedefi, uzay-zamanı anlamak, ışık hızına yakın hızlarda zamanın ve şu anın nasıl genişlediğini açıklamaktı. Ama Dali bilinçdışı çağrışımları da iç içe koyarak, "Hafızanın Israrlılığı" isimli tablosunda Einstein'ın söylediklerini görüntülemeye çalışmıştır. Dali pekçok resminde ise cinsel, bilinçdışı motifleri de çok büyük bir başarı ile kullanmıştır. Fizik, felsefe, psikiyatri, psikanaliz ve teknolojideki gelişmeler Dali'nin en büyük ilham kaynağı olmuşlardır. Dali şöyle demektedir: "Benim delilerle aramdaki tek fark deli olmamamdır". Faşizme karşı siyasi görüşleriyle tanınan Dali'nin, 2. Dünya Savaşı sırasında ABD'ye kaçtığında, "Sürrealizmi tanımlar mısınız?" biçimindeki soruya verdiği yanıt çok kısa olmuştur: "Ben Sürrealizmin ta kendisiyim".

Sürrealizmin usta isimlerinden Rene Magritte de bir ressam olarak anılmaktan çok, resimleriyle düşünen bir düşünür olarak anılmayı tercih ederdi. Resimlerinin çoğunda rölativite teorisi kullanılmıştır. Örneğin "The Glasshouse" (Cam Ev) isimli resminde denize bakan bir adam arkadan görülmektedir, ama adamın saçlarının arkadan görünümünde adamın yüzü mevcuttur. Bu resimde ışık hızında uzay-zaman kontraksiyonu (sıkışması) ele alınmaktadır. Işık hızına yakın hızlarda uzay yassılaşacak, bir cismin arkası önü olacaktır. İleri bakan bir kişi, uzay çok sıkıştığı için, arkasındaki cisimleri görebilecek hale gelecektir; bu inanması -günlük hayatın mantığına göreçok zor bir olgudur ama doğrudur! Hızın artması insanlara gerçekten de sürreal bir dünyanın kapılarını açmaktadır. Rene Magritte "Pyrenc'deki Şato" isimli resminde ise tamamen Newton mekaniğine meydan okumaktadır. Bu resimde dev bir kaya ve kayanın üzerindeki "kaya şato" denizin üzerinde durmaktadır; sanki resim bir düşten veya bir karabasandan alınmıştır. Ama yansıttığı gerçeklik doğanın içinde mevcuttur. Unutulmaması gereken şey, sürrealist resimlerin çoğunda "yeni bilimin ve fiziğin pek çok öğesinin kullanılmış" olmasıdır.

M. C. Escher isimli Hollandalı ressam, bir ressam olmaktan çok matematikçidir. Resimlerinde perspektif, algı hataları mükemmel bir biçimde ele alınmıştır; tarihte belki de matematikle resmi en iyi birleştiren ressamlardan biridir. "Walterfall" (Değirmen) isimli resminde(resim 8) su hem aşağı akmakta, hem de normal yoldan yerçekimini yenerek yukarı tırmanmaktadır; ayrıca su yolunu tutan sütunlardaki simetri de dikkatle incelenirse bu koşulların doğada varolmasının imkansız olduğu görülür; resme baktığınızda hiçbir hata yokmuş gibi görünmektedir; resim bütün algısı ("gestalt") ve ayrıntılı algıdaki hatalara dayanılarak çizilmiştir ve birkaç ufuk noktası içerir. Escher, günlük hayatın mantığına matematikle meydan okuyan bir ressamdır.

21. yüzyılın sanatı

Işık ışınlarının nasıl davrandığı konusunda 1990'dan sonra ilginç bazı deneyler gerçekleştirilmiştir. (11) Işık ışınları veya fotonlar bir dalga gibi yayılmakta, ama ulaştıkları yere parçacık olarak ulaşmaktadırlar. Çift yarıklı interferans deneyleri elektronların da benzer bir biçimde davrandıklarını ortaya koymuştur. (11) Işık ışınlarının davranışları konusundaki bilmeceler sürmektedir. Gelecek yüzyılda kuantum fiziği, uzay, insan bilinci ve nörobilim hakkında pekçok yeni şey bulunacaktır. Kaçınılmaz olarak da 21. yüzyılın plastik sanatları ve resmi bu buluşlardan etkilenecektir. Bilgisayarların ve bilgisayar animasyonlarının, sanal gerçekliğin (virtual reality) devreye girmesi de yepyeni sanat akımlarının doğmasını sağlayacaktır. Özellikle boyut kavramı, hiperuzay, hız ve rölativite, kurt delikleri, kara delikler, gelişmiş uzaylı zekalar sanatın yoğuracağı konular olacaktır.

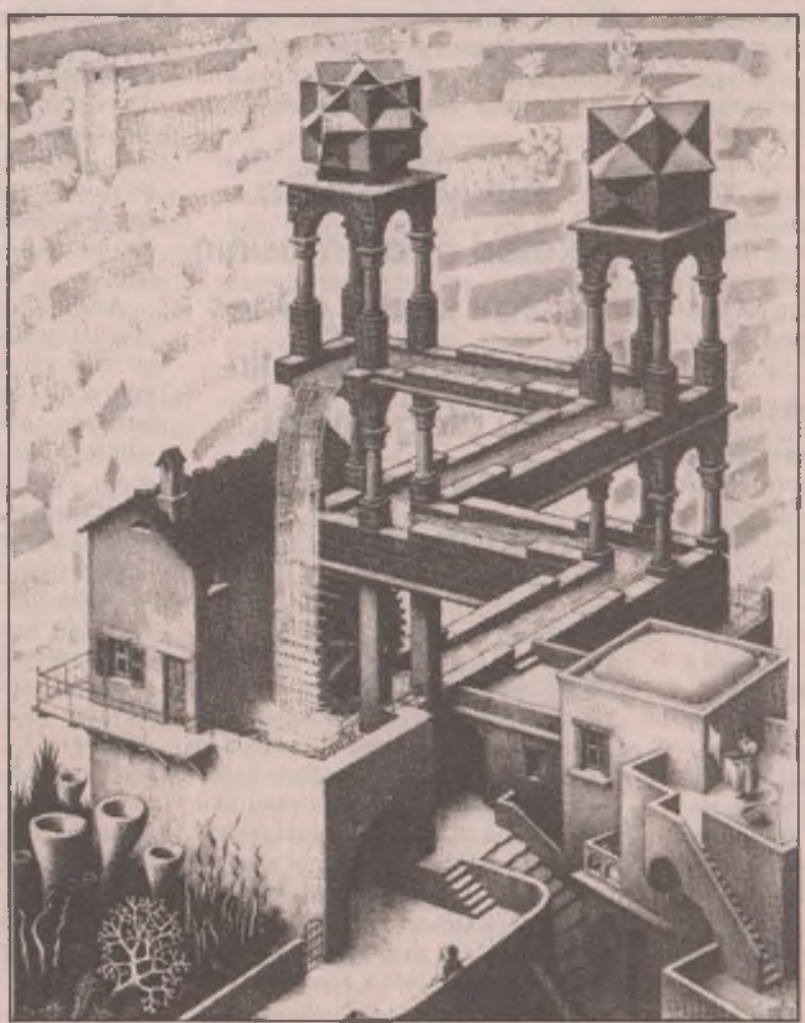

Resim 8: "Waterfall" (Değirmen), M. C. Escher, 1961, Gemeent Museum, The Hague. Escher'in perspektif ve algı hatalarını matematikle birleştirdiği ilginç resimlerinden birisi.

DİPNOTLAR

1) Edward De Bono, "Lateral Thinking", Penguin Books, London, 1982.
2) Froukje Hoeksra, "Pieter Bruegel", Grange Books, London, 1994.
3) Maarten Beks, "Hieronymus Bosch", Grange Books, London, 1994.
4) Walter Gibson, "Hieronymus Bosch", Thames and Hudson, New York, 1973.
5) Michio Kaku, "Hyperspace", Anchor Books, N.Y., s.3-30, 1994.
6) P. Davies and J. Brown, "Superstrings: The Theory of Everything?", Cambridge University Press, 1988.
7) Ümit Sayın, "Zaman Yolculuğu Yakında Mümkün mü?", Bilim ve Ütopya, Ekim 1996, s: 22-24.
8) Ümit Sayın, "Scrödinger'in Kedisi Tekir miydi?" Bilim ve Ütopya, Ocak 1995.
9) Stephan Hawking, "Brief History of Time" Bantam Books, 1988.
10) Ümit Sayın, "Bilim Kurgu ve Uzay", Bilim ve Ütopya, Haziran 1997.
11) John Gribben, "Schrödinger's Kittens and Search for Reality", Little Brown Company, 1995.
12) Robert Descharnes-Gilles Neret, "Salvador Dali", Taschen, 1993.

Anadolu'da Güneş Mimarisi'nin önemi

Türkiye Avrupa ülkeleri ortalamasının iki katı kadar güneş enerjisine sahip. Bu olağanüstü yüksek bir enerji miktarı demek. Fosil Mimariyi terkedip Güneş Mimarisine geçmeliyiz. Güneş'e yönelen, güneş enerjisini kullanan, güneş enerjisi ile ısınan ve soğuyan, elektiriğini, kalorisini Güneş'ten alan "Güneş Mimarisi".

Çetin Göksu (*)

Türkiye 21. yüzyıla, neyi nasıl yapacağını bilemeden giriyor. Büyük bir kararsızlık, ülkenin semalarında kara bulut gibi dolaşıyor. Uygarlık hedefleri ve bu hedeflere varmak için yöntemleri henüz belirlenmemiş. Esen rüzgarlara ve bu rüzgarların getireceği olanaklara göre hareket eden, yönünü ve doğrultusunu kendi iradesiyle belirleyemeyen bir konuma düşmüş durumda. Bu belirsizlik onun kişiliğini tartışılır hale getiriyor. Kimliğini ve kişiliğini esen rüzgarlara bağlamış olan ülkeler, uluslararası güç odaklarının esiri olurlar. Onların çıkarları doğrultusunda hareket etmek zorunda kalırlar. Yöneten değil, yönetilen, kendi halkı için değil çıkar odakları için çalışan iradesiz, amaçsız, sömürülen, kendi uygarlığını değil, başka uygarlıkları taklit eden bir duruma düşerler. Türkiye'yi bu durumdan kurtarmanın zamanı gelmiştir.

Türkiye kritik bir dönemde

Son yıllarda ortaya çıkan gerçekler, Türkiye'ye tarihsel bir fırsatı sunmaktadır. Eğer bu fırsatı iyi değerlendirirse hem neyi nasıl yapabileceğini bilen, iradesini ve enerjisini doğru yolda kullanan, kalkınmış önder bir ülke olabilecek; hem de halkına aydınlık ve temiz bir gelecek sunabilecektir. Türkiye gerçekten de kritik bir dönem yaşıyor. Ya uydu ülke olmaya devam edecek ya da uluslararası tekellere karşı çıkarak kendi kaderini kendisi tayin edecektir. Dünya çevre felaketine doğru koşarak ilerlemektedir. Dünyada hiçbir olay bu kötüye gidişten daha önemli değildir. Çünkü, kirlenen ve tükenen dünyada, başta insanlar olmak üzere hiçbir canlının yaşama şansı yoktur. Onun için olayın önemini dikkate alarak saçma, saçma olduğu kadar da anlamsız tartışmalardan kendimizi kurtarmalıyız. "Ölmeye başlayan doğayı" kurtarma eylemine bütün gücümüzle, hep birlikte ve vakit geçirmeden başlamalıyız.

Türkiye bir güneş ülkesidir

Bu özellik ona, çağdaş sorunların çözülmesinde tarihsel bir fırsat sunuyor. Çünkü, tahrip olan doğanın restore edilmesi, temiz enerjili bir uygarlığın geliştirilebilmesi, temiz kentlerin ve kirletmeyen üretim biçimlerinin oluşturulabilmesi, güneş enerjisinin bol ve yaygın bulunabilmesi ile yakından ilgilidir. Türkiye, Avrupa ülkeleri ortalamasının iki katı kadar güneş enerjisine sahiptir.

Türkiye Avrupa ülkeleri ortalamasının iki katı kadar güneş enerjisine sahiptir. Bu olağanüstü yüksek bir enerji miktarı demektir.

Bu olağanüstü yüksek bir enerji miktarı demektir. Düşük doğal enerjiye sahip ülkeler bile bütün umutlarını Güneş'e ve güneş enerjisi türevlerine bağlamışlardır. Türkiye'nin Avrupa karşısında bu tartışmasız üstünlüğüne rağmen kolektör dışında hiçbir şey yapmaması akılsızlıktır. Bu akılsızlığın temel nedeni, kişiliğini kaybeden bir ülkenin uluslararası enerji tröstlerine bağımlı hale gelmesidir. Nitekim gücünü ve olanaklarını, sahip olduğu doğal kaynaklara yöneltmek yerine, nükleer enerji ve petrol kartellerinin oyununa gelmekte, Anadolu'yu daha çok kirletecek enerji projelerine yönelerek, dışa bağımlılığını da arttırmaktadır.

Türkiye bir Güneş Ülkesi'dir ve sahip olduğu bu avantajı muhakkak kullanmalıdır. Sahip olduğu insan potansiyeli, doğaya saygılı felsefeleri, insana verdiği önem, yüksek verimli toprakları ve "yoğun güneş enerjileri" ile Türkiye, Avrupa'nın hayal ettiği ama bir türlü gerçekleştiremediği, "temiz bir uygarlık" anlayışını hayata geçirecek bütün değerlere sahiptir. Ülkeyi yönetenler henüz bu gerçeği görmemiş olabilirler. Ama Anadolu halkı, bu tarihsel fırsatı değerlendirmek üzere harekete geçmelidir. Temiz enerjili bir uygarlık hedefi, onun çoktan beri beklediği, özlediği ve ne olursa olsun gerçekleşmesi için çaba harcayacağı büyük bir fırsatı sunmaktadır. Bu fırsat kesinlikle değerlendirilmelidir.

Anadolu'da varolan yüksek güneş enerjisi potansiyelini kullanabilmenin en etkin yollarından birisi, "Güneş Mimarisi"dir. Güneş Mimarisi, doğadaki bitkilerin güneşi yakalamasına benzetilebilir. Nasıl milyarlarca bitki, dağda, ovada, deniz kenarında iklime ve çevre koşullarına uyarak güneş enerjisini kullanıyorsa, insanlar da, bulundukları yere bakmaksızın, yaptıkları ve barındıkları binalarla güneş enerjisini yakalama ve kullanma şanslarına sahiptirler. Gelmekte olan Güneş Çağı'nın mimarları, geçmiş Anadolu uygarlıklarının zenginliklerini, çağdaş bilgilerle birleştirerek, geleceğin "Güneş Mimarisi"ni gerçekleştireceklerdir. Güneş Mimarisi Semineri ve Yaz Okulu, Türkiye'de Güneş Mimarisi'nin önemli bir adımını atmıştır. Türkiye mimarlık tarihinde bir dönüm noktası niteliğindedir. Anadolu'da Güneş Mimarisi'ne geçilmesi "temiz bir uygarlık" hedefinin en önemli yapıtaşlarından birisidir. "Temiz bir Anadolu hedefi"nin gerçekleşmesi, insanlarımızın Güneş Mimarisi'ne yönelmesi ile yakından ilgilidir.

Türkiye'nin 21. yüzyılda hedefi, te-

miz, basit ama yaşanabilir çevreler sunan "Yeni Anadolu Güneş Mimarisi"dir.

Sağlıksız Anadolu kentleri

Bugün kirlenmenin en yoğun olduğu yerler kentlerdir. Kentler son elli yılda hızlı bir kirlenmenin içindedir. 1950'lerde tertemiz ve sağlıklı olan Anadolu kentleri, hızlı ve sağlıksız gelişmiş ve sonuç olarak kirlilikten tanınmaz hale gelmiştir. Bu alanlara yakın olan birçok deniz, göl ve akarsu tamamen kirlenmiş, pislik yuvaları haline gelmiştir. Kentlerin ve çevrelerinin bu hızlı ve yoğun kirliliği, insan yaşamına uygun olmayan, sağlıksız çevreler oluşturmuştur.

Kentlerde bu kirlenmenin nedeni, gerek bina ısıtma sistemleri, gerekse sanayi ve üretim biçimleri için kullanılan enerji türleridir. Bu kentlerde kullanılan enerji türleri, sürekli olarak bu kentlerin atmosferlerini zehirlemeye devam ediyor. Birçok ilde kirlenme sınırları, yaşamı tehdit eden boyutlara varmıştır. İnsanlarımız, temiz olması gereken kentlerde zehir soluyarak sağlıksız bir şekilde yaşamaya çalışıyor.

Anadolu kentlerinin hızla kirlenmesi ve doğasının bozulması karşısında, çabalarımızı iki ana hedefe doğru yoğunlaştırabiliriz:

a) "Kentlerdeki kirlenmeyi temizlemek": Bu yöntem, bugünkü bazı çevreci uzmanların uygulamaya çalıştığı yöntemdir. Geliştirilen çevre teknolojileri ile kirlenen suyu havayı ya da toprağı temizlemek. Bu yöntem yararlı olmakla birlikte bütün alanlar için etkili değildir. Ayrıca çok büyük yatırımlar gerektirir ve kesin sonuç alınamaz.

b) İkinci yöntem "Kentlerde kirleten odakları yoketmektir". Bu yöntem birincisinden çok daha etkili bir yöntemdir. Çünkü nedenleri ile birlikte asıl kirleticiler ortadan kaldırılmaktadır. Bu yöntemleri nasıl kullanabileceğimiz konusu, kirlenmenin asıl nedenleri ile ilgilidir.

O halde dünyada ve Anadolu'da sağlıklı ortamlar olsun istiyorsak, bugünkü uygarlığın kullandığı enerji türlerinden vazgeçmemiz yeni ve temiz enerji türlerine yönelmemiz gerekiyor. Önce "çağımızın bu en temel gerçeğini" kavramalıyız. Asıl sorun budur. Çünkü bu gerçeği kavramadan hiçbir şey yapamayız. Hiçbir temel sorunu çözemeyiz. Çünkü insanlar temel sorunu kavrayamadıkları zaman ufak tefek ve gereksiz sorunlarla ilgilenirler. Enerjilerini ve güçlerini yanlış amaçlar için harcarlar. Bu tutumları ile de hiçbir konu halledilemez. İşte bu nedenle, "ana sorunu kavramak" son derece hayati bir önem taşıyor.

Sürekli tüketime koşullandırılan insan, eğer bu temel gerçeği göremez ve bu konuda harekete geçemezse, geleceğe umutla bakmamız mümkün değildir. Bilinçlenmemiş ve sorunların temelinde yatan gerçekleri kavrayamamış insanlarla, çevreyi iyileştirme konusunda ciddi bir atılım olanağı yoktur. Bu nedenle şunu açıklıkla belirtmeliyiz ki, ne olursa olsun, çağın en önemli sorunu bu uygarlığın enerji türleridir. Yani fosil yakıtlardır; kömürdür, petroldür, nükleer enerjilerdir ve biz bütün gücümüzle hem bunlardan kurtulmak hem de bunların yerine geçecek enerji sistemlerine yönelmek durumundayız. Asıl ve uzun vadeli amaç budur ve bu amaçtan asla vazgeçilmemelidir.

Valladolid sosyal konutları: İspanya Valladolid kentinde gerçekleştirilmiş bir "Toplu Konut" örneği. Ankara ile aynı iklim koşullarında gerçekleştirilen bu konutların iki önemli özelliği vardır: 1) Düşük gelirli aileler için yapılmış sosyal konutlar olması. 2) Uygulanan "Güneş Mimarisi" ile ısıtmada yüzde 92 oranında güneş enerjisinden yararlanması. Bu iki özellik, Güneş Mimarisinin enerji açısından ne kadar etkin kullanılabileceğini ve sosyal konut sorununa etkin bir çözüm olabileceğini göstermektedir.

Kentlerdeki asıl kirlenmenin "enerji kaynaklı" olduğunu kavradıktan sonra, "kirleten odakları" ortadan nasıl kaldırabileceğimizi anlamış oluyoruz. Eğer fosil yakıt kullanımına son verebilirsek, kentlerdeki "kirlenmenin ana odaklarını" kurutmuş oluruz. Diğer kirleticileri ortadan kaldırmak o kadar zor değildir .

Kentlerdeki "enerji kirlenmesini" önleyebilmek için, bu enerjiyi kullanan sistemleri yoketmek gerekir. Bilindiği gibi, fosil enerji kullanan bir çok kaynak vardır. Bu kaynaklardan birisi de yapılarda kullanılan enerjilerdir. Özellikle evlerin ısıtma ve soğutma sistemleri önemli fosil yakıt kullanan kaynaklardır. O halde asıl amaçlarımızdan birisi, bu kaynağı önlemeye yönelik olmalıdır. Yani binalarda fosil enerji kullanımını azaltmak, giderek yoketmek önemli hedeflerimizden birisidir.

Kentlerde sağlıklı ortamların oluşturulması, fosil ve nükleer enerjili sistemler yerine, güneş enerjili sistemlerin uygulanmasını gerektirmektedir. Bu konuyu açıklamadan önce mevcut kentlerin nasıl bir mimari ile gerçekleştiğini görelim.

Fosil Mimari

Anadolu'da son elli yıldan beri "adına modern denilen bir mimari tarz" uygulanıyor. Batı kökenli olan ve bugün bütün mimarlık okullarında okutulup, mimarlarımız tarafından uygulanan bu tarz mimari, Anadolu insanının vazgeçilmez bir öğesi haline getirilmiştir. Bugün Anadolu'nun bütün kentlerinde kasabalarında, bütün yapılar bu mimarlık anlayışı ile yapılıyor. Çevreye duyarlı Anadolu Mimarlık geleneği unutulmuş, geleneksel yapılar, Modern Mimari ile değiştirilmiştir.

Bu modern mimarlık akımının en önemli özelliği "Fosil Yakıt" kullanmasıdır. Başka bir deyişle, fosil yakıtlara göre biçimlendirilmiş bir mimari içeriğe sahiptir. Herşey fosil yakıtların bol ve ucuz olduğu dönemlerde geliştirilmiş yöntemlere ve değerlere göre oluşmuştur. Bu sistem içinde oluşturulan suni ortamlar, dışardan getirilen ve içerde kullanılan enerji türlerine dayanmaktadır. Enerjilerin bina içlerinde dönüştürülmesine, kullanılmasına ve binanın ısıtılmasına, üretilen ısının korunması ve dışarıya kaçmasının önlemesine yönelik sistemleri içerir. Başka bir deyişle, bu mimarlık anlayışı bir anlamda "fosil yakıt mimarisi"dir. Biz Anadolu'yu, baştan başa fosil yakıt mimarisi ile doldurduk. Bu nedenle de yüksek düzeyde

Vielha hastanesi: İspanya, Katalanya'da "Güneş Mimarisi" ile gerçekleştirilmiş hastane. Bu hastane, hastaların zorunlu olarak temiz çevrelerde yaşaması gereğine radikal bir çözüm getirmektedir. Kullanılan güneş enerjisi sayesinde, ne çevre, ne de hastaların nefes aldığı hava hiçbir şekilde kirlenmediği için, hastalara ideal bir ortam sunmaktadır.

fosil enerjilere bağımlı, onları yoğun olarak tüketen ve tükettikçe de kendi yaşam alanlarımızı kirleten bir sistemi getirmiş olduk. Kentlerimiz "fosil mimarlık eserleri" ile oluşturuldu. Kendi ürettiğimiz yaşam alanlarını, dışa bağımlı, bizi zehirleyen yapıtlarla doldurduk. Bugün bu mimarlık tarzının kirletici yakıtlara bağımlı olması çevre kirliliğini üreten en önemli nedenlerden biridir.

1) Modern Mimari, fosil yakıtlara bağımlı bir mimarlık tarzıdır. Bu nedenle zorunlu olarak bulunduğu yaşam alanlarını kirletir.

2) Modern Mimari, çevre duyarlılığı olmayan, insanların diğer canlılarla birlikte olmasını engelleyen bir içeriğe sahiptir.

3) Kullandığı malzemeler ve mobilyalarla suni ortamlar yaratır. İnsanların doğal enerjetik yapılarıyla uyumsuz ortamlar oluşturur.

4) İnsanların Güneş'le olan ilişkileri dikkate alınmaz. Güneş'le birlikte yaşamanın değerleri bilinmez ve kullanılmaz.

5) En önemli eksikliği, güneş enerjisini hiçbir şekilde kullanmaz, kullanmayı bile düşünmez. Sürekli enerji tüketen, çevresindeki doğal enerjileri asla kullanamayan bir mimarlık tarzıdır.

Doğal olarak Modern Mimarlık, doğal enerjileri dikkate almaz, kullanamaz. Bu nedenle de Güneş'e yabancı, onu hiçbir şekilde değerlendirmeyen, çatılara, duvarlara ve açık alanlara yağan doğal enerjiyi hiçbir şekilde kullanmayan, kullanmayı aklından bile geçirmeyen bu mimarlık sisteminden vazgeçmemiz gerekiyor. Fosil Mimarlık tarzı artık sona erdirilmelidir. Çünkü Türkiye'nin ürettiği enerjinin önemli bir miktarı, yaklaşık yüzde 75-80'i kentlerde ve konutlarda tüketilmektedir. Bu kaynağı kurutmak ya da en azından önemli miktarlarda azaltmak, hem enerjideki dışa bağımlılığımızı engelleyecek, hem de çevre kirliliğini önleyecektir. O halde yapılması gereken işlerin başında, yeni, çevreyi kirletmeyen "bir mimarlık anlayışı ve pratiği"ne yönelmek gelmelidir.

Anadolu Güneş Mimarisi

Nasıl bir mimarlık tarzı geliştirmeliyiz? Bu mimarinin adı "Güneş Mimarisi"dir. Güneş'e yönelen, güneş enerjisini kullanan, güneş enerjisi ile ısınan ve soğuyan, elektiğini, kalorisini Güneş'ten alan "Güneş Mimarisi". Bu mimari tarzı henüz başlangıç noktasında olmasına rağmen, hızlı bir şekilde uygulamaya konuldu. Bizim de yapmamız gereken şey, bir an önce, hiç vakit kaybetmeden, Güneş Mimarisine geçmektir.

"Dünyada birçok alanda Güneş Mimarisi uygulanıyorsa, bizim yapmamız gereken şey bu mimarlık tarzını alıp uygulamaktır" diye düşünenler olabilir. Bilinçsiz olarak tüketmeye alışmış insanlar, Güneş Mimarisinin sokakta satılan bir mal olduğunu sanabilirler. Ancak bunun büyük bir yanılgı olacağını söylemeliyiz. Güneş Mimarisi geliştirilmiş ve satışa sunulan bir teknolojik alet ya da eşya değildir. Aksine "çevreye duyarlı yeni bir tasarım biçimi"dir. Bu duyarlılığı nedeniyle, modern mimaride olduğu gibi, her yörede, her iklim bölgesinde benzer çözümler üretilemez. Hatta aynı toplu konut alanı içinde bile farklı çözümler zorunlu olabilir. Kısaca açıklamak gerekirse, yöreleri ve yöresel özellikleri dikkate alan çevre duyarlı özgün, taklit edilemeyen bir mimari biçimdir. Mal gibi alınıp satılamaz, başka yörelerde taklit edilemez, başka bölgelere taşınıp kullanılamaz. Güneş Mimarisi'nin bazı özellikleri şöyle özetlenebilir:

a) **Güneş Mimarisi, Güneş'e duyarlı bir yapı tarzıdır:** Bina ya da bina gruplarının üzerine gelen güneş enerjisini kullanan, ya da kullanması için sistemler geliştiren biçimleri içerir. Bu nedenle Güneş Mimarisi demek herşeyden önce, kendi üzerine düşen enerjiyi, en etkin bir biçimde kullanan, kullandıran bir içeriğe ve özelliğe sahip olmak demektir.

b) **Güneş Mimarisi'nin enerji duyarlı sistemleri:** Mimarinin en önemli özelliği gelen enerjinin yakalanmasıdır. Bu temel fonksiyonu nedeniyle, binaların dış kabukları, enerji duyarlı sistemlerle donatılmak zorundadır. Bu enerji duyarlı sistemlerin birçok amacı vardır. Birincisi, üzerine düşen enerjiyi "yakalama" işlevidir. Enerjiyi yakalamadan kullanmak mümkün olmadığı için, malzemelerin ve sistemlerin bu enerji yakalama işini etkin biçimde gerçekleştirecek şekilde tasarlanması gerekiyor. İkincisi yakalanan enerjinin depolanmasıdır. Enerjinin depolanması sorunu, en az yakalanması kadar önemlidir. Çünkü eğer siz enerjiyi güneşli saatlerde yakalayıp depolayamazsanız, daha sonra, gerektiği saatlerde bu enerjiyi kullanamazsınız. Güneş'e duyarlı sistemlerin diğer bir işlevi, yakalanan ve depolanan enerjinin iç mekanlara, istenilen zamanlarda ve insan konforuna uygun düzeylerde aktarılmasıdır.

c) **Güneş Mimarisi'nin, modern mimariden farklı bir planlama işlevine sahip olması gerekiyor:** Güneş Mimarisi'nin en önemli özelliklerinden biri, oldukça farklı bir planlama düzeni gerektirmesidir. Binaların içinde çok çeşitli özelliklere sahip mekanların, işlevleri gibi, enerji gereksinmeleri de farklıdır. Bu farklılıklar, güneş ışınlarının gelen yönlerine göre, titizlikle değerlendirilmesi gereğinden kaynaklanıyor. İşte bu farklılıklar nedeniyle, fosil mimaride dikkate alınmayan enerji duyarlılıkları, Güneş Mimarisinde çok farklı çözümlere ulaşılmasına neden olmaktadır.

d) **Güneş Mimarisi, yöresel özellikler ve değerler taşır:** Güneş mimarisinin en önemli özelliklerinden birisi, her yörede farklı iklim koşulları nedeniyle, ayrı ayrı ve her yöreye has değerleri içermesi, gerektirmesidir. Bu anlamda Güneş Mimarisi, her yörede özgün çözümler gerektirir.

e) **Güneş Mimarisi, güneşle birlikte yaşanan alanlara sahip olur:** Güneş Mimarisi'nin diğer bir özelliği, güneşle birlikte yaşanan değerleri içermesidir. Örneğin kış aylarında güneşlenme alanları, iç ve bitişik sera sistemleri, çamaşır kurutma alanları, bu mekanlardaki değişik kullanım biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin evlerde ve ticaret alanlarında.

f) **Güneş Mimarisi, doğal renkleri ve doğal malzemeleri kullanır:** Doğaya duyarlı olduğundan bulunduğu yörenin malzemelerini ve renklerini kullanır. Çünkü her bölgede oluşan mikro iklim özellikleri, bulunulan bölgenin renkleri ve malzemeleri ile yakından ilgilidir. Bu nedenle de Güneş Mimarisi, doğal renklere ve yerel malzemelere uygun yapıldığından yüksek düzeyde estetik değerlere sahip olur. Anadolu'da geçmişin yerel mimarilerinin bu kadar çevreyle uyumlu olmasının başlıca nedeni, aynı yörenin renk ve özelliklerini taşıyan malzemeler kullanmış olmasıdır.

g) **Güneş Mimarisi, ekolojik değerlere sahiptir:** Güneş Mimarisi, herşeyden önce doğa ile uyumlu oluşturulmak zorundadır. Bitkilerle, hayvanlarla iç içe bir yaşamı öngörür. Bu nedenle zengin bir ekolojik içeriğe ve değerlere sahip olur. Bu tarzda iç içe bir yaşam, canlılar arasında karşılıklı enerji, madde akışlarını doğal olarak kullanır. Bizlerin doğaya daha yakın yaşamamızı sağlar. Diğer canlıları, yabancı varlıklar olarak değil, yaşamın bir parçası olarak değerlendirmemizi sağlar. Birlikte yaşamın bütün güzelliklerini bizlere sunar.

h) **Güneş Mimarisi insan sağlığına en uygun çevreleri oluşturur:** Güneş Mimarisinin en önemli özelliği, güneşle iç içe mekanlar oluşturmasıdır. Bu nedenle, "Güneş ışınlarının tedavi edici", mikropları öldürücü ve "insan ruhunu sakinleştirici, dinlendirici" özellikleri, etkin bir şekilde kullanılır. Güneş evlerinde yaşayan insanlar, sık sık hastalanmazlar, strese yakalanmazlar, ruhsal ve bedensel olarak son derece sağlıklı olanaklara sahip olurlar.

Doğa ile uyumlu tipik bir Karadeniz yerleşmesi

i) **Güneş Mimarisi temiz çevreler oluşturur:** Fosil yakıtlar yerine çevrede doğal olarak bulunan enerji türlerini kullanıldığı için, çevreyi kirletmez, dolayısıyla da kendini kirletmez. Yaşanılan alanda, eğer petrol, doğal gaz ya da kömür kulanılıyorsa, bulunduğunuz atmosfere birçok madde atılmaktadır. Karbon ve azot gazları şeklinde olan bu maddeler insan sağlığı açısından ve çevredeki diğer canlılar için son derece zararlı ve çoğu zaman zehir içeren maddelerdir. Güneş enerjili sistemlerde bu atıklar oluşmadığından çevresel kirlenme olmadığı gibi, ilave olarak, çevredeki zararlıları yokettiği için daha temiz ve sağlıklı ortamlar oluşmaktadır.

j) **Güneş Mimarisi ucuzdur:** Afrika'dan kömür, Arabistan'dan petrol satın alıp getirtmek gerekmediği ve hiç kimse sizin güneşinize saat takıp para alamayacağı için, bütün enerji türlerinden daha ucuzdur. Burada asıl olan, evinizin mimari elemanları ile üzerine gelen enerjiyi yakalamasıdır. Eğer bu yakalama işinde pahalı bir teknoloji kullanılmayacaksa, herhangi bedel ödenmesi söz konusu olmaz.

Yukarıda özelliklerini özetlediğimiz Güneş Mimarisi; kirli, sağlıksız, estetik değerlerinden yoksun Fosil Mimarisi'nin yerini almalıdır, hem de en kısa zamanda. Bunun gerçekleşmesi için bir toplumsal hareket gerekiyor. Herşeyden önce Türkiye halkı, bu kirletici mimariden kurtulmak istediği konusunda siyasal iradesini kullanmalıdır. Her ölçekte ve her düzeyde bu amaca yönelik eylemlerde bulunmalıdır. Ama en önemlisi, artık her Anadolu insanı, kendi yaşadığı evi, toplu konutu, işyerini, güneş enerjisine göre gerçekleştirmelidir. Bu amacı, yaşamının en vazgeçilmez, asla taviz verilemez konularından biri haline getirmelidir. Anadolu halkı bu iradeyi gösterebildiği ölçüde, "Anadolu Güneş Mimarisi" bir ütopya olmaktan çıkacak, kısa zamanda ulaşılan bir gerçek olacaktır. Bir "Güneş Ülkesi" olan Anadolu'nun doğal ve kültürel bir gerçeği haline gelecektir.

Bir "Güneş Ülkesi" olmanın bütün olanaklarına sahip olan Anadolu'da, hem daha temiz kentlerde yaşayabilmek, hem de "sağlıklı yaşam çevreleri" oluşturabilmek için, Güneş Mimarisine yönelmek gerekmektedir. Bu tarihsel fırsatı iyi değerlendirebilen Türkiye'nin, 21. yüzyılda, enerji bakımından bağımsız, yaşam kaliteleri açısından örnek bir ülke haline gelme şansı çok yüksek olacaktır.

(*) ODTÜ öğretim üyesi

Kalkınma kuramlarında kentler

Modernleşme, bağımlılık, üretim tarzlarının eklemlenmesi ve dünya sistemleri yaklaşımları yüzyılımızın önemli kalkınma kuramları. Bu yaklaşımlar gelişme sürecinde kente hangi rolleri atfediyorlar?

Prof. Dr. Melih Ersoy - H. Tarık Şengül

Gelişme olgusunu araştırma nesnesi yapan tüm meta kuramlar, çözümlemelerinde -farklı anlamlarda da olsa- bu kavrama olumlu bir niteleme yüklemişlerdir. Liberal bakış açıları, örneğin modernleşme yaklaşımı, gelişme olgusunu hiç sorgulamadan benimseyip, araçlarını tanımlamaya çalışırken, bağımlılık okulu ve benzeri radikal yaklaşımlar gelişmenin kendisini değil, kapitalist sistem içinde olanaklı olup olmadığını tartışmışlardır. Liberal ve radikal yaklaşımların paylaştığı bir başka nokta ise, gelişme süreci içinde kentlerin oynayabileceği olumlu role ilişkindir. Yine modernleşme yaklaşımı, kenti, gelişmenin temel itici gücü olarak görürken, radikal yaklaşımlar için kentler toplumsal çelişkilerin ve güçlerin yoğunlaştığı, bu nedenle de, radikal dönüşümlerin kaynağı olabilecek alanlardır.

Yarım yüzyılı kapsayan bir deneyimden sonra, bugün bu iyimser yaklaşımlar yerini daha kuşkucu yaklaşımlara bırakmış görünüyor. Bir yanda, gelişmeye, hangi toplumsal örgütlenme içinde olursa olsun yüklenen olumluluk sorgulanırken, öte yanda, modern kentin kendisi sınırlayıcılık, totaliterlik ve benzeri eleştiriler çerçevesinde mikroskop altına yatırılmaktadır. Kısacası, gelişme yazınının bunalımından ve modern kentin tükenişinden söz edilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, böylesi bir dönemde, gelişme yazınının ve daha özel olarak da bu yazında ele alındığı biçimiyle kente ilişkin değerlendirmelerin tarihini gözden geçirmektir. Bu türden bir değerlendirmenin bugünkü tartışmaları tarihsel bir bağlama oturtmak açısından katkısı olacağını düşünüyoruz.

İlk bölümde, meta kuramlar olarak adlandıracağımız, modernleşme, bağımlılık, üretim tarzlarının eklemlenmesi ve dünya sistemleri yaklaşımları ile bu yaklaşımların gelişme sürecinde kente atfettikleri roller tartışılıyor. İkinci bölüm (gelecek sayıda yayımlanacak-BÜ), meta kuramlara dışardan yöneltilen eleştirileri ve bu eleştirilerin kentsel bağlama yansımalarını gözden geçiriyor. Bu kapsamda, toplumsal cinsiyet, çevrecilik ve postmodernizm çerçevesinde ortaya çıkan eleştiriler ele alınıyor. Sonuç bölümünde ise kısaca, gelişme yazınının -ve bu bağlamda kente ilişkin değerlendirmelerin- iddia edilen bunalımının genel bir değerlendirmesi yapılıyor.

Modernleşme kuramcılarına göre, modernleşmenin başlayabilmesi için kentleşme düzeyinin asgari bir büyüklüğü ulaşması gerekir. Resimde bir Batı kenti.

Gelişmeye ilişkin meta kuramlar ve modern kent

Kalkınma yazınının ilk kapsamlı paradigması **modernleşme yaklaşımı** olmuştur. 1950'li yıllarda olgunlaşıp gelişen ve ağırlıklı olarak ABD damgasını taşıyan bu paradigma, tek ve bütünleşik bir kuram olmaktan çok, azgelişmiş ülkelerde ulusal kalkınmayı klasik iktisatçıların geliştirdiği kavramlar çerçevesinde inceleyip kapitalist pazar ekonomisi içinde çözüm önerileri üreten yaklaşımları kapsar.

Modernleşme paradigması kalkınma sürecini, "geleneksel" yapıdan "modern"e doğru uzanan evrimci ve doğrusal bir gelişme çizgisi olarak tanımlar. Bu sürecin başlangıcını, tüm toplumlar için evrensel olduğu savlanan "geleneksel" yapı oluştururken, ulaşılması hedeflenen "modern" toplumun nitelikleri, teleolojik bir yaklaşımla, günümüz gelişmiş sanayi toplumlarında var olan normatif ve kurumsal yapı ile özdeşleştirilir.

Max Weber'in Batı toplumlarına özgü kalkınmacı "ethos"u, modernleşme kuramlarının Avrupa/Batı-merkezli perspektifinin oluşumuna önemli katkıda bulunmuştur. Bu kuramlarda evrimci (evolutionist), yayılmacı (diffusionist) ve yapısal işlevselci okulların kavram ve nosyonları fazla eleştirilmeden aynen ya da küçük düzeltmelerle kullanılmıştır. "Toplumsal farklılaşma", "rasyonalizm", "evrensellik", "başarı güdüsü" (achievement), "girişimcilik" vb. toplumbilim kavramları, toplumsal

modernleşme kuramlarında yoğun biçimde kullanılmış ve toplumların gelişmişlik düzeyi bu tür kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. İktisadi kalkınma ve modernleşme, sanayileşme ve hızlı sermaye birikimi ile özdeş görülmüştür. Örneğin A. Lewis'in modelinde (1954), azgelişmiş ülkelerde ikili bir yapıdan ve sınırsız emek arzından sözedilirken, ekonomik kalkınmanın "kapitalist" sektörün "geçimlik" (subsistance) sektör aleyhine ne denli hızlı büyüdüğüne bağlı olduğu ileri sürülmekte, bunun için de burjuvazi eliyle sermaye birikimine öncelik verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Üretim faktörlerinden sermayenin bu ülkelerde kıt kaynak olması, sanayileşme sürecinin istenilen hızda ilerlemesini engellemektedir. Bu durumda yapılması gereken, gelişmiş ülkelerden mali yardım ya da borç alarak bu eksikliğin giderilmesidir. Evrimci kuramların gelişmeyi doğal gören ve her ülkede farklı zaman dilimlerinde de olsa kendi iç dinamikleriyle yaşanacak bir süreç olarak betimleyen yaklaşımına karşılık, modernleşme kuramında, -iç dinamiklere ek olarak- yayılmacı (diffusionist) kuramların da katkısıyla, -mali ve teknik yardım, kredi vb. biçimlerde- dış dinamiklere de yer verilmekte ve kalkınma sürecini hızlandıracak etmenler olarak bakılmaktadır.

Bu paradigmaya göre, sanayileşme ve toplumsal modernleşmenin üçüncü ayağını kentleşme oluşturmaktadır. Modernleşme kuramcıları bir ülkedeki kentleşme düzeyi ile toplumsal modernleşme arasında çok sıkı bir ilişki olduğu görüşündedir (Lerner, 1964; Davis ve Casis, 1961). Batının modernleşme modelinin belirli olguları ve geçirdiği aşamaların evrensel olduğunu, bunun bir kanıtı olarak da kentleşmenin, dünyanın her yerinde eğitim düzeyini yükselttiği, haberleşme ve iletişim olanaklarını artırdığı, iktisadi ve politik katılımın kapsamını genişlettiği gösterilmektedir. Modernleşme yanlıları Batı'da benzer sürecin yaşandığını yani, modernleşmenin kentleşmeyi izlediğini belirterek, kentleşmenin ulaştığı boyutun toplumdaki moderleşme düzeyinin bir aynası olarak görülebileceğini ileri sürmektedirler. Bu anlamda kentleşmenin modernleşmenin zorunlu bir öncülü, sürecin kilit kavramı olduğu belirtilmektedir.

Herhangi bir toplumda modernleşmenin başlayabilmesi için ülkedeki kentleşme düzeyinin belirli bir asgari büyüklüğe ulaşması zorunludur, çünkü modernleşmenin içeriğini oluşturacak olan tüm toplumsal değişimler ancak kentlerde filiz verip, boy atabilir. Kısacası, modernleşme kuramcılarına göre, Batı'da yaşanan süreç farklı zaman ve mekanlarda da olsa, çevre ülkelerde de benzer biçimde yaşanacaktır. Günümüz çevre ülkelerinin içinde bulundukları durum, Batı'nın geçmişte yaşadıklarının bir imgesini sunmaktadır (Reissman, 1970). Çevre ülkelerin kentlerinde bugün sıkca yaşanan (kimi modernist toplumbilimciler tarafından disfunctional olarak tanımlanan) bazı önemli sorunlar (işsizlik, enformel sektör, gecekondu, yetersiz altyapı ve konut vb.), bu ülkelerin Batı'nın birkaç yüzyılda başarabildiklerini birkaç on yıla sığdırma çabalarının bir sonucudur. Ancak, bunlar kalıcı değil geçici olgulardır; iktisadi kalkınma ve toplumsal modernleşme süreci içinde zamanla bu sorunlar da aşılacaktır (Hoselitz, 1961).

Bağımlılık Okulu

Bağımlılık Okulu, kuramsal çerçevesi iyi belirlenmiş, kavram ve nosyonları iyi tanımlanmış, iç tutarlılığı güçlü bir model olmaktan çok, modernleşme kuramına karşı geliştirilen bir dizi yaklaşımın oluşturduğu, eklektik yapıya sahip bir kalkınma perspektifini temsil eder. Bu bakış açısının "ortak" paydası, azgelişmişlik sürecini dış ekonomik ve politik etkilere bağlaması; diğer bir anlatımla, geri kalmışlığın belirleyici nedenini, bu ulusların "merkez"deki egemen kapitalist ülkelerle olan ilişkilerinde aramasıdır. Ancak, bu "ortak" paydaya verilen önem ve önceliğin bile araştırmacılar arasında farklılık göstermesi, Bağımlılık yazınının genel bir değerlendirmesini yapmanın zorluğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, değişik yazarlar, Okul içinde ikiden başlayıp beşe kadar varan farklı eğilimden söz etmektedirler (Chilcote,1974; Manzo,1991; Cardoso,1972). Bu makalede vurgu azgelişmişlik kuramlarının kente bakışlarıyla sınırlı kalacağı için anılan farklılıklara ayrıntılı olarak değinmeyeceğiz. Ancak, özetle de olsa, Okul içindeki sağ, sol ve merkez diye tanımlayabileceğimiz üç eğilimden söz etmenin de gerekli olduğu kanısındayız.

Birinci grup, ya da sağ eğilimi, ECLA (Birleşmiş Milletlerin Latin Amerika için oluşturduğu iktisat komisyonu) temsil etmektedir. ECLA, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve milliyetçi, anti-emperyalist, ancak, Marksist olmayan bir grup Latin Amerikalı iktisatçının görev aldığı bir kuruluştu. Latin Amerika'nın iktisadi kalkınmasına çözüm arayan bu araştırmacıların ulaştığı sonuç, bu ülkelerin azgelişmişlik çemberini kıramamasında uluslararası iktisadi sistemin önemli rolü olduğu yönündedir. Ancak, bu yazarlar, Latin Amerika'daki geri kalmışlığı, gelenek-

Modernleşme yanlılarına göre, kentleşme modernleşmenin zorunlu bir öncülü, hatta kilit kavramıdır.

sel ya da kapitalizm öncesi yapılara ve feodal oligarşiye bağlamışlar ve çözümü ithal ikameci politikalarda ve ilerici milli burjuvazide aramışlardır.

İkinci yaklaşım, Furtado, Sunkel, Dos Santos ve Cardoso'nun etkili olduğu, daha sonraları "tarihselci-yapısal yaklaşım" adıyla da tanımlanan ve kanımızca merkezde yer alan görüşleri kapsar. Bu yaklaşım, tüm çevre ülkeleri hemen hiçbir ayırım yapmadan aynı model içine alan ve bu ülkelerdeki toplumsal değişimi dışsal etmenlerle açıklamaya çalışan "sol" görüşe karşıdır. Bu yaklaşım farklı ülkelerin farklı tarihleri ve yapısal ilişkileri olduğunu ve bu özelliklerinin de çözümlemelerde gözönüne alınmasını önerir. Hatta Cardoso (1973) bağımlılığın gelişmeyi tümüyle engellemediğini, tekelci kapitalizm ve gelişmenin birbiriyle çelişen terimler olmadığını ileri sürerek "bağımlı gelişme" kavramını geliştirmiştir.

Ancak, bu gelişme tümüyle, bir yandan bağımlı ülkenin çok sınırlı bir kesiminde gerçekleşmekte, diğer yandan da pazar ve karar verme mekanizmaları ile merkez ülkelere bağımlı olmaktadır. Bu grupdaki yazarlar da özerk ulusal kalkınma ve büyümenin ülke içinde yapılacak yapısal reformlar ve benzer konumdaki ülkeler arasında gerçekleştirilecek bölgesel işbirliği ve dayanışma ile sağlanabileceğini ileri sürmektedirler.

Üçüncü yaklaşım, ağırlıklı olarak neo-marksist yazarların yer aldığı sol kesimi içermektedir. Bu grupta yer alan Baran, Sweezy, Frank, Emmanuel, Amin gibi araştırmacıların öncülüğünü

Baran yapmıştır. Baran, modernleşme kuramının en etkili olduğu 1950'li yıllarda yazdığı kitapta (Baran, 1957) geliştirdiği yepyeni kavramlarla kalkınma yazınını derinden etkilemiştir. Ancak, biz Baran'dan çok, bu gruba yakıştırılan ikinci adı yani, "azgelişmişliğin gelişmesi" terimini kullanan Frank'tan ve onun geliştirdiği modelden söz edeceğiz.

Frank'a göre (Frank, 1966, 1969, 1972), çevre ülkelerde azgelişmişliğin tek ve temel sorumlusu metropol ülkeler ve kapitalizmdir. Çevre ülkeler, merkez ülkelerle -başlangıç tarihi olarak 16. yüzyıla kadar giden geçmiş dönemdeticari ilişkiye geçtikten sonra hızla dünya kapitalist sisteminin parçası olmuş ve bu nedenle normal gelişmeleri rayından çıkmıştır. Artık bu ülkeler metropol merkeze bağımlı uydular olmuşlar ve iç dinamiklerini yitirmişlerdir. Bağımlılık ilişkisi uydu ülkelerin geri kalmışlıklarının ana nedenidir. Uydu ülkelerde azgelişmişlik, gelişmişlik öncesi bir durum olmayıp, gelişmişliğin neden olduğu bir yapı olarak yorumlanmış ve kalkınma iktisatı yazınına "geri bıraktırılmış ülkeler" kavramını sokmuştur. Bu yaklaşımın beklenen politika önerisi, azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlık, bağımlılık ve sömürü zincirini kırabilmeleri için metropol ülkelerle ilişkilerini tümüyle derhal kesmeleri ve içlerine kapanarak hızlı bir sermaye birikim ve kalkınma sürecini başlatmaları yönündedir (Bağımlılık Okulu ve eleştirisine ilişkin bir derleme için bkz. Ersoy,1992).

Bağımlılık Okulu'nun kentlere ilişkin yaklaşımı, Frank'ın dünya ölçeğinde modellendirdiği sömürü zinciri içinde metropol kentlerin konum ve işlevlerini yorumlayan tezlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Azgelişmiş ülkelerin büyük kentleri, metropol ülkelerle en yoğun değişim ilişkilerinin yaşandığı merkezlerdir. Bu nedenle de merkez ülkelere kaynak aktarımının gerçekleştiği mekanlar bu ülkelerin en büyük kenti/kentleri olmaktadır. Azgelişmiş ülke açısından metropolitan kentler, gelişmeye engel olan birimler olarak değerlendirilmektedir. Gerekçe olarak, bu kentlerin büyümeleri için zorunlu olan kaynakları ülke içindeki diğer bölgelerden aktardıkları, sosyal maliyetleri büyük ölçüde artırdıkları, uluslararası kapitalist sistemle ulusal alt sistemlerin bütünleştikleri merkezler olarak bağımlılık ilişkilerini yoğunlaştırdıkları gösterilmektedir (Geisse, Coraggio,1972:45).

Bir "geri bıraktırılmış ülke" kenti.

Latin Amerika'da kentsel merkezlerin hızla gelişip yayılmalarının tarihsel gelişimi yine metropol ülkelerle olan ilişkiler çerçevesinde açıklanmaktadır. Kentlerin, ulusal ekonomilerin dünya güç merkezleri ile bağ kurdukları mekansal birimler olarak, bu ülkelerde sermayenin yoğunlaşmasına ve iç sömürgeleşmeye yol açan ekonomik ve toplumsal güçleri doğuran ve barındıran merkezler oldukları savlanmaktadır. Latin Amerika'nın metropol başkentleri başlangıçta, uluslararası işbölümünde karşılaştırmalı üstünlükleri olan ürünler için, ülkesel/bölgesel artığın toplandığı emperyal adacıklardı. İkinci evrede, bu tür ürünlere olan istemin artışıyla birlikte uluslararası bağlantıların çeşitlenmesi ve güçlenmesinin hızlandırdığı ülke içi üretimin, ithal ikameci üretim modeli ile çeşitlendirilmesi, metropol kentin daha da büyümesi yanı sıra kendisine doğrudan bağımlı alt-merkezler oluşmasına ve bu ilişkileri güçlendirecek altyapının kurulmasına yol açtı. Latin Amerika'da, 1950'lerin ithal ikameci ekonomik kalkınma politikalarını, 1960'larda ulusal planlama ve ekonomik bütünleşme politikaları izledi. Ancak, büyük kentlerden başlayarak gelişen ve birbirini besleyerek büyüyen sömürü ağı, bölgesel eşitsizlik ve dengesizlikleri en üst düzeye çıkarttı. Frank'ın sömürü zinciri ile anlatmak istediği de budur. Özellikle, tek kültürlü tarımsal üretime dayanan -Brezilya ve Kolombiya'da kahve, Orta Amerika ve Peru'da şeker kamışı, Ekvator ve Karayipler'de muz, Venezuella'da petrol, Şili'de bakır üreten- bölgeler, salt bu ürünlerin üretimi ve ulaşımı için zorunlu altyapı ile sınırlı kalan yatırımlarla yetinmek durumunda bırakıldıkları için, zenginleşme yerine yoksullaşmışlar; artığın büyük bölümü, aktarıldığı ulusal başkent ya da metropol kentlerde yüksek gelir gruplarını, komprador burjuvazi ile devlet seçkinlerini finanse etmek için kullanılmıştır (Utria, 1972).

Bağımlılık Okulu'nun azgelişmiş ülke kentleri ile ilgili bir diğer çalışma alanı "marjinal" kesim olmuştur. Buna göre, kentler, sermaye ve gücün yoğunlaştığı alanlar olarak bu ilişkilerini sürdürebilmek için salt bölgelerarası eşitsizlik ve dengesizlikleri yaratmak ve

sürdürmekle kalmaz, benzer yapıyı kent içinde de üretirler. Bu egemen baskı ve bağımlılık ilişkisi, kentsel alanlarda zorunlu olarak karşıtını marjinal nüfus olarak oluşturur. Marjinal nüfus olarak adlandırılan ve toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik açılardan kentin "istikrarlı", egemen kesimine göre oldukça farklı niteliklere sahip olan kentin "istikrarsız" kesimi, Modernleşme Okulu'nun geçici, işlevdışı tanımlamasından farklı olarak, sürekli ve yapısal olarak kaçınılmaz bir yanürün olarak görülür. Diğer bir deyişle, bağımlılık ilişkisi, ülkeleri olduğu kadar kentte yaşayan nüfusu da kendi içinde egemen ve bağımlı olmak üzere nitelikleri birbirinden tümüyle farklı iki kesime ayırmaktadır. Bu bölünme geçici bir olgu olmak bir yana, bağımlılık ilişkisi sürdükçe güçlenen ve kemikleşen bir yapısal nitelik olarak varlığını sürdürecektir (Kuitenbrouwer,1973; Quijano,1974).

İstanbul'dan manzaralar. Büyümeye hazırlıksız yakalanan kent.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, modernleşme kuramlarının ikili yapı tezleri, çevrenin geçiş formasyonlarında -toplumsal, iktisadi, ideolojik açılardan- birbirinden farklı iki yapının birlikte, yanyana yaşadığını ancak, aralarında çok sınırlı bir ilişki olduğunu ileri sürerken, Bağımlılık Okulu, kapitalizmin -merkantilist dönem dahil- çevre ülkelere girişi ile artık tek bir süreçten sözedilebileceğini savunarak, ampirik düzeyde gözlemlenen farklılaşmanın özünde aynılaşmış/tekleşmiş bir sürecin farklı biçimlere bürünmüş ürünleri olduğunu söylüyordu. Üretim tarzlarının eklemlenmesi tezi ise, marksist kavram ve kategorilerin çevrenin geçiş toplumsal formasyonlarının çözümlenmesinde kullanılmasını önerir. (Bkz. Wolpe,1980; Taylor,1979 ; Keskinok ve Ersoy,1984, Ersoy, 1982) Buna göre, KÜT (Kapitalist Üretim Tarzı) girdiği her toplumsal formasyonda birden çok farklı kapitalist-olmayan üretim tarzı ile karşılaşmıştır. (Burada "üretim tarzı" kavramını "sınırlandırılmış" anlamı ile kullanılıyoruz. Bkz. Wolpe, 1980) Başlangıçta, birbirlerinin pratiklerine fazla müdahale etmeden ve kendi yeniden üretim koşullarını üreterek birlikte yaşadıkları dönemler oldu ise de, özellikle sömürgecilik döneminde KÜT, sömürgelerin kapitalist-olmayan üretim tarzlarını, zor, baskı ve vahşetle dönüştürmeye, kapitalist tarzın egemenliği ve boyunduruğu altına sokarak çözmeye çalıştı. Böylece, -üretim koşulları, ilişkileri ve güçleri- birbirinden tümüyle farklı tarzların birbirlerinin pratiklerine müdahale ettiği ve diğerini dönüştürmeye çalıştığı bir savaşım süreci içinde yeni yapılanmalar oluştu. Kuşkusuz bu mücadele eşitler arasında yapılan bir yarışma olmamıştır. KÜT'nın bu formasyonlarda egemenlik kurma girişimi varolan tarzlardaki sınıfların büyük direnci ile karşılaşmış ve bu direnç çoğu kez baskı/zor ve kaba güçle kırılmaya çalışılmıştır. Kimi zaman da var olan üretim tarzları, KÜT'nın gereksinimlerine yanıt verecek biçimde, korunmuş ya da desteklenerek daha da güçlendirilmiştir. Dolayısı ile, çevre formasyonların tarihsel/toplumsal gelişimlerine ve sınıf yapılarına bağlı olarak, KÜT bu formasyonlarda farklı pratiklerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Çevre formasyonlarda günümüzde ulaşılan evre, ulusal ekonomiler çerçevesinde, KÜT'nın yeniden üretim koşullarının egemen olduğu ancak, kapitalist-olmayan tarzların -iktisadi, toplumsal ve ideolojik- pratiklerinin de tümüyle dönüştürülemediği, hiyerarşik olarak eklemlenmiş yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, öncekilere göre, kuşkusuz, daha zengin yorumlamalara olanak tanımaktadır. Yeryüzünde varolan toplumsal formasyonların karmaşık yapılarını o ülkelerin tarihsel ve toplumsal iç dinamiklerini öne çıkartan ancak, dışsal müdahale ve dayatmaların boyutunu da gözardı etmeyen bir süreç içinde değerlendirilmeleri olanağını verdiği için de bu formasyonlardaki farklılığı ve çeşitliliği kavramamıza da yardımcı olmaktadır. Böylece, toplumsal formasyonlarda gözlemlediğimiz çeşitliliği, salt ampirik düzeyde yapılan çalışmaların verilerini temel alarak kuramsallaştıran yaklaşımla değil, kuramsal düzeyde geliştirilmiş bir modelin kavramlarıyla anlamamız mümkün olabilmektedir.

Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi, Modernleşme kuramları kentleri iktisadi gelişme ve toplumsal modernleşmenin merkezleri olarak görüp yüceltirken, Bağımlılık Okulu, kentleri, bu ilişkilerin ulusal ve uluslararası düzeylerde yarattığı sömürü zincirinin en önemli halkaları olarak lanetliyorlardı. Eklemlenme tezlerinde ise kentler ulusal formasyonlarda, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzlarının eklemlenmelerinin ortaya çıkarttığı farklı emek süreç ve biçimlerinin birbirini sürekli dönüştürmeye çalıştığı dinamik mücadele alanları olarak görmektedir.

Öncelikle, kapitalizm öncesi tarzların egemen olduğu formasyonların sınırlı ticaret işlevlerini üstlenen çevre kentleri, KÜT'nın bu ülkelere girişi ile birlikte önemli nitelik değişimleri yaşadılar. Bir yandan KÜT'nın teknoloji/sermaye yoğun yatırımları altyapısı görece oluşmuş, ulaşım olanakları gelişmiş -çoğu kez liman kentleri olan- bu merkezlerde yer seçerken, diğer yandan kırsal kesimde kapitalist tarzın genişletilmiş üretiminin ön koşulu olarak doğrudan üreticilerin üretim araçlarından yoksun bırakılmaları, emek-gücünün kitlesel biçimde bu kentlere akmasına neden olmuştur. Bu kitleler kentlerde sanayi kesiminde istihdam edilememeleri sonucunda ya işsizler ordusuna katılmışlar ya da özellikle hizmet sektöründe yeni ve verimsiz iş alanlarında geçimlerini sağlamak zorunda bırakılmışlardır. Eklemlenme yaklaşımı, kentsel alanlarda bu nitelikleri en belirgin biçimde betimleyen iki kategori üzerinde özellikle durmuş ve bunlar üzerine yüzlerce makale ve kitap yazılmasına, kapsamlı araştırmalar yapılmasına aracılık etmiştir. Bunlardan ilki, küçük meta üretimi-

İstanbul'dan manzaralar. Yeşil alanlar hiç gözetilmeden "planlanmış" konutlar.

dir. Kapitalizmin egemen tek tarz olduğu formasyonlarda ortadan kalmış olan bu üretim biçiminin çevre kentlerde varlıklarını ısrarla sürdürmesi, kapitalist-olmayan tarzların varlıklarını sürdürme mücadelesinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. İkinci kategori ise, daha çok eklemlenmenin yarattığı yeni koşulların bir ürünü olarak görülebilecek olan kentlerdeki "enformal sektör"dür. Ağırlıklı olarak hizmet sektöründe ortaya çıkan ve çok geniş bir yelpazede yer alan bu farklı "iş" kolları/alanları kapitalizm-öncesi tarzlarda varolmayan, yeni koşulların yarattığı özgün biçimler olarak tanımlanabilir.

Böyle işlerde çalışan ve merkez ülkelerin klasik işçi sınıfı tanımı ve formasyonuna uymayan bu kesimler, her türlü ideolojinin etkisine açık oldukları için de, politik konjonktüre bağlı olarak, bir uçtan diğerine kolaylıkla kayabilen ve kimi yazarlarca "alt-proletarya" adı ile adlandırılan çelişkili bir kategori oluşturmuştur. Kentlerin bu yeni sakinleri, farklı üretim tarzlarının eklenmesinin bir ürünü olarak yorumlanmalıdır. Diğer bir deyişle, emperyalizmin neden olduğu eşitsiz ve sınırlandırılmış gelişme yanı sıra kapitalist-olmayan tarzların bazı unsurlarının kendilerini yeniden üretme çabaları, kentlerde temel özellikleri birbirinden tümüyle farklı emek biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ancak çevre ülkelerin kentsel alanlarındaki bu eklemlenmiş yapı dengeli bir durum olarak görülmemelidir. Tam tersine, KÜT kendi yeniden üretim koşullarının gerekli kıldığı ölçüde, eski tarzların -emek biçimlerinin- etkili oldukları alanlara müdahale ederek onları dönüştürmeye ya da tümüyle ortadan kaldırmaya çalışırken, eski tarzlar da kendi varlıklarını sürdürebilmek için her düzeyde karşı koyuşu deneyeceklerdir. Bu nedenle de kentler müthiş dinamik ve kaygan bir politik zemin oluşturmaktadırlar.

Kısacası; çevre formasyonlarda kentsel alanlarda varolan ucuz emek, yüksek işsizlik, büyük gelir farklılıkları ya da asgari geçim düzeyinin de altına inen yaşam standartları, dünya ölçeğinde egemenliğini kurmakta olan KÜT'nın bu formasyonlarda yaşamlarını sürdürme çabasındaki farklı tarzlarla eklemlenerek oluşturdukları yeni koşulların bir sonucu olarak görülmelidir.

Dünya ekonomisinde değişen dengeler ve sermayenin uluslararasılaşma sürecinin hızlanması, dünya ekonomisini hiyerarşik tek bir bütün olarak gören "Dünya Sistemi" yaklaşımına tekrar güncellik kazandırmış bulunuyor. Öncülüğünü Wallerstein'ın yaptığı yaklaşım, yukarda tartıştığımız Bağımlılık Okulu yaklaşımı ile tarihsel gelişmenin toplumsal ve ekonomik kökenlerini uzun süreler halinde çalışmayı öneren Fransız Annales okulunun özgün bir sentezi olarak değerlendirilebilir (Taylor 1993).

Dünya sistemi yaklaşımı

Dünya sistemi yaklaşımı, tarihsel gelişmeye sistemler çerçevesinde bakmaktadır. Bu anlayışa göre, sistem, tek bir işbölümü bütününde birbirine ekonomik olarak bağlanmış tek bir sosyal birim olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, şimdiye kadar birbirini izleyen ve farklı sistemlerin oluşturduğu üç tarihsel evreden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, mini-sistemler olarak adlandırılabilecek, görece küçük, kendine yeterli, tek bir kültürel yapıdan oluşan ve birbirinden bağımsız yapıların oluşturduğu evredir. Bu evreyi, dünya imparatorlukları izlemiştir. Dünya imparatorlukları, mini sistemleri yutarak ortaya çıkan daha büyük örgütlenmelerdir. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan bu yapılar, aynı zamanda katı bir siyasal-askeri örgütlenmeye sahiptirler ve savaş ekonominin önemli bir parçasıdır. Giderek genişleyen toprakların denetlenmesi ve buna koşut olarak büyüyen bürokratik örgütlenme, bu tarihsel sistemin en önemli sorunları olarak ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü ve son tarihsel sistem olan kapitalist (Avrupa) dünya sistemi, 16. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin gelişimi içinde devlet temel düzenleme ve eşgüdüm görevlerini dereceli olarak pazar mekanizmasına bırakmış ve kendi işlevini pazar ekonomisinin çerçevesini sağlamakla sınırlandırmıştır. Kapitalizmin genişlemeci mantığı içinde Avrupa dünya sistemi giderek genişlemiş ve egemen sistem haline gelmiştir. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar dünya sisteminin üç temel özelliğini vurgulamaktadırlar.

Dünya sistemi yaklaşımının en önemli önermesi, ulus devleti bir çözümleme birimi olarak gören anlayışların tersine, sosyal ve ekonomik olguların araştırılmasındaki anlamlı birimin dünya sistemi olduğu savıdır. Buna göre, ulus devletler dünya pazarıyla bütünleşmiş yapılar olarak anlamlı birimler oluşturmamaktadır; belirleyici olan bu birimleri bütünleştiren ve tek bir birim olarak değerlendirilmesi gereken kapitalist dünya ekonomisidir (Wallerstein 1993).

Bununla birlikte, ikinci bir özellik olarak, bu yapı içinde çoklu bir devletler sisteminin varlığı kabul edilmekte, ancak bu çoklu sistem içinde tek bir devletin hakim olmadığı öne sürülmektedir. Bu özellik, dünya kapitalist sistemini, dünya-imparatorluk sisteminden ayıran özelliklerden biridir.

Wallerstein üçüncü özellik olarak, bağımlılık okuluna benzer bir anlayışla, dünya sisteminin eşitsiz değişime dayandığını ve bu temelde de hiyerarşik bir yapı yarattığını öne sürmektedir. Bu hiyerarşik yapıyı açıklamak için bağımlılık okulunun merkez-çevre modeline "yarı-çevre" kavramı eklenmiştir. Yarı-çevre ülkeler, ne merkezin ne de çevrenin özelliklerine sahiptirler. Bir anlamda, ikisinin karışımından oluşan özellikler gösterirler. Yarı-çevre kavramı, merkez ile çevre ilişkisine daha dinamik bir özellik kazandırması ve sınırlı da olsa, çevreden merkeze doğru bir geçişin olabileceğini varsayması nedeniyle, dünya sistemleri yaklaşımını bağımlılık oku-

lundan ayıran temel özelliklerden birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, dünya sistemleri yaklaşımının gelişme yazınına iki temel katkısı olduğu söylenebilir: Birincisi, gelişme yazınındaki temel eğilimlerden olan ve ülkeleri kendi başlarına birer çözümleme birimi olarak alıp değerlendiren anlayışın -belki de gereğinden fazla biçimde- aşılmasını sağlayıp, bu ülkeleri tek bir bütünün -dünya ekonomisinin- parçası olarak değerlendirme gereğini ciddi bir araştırma programı çerçevesinde önermiş olmasıdır. İkincisi, tek bir ekonomik yapı içinde, her ülkenin, birbirinden bağımsız biçimde, aynı gelişme çizgisini farklı zamanlarla izleyemeyeceklerini, birbirinden bağımsız olarak görülen bu birimlerin birinde olanın -örneğin hızlı gelişmenin- diğerinde yaşananla -örneğin durağanlıkla- ilişkili olduğunu göstererek, gelişmeyi evrimci bir anlayışla benimseyen geleneksel yaklaşımların aşılmasının sağlanmasıdır. Bu iki katkıya bağımlılık okulu çerçevesinde yapılmış olmasına karşın, burada vurgu yapmamızın nedeni, dünya sistemi yaklaşımının bu anlayışları hem daha sistematik hale getirmiş olması, hem de daha yaygınlaştırmış olmasıdır.

Gelişme yazınına yaptığı bu katkılara karşılık dünya sistemleri yaklaşımına getirilen ve kısmen bizim de katıldığımız eleştiriler de vardır (Giddens 1985; Peet 1991). Bunlardan üçünü önemli görüyoruz. Birinci eleştiri, ekonomik indirgemeciliktir. Siyasal, askeri ve kültürel dinamikler ekonomi lehine gözardı edilmekte, ya da ekonominin gereksinmelerine indirgenmektedir. İkinci bir eleştiri, bu yaklaşımın içine düştüğü fonksiyonalist açıklama biçimidir. Bu doğrultudaki eleştirilerin odaklandığı noktalardan en önemlisi, yarı-çevrenin ortaya çıkışına ilişkindir. Dünya sistemi yaklaşımında, bu kategorinin ortaya çıkışı merkez ile çevre arasında var olan çelişkinin yumuşatılması ile açıklamaktadır. Ancak bu tür işlev bu ara kategorinin niçin ortaya çıktığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Üçüncü eleştiri ise, bu yaklaşımın kapitalizmin temel çelişkisini, üretim ve sınıf ilişkilerinden dolaşım alanına kaydırmasına yöneliktir (Brenner 1977).

Dünya sistemleri yaklaşımı, çözümleme birimini ulus devletten küresel ölçeğe, toplumsal çelişkilerin odağını sınıf mücadelesinden dolaşım ilişkilerine kaydırarak, günümüzde de giderek güncelleşen küreselleşme tezlerinin gelişimine de verimli bir zemin hazırlamıştır. Bu anlamda dünya sistemleri yaklaşımını globalleşme tezinin öncülü saymak mümkündür (Giddens 1990).

Küreselleşme yaklaşımı

Öte yandan, dünya sistemleri yaklaşımı ile küreselleşme yaklaşımları arasında önemli ayrımlar da vardır. Küreselleşme yaklaşımının dünya sistemleri yaklaşımına yönelttiği en önemli eleştiri, bu sürecin tüm dinamiklerinin ekonomiye indirgenip, diğer boyutların, özellikle de kültürel boyutun, ihmal edilmesidir (Boyne 1990; bu eleştiriye bir yanıt için Bkz. Wallerstein; 1991). Bu farklılığın bir ifadesi olarak Wallerstein'ın, kapitalizmi, küreselleşmenin itici gücü olarak gören anlayışının yerine, modernite projesini bu sürecin göbeğine koyan bir anlayış benimsenir. Burada modernite salt bir ekonomik projeye değil aynı zamanda Batı'da aydınlanma düşüncesinin ürünü olan bir kültürel ve siyasal yapılanmaya da işaret etmektedir (Giddens, 1990).

Küreselleşme tezinin en önemli kuramcılarından birisi olan Robertson (1992), küreselleşmeyi, dünyanın küçülmesi ve bir bütün olarak kavranması bilincinin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır. Böylece, daha önce birbirlerine karşı bağımsız olan birimler bağımlı hale gelmekte ve bireysel olgular artık yerel ya da ulusal düzeyde değil, küresel düzeyde anlam bulmakta ve tanımlanmaktadır.

Daha önce gözden geçirdiğimiz tartışmalar çerçevesinde, modernleşme yaklaşımının, azgelişmiş ülke kentlerini, gelişmişlerin geriden gelen bir kopyası olarak gördüğünü belirtmiştik. Bağımlılık okulu, azgelişmiş ülke kentlerinin gelişmiş ülkelerinkinden, aralarındaki eşitsiz ilişkilerden doğan nedenlerle, farklı olduğunu, bu nedenle de aynı çerçevede incelenemeyeceğini söylemişti. Fakat eklemlenme yaklaşımı bu farkı kabul etmekle birlikte azgelişmiş ülke kentlerinin kendi iç yapılarının farklı üretim tarzlarından kaynaklanan heterojen yapısına ve bu yapıların eklemlenmesine dikkat çekmişti. Dünya sistemleri yaklaşımı, bir anlamda, eklemlenme tezlerinin azgelişmiş ülke kentlerinin kendi iç yapılarındaki eklemlenme sorununa yaklaşımına benzer bir anlayışı uluslararası bir çerçeveye taşıyarak dünya ölçeğinde bir eklemlenme durumuna işaret etmekte ve üçüncü dünya kentlerinin deneyimlerini merkezdekinden ayrı ele almanın hata olduğunu belirtmektedir.

Dünya sistemleri çerçevesinde kentleri çalışan araştırmacılar, kentlerin ulusal sınırlar içinde ve tek tek çalışmanın anlamsızlığını vurgulayarak bunun yerine kentleri uluslararası bir kentler sisteminin parçası olarak çalışmayı önermektedirler. Bu sistem içinde yer alan kentler arasındaki ilişki, merkezle yarı-çevre ve çevre modelinde tanımlanan ilişkiye koşut bir ilişki biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla, tüm dünyadaki mekan örgütlenmesi, uluslararası işbölümü ve dünya sisteminin fiziksel bir ifadesidir. Kapitalist dünya sistemi içinde yer alan ülke kentleri dünya sisteminin bir parçası haline gelmiştir ve bu nedenle de ayrı ayrı incelenmeleri düşünülemez. Nasıl, dünya sistemi tek bir işbölümünden oluşuyorsa, bütün kentler de buna bağlı olarak tek bir mekansal işbölümünün parçası olarak ele alınmalıdır. Bu anlayış çerçevesinde ekonomik ve toplumsal hiyerarşinin bir ifadesi de, kentler arasında ortaya çıkan mekansal hiyerarşidir.

Merkezin büyük kentleri arasında çok yoğun bir ilişki yaşanırken, çevreye doğru gidildikçe, bu kategorideki kentlerin

Küreselleşen dünyanın en önemli kavramlarından biri de "dünya kentleri". Yani dünya çapında sömürü merkezleri.

ilişkisi daha çok merkezdeki kentlerle olmakta, kendi aralarındaki ilişki daha seyrek bir nitelik göstermektedir. Chase-Dunn bu ilişki ağının değişilen mal ve hizmetler açısından incelendiğinde, merkezle çevre arasındaki ilişkiye benzer bir yapının bulunabileceğini söylemektedir. Merkezde yer alan kentler arasında sermaye yoğun malların değişimi yoğunluk kazanırken, çevre kentlerinden merkez kentlerine emek yoğun hammaddeler akmaktadır (Chase-Dunn 1985: 271).

Bu mekansal hiyerarşiyi kavramsallaştırma yönünde atılmış en önemli adım, "dünya kentleri" kavramı olmuştur (Friedmann ve Wolff (1982); Chase-Dunn (1985); Sassen (1991)). Bu kavramın arkasında yatan temel anlayış, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, küreselleşen sistemin belli bir mekansal hiyerarşi içinde örgütlenmiş olmasıdır. Bu örgütlenmenin en önemli elemanlarından birisi ise dünya kentleri ya da küresel kentlerdir. Dünya kentleri, dünya sisteminin mekansal örgütlenmesi içinde küresel ölçekteki sermaye birikim süreçlerinin merkezleri ve karmaşık sistemin denetim noktaları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Hem merkez hem de yarı-merkezde ortaya çıkan dünya kentleri arasında üstlendikleri işlevler açısından bir işbölümü vardır. Bu hiyerarşi içinde, yerleri ne olursa olsun küresel kentler kendi egemenlikleri altındaki bölgesel ya da ulusal ekonomileri dünya ekonomisine eklemlemede kilit rol oynamaktadırlar (Friedmann ve Wolff 1982). Bu anlamda, dünya kentleri, kapitalist dünya sisteminin sadece mantığını yansıtmakla kalmayıp bizzat bu sistemin işlerliğinin sağlanmasında denetim noktaları olarak da işlev görmektedirler. Bu işlevsellik çerçevesinde dünya kentlerinin sadece merkez ülkelere özgü olmadığı, yarı-çevre ülkelerde de dünya kentlerinin ortaya çıktığı savunulmaktadır (Friedmann ve Wolff 1982).

Amerikan kentinden çarpıcı bir görüntü.

Geçmişte de dünya sistemi içinde küresel kentler ortaya çıkmıştır. Ancak bugün ortaya çıkan dünya kentlerinin farklı olduğu savlanmaktadır. Birincisi, dünya ekonomisi geçmiştekinden çok daha fazla eklemlenmiştir ve birbirine bağımlı ekonomilerden oluşmaktadır. Günümüz dünya kentleri böylesi karmaşıklaşmış bir yapının parçasıdır. Bugünkü dünya kentlerini farklı kılan bir başka neden ise, dünya ekonomisinin geçmişe göre çok daha genişlemiş ve en uç noktalara kadar uzanmış olması, çok daha iyi örgütlenmiş ve merkezileşmiş denetim ve eşgüdüm noktalarını gerekli kılmasıdır (Sassen 1991). Bir başka neden olarak da ulus devletin çözülüş sürecinde bu eşgüdüm ve denetim süreçlerinin daha yerel düzeylere kaymış olması gösterilmektedir. Ayrıca, iletişim teknolojisinde ortaya çıkan başdöndürücü gelişme de dünya kentlerinin önemini sadece bu bilgilerin toplandığı değil, aynı zamanda yorumlandığı merkezler olarak ön plana çıkarmaktadır.

Dünya kentlerinin bir başka özelliği ise hem ulusal hem de uluslararası düzeyde göç odağı haline gelmeleridir. Bu, iki tür emek gücünün küresel kentlere yığılması sonucunu doğurmaktadır. Birincisi dünya kenti işlevlerine yönelik olarak nitelikli işgücüdür. İkincisi ise niteliksiz emektir. Bu iki tür işgücü akımında da akış merkezin kendi içinde olduğu gibi, daha da dramatik boyutta çevre ve yarı çevreden bu kentlere doğru olmaktadır. Uluslararası nitelikteki göç olgusu küresel kentlerin etnik bileşimini de radikal biçimde yeniden tanımlamakta ve küresel bütünleşme olgusunu hızlandırıcı bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır (Sassen 1991). Küresel kentlerin bu boyuta ilişkin bir başka özelliği de yasal ve yasadışı enformal sektörün giderek daha yaygın biçimde ortaya çıkışıdır. Daha önce sadece çevre ve yarı-çevrenin kentlerine özgü olduğu söylenen enformal ekonominin artık küresel kentlerin tanımlayıcı ve tamamlayıcı bir parçası haline geldiği genel kabul gören bir olgu olmuştur. Bu anlamda, merkezdeki dünya kentlerinin üçüncü-dünyalılaştığı vurgulanmaktadır (Castells ve Portes 1989).

Dünya sistemleri yaklaşımının temel sorunlarından birisi olan içsel dinamiklerin gözardı edilmesi sorunu, bu kuramın kent sorununa yaklaşımında da gözlenmektedir. Kentsel düzeyde ortaya çıkan sosyo-mekansal yapılar ve çelişkiler, içsel dinamiklerin yadsınması nedeniyle, ya hiç kavramsallaştırılmamakta, ya da dışsal dinamiklerin bir yansımasına indirgenmektedir. Böylece, dünya sistemleri yaklaşımı diğer yaklaşımların kısmen ihmal ettiği bir boyutu gündeme getirirken bir başka boyutun, içsel dinamiklerin değerlendirmesini gözardı etmektedir.

GELECEK SAYIDA

Gelişmenin ve modern kentin sonu mu? Feminist, çevreci ve postmodernist eleştiriler ve bu eleştirilerin eksiklikleri.

Sargun Tont'la "Sulak Gezegenimiz" üzerine...

"Amerika'ya dönmeme nedenlerimden birini anlatayım: Bir trafik kazası geçirdim ve ölümden döndük sayılır. Hastanede yatarken öğrencilerim geldiler ve yanımda haftalarca nöbet tuttular. Amerika'da böyle bir şey göremezsiniz."

"Sulak Bir Gezegenden Öyküler" adlı kitabı TÜBİTAK tarafından yayımlanan ve ODTÜ'de öğretim üyeliği yapan Deniz Bilimcisi Prof. Dr. Sargun Tont'la, sulak gezegenimiz ve "kurak" politikalarımız hakkında Nesrin Timur görüştü. Kitabında edebiyata oldukça yer veren Tont, edebiyata ilgisinin, devlet memuru olduğu için "Misyari" (unutulmuş) imzasıyla *Tasvir* gazetesinde muhalif yazılar yazan babası sayesinde oluştuğunu söylüyor. Bursla girdiği Robert Koleji'nden sonra yine bir bursla Amerika'da üniversiteye devam eden Tont, tam 29 yıl yurt dışında yaşadıktan sonra 5 yıl önce ülkemize dönmüş. Yurdışında iken eşiyle birlikte Kızılderili bir çocuğu evlat edinen ve adını "Cevdet" koyan Tont, en çok "neden döndün" sorularından rahatsız oluyor. İklimle değişen deniz çayırlarının nasıl değiştiğini bulan ve Kaliforniya Üniversitesi'nin San Diego kampüsünde 19 yılını geçiren Tont için doğa-edebiyat ilişkisi çok önemli ve ayrıca bu konuda ODTÜ'de ders de veriyor. Arabası olmayan Tont'un üniversitedeki odasında bile iki adet bisikleti duruyordu. Bu arada, bir zamanlar kendilerine, "akvaryum mühendisi" dediklerini ve "Tont"un Konya'da bir köyün adı olduğunu da öğrendik.

Türkiye'ye döndükten sonra ilk yılını ODTÜ'nün Erdemli'deki kampüsünde geçiren Tont'a, ülkemizdeki denizbilimleri alanında çalışmaları nasıl bulduğunu sorduk.

- Bizim Türkiye çok ilginç bir ülke. Herşeyi biraz değişik yapıyoruz; gerçi bazen de iyi oluyor bu. Amerika'da Deniz Bilimleri'nde genellikle biyoloji kökenli bir grup olur; onun da etrafında mühendisler bulunur. Burada ise ağırlık öbür tarafta. İnşaat mühendisleri, kimyacılar var. Örneğin Erdemli'de 3 tane biyolog var; diğerleri mühendis.

Tabii eskiye nazaran çok ilerleme var ülkemizde; hatta fiziksel, kimyasal oşinagrafide çok güzel şeyler yapılıyor. Bizim ekoloji alanında iyi bildiğimiz şey, nerede, ne hayvan, ne bitki varolduğu. "Taksonomi", yani sınıflandırmamız iyi. Fakat çalışmalar orada kalmış; canlılar arasındaki ilişkileri bilmiyoruz. Fakat ekoloji budur: Kim, neyi yer? Şu balık hangi balıkla rekabet eder? Bu soruları yanıtlar. Çok acı bir şey söyleyim: *Ekoloji* diye bütün dünyada izlenen bir dergi var, ben kaçırmış olabilirim ama Türkiye'den tek bir yazı görmedim. Ama fizikçilerimiz, astro-fizikçilerimiz en iyi dergilerde yazabiliyorlar; bu çok güzel. Fakat ekoloji alanı henüz gelişmemiş; kısacası, sınıflandırmayla kalmış.

- Ülkemizde yeni bir bilim dalı olmasından kaynaklanıyor belki. Ayrıca, biyolojinin bile evrim düşmanlığından başlayan engelleri var Türkiye'de.

- Güzel bir noktaya değindiniz. Bir olayın yüzeysel nedenleri vardır ama soğan kabuğu gibi soydukça derin nedenler çıkar karşınıza. Dışarıdan gelince bunu daha iyi görebiliyorsunuz. Bizde hayvanlara, bitkilere karşı bir yakınlaşma geleneğimiz yok. Kediden korkan öğrencilerimiz var burada.

Aslında Aristo'dan sonra biyoloji bilimi, neredeyse Araplara geçiyor; bunu batılı kaynaklardan söylüyorum. Fakat Rönesans zamanında Batı'ya tekrar kaptırıyorlar. O zamandan bu yana, arada sırada fizikçi, özellikle de matematikçi çıkıyor; o kadar.

Sargun Tont, Amerikalı eşi ve evlat edindiği Kızılderili kökenli oğlu Cevdet ile birlikte.

Teknik bilgi yetmez

- Kitabınızda tipik bir mühendis yaklaşımından çok, felsefi bir perspektif var; ayrıca içinde şiirler, öyküler de yer alıyor. Ekoloji düşüncenizin teknik boyuttan felsefeye geçmesine ve gelişmesine, toplumsal ekoloji hareketi mi, yoksa kişisel ilginiz mi yol açtı?

- Batıda, 1700'lerden başlayarak devam eden bir doğa-bilim-edebiyat birlikteliği ve bir de halka inmek geleneği var. Bizde ise kelli-felli olmaya öyle büyük bir merak var ki, bilim insanları bilgiyi halkla bu yüzden paylaşamıyor. Bir konuyu, edebiyatıyla, sanatıyla, esprili bir şekilde yazmak Batı'da var. Benim avantajım, Doğu ile bunu sentez etmem.

Ayrıca ekoloji kuru bir bilimle olacak iş değil. Bilim ancak bir yere kadar sizi götürebilir. Doğaya nasıl baktığımız, doğayı ne kadar bildiğimiz kadar önemli. Kitapta da örnekler verdim: Güvercinleri severiz ama ayılara yapmadığımızı bırakmayız. "Ayı" kelimesi bile hakaret olarak kullanılır kültürümüzde. Ben esas problemin bu olduğunu gördüm. Bu nedenle özellikle de gençlere ekolojiyi, sadece teknik

bilgiyle olmayacağını anlatmak için uğraştım; yoksa, teknik bir kitap yazmak benim için çok daha kolay olurdu; hergün dersini veriyorum zaten. Bu bilgiler silinip gidebilir; ama eğer kişiliğinize siniyorsa kalıcı olur.

- Bizdeki talancı kültüre değindiniz. Bu kültür daha çok kentlerde değil mi? Örneğin Alevi kültürü, bir ekolojik toplum modeli görüntüsünde. Köy yaşamının verdiği bir gıda dönüşümü olduğu gibi (atık üretilmez, çünkü yemek atıklarını tavuklar, karpuz kabuğunu inekler yer vb.), insana ve doğaya talancı bakmayan bir kültüre de sahipler. Ama talancı-tüketim kültürü özellikle kentlerde dayatılıyor ve karşılığını da buluyor.

- Ben Alevi kültürünü daha çok babamdan biliyorum. Araştırmaya zamanım olmadı şimdiye kadar. Tüketim konusu ilginçtir. Amerika'da verilere bakarsanız, kimsenin işsizlik, aç kalmak gibi sorunu yok. Ama mesut değiller. Bizde sanıyoruz ki, bir arabamız olursa çok mutlu olacağız. Bence, zenginliği sanatta, edebiyatta yani kültürde görmek gerekiyor; ama bunlar eksik. Ve bu gidişle de Amerikalılar gibi olacağız. Bir de yerel davranma konusu var. Çevreciler ve hatta artık sosyalistler de yerellikten söz ediyorlar. Ben buna pek katılmıyorum. Örneğin sanata, devlet destek olmalı. Amerika'da koskaca 10 milyonluk zengin San Diego kenti, bir senfoni orkestrasını zor ayakta tutuyordu. Yani, madalyonun öbür yüzünü de unutmamak gerek. Hükümetin görevi bu olmalı, hem halkı yansıtmalı hem de önderlik etmeli.

Sargun Tont'un "düldül"e olan tutkusu, çocukluğunun ilk yıllarına dayanıyor.

Ekoloji, bilimi insancıllaştırdı

- Ekoloji biliminin popüler olması sizce ekolojik kriz nedeniyle mi?

- Çevre sorunlarının mutlaka çok büyük etkisi var; ama ekoloji, bilimi biraz insaniyetçi yaptı. Şöyle ki: Örneğin Gaia Hipotezi çıktı. Bütün dünyaya bir nevi canlı gibi bakmak. Öncesinde, Aydınlanma döneminden devam eden, çok katı bir yaklaşım vardı. Gerçi ekolojide bir kural var: Daima artının yanında bir de eksi vardır. Bunun olması belki doğal. Ama bu mekanik yaklaşım ve uzmanlaşma aldı yürüdü. Bir laboratuvarda bütün ömrünüz geçiyor.

Üçüncü bir etki ise, herşeyin birbiriyle ilişkili olduğunun farkına varılması oldu. Ekoloji, bu bütünlüğü ortaya koydu. Kısacası, bu bütünsellik ve dünyayı dinsel düşünceye kapılmadan canlı gibi algılamak, ekoloji bilimini popülerleştirdi.

- Biyolojimizi yeniden hatırladık diyebilir miyiz? Şu anda mutluluk-mutsuzluk, herşey sosyal yaşama göre endeksli. Aslında sosyal bir canlı olduğumuz kadar, aynı zamanda biyolojik varlıklarız; ama bunu unuttuk.

- Çok doğru. Birçok şeyin biyolojik kökenli olduğu ortaya çıktı.

Sargun Tont, ODTÜ'deki çalışma odasında.

- Deniz eko sisteminin şu andaki durumundan söz edebilir misiniz? Örneğin, Akdeniz'de hızla ilerleyen bir yosun türünden söz ediliyordu.

- Genellikle her bitki ya da hayvanı yiyen, onu az çok kontrol altına tutan, başka bir canlı vardır. Herhangi bir tür, yeni bir yere geldiğinde, onu kontrol altında tutan şey beraberinde gelmiyor. O da meydanı boş buluyor ve bu nedenle sayıları hızla artıyor. Örneğin, bir gölü, bir midye türü kaplamış ve bundan şikayet vardı. Ama, midyeler kirliliği çok çeker ve gölün suyu temiz oldu; fakat kabuklu hayvanlar kaybolmaya başladı. Bir çok şey, başka yerden geliyor. Örneğin, zeytin ağacı İran'dan gelmedir. Portakal ve limon ise Çin'den gelmiş. Bir taraftan bir tarafa gitmesi doğal ama çok dikkatli olmak gerekiyor.

Benim kamuoyuna yaymaya çalıştığım şey şu: Şimdi bu genetik mühendisliği var biliyorsunuz; her şeyin üzerinde, -örneğin virüslerin- çalışıyor. Ama bunu denetim altında tutacak kanunu olmayan, hemen hemen tek ülke biziz. Haddini bilmeyen birisi çıkıp, bir virüsü yaysa, olacak felaketi bir düşünün. Oysa Amerika'da yapılan şeyler için önceden izin almak gerek. Bizde neden yasa çıkmıyor bilmiyorum. Atom bombası sonucunda fizikçilerin yaşadıklarını yaşamak istemeyen bilimciler, bu genetik mühendisliği için bir araya geldiler ve bu başıboşluğu kendileri engellemek istediler. Bu gurur verici bir davranış.

- Az gelişmiş ülkelerle, gelişmiş ülkelerin ilişkilerini ekolojik kriz açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Bunun en göze çarpan örneği Rio Konferansı'nda çıktı. Yanılmıyorsam, Ekvator'dan katılan delege kalktı; bütün ABD, Fransa vd. delegelerin gözünün içine baka baka dedi ki, "siz dünyanın bu kadar kaynağını tüketiyorsunuz, enerjisini harcıyorsunuz,

benim ülkem bu kadar fakir ama bana dur diyorsunuz." Bana göre adam haklı. Adamın 4 çoçuğu var, aç-bilaç vaziyette; nasıl eko-sistemi, ağacı düşünsün? Eğer Batılılar gerçekten samimilerse, radardan kaçan uçaklara, silahlara verdikleri paraları yoksul ülkelere ayırabilirler.

- Felsefe ile ekoloji arasında nasıl bir ilişki kuruyorsunuz?

- Büyük fizikçilere bakarsanız, belli bir noktadan sonra felsefeye kaymışlardır. Ki ekoloji bütüncül bir yaklaşıma sahiptir; bu nedenle ikisinin birbirine yaklaşması çok normal. Bu alanda çalışmalar başladı. Örneğin, sosyo-biyoloji çıktı. Yeni yeni kültürel ekoloji çıktı; eskimoların, kızılderililerin ekolojik yaklaşımları inceleniyor. Ben de edebiyat alanında kültürel ekolojiyle ilgileniyorum. Ayrıca yamyamlığın neden çıktığını, niye Musevilerin-Müslümanların domuz yemediğini, bazı şeylerin neden tabu olduğunu eko-sisteme bakarak açıklıyorum.

Doğacılıkla, çevrecilik farklı

- Türkiye'de ekolojinin karşılığı olarak da "Çevre Bilimleri" kullanılıyor. Oysa "çevreci", "yeşil", "ekolojist" kavramları birbirinden farklı. Ekolojik sorunları siyasal perspektifle ele alan ve bunun çözümü için oluşan harekete de "siyasal ekoloji" deniyor. Siz ekolojinin Türkçe karşılığını nasıl tanımlıyorsunuz?

- Tabii ki politik ekoloji hareketi var ve politik ekolojiyi genellikle Marksist kökenliler oluşturdu. Bir de "psikolojik ekoloji" diye bir şey çıktı... Çevre ismi yanılmıyorsam, "circle"dan geliyor ve daire anlamına geliyor.

Bu farklı bakışları şöyle anlatayım: Ben bir öğrencime üç panolu bir resim çizdirmiştim. Panonun bir tanesinde, bir nehir ve ağaçlar var; ikincisinde yine nehir var ama yanında pırıl pırıl bir otel var ve otelin yanında, cam-kağıt filan için ayrı çöp kutuları var; üçüncüde ise, nehirin üzerinde baraj var. Bir inşaat mühendisi baktığı zaman bir nehire, "buraya nasıl baraj yaparım"ı düşünür ve o resmi görür. Çevreci, temiz bir ortam, temiz bir otel, geri dönüşümü görür ve seçer. Doğacı ise o ortamı kendi doğallığında görür. Bana da doğacılık yakın geliyor. Doğacılıkla, çevrecilik arasında büyük fark var.

Ekoloji bilim olarak ise 40 yıldır popüler ve kimse bir yere oturtamıyor. Bazılarına göre ekoloji, çevre bilimlerin bir dalı; bazılarına göre ise, çevre bilimleri ve çevre mühendisliği, ekolojinin alt kolları. Ekolojide önemli olan ilişkilerdir; ilişkileri incelemesi önemlidir. Çünkü ilişkiler bir bütün. O zaman tabii ilişkilerin içine herşey giriyor; edebiyat da, sanat da.

- Kitabınızda, doğayı istediği gibi yönlendirmeyi kendinde hak olarak gören insanmerkezciliğin yani androposantrizmin yerine, artık ekosantrizmin geçmesi gerektiğine değinmişsiniz?

- Bunun üzerine bir etik düzeni oluştu. Bu konuyu yazan kişi diyor ki, etik (ahlak) bir toplumun sağlıklı işlemesi için yapılır; burada önemli olan toplumdur. Fakat ekoloji bilimi ortaya çıktıktan sonra elimize öyle bilgiler geçti ki, toplumu genişletmek lazım, çünkü, hayvanlar ve bitkilerle insanlar, ilişki içinde ve zincirleme bir ilişki var, diyor. Ve o zaman etiği de genişletmemiz lazım diyor. Bence burada yüzde yüz haklı. Bir çocuk, bir hatayı cezalandırılma korkusuyla değil de ahlaksızlık olarak görür ve yapmazsa, onu daha temelinden kavrayabilir ve o hatayı yapmaz. Benim ekolog olmama ve bu konuda teknik içerikli bir yığın makale yazmama rağmen, etik ve estetik yanını bu kadar vurgulama nedenim de bu zaten. Asıl değişim bunun etiğini kavrayarak olabilir çünkü. Öbür taraftan çok da idealist olmamak gerekiyor. Bazen öğrencilerime kızılderili kültürünü anlattığım zaman, hocam bize kızılderililerden falan bahsediyorsunuz, e biz de çadırlarda mı oturacağız, diye soruyorlar. Değil tabii! Ama bir ortası olması gerekiyor bunun. Hayvanlarla kendimizi eşit göremiyoruz belki, ama hiç olmazsa akrabalığımızı bilelim. Asıl zenginliğin bankadaki hesaplarda değil, kalbimizde ve doğada olduğunu öğrenmeye çalışalım. Ben de çocuklara örnek olmaya çalışıyorum; mesela hâlâ arabam yoktur benim, herşeyi bisikletle idare ederim. Gençlere önem veriyorum ve gelecekten umutluyum. Gençler oldukça, *Bilim ve Ütopya*'lar oldukça, daima ümit var bence.

Sargun Tont, ODTÜ'deki öğrencileriyle birlikte.

"Sosyalizmin değerlerini benimserim"

- Derin ekolojiden, Zen Budizmden etkileniyorsunuz ama tam olarak da "şu"cuyum demiyorsunuz sanırım. Herbirinden sentez yapmış gibisiniz? Kısacası siz kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

- Korktuğum soru geldi! Şu örnekle açıklayabilirim. Diyelim ki büyük bir ziyafet var; her türlü mezeler, dünyanın en güzel yemekleri, şarapları var. Ben bir yemekle doyma yerine, biraz şundan alırım, biraz bundan. Küçüklüğümden beri böyle bir insandım (O yüzden de hem okulda, hem de evde çok sopa yerdim. Gerçi anneme bizi şımartmadığı için çok müteşekkirim). Kendime göre oluşturduğum bir felsefe var. Sosyalizmin değerlerini benimserim örneğin; nitekim eko-sisteme en yakın sistem de odur. Maalesef sosyalizm çöktü dediler, ama çöken bence insanlıktı; kimse üstüne düşeni yapmadı. Öbür taraftan anarşizmin özgürlüğü ve otorite karşıtlığı; romantiklerin duygusallığı yakın geliyor bana. Kesinlikle katıldığım görüş ise ekofeministlerin. Faşizmin elbette benimsenecek bir yanı yok ama diğer felsefelerin güzel yanlarını görebilmek lazım; bunun için de önyargısız olmak gerekiyor. Ama bizim gibi eski toplumlar için önyargısız olmak çok zor. Eski toplum olmanın çok güzel tarafları da var kuşkusuz. Örneğin birisi hasta olursa tüm komşular yardımlaşır. Amerika'da ise bir telefon gelir o kadar. Bakın Amerika'ya dönmeme nedenlerimden birini anlatayım: Bir trafik kazası geçirdim ve ölümden döndük sayılır. Hastanede yatarken öğrencilerim geldiler ve yanımda haftalarca nöbet tuttular. Bizim de güzel taraflarımız bunlar.

- Peki Ekoloji felsefesinde Bahro, Gorz, İllich ve Boockhin ekollerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Yazar olarak en iyi yazar Gorz bence ve bazı fikirleri de iyi. En derin olanı ise Bahro ve İllich. Bahro'nun örneğin çok ilginç bir yaklaşımı da var: Der ki, 3. Dünya ülkeleri bizim gibi olacağına, biz 3. Dünya gibi olmalıyız. Sorunu toplu olarak görmesi çok cazip ve onlardan öğreneceğimiz çok şey var.

Sevgili bilimciler; geçen ay, herhangi bir konuyu öğrenirken günlük yaşamdan ne kadar kolay yararlanabileceğimizden söz etmiştik. Bu ay da sizlere, evde ailenizin her bireyi ile hem oyun oynayabileceğiniz, hem de organlarımız ve işlevlerini kavramamıza yardımcı olacak birkaç örnek vereceğiz. Bu örneklerde, vücudumuz ile ilgili ders kitaplarında yer alan şekillerde gösterilenleri bir parça uygulama olanağı bulmuş olacaksınız. Deney metinlerimizin hemen sonunda yer alan anahtar kelimeler ile ilgili ister ders kitaplarınızda, ister ansiklopedilerde yapacağınız araştırmalar ile de bilgilerinizi pekiştirmenizi diliyoruz.

İyi eğlenceler, iyi öğrenmeler

Bilimce A.Ş.

Deney: Ses yönü

Deneyimizin amacı: Sesler nereden geliyor? Nasıl duyuyoruz? Ses ve duymanın, yön ile bir ilgisi var mı?

Kullanacağımız malzemeler: İki huni, 50 cm. uzunluğunda hunilerin dar tarafına geçebilen iki lastik boru veya hortum, eşarp.

Deneyin yapılışı: Hunilerin dar tarafına lastik boruların birer ucunu takın ve boruların diğer uçlarını da kulaklarınıza iyice yaklaştırın. Şimdi sağ kulağınızdaki borunun ucundaki huniyi boynunuzun arkasından geçirip sol tarafa alın ve sol taraftaki huniyi de aynı şekilde sağ tarafa geçirin. Boynunuzun arkasında boruların kesiştiği yeri iple sıkıca bağlayın ki kaymasın. Gözlerinizi kapatın ya da bir eşarp ile bağlayın ve kendi etrafınızda birkaç tur dönün. Böylece yönünüzü kaybedin. Siz yerinizden hiç kıpırdamadan, bir arkadaşınızdan etrafınızda hareket ederek farklı yönlerden sizinle konuşmasını isteyin. Her seferinde sesin geldiği yönü, sesin geldiği kulağınıza göre tahmin etmeye çalışın. Şaşırıyor musunuz? Ne oldu? Günlük hayatımızda sağ taraftan gelen sesleri sağ kulağımızla, sol taraftan gelen sesleri ise sol kulağımızla duyarız. Bu deneyde tam tersi bir tecrübe yaşıyoruz. Sol taraftan gelen sesleri sağ kulağımızla, sağ taraftan gelen sesleri ise sol kulağımızla duyuyoruz. Alışkanlığımızın dışında bir durum geliştiği için karışıklık yaşıyoruz.

Deney: Sosis görüntü

Deneyimizin amacı: Gözümüz ve görme işlevi arasındaki bağlantıyı anlamaya çalışalım.

Kullanacağımız malzemeler: Parmaklarımız.

Deneyin yapılışı: Ellerinizi yumruk yapın. İşaret parmaklarınızı açın ve birbirine, bir doğru oluşturacak biçimde uç uca ve tırnaklarınızı görmeyecek şekilde değdirin. Bunu, gözünüze 15-20 cm. uzaklıkta ve bakış hizasında yapın. Parmaklarınızın gerisindeki bir nesneye bakın. Karşınızda bir sosis durmuyor mu? Ne oldu? Gözleriniz, gözbebekleriniz arasındaki ortalama 6,5 cm. uzaklıktan dolayı farklı görüntüler görürler. Beyin, bu iki farklı görüntüyü çakıştırır ve 3 boyutlu bir görüntü elde eder. Ancak bunu yaparken, beyniniz daima gözlerinizin odaklandığı, yani bakmakta olduğu noktayı esas alır. Bu noktadaki görüntüleri çakıştırır. Deneyde ise gözleriniz işaret parmaklarınızın ilerisindeki bir noktaya bakmakta olduğundan, parmaklarınızın iki farklı gözden gelen görüntüsü beyinde tek görüntü haline getirilemez, çakıştırılamaz. Sol göz parmakların birleştiği yeri sola yakın, sağ göz ise sağa yakın gördüğünden beyin birleşme noktasını iki taneymiş gibi görür ve parmaklar arada sosis gibi kalır. Anahtar Kelimeler: Gözün yapısı, üç boyutlu görüntü.

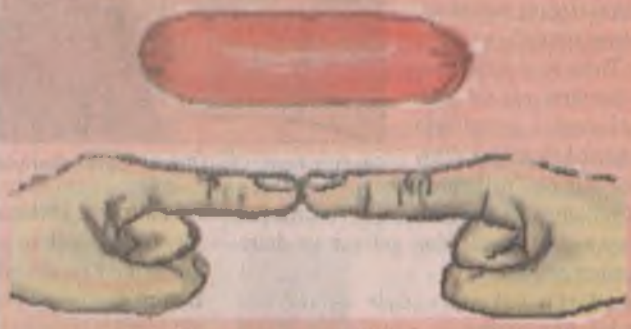

Deney: Şeffaf el

Deneyimizin amacı: Gözün görme mekanizmasını anlatmak.

Kullanacağımız malzemeler: Ellerimiz ve bir dosya kağıdı.

Deneyin yapılışı: Önce dosya kağıdını düzgün bir rulo yapalım. Rulonun çapı göz çukurunuza oturacak kadar olsun. Ruloyu sağ elinize alın ve sağ gözünüze dürbün gibi dayayın. Bu sırada sol elinizi de avuç içi yüzünüze bakacak şekilde sol gözünüzün önünde ve rulo dürbünün hemen yanında tutun. Her iki gözünüzde açık olsun ve sol elinizi rulo boyunca ileri ya da geri hareket ettirerek ayar yapın. Öyle bir nokta bulun ki sağ gözünüzle gördüğünüz görüntü sol elinizin avucunda belirsin.

İşte avucunuz delindi ve siz karşıdaki görüntüyü görüyorsunuz. Ne oldu? Gözlerimiz birbirinden uzak olduğundan, aslında her gözün gördüğü birbirinden farklıdır. Bu farkı daha iyi anlamak için gözlerinizi sırayla açıp kapatın. Baktığınız eşyalar oradan oraya atlar gibiler, değil mi? Beyniniz gözlerden gelen bu iki görüntüyü üst üste çakıştırarak birleştirir ve üç boyutlu tek bir görüntü elde eder. Tek gözünüze kağıt ruloyu dayadığınız zaman, sağ ve sol gözlerinizin beyninize gönderdiği görüntüler birleştirilir ve sonuçta sol avcunuzun içinde diğer görüntüyü görürsünüz.

Basit uçurtma

Çiğdem Avşar

Bu ay yaratıcı etkinlik köşesinde, hepiminiz hem çok sevdiği hem de kendimizin kolaylıkla yapabileceği bir uçurtma tarif edeceğiz.

Malzemeler: Kuşe (dergi)kağıdı ve sicim ip

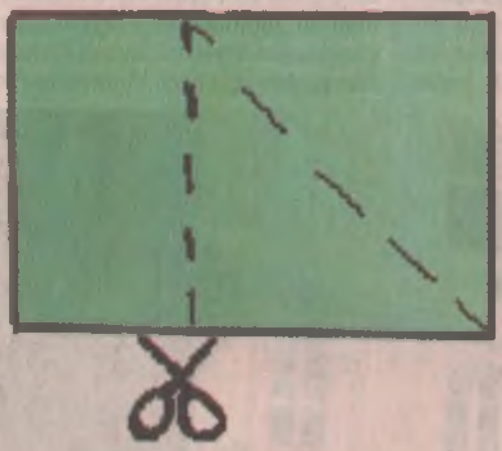

Dikdörtgen bir kağıdı kare katlayarak artanı kesiniz.

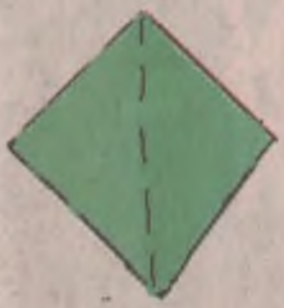

Kare kağıdınızı ortadan katlayınız.

İki kenar ucu ortaya doğru katlayınız

Uçlarını dışa doğru kıvırınız

Dikdörtgenden artan kağıdınızı kesikli çizgilerin olduğu yerlerden makasla kesiniz..

Kağıdı iki ucundan çektiğinizde ortaya böyle bir kuyruk çıkacaktır.

Uçurtmanın kıvrım yerlerinden iki delik delip uçurtmayı dengelemek için ip geçiriniz. Bu ipin orta yerinden dilediğiniz uzunlukta bir yükseklik ipi bağlayınız. Alt uca kuyruğu takınız. İsterseniz kuyruğu püsküllerle süsleyebilirsiniz.

Ramazan Karaçalı

Internet gezgini

Sanal gerçeklik (virtual reality) nedir? Bu; Stanislaw Lem'in eserlerinde bahsettiği gerçek yaşamdan modellenmiş mekanların, bilgisayar ortamında hayat bulması mıdır? Ya da, sanal gerçeklik ona göre, gerçek dünyada kesinlikle yaşayamayacağımız hayallerimizin en azından bilgisayar ortamında can bulması mıdır? Öyle ise; bilgisayar ortamında hayat bulan mekanların ve hayallerin, içine bizleri de alması olası değil mi? Belki de O, gerçek hayatı hiç mi hiç sevmiyordu. Kendi kurduğu sanal dünyasında mutlu bir hayat sürmek onun için daha anlamlıydı. Ama, sanal gerçeklik sadece Stanislaw Lem'i değil, dikkatli dalarsak eğer, bizleri de mutlu bir hayatın içine alacaktır.

Stanislaw Lem; bilgisayar (computer) kavramı bile daha yerleşmemişken, sanal gerçekliği tanımlamış, gen ve robot teknolojisi üzerine yazdığı eserleri otuz ayrı dilde yayınlanmış, tüm zamanların en iyi bilimkurgu yazarlarından biridir. Bugün sanal gerçeklik üzerine çalışmalarda bulunanlar bu muhteşem dahinin fikirlerinden esinlenmişler, dahası o günlerin erişilmesi güç sanal evren ütopyasını günümüzde (kısmen) gerçekleştirmişlerdir.

Laf sanal gerçeklikten açılmışken, sanal dansözlere ne dersiniz? Türkiye sanal gerçeklikten (ağzının) payını alan ender ülkelerden biridir. Eylül ayında düzenlenen büyük bir bilgisayar fuarında gerçek bir dansöze takılan elektrotlar sayesinde, ilk kez bir sanal dansözün kıvrak dansıyla kendimizden geçtik. Kolay değil tabi, bugün sanal dansöz, yarın sanal seks, daha ertesi gün nur topu gibi sanal çocuklar (S. King'in aynı adlı romanından uyarlanan Bahçıvan filmine dikkat!). Sanal seks dedim de; aklıma "cyber-sex" kavramı takıldı. Hayatta her şeyin bir anlamı olduğuna inanan ben, buna bir türlü anlam veremiyorum. Bu ne garip çelişki, Internet üzerinden karşılıklı konuşarak cinsel fantazilerin ortaya dökülmesi, klavye tuşlarına basarak tatmin olma. Böylece bu paragrafın ana fikri; olur olmaz kadın olmazsa, olmaz. Yahu, aklı başında hiçbir insan kalmadı mı bizim buralarda?

Bu kadar lafın sabrınızı taşırdığını düşünerek bu ayın Internet yazısına başlayayım artık. Ama, bazen hayatımızı etkileyen o kadar saçma olaylar oluyor ki, ister istemez "Internet ne haddimize" diye düşünmeden de edemiyorum. Her neyse içinizi karartmayayım, *Time* dergisinin, dünya tarihini etkileyen son yüzyılın en önemli adamını seçeceği bir yarışma var hani, bunu duymayanınız kalmamıştır. Aslında giriş yanlış oldu; birçok yayın organının açıkladığı gibi son yüzyılın en önemli adamı değil, doğrusu son yüzyılı en iyi tanımlayan adam yarışması olmalıdır. Yani, öyle bir isim söyleyeceksiniz ki, yirminci yüzyıl onunla birlikte anılacak. Bu yarışmada oy sınırlaması yok, dileyen istediği kadar oy gönderebilir. Ne o, siz hala Atamıza oy atmadınız mı? Yazık ki, ne yazık... Bilmeyenleriniz için yazıyorum, "http://www.pathfinder.com" ya da "www.time.com". Bu arada oy kutusuna "mustafa kemal ataturk" şeklinde yazın ki, oylarınız değerlendirme dışı kalmasın. Neyse, siz oy atsanız da atmasanız da o zaten en büyük. Ayrıca, bu oylama milli bir gururdan öte, yüzyılın adamı seçiminde jüri üyelerini önemli derecede etkileyecektir (çatlayın Yunan-Rum lobile-

Beyoğlu Çicek Pasajı. Sanal olarak mı, yoksa gerçekten orada olmak mı daha güzel?

ri)... Bu arada, Kemal Sunal'a da yüzyılın en büyük aktörü oyunu atın. Şarlo mu? Bırakın canım Şarlo'yu, yaşasaydı o da Kemal Sunal'a oyunu verirdi.

Her neyse, bu ay sizlere Internet üzerinde kurcaladığım bir sanal site (laf sanal gerçeklikten açıldı ya bir kere) ve birkaç şans oyunları sitesinden bahsedeceğim. Bu arada Eylül ayında HTML'ye giriş yapmıştık. ilgilenenler www.angelfire.com adresine girerek, 1Mb.lik ücretsiz web sayfasını bu siteyi kullanarak oluşturabilirler.

İlk ziyaret ettiğim site; İstanbul'da Beyoğlu ve Taksim Meydanı'nın Internet üzerinde, www.sanalistanbul.com adresini yazarak girebileceğiniz, etkileşimli ve üç boyutlu tasarımıyla dikkati çeken, Beyoğlu ilçesinde özellikle Taksim Meydanı ve İstiklal Caddesi üzerinde geziyormuşsunuz izlenimi veren bir sayfa bu. Web sayfamızın sol tarafında bulunduğunuz yer ile ilgili bilgiler yer alırken, sağ tarafında o yer içerisinde gezmenizi sağlayan aktif bir pencere ve üç boyutlu bir ortam görünmektedir. O pencerenin altında "mouse" ile kontrol edebileceğiniz yön ve ilerleme tuşları bulunmaktadır. Ayrıca, Atatürk Kültür Merkezi, siber dünya ve bu sayfayı hazırlayan Onitron firmasının odalarına girip sanal bir yolculuk yapabilirsiniz. Ama bir şartla; Superscape'in Vinscape adlı "plug-in" programını "download" etmelisiniz (Dur Türkçem, nereye böyle!).

İstiklal Caddesi'nde sanal gezinti

Sanal olarak İstiklal Caddesi'nde dolaşmanın zevki var tabii, ama üreticiler sokak girişlerini daha belirgin yapsalardı ve tarih kokan mekanları en azından adlarıyla belirtselerdi, daha hoş olacaktı. Örnek olarak; Çiçek Pasajı, Balık Pazarı ve Nevizade Sokağı, ayrıca Galatasaray Lisesi ve diğer önemli birimler hiç olmazsa adlarıyla gösterilebilirdi. Bu arada, tramvayın hareketleri çok iyi de (sakın çarpmayın), yürüyen çöp kutularına bir anlam veremedim. Zaten kimse de bu çöp kutularına çöp atmıyordu. Laf aramızda Çiçek Pasajı ve Nevizade dedim de, eh, insan bir kez oraya gitti mi bir iki kadehcik içmeden duramıyor, zaten yakın dostlarım Banu ile Cenk de duramamıştı. Hep beraber sanal İstanbul'da gezerken, birden kendimizi Beyoğlu'nda bulduk. Fırsattan istifade siz de AKM'de canlı piyano konseri verebilirsiniz, şimdilik seyircileriniz sadece monitörünüze omuzunuzdan bakan dostlarınız olacak ama, idare edin artık... Ya da Gümüşsuyu'na dalıp siber dünyayı keşfedebilirsiniz. Doğrusu, eksiğiyle fazlasıyla bu sayfa gerçekten güzel, yalnızca biraz daha geliştirilmeye ihtiyaç duyuyor.

Şans oyunları

Sanal İstanbul'u terkedip, gerçek İstanbul'la yüzyüze geldiğimde, atalarımızın şu sözünü hatırladım; "işleyen demir ışıldar". Sevgili hayat arkadaşım Sibel Internet yüzünden kendisini birazcık ihmal ettiğimi düşünmüş olacak ki, "Internet'e girişin olsun da, çıkışın olmasın inşallah!" bedduasının ardından yüzsüzlük edip, tekrar Internet havuzuna daldığımda, aklıma ister istemez, "gerçekten çalışmadan para kazanmanın yolları var mıdır?" sorusu geldi, işlemeden de ışıldayabilir miyiz acaba? Doğrusu, sanal İstanbul'da gezerken etrafa saçtığım paraların acısını çıkarmam gerekti. Sonra, oturduğum yere pek uzak olmayan bir kahvehane için, "nasıl oluyor da her gece kapalı gişe oynuyor?" diye düşündüm. Acaba orada oynanan oyunları Internet'te de oynayabilir miydik? Araştırdım, umduğumdan daha fazla şans oyunu oynatan site buldum. Sonra ekonomik yönden bunalan insanlarımızı düşündüm. Ne yapalım ki, devir artık etkileşim devriydi, çaresiz daldım oyunlara. Kısmet bu ya, belki de kazanabileceğim parayla ömür boyu yatarak yaşayabilirdim.

Yat-kazan sitelerinden ilk gözüme çarpan site "interloto"ya (http://www.interloto.com) ait olan siteydi. Güzel ülkemin insanları tarafından yapılan bu site, oynanan oyunlar itibarıyla bize daha yakın. Ama düşündüğünüz gibi Vegas tipi tabir edilen oyunlardan değil; futbol, bingo ve at yarışları var. Futbol oyununda, o haftanın yedi maçının en az üç sonucunu doğru olarak tahmin etmeniz gerekiyor. Bingo oyununda, 49 rakam arasından sayılarınızı seçip, o haftanın sayısal loto çekilişinde şans arıyorsunuz. At yarışında ise, ikili bahis oynamanız mümkün. Bu adresteki oyunları oynamak için öncelikle oyuncu kaydı yaptırmanız gerekmektedir. Ayrıca, bu sitenin "home page"inde kullanılan fonun Amerikan Doları'ndan yapılmış olmasını kazancı dolar üzerinden ödemesine bağladım. Yoksa, Türk parası her zamanki değerini koruyor (!) Bu sitede girdiğiniz bütün bilgiler, "Secure Socret Layer" teknolojisi adı verilen bir güvenlik sistemiyle korunmaktadır. Böylece bilgilerinize başka kişilerin erişmesi engellenmektedir. Ama, yine de "hacker"lara dikkat! (hacker: şifreyle korunan alanlara, dışarıdan girdiği kodlarla veya "debug" rutinleriyle müdahale eden ve böylece ilgili alana yasal olmayan yollarla erişen kişiler). Şanssızlığım dünyaca bilinen bir gerçek olduğundan, bana bu siteden ekmek çıkmayacağını anladım. Belki, şans oyunu siteleri benim gelir kapım olabilirdi.

Asıl ilgimi Vegas oyunları çekiyordu. Aradım, birkaç site buldum. Bu sitelerden en çarpıcı olanı, "Casino Royal" (http://funscape.com) olarak gözüktü. Oldukça geniş kapsamlı tutulan, bol eğlenceli ve bol oyunlu bir site. Ama, bu sitede kazanmak zor, bilakis birilerine kazandırıyorsunuz. Bunun dışında, gelirlerinin bir kısmını yardımsever kuruluşlara veren siteler de var. Bu sitelerden Plus Lotto'nun (http://www.puslotto.com) gelirlerini uluslararası Kızılhaç Federasyonu ve Kızılay Derneği'ne bağışladığını öğrendim. Ayrıca gelirlerinin yüzde 20'sini ben hariç herkese veren "Bingo Express And Interkeno" (http:www.bet4abetterworld.com) sitesi de ilginçti. Ama yine de bunlar ve benzer sitelerin hiçbiri bana para kazandırabilecek gibi gelmediler. Internet karşısında bolca vakit harcayıp hiçbir şey kazanamamak, savurganlık olarak geldi bana. Keza, para kazansaydım bile yine aynı şekilde düşünecektim. Bilgisayarımın başında oturmaktan iyice tembelleştiğimi hissettim. Sırtımın ve başımın ağrısını artık aspirin denen mucize bile dindirmiyordu. Böylece şunu anlamış oldum; işlemeyen (demir) pas tutar.

İSKİ'nin bilgisayarları hata yapabilir, NASA'nınkiler asla!

İlhami Türkdoğan (*)

ABD'nin insansız olarak uzaya gönderdiği en pahalı ve en çok radyoaktiviteye sahip uzay aracı Cassini, bilgisayar problemi ve rüzgar nedeniyle gecikmeli de olsa fırlatıldı. Resmi açıklamalara göre aracın yolculuğu yedi yıl sürecek ve yörüngesine oturduktan sonra, dört yıl boyunca Satürn gezegeninin uyduları ile ilgili araştırma yapacak.

ABD Enerji Bakanlığı yetkilileri projenin güvenilir olduğunu, her türlü dış etkiye ve patlamalara karşı önlemlerin alındığını savundular. Enerji Bakanlığının bir yetkilisi fırlatmayı izlemek için eşini ve kızını uzay üssüne davet ettiğini belirterek, "Bir kaza sonucu radyasyon yayılmasından korksaydım, en yakınlarımı buraya getirmezdim" dedi. Bu burjuva politikacıları her yerde aynı: Çernobil kazasından sonra bizim bakanlarımızdan biri de televizyona çıkıp çay içerek "radyasyonlu çay" tartışmasına son vermemiş miydi!

Çevrecilerin, NASA'da çalışan kimi bilimcilerin ve çok sayıda akademisyenin çabaları sonuçsuz kaldı. Günlerce projenin riskleri sıralandı; insanlığın geleceği için taşıdığı tehlikelere, kamuoyunun dikkati çekilmeye çalışıldı. Protesto gösterileri yapıldı. Bu arada Internet de oldukça etkin kullanıldı. Onlarca araştırma makalesi yazıldı. Kitaplar yayınlandı. NASA'ya ve diğer yetkililere protesto faksları ve dilekçeler gönderildi. Ancak tüm bunlar Cassini'yi durdurmak için yeterli olamadı.

Cassini'nin fırlatılması ile ilgili tartışmalar doğal olarak bitmeyecek. Cassini'nin başarısı, protestocuların gücü ve diğer gelişmeler, ABD'nin gelecekteki uzay politikalarının yönünü önemli ölçüde etkileyecek.

Cassini de yazılımsız yapamıyor!

Cassini de dahil "en son teknoloji ürünü" diye sunulan araç ve gereçlerin çoğu, yazılım teknolojisinin ulaştığı son düzeyle sınırlıdır. Yani, yazılım teknolojisinin içsel çelişkileri, kısıtlamaları, uygulandığı sisteme de aynen geçer. Çünkü yazılımın denetlediği, yönlendirdiği bir sistem, örneğin Cassini, aslında her şeye itaat etmek zorunda olan bir köledir.

Bu ilişkiyi insan bedeni ve aklı arasındaki ilişkiye 'bir biçimselleştirme yaptığımızı unutmadan' benzetebiliriz. Kimi insanlar, yaşamlarını duyguları, içgüdüleri, alışkanlıkları, önyargıları ve refleksleri ile sürdürüyor olabilir. Özellikle bugünün Türkiye'sinde sanki gerçek olan da budur: Ancak bilinçli özne olabilmek için, kurmak, keşfetmek ve yönlendirmek için akıl şarttır. Marx'ın bir insan ile arı arasındaki en önemli farkın, insanın tasarlayabilme yeteneği olduğunu söylemesi önemlidir.

Bizim "Cassini" gelişmiş bir donanıma, son teknolojinin ürünü elektronik ve mekanik aksamlara sahip olabilir. Ancak bu yalnızca içgüdüleri, doğal yetenekleri çok gelişmiş bir insana karşılık gelir. Oysa aracın yönünü belirleyen, çevresel ve dışsal değişimleri izleyerek, aracın programlandığı gibi çalışmasını sağlayan şey yazılımdır. Cassini "tuvalete giderken" bile kendisine yüklenmiş yazılıma muhtaçtır.

Yazılım mühendisliği: Ne yazık ki, sihirli değneğimiz yok!

Yazılım mühendisliği, yazılım geliştirmeye sistematik ve disiplinli bir yaklaşımın gerekliliğinin farkına varılmasıyla ortaya çıktı. İlk defa 1968 yılında NATO konferansında dile getirildi. Bu konferansta "yazılım krizi" ifadesi kullanılıyor ve yazılım geliştirmede sorunların olduğu, bunları çözme girişimlerinin yeterli olamadığı açıklanıyordu. Bundan sonra yazılım mühendisliğinin kendi teknik ve yöntemlerini keşfetme, geliştirme süreci başladı.

Geçen 30 yıllık süre yazılımın güçlü bir endüstri olmasını sağladı. Yazılım mühendisliği alanında işe yarar çok sayıda teknik ve yöntem keşfedildi. Yazılım geliştirme süreci, yazılımın özü gibi konular büyük ölçüde anlaşılmış durumda. Sürecin her bir aşamasının kalite kontrolü gelişmiş ve herkesin benimsediği ölçütlere göre yapılıyor. Bir programı sınarken güvenilir ve geçerli teknikler kullanılıyor.

Yine de her şey "güllük gülüstanlık" değil. Örneğin her türlü koşulda ve uzun süre hizmet verecek (dayanıklı) ve tümüyle hatalardan arınmış bir yazılım üretmek bugün için hâlâ olanaksız. Bir program sınandıktan ve kalite kontrolü yapıldıktan sonra bile, farkedilememiş küçük hatalara (bug) sahiptir. Zaten bu sınırlılık daha baştan kabul edilerek ürün piyasaya sunulur. "Bug"lar keşfedildikçe de programın yeni sunumları (upgrade) çıkarılır.

Bir yazılım ürünü için olası durumların sayısı çok fazladır. Daha da kötüsü her şeye rağmen kimi durumları önceden saptamak da olanaksızdır. Bir durumu denetlenebilir hale getirmek bile başka pek çok yeni durumun oluşmasına neden olur. Yazılımın tuğla ve demir değil de, "bit"lerden oluşması işleri kimi zaman beklenenin aksine daha da zorlaştırır. Bir kod parçası bir yerden başka bir yere kolayca taşınabilir. Bu biraz şuna benzer: Bir evi inşa ederken, diyelim ki tuvaletin yanına yerleştirilmiş mutfağı, kenarlarından tutup salonun yanına taşıyorsunuz. Ancak yazılımda bu işlem, eski ve yeni pek çok durumun yeniden denetim altına alınması ve sınanması anlamına gelir.

Bir yazılım ürünü bir sistem üzerinde çalışır ve o sistemi denetler. Sistem ne kadar karmaşıksa yazılım da o ölçüde karmaşıklaşır. Pek çok yazılım bir kişinin kavrayamayacağı, denetleyemeceği ölçüde karmaşıktır. Bu nedenle karmaşık bir yazılımı geliştirirken bir yandan güçlü sınıflandırma ve soyutlama teknikleri kullanılır; diğer yandan da birden fazla kişi eşgüdümlü çalışır. Her iki yöntemin de kendi iç zayıflıkları vardır. Hataların tümüyle tespit edilmesini sağlamaz.

Yazılımın bu özelliklerinden kaynaklanan çok sayıda kaza oldu. Bunlardan biri Körfez Savaşı sırasında gerçekleşti. 1991 yılında bir Scud füzesi 28 Amerikan askerinin ölümüne, 98'inin ise yaralanmasına neden oldu. Scud füzelerini yoketmek için kurulmuş sistemdeki bir yazılım hatası, füzenin yokedilmesini önledi. Hatanın nedeni, yazılımın, füze önleme sisteminin birkaç saat boyunca çalışır durumda kalacağı varsayımı üzerinde kurulmuş olmasıydı. Sınamalar sırasında gözden kaçırılan bu durum savaş sırasında, sistem 100 saatin üzerinde devamlı işler durumda olduğu için füze önleme sisteminin işlevsiz kalmasına neden oldu. İsrailliler olaydan 8 saat sonra hatayı tespit ettiler ve firmaya bildirdiler. Bir gün sonra da yazılımın yeni sunumu Suudi Arabistan'a gönderildi.

Bir başka kaza 4 Haziran 1996'da gerçekleşti. Ariane 501 fırlatıldıktan yalnızca 40 saniye sonra patladı. Kazadan sonra kurulan araştırma komisyonu, kazanın, yazılımın tasarımından kaynaklandığını büyük ölçüde kesinledi.

Kıssadan hisse

İSKİ'nin yazılımlarından ya da girilen hatalı verilerden kaynaklanan yüklü faturaların bahanesi "bilgisayarlarımızdaki hata" olabiliyor. Ya 36 kilo radyoaktif madde taşıyan, milyonlarca aç ve işsizin yaşadığı bir dünyada 578 trilyon liraya malolan Cassini düşerse... Bunun nedeni de küçük bir yazılım hatası ise, NASA'nın bahanesi ne olacak? Ya da artık bahanenin önemi kalacak mı? Şimdilik bir kazanın olmaması için dua etmekten başka çaremiz yok!

Türkiye'de diğer mühendislik alanlarının mücadele deneyimleri ve bilgi birikimi var. Kamuoyunu bilgilendiriyorlar, toplumsal muhalefete destek oluyorlar. Örneğin, EMO enerji sektöründeki özelleştirme ve nükleer santraller konusunda, Mimarlar Odası "3. Köprü Projesi" konusunda etkin kampanyalar yürütüyor. Bilgisayar Mühendisliği alanında ise böyle bir birikimden bahsetmek olanaklı değil. EMO içinde böyle bir birikimi oluşturmak için özellikle elektronik ve bilgisayar mühendislerine büyük iş düşüyor.

(*) E-mail: ilhamitd@superonline.com

Bilim tarihinde Kasım

2 Kasım

1588: Bilginin ilk kaynağının doğa olduğunu savunan, Aristoteles'in bütün okullardan kovulmasını öneren maddeci doğa filozofu Bernandius Telesius öldü. Rönesansın en değerli düşünürlerinden biriydi. Teleziana okulunu kurdu. Bilginin doğruluğunun ölçütünün, deneyle sağlanabileceğini savundu.

Bernard Shaw.

1950: Yazınsal yapıtları ile öne çıkan düşünür Bernard Shaw öldü. Gecekondulardaki çocuk ölümleri, ötanazi hakkı, savaş karşıtı çalışmalar, kadınların sağlıkları için doğum kontrolu, kooperatifçilik, İrlanda sorunu konularında yazdı ve uygulamaya yönelik çalışmalara katıldı.

3 Kasım

1901: Doğu Dilleri uzmanı kazıbilimci olan ancak ülkemizde yazarlığı ve devlet adamlığı ile bilinen Andrea Malraux doğdu. Çince, Sanskritçe ve Arkeoloji okuyan Malraux, Uzakdoğu'daki kazılara katıldı. Çin'de *"Indochine"* dergisini kurdu. Devrim hareketine katıldı. İspanya İç Savaşı'nda faşist Franco yönetimine karşı savaşan Cumhuriyetçilerin yanındaydı. Uluslararası Birliğin Hava Kuvvetleri Komutanlığına getirildi. 2. Dünya Savaşı'nda Nazilerin eline düştü ama kaçmayı başardı. Partizan savaşlarını örgütleyip yönetti. *Sanat Psikolojisi*, *İmgesel Müze*, *Sanatsal Yaratı* kitapları ile sanat tarihine katkılarda bulundu. Yüzyılımızı şöyle tanımladı: Atom bombasından geçen bir uygarlık, çağımız toplumunu mutlu edemez.

1957: *Dinle Küçük Adam*, *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı* gibi çalışmaları ile ülkemizde de tanınan psikanalist Wilhelm Reich hapishanede öldü. Avusturyalı Reich, Psikanaliz ve özdekçi düşünceyi birleştirmeye çalıştı. Her iki kesimden de tepkiler aldı. Almanya'da *Cinsel Siyaset Yayınevi*'ni kurdu. Hitler yönetime gelince Danimarka'ya kaçtı. Oturma izini iptal edildi. Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde üyelikten atıldı. Norveç'e yerleşti, tutucuların çalışmalarına yönelik tepkisi üzerine ABD'ye göçtü. Kendine özgü kuramlar geliştirmeye başlayan Reich, McCarthycilik kasırgası sırasında hakkında soruşturma açılan aydınların başında yer aldı. Bilimsel sorunlar konusunda bir hukuk kurumunun karar veremeyeceğini, iddianamenin mahkemenin doğabilimleri konusunda bilgisizliğini gösterdiğini söyleyerek mahkemeye katılmadı. İki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Kendisinin ve arkadaşlarının kitapları ve malzemeleri New York'ta yakıldı ve cezaevinde öldü.

4 Kasım

1983: *Yön Dergisi* ile Türkiye'de sol yelpazeye yeni bir renk katan, araştırmacı yazar Doğan Avcıoğlu öldü. 1926 yılında doğan ve Fransa'da eğitimini tamamlayan Avcıoğlu, "Kemalist Sosyalizm" düşüncesinde yol aldı. Türkler, Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Türkiye'nin düzenine ilişkin yapıtları ile hâlâ tartışmalar açan Avcıoğlu, yapıtları ile ırkçı, turancı tarih anlayışını eleştirdi.12 Mart'da orduya baş kaldırmaya teşvik suçu ile yargılanan Avcıoğlu, *Türkiyenin Düzeni*, *Türklerin Tarihi* ve *Milli Kurtuluş Tarihi* gibi eserler yazdı.

5 Kasım

Klark Maxwell.

1879: Elektromanyetik alan kuramının kurucusu İskoç matematikçi fizikçi James Klark Maxwell öldü. Üç renk temeline dayanan ilk renkli fotoğrafı elde etti. Rengin tam olarak belirlenmesinde, ton, doygunluk ve parlaklığın üç değişkenin rol oynadığını belirledi. Satürn Halkalarının yapısını inceleyerek Adams ödülünü aldı. Gazların kinetik kuramını Boltzmann ile geliştirdi. Adını ölümsüzleştiren elektromanyetik alan ve dalga kavramını ortaya koydu. Santimetre, gram, saniye birimler sisteminde manyetik akım birimi, onun anısına "maxwell" olarak adlandırıldı. Einstein'ın görelilik kuramı klasik fiziği temellerinden sarsarken, Maxwell'in doğruluğunu bir kez daha kanıtladı. Fiziğin temel özdeyişlerinden birini söyledi: "Direnç aşılınca iş yapılır ve bir cismin elektrik çıkarma gücü onun iş yapma yeteneğidir."

1892: İskoç genetik ve biyometri uzmanı John Burdon Sanderson Haldane doğdu. 1. Dünya Savaşı sırasında gaz maskeleri ile ilgilendi. Yaşamını tehlikeye atan denemeler yaparak kandaki karbondioksit, basınç ve sıcaklık oranlarına ilişkin denemeler yaptı. Enzim tepkimelerinin termodinamik yasalarına uyduğunu kanıtladı. Çocukluğunda ilgi duyduğu Mendel onu genetik alanına itti. Doğal Seçimin matematiği üzerine araştırmaları, Darwin kuramına güç verdi. İspanya İç Savaşı sırasında İngiliz Komünist Partisi'ne üye oldu ve gelişmesine katkıda bulundu. Daily Worker gazetesinde çalıştı. İngiltere'nin dış politikasını kınayarak ülkesini terk edip Hindistan'a yerleşerek bu ülkenin uyruğuna geçti. Marksist felsefe ve bilim konusunda önemli kitaplar yazdı.

7 Kasım

1867: Radyoaktivite konusunda öncü çalışmalar yapan Marie Curie doğdu. Uranit cevheri içinde plutonyum ve radyumu keşfetti. Eşi Pierre Curie ile birlikte Çekoslovakya'da bir maden ocağından atıl durumdaki malzemeyi, yaşamlarını sürdürecek gereksinimlerin dışında artırdıkları para ile satın aldılar. Evlerinin yakınlarındaki yıkık bir depoda 4 yıl boyunca [illegible] cevheri elleri ile kazıdıktan [illegible] tonlarca zift cevherinden [illegible] gramın onda biri ağırlığında yeni elementi elde etmeyi başardılar. Birlikte Nobel Fizik ödülünü kazandılar. Ancak yorgun ve hasta düştükleri için ödülü alamadılar. Madam Curie, eşinin bir trafik kazasında ölümünden sonra yürüttüğü Uranit'in saflaştırılması başarısıyla 1911 Nobel Kimya ödülünü aldı. Sorbonne Üniversitesi'nde ilk kez profesör ünvanı alan kadın ola-

rak çalışmaya başladı. Sürekli radyoaktivite ile uğraşması, kan kanserinden ölümüne yol açtı.

1913: Darwin'den bağımsız olarak türlerin kökeni ve doğal seçme yoluyla evrimine ilişkin sonuca varan İngiliz doğabilimci Alfred Russel Wallace öldü. 4 yıl süren Amazon araştırmalarından dönüşte, tüm örnekleri yangında yitirdi. Malezya adalarına gitti. 8 yıl çalıştı. Elde ettiği sonuçları dönüşte hayranı olduğu Darwin'e iletti. Kuramını yayımlamayı sürekli erteleyen Darwin, bir başka doğabilimcinin kendisi ile aynı sonuca varmasından güç aldı. Kuramın bilim çevrelerine sunulması onurunu Wallace'a bırakmaya karar verdi. Wallace doğa ile iç içeyken vardığı sonuçlardan İngiltere'ye döndükten sonra koptu. Tinsellik akımına kapıldı. Bilimdışı savlarda bulundu.

İlhan Erdost

1980: Türkiye'de materyalist düşün yapıtlarını Türkçeye kazandırma konusunda ciddi ve güvenilir yayıncılığı başlatan Sol Yayınlar'ın ve Onur Yayınları'nın kurucularından 1944 doğumlu İlhan Erdost, gözaltında iken dövülerek öldürüldü.

8 Kasım

1656: Kendi adıyla anılan kuyruklu yıldızın yörüngesel hareketini tanımlayan İngiliz astronomi bilgini Edmund Halley doğdu. Merkür'ün geçişinin ilk kez tam gözlemini yaptı. 350 yıldızın konumunu belirledi. Ayrıca denizcilikte çok önemli olan ve "Halley Çizgileri" denilen eşeğilim haritalarının ilkini yaptı.

Edmund Halley

1934: 20. yüzyılın önde gelen evrenbilimcilerinden Carl Sagan doğdu. Kuramsal çalışmaları ve yazdığı herkesin anlayabileceği evrene ve yaşama ilişkin yapıtlarla tanındı. NASA'nın çeşitli gezegenlere gönderdiği uzay araçları projelerinde danışman olarak çalıştı. Yeryüzündeki yaşamın başlangıcına ilişkin tezler ortaya attı.

10 Kasım

1483: Kilise ve rahiplerin sultasına son vermeyi amaçlayan bir hareket başlatan din reformcusu Martin Luther doğdu. Papa'nın fermanını kent ortasında insanların gözü önünde yaktı. Her birevin so-

Martin Luther.

ru sormada, söz ve düşüncelerini dile getirmede özgür olduklarını savundu. Ancak insanlara krala boyun eğmeyi öğütledi.

13 Kasım

354: Platocu-Hıristiyan düşünür Augustinus doğdu. "Düşünüyorum öyleyse varım" sözünü Descartes'tan yüzyıllarca önce o söyledi. Augustinus, *Tanrı Devleti* adlı kitabı ile yazgıcılığı yaymaya çalışmış ve her şeyi Tanrı'ya bağlamıştır.

Augustinus.

14 Kasım

Gettfried Wilhelm Leibniz.

1716: Felsefe sorunlarının çözümünde matematik yönteminin uygulanmasını öneren Alman matematikçi filozof Gettfried Wilhelm Leibniz öldü. Yaşadığı dönemde dünyanın neresinde bilimsel bir gelişme varsa oraya ulaşmaya çalıştı. Enerjinin sakınımı yasasını kuramsal olarak savundu. Ölümün gerçek olmadığını, var olan bir nesnenin yok olamayacağını savundu. Matematikte Diferansiyel hesabını çözümleyenlerden biri oldu. Birçok buluş için planlar hazırladı, ilgi duyanlara gönderdi. El yazmalarını okuyacak kişi bulunamadı.

15 Kasım

1630: İnsanlığın yetiştirdiği en büyük dehalardan biri olan gezegenlerin devinimlerini açıklayan Alman astronomi, fizik ve matematik bilgini Johannes Kepler öldü. O zamana kadar devinimlerinin dairesel olduğu sanılan gezegen yörüngelerinin elips olduğunu matematiksel olarak açıkladı. Ardından devinimdeki gücün ruh değil özdeksel olduğunu ve yörünge merkezinin Güneş olduğunu açıkladı. Henüz ortada olmayan teleskobun büyütme ilkelerini, gözün çalışma ilkesi ve gözlüğün görevini nasıl yaptığını anlatarak fizikte geometrik optik dalının temelini attı. Logaritma cetvelleri hazırladı. "Nerede özdek varsa orada geometri vardır" dedi.

1738: Tarihöncesi çağlardan beri bir gezegen bulan ilk insan olarak ün yapan Astronomi bilgini William Herschel doğdu. Müzisyen olarak yaşamını kazanırken İngiltere'ye göçtü ve astronomi ile ilgilenmeye başladı. Teleskop yapımı konusunda ustalaştı. Ay'ı, ardından Güneş sistemini gözlemeye başladı. Kuyruklu yıldız sandığı gök cisminin Güneş'in yörüngesinde olan bir gezegen olduğunu açıklaması devrim oldu. Ardından Güneş'in evrenin merkezi olduğu inancı yıkıldı. Yıldız astronomisinin temelini attı.

1858: Çağdaş Toplumbilimin kuruculanından biri sayılan Emile Durkheim öldü. Pozitivist bir yöntem izledi. Toplumun gelişmesini nüfus yoğunluğu, haberleşme araçlarının gelişimi ve kollektif bilinç etmenlerine bağladı. İntihar olayını ele aldı. Türkiye'de Ziya Gökalp de onun yöntemini izlemiştir.

1978: Antropolojinin daha geniş kitlelerce anlaşılması için yazdığı yapıtlarla tanınan ABD'li sosyal antropolog

Johannes Kepler.

Margret Mead öldü. Çalışmalarında kadın-erkek, cinsellik, kültürler ve ulusal karakter kavramlarına özel bir yer verdi. İncelemelerinde fotoğraf ve film araçlarını kullandı.

18 Kasım

1962: Çağdaş Atom fiziğinin temelini atan Atom fizikçisi Niels H. Bohr öldü. Hidrojen tayfını açıkladı. Atom silahlarının laboratuvar çalışmalarına katılmasına karşın, insanlığı ve liderleri atom silahlarının büyük tehlikesine karşı ilk uyaranlardan biri oldu.

Roosvecit ve Churchill'e savaş sonrası nükleer silahlanmanın durdurulması için çaba gösterilmesini isteyen mektupları sonuç vermedi. BM'ye başvurdu. Atom Enerjisinin Barışçıl Amaçlarla Kullanımı İçin Birinci Uluslararası Konferansı toplamayı başardı. "Barış için Atom" ödülününverildiği ilk kişi oldu

20 Kasım

1602: İlk hava pompasını yaparak boşluğun özelliklerini inceleyen, ünlü "Mağdeburg Yarımküreleri" deneyi ile hava basıncının etkilerini kanıtlayan Alman fizik bilgini Otto Van Guericke doğdu. Havası alınmış bakır kürenin büzüldüğünü gözlemledi. Havanın esnek bir yapı olduğunu, sesin boşlukta yayılmadığını, yanma olayının gerçekleşmediğini deneysel olarak kanıtladı. İçlerindeki hava alındıktan sonra kendilerini saran havanın basıncı ile birleşen iki yarım kürenin 8 at tarafından ters yöne çekilmesine karşın ayrılmadığını, içine hava salındığında kendiliğinden ayrıldığını bir gösteri ile sergiledi. Gezegenlerin devinimleri ve birbirleri üzerindeki etkiyi araştırmak için kullandığı saf kükürten yapılan kürelerle yaptığı deney sırasında farkında olmadan durgun elektrik üretti.

1764: Kendi adını taşıyan ve bugüne kadar kanıtlanmamış bir teoremle tanınan matematikçi Christian Goldbach öldü. Petersburg Akademisi'nde çalışırken Çar II. Petro'nun özel öğretmeni oldu. Sonsuz seriler, denklemler, sayı kuramları ile uğraştı. Riccati denklemi için yeni çözümler buldu. Kendi adını taşıyan teoremi geliştirdi. "1" tam sayısının asal sayı olarak kullanılması koşulunu da içeren Goldbach teoremi ölünceye kadar yazıştığı L. Euler'in de ilgisini çekti, ancak bugüne kadar kanıtlanamadı.

21 Kasım

1694: Voltaire doğdu. *Kandid* adlı yapıtı Server Tanilli'nin Türkçesi, Turhan Selçuk'un çizgileri ile 300 yıl sonra Türkiye'de ard arda baskı yaparak okur bulan bir Fransız yazar, aydınlanmacı düşünür. Voltaire Fransa'da aydınlanma çağının önemli meşalelerinden biri oldu. 23 yaşında saraya hakaret etmek suçundan tutuklanan Voltaire, düşüncelerinden ötürü uzun yıllarını başka ülkelerde geçirdi. 84 yaşında Paris'e döndüğünde halk onu büyük gösterilerle karşıladı.

Voltaire.

23 Kasım

1760: Eşitler Cumhuriyeti'ni kurmak için adıyla anılan bir hareket geliştiren ve kafası giyotinle uçurulan düşünür eylem adamı Babeuf doğdu. "Bütün insanların çalışmasının zorunluluğuna ve üretimin sonuçlarından eşitçe yararlanması hakkının var olduğuna" inandı. Ütopik toplumcu olarak nitelendirilmesine karşın ütopya ile gerçek arasında köprüvü kuran ilk düşünürlerden biridir.

24 Kasım

1632: Düşünür Spinoza doğdu. Bağnazlığa boyun eğmediği için öldürülmek istendi. Baş eğmeyince afaroz edildi. Adını değiştirerek kendini gerçeği "var olanda" aramaya verdi. Aydınlara halkın anlayabileceği dille konuşmayı, yaşam ve sağlık için gerekenden fazla para ve haz peşinde koşmamayı öğütledi. Spinoza "insan türünün doğanın bir parçası olduğunu, kendi başına bir krallık olamayacağını açıkladı. Doğaya karşı bilgisiz yaklaşımın acı ve yenilgiyle sonuçlanacağı uyarısında bulundu. Kendi akıllarını kullanabilen "Özgür İnsanlar Demokrasisi"ni biricik yönetim olarak önerdi.

25 Kasım

1911: Düşünür Paul Lafargue öldü. Karl Marx'ın kızı Laura ile evlendi. Marx ve Engels'in yapıtlarının Fransa'da yayımlanmasını sağladı. Bilimdışı gördüğü her akımla savaşım verdi. Felsefe, din, ahlak, ekonomi, dil alanında yapıtlar yazdı.

27 Kasım

1908: Yapısalcı yaklaşımları ile yüzyıla damgasını vuran antropolog, etnolog Claude Levi-Strauss doğdu. Nazi işgali altındaki Fransa'dan kaçtı. İlkeller ve yabanıl yaşam üzerine gözlemler yaptı.

1954: İlk zincirleme çekirdek tepkimesini gerçekleştiren ABD'li fizikçi Enrico Fermi öldü. İtalya'da Faşist Mussoluni yönetiminin çıkardığı yasalarla sorunlar yaşamaya başladı. Bu sırada kazandığı Nobel Fizik ödülünü almaya gittiğinde ailesi ile birlikte ABD'ye sığındı. Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan bombaların yapımında yer aldı. Ölümünden sonra 100 numaralı elemente "Fermiyum" adı verildi.

29 Kasım

1849: Geliştirdiği diyot lambasıyla radyonun öncülerinden biri olan İngiliz mucit John A. Fleming doğdu. Elekromanyetik güçlerin yönünü gösteren "üç parmak yöntemi"ni buldu. Odometre, termik ampermetre gibi ölçüm aletlerini geliştirdi.

Cumhuriyet'in ilk ebelerinden Feriha Pertan

"Eller çoğalıyor doğanlar gibi/Sevilenlerin yüreğindeki bir anlam gibi/Taç taşlaşıyor başımızda yoruluşumuz gibi/Meslek tacını koymuşum başıma/Giydim beyaz gömleği/ Örttüm başıma örtüyü/Bu vatanda seninle beraberiz, meslekte sevginin şefkatinin misaliyiz/ Doğan elimizde büyür/ İlk ağlayışın sevinci yükselir/ Anne yavrusunu alır kucağına/ Tıpkı vatan sevgisi gibi." F. Pertan

Cumhuriyet'in ilk ebelerinden olan Feriha Pertan ile evinde Ankara'da görüştük. Bugün 89 yaşında olan Feriha Hanım'ın evi de, kendisi gibi yılların verdiği zenginliği ve birikimi yansıtıyordu. Tek başına yaşayan Feriha Ebe, bir Cumhuriyet çocuğu, tam bir Cumhuriyet kadını: Sanata, şiire, bilgiye hayran; kafası pırıl pırıl, kendisi pırıl pırıl. Son derece nazik ve samimi olan Feriha Pertan mesleğine de yurduna da büyük bir umut, saygı ve sevgiyle bakmış, bakıyor; hala okuyor, izliyor. Soyadı kanunu çıktığında soyadını kendi seçiyor, eşi kabul ediyor. Kırım mitolojisinden bir kadının adı Pertan: Kırım'dan göçen büyükannesi ve büyükbabasının anısına seçiyor bu adı. İşte bu kuşak umudun kuşağı... Onlardan devraldık umut ve mücadele mirasını. Ama Cumhuriyet'in tanıklarını birer birer kaybediyoruz. Bu yüzden heyecanlandık Feriha Hanım'la. Çok eskilerden bu yana şiir yazan Feriha Ebe, 50 yaşından sonra İngilizce öğrenmiş, mesleği ile ilgili kitap yazmış. Yayımlamamış. O mükemmelin peşinde... Şimdi de sanatsal fotoğraflar çekiyor, yaptığı her işte olduğu gibi "aşkla, tutkuyla"... Feriha Pertan'la görüşmeyi, Firdevs Gümüşoğlu ve Nesrin Timur yaptı.

Bize yaşam öykünüzü anlatır mısınız?

-1908, Tekirdağ doğumluyum. Annem Tekirdağ'ın yerlisidir. Annemin dedesi, Ömür Efendi, Sultan II. Mahmut'un hem hocası hem de tarikat şeyhiymiş. Babam ise Neyzen Tevfik'in arkadaşıydı. Tek çocuktum ve beni çok iyi eğittiler. İkibuçuk yaşımda İstanbul'a geldik. İlkokulu Bostancı'da okudum; kırmızı önlüklerimiz vardı o zamanlar. O önlükler içinde güzel konuştuğum için Osmanlıca şiir okuturlardı. Benim zamanımda ilkokul üç seneydi. Sonra Rüştiye üç sene ve lise de üç sene sürüyordu. Öğretmenlerimiz bizi çok iyi yetiştirdi. Dikkat ederseniz, konuşmama ses tonum uyuyor. Çünkü, bize ters konuşma öğretmediler, güzel konuşmayı öğrettiler. Tevfik Fikret gibi büyük şairleri okuduk. Esma Sultan Okulu'na gittim. Dersleri sadece teorik değil pratiğiyle aldık. Şimdi çocuklar kalem tutmasını bile bilmiyor ve çok kötü yazı yazıyorlar. Oysa bizimle bu konuda bile çok uğraştılar. Ancak Osmanlıcadan sorunluyduk. Osmanlıcayı okuyorduk, ama anlayamıyorduk. Şimdi de mesela şunu oku deseniz, okurum ama anlamam. Ben doktor olmak istiyordum fakat paramız pulumuz yoktu ve 15 yaşımda beni evlendirdiler.

- Eşiniz kaç yaşındaydı siz evlendiğinizde?

- 30 yaşındaydı. Subaydı kendisi, İstiklal Harbine katılmıştı. Sonra, 2 çocuğum oldu; bir oğlum, bir de kızım oldu. Mutlu bir anneyim, mutlu bir yaşam geçirdim.

İstiklal Marşı'nı ilk biz söyledik

- Savaş yıllarını anımsıyor musunuz?

- I. Cihan Harbi'nde çok aç kalındı. Hatta tavuklarımız vardı ve yem olmadığı için süpürge tohumundan ekmek yapılıp veriliyordu. Biz ise unu sade suyla kavurup yiyorduk; ne peynir vardı, ne zeytin, ne de şeker. Bütün yabancı askerleri gördük, Fransız, İngiliz. Tramvay, Yeni Camii'nin önünden kalkıyordu ve Ortaköy'e geliyordu. Tek bir ray vardı. Bir de Karaköy'de metro vardı. Ulaşım için başka bir şey yoktu. Tramvay duraklarında; durak adları Fransızca, İtalyanca, Yunanca ve en son da Osmanlıca yazılırdı. İşgal altındaki İstanbul'u yaşadım. O günlerin acısını, utancını çocukluğumun anıları arasından çıkarıp atmam Cumhuriyet devrimleriyle olmuştur. Bugünden bakınca, o günlerin değerin bilmek lazım.

Feriha Pertan, 1926.

İşgalin kalkma zamanında, Atatürk'ün askerleri ve Refet Belen geldi. Biz elimizde bayraklarla onu karşıladık. Bir de, ilk kez İstiklal Marşı'nı bizim Esma Sultan Okulu söyledi. 1917-18 civarıydı. Fakat o zamanlar melodisi farklıydı, sonradan şimdiki biçimini aldı.

- Ebelik okuluna ne zaman gittiniz?

- Evlendikten sonra. Kocama ebelik okuluna gitmek için rica ettim. Kızım o sırada altı aylıktı. Cumhuriyet ilanından sonra ilk açılan okul, İstanbul Darülfünunu'ydu. Bütün diğer branşlarla beraber Tıp Fakültesi de açıldı ve Ebelik Okulu da buradaydı. Ben, Cumhuriyet'le açılan bu ilk üniversitenin Ebe Okulu'ndan mezun oldum. Hocalarımız Besim Ömer Paşa'ydı, Derviş İsmail, Tevfik Kenan'dı ve çok iyi eğitim verdiler. O zamanlar derslerimize profesörler (müderrisler deniyordu) ders veriyordu bize. Şimdi eğitim çok farklı.

Okuldan mezun olduktan sonra kocamla 1929'da Ankara'ya geldik ve oğlum oldu. O zaman Ankara'da hiç bir şey yoktu. Ne yol, ne araba, ne de otobüs var. İstanbul'a bile onaltı saatte gidiyorduk. Doğru dürüst hastane bile yoktu. Tahtadan yapılmış Numune Hastanesi vardı sadece.

Neyse, ben staj yapmak için Samanpazarı'ndaki doğumevine gittim. Sonra Ve-

Prof. Dr. Tevfik Remzi Bey, Feriha Pertan'ın öğretmeniydi.

rem Dispanseri açılıyor fakat hemşire yok. O zamanlar hemşire, hastabakıcı olarak anılıyordu ve 13 kişilerdi; biz ise 100-125 kişi civarındaydık.

- O zamanlar hastabakıcı, hemşire anlamına mı geliyordu?

- Evet. Şimdiki gibi değildi. Sadece hastabakıcı ve ebe vardı. O zamanlar ebeye daha çok ehemmiyet veriyorlardı. Hemşire olmadığı için ve sağlık eğitimi aldığım için beni Verem Dispanseri'ne tayin ettiler. Üç kişiydik; mikroskop kullanmasını orada öğrendik. İşte orada, veremliler içinde, sosyal hemşire olarak tam 30 yılım geçti. Bir gün beni, ilk ebelerden olduğum için Zekai Bey çağırdı. Dedi ki, "Hamamönü'ndeki doğumevinde, Ebe Okulu açıyorum. Benim muavinim olarak gelir misin?" "Düşüneyim efendim", dedim. Sonra da eşimle konuştum ve kabul ettim. 1959'dan,1965'a kadar, oranın ilk müdür muavinliğini yaptım .

"Hasan Ali Yücel bana şiir söylerdi"

- İlginç hastalarınız oldu mu peki?

- Tabii, tabii. Hasan Ali Yücel gelirdi; ben yanından geçerken şu şiiri söylerdi : "Canan bu efsaneyi dinle/ Ev aşkımı, kalbim gibi inle". Meğerse bunu bana söylermiş; sonradan öğrendim. Bir gün Abdulhak Hamit geldi dispansere. Baktı bana. Benim yüzüm temiz, saf. Şunu okudu: "Muaederle peder olup bahane, sevk etti beni cihane, rabbi mavderdeyken hanzade, dünyaya geldim kalenderane" dedi yürüdü. Bir gün de Mehmet Emin Yurdakul dispansere geldi ve dispanserde ağladı; çünkü Göztepe'deki evinde yangın çıkmış ve kitapları yanmıştı.

Birkaç yıl önce kütüphaneye gitmiştim. Kütüphane memuruna birşeyler soruyordum ki, kibar bir bey yanıma gelip "Buyrun odama gelin bir soluk alın" diye beni binanın dışına çıkardı. Yandaki binaya odasına götürdü ve kendini tanıttı. "Ben Mustafa Ekmekçi, hastanede yattığım yıllarda bana çok emeğiniz geçti" dedi. Tabi ki çok mutlu oldum.

-Çok okuduğunuzu, hatta yazılarını beğendiğiniz kişileri arayıp tepkilerinizi belirttiğinizi biliyoruz. Hatta Muazzez İlmiye Çığ ile de böyle tanışmışsınız.

-Evet. Muazzezciğim'le böyle arkadaş olduk. Onun fotoğrafını gördüm gazetede. Hakkında yazılanları okudum. Sonra kitaplarını aldım. Çok ilgimi çekti, ne yapıp edip telefonunu da buldum. O gün bugündür arkadaşız. Bu çok hoş bir duygu.

- Şiiri çok seviyorsunuz. Peki kimleri okumayı seviyorsunuz?

- Yahya Kemal'i. Onu da gördüm ve hemşireliğini yaptım. Onu ziyarete gelen dostları hep konuşurdu, ama o hiç konuşmazdı.

- Mesleğinize ilişkin bazı çalışmalar yapmışsınız ama yayımlamamışsınız?

1962'de Ankara Doğumevinde görevliyken. (Sağ başta)

- Okulda müdür muavini iken ebelik tarihini 1960-61 yılında yazmaya karar verdim. Hiç bizim tarafımızdan yazılmış ebelik tarihi yok. 1965'ten sonra Mesleki Öğretim Genel Müdürlüğü'nde şube müdürüyken bunu yazdım. Sonra da deontolojiyi yazdım. Oldukça araştırdım. Osmanlıca bildiğim için eski kitaplardan oldukça yararlandım. İlk ebelik okulu İtalyan doktor Vicino tarafından 1848 yılında İstanbul'da kuruluyor; onun o dönemden kalmış kitabını da inceledim. O zamanlar bu okula Rumlar ve Ermenler gidiyor, Türkler yok... Yazılarımı inceleyip yayımlamak üzere Mesleki Öğretim Genel Müdürlüğü'nün Danışma İnceleme Kurulu istemişti. Benim de her şeyin çok mükemmelini yapmayı istemek gibi bir özelliğim var; vermedim onları.

-Sanıyorum siz 40 yaşınızda iken eşinizi kaybettiniz ve bir daha evlenmediniz?

-Çocuklarım vardı ve çok çalıştım. Ayrıca mesleğimi ve insanları çok sevdim. Bir aşka da tutulmadım. Biz çok kurallı yetiştirildik; biraz da bu muhafazakârlığın tesiri herhalde.

-Şeriat isteyen kadınları nasıl değerlendiriyrsunuz bir Cumhuriyet çocuğu olarak?

-O kadar üzülüyorum ki, ağlıyorum. Biz Vahdettin döneminde bile böyle din görmedik. Rüşdiyede okurken din dersimiz vardı, ama böyle değildi.

Annem bir Atatürk hayranıydı. O zamanlar Yıldız Şehriyeleri varmış. "Biz Yıldız Şehriyesi bile diyemezdik Abdulhamit zamanında" derdi. Öylesine baskı dönemleri yaşanmış. Şeriatı isteyenler o dönemleri bir düşünseler, bilseler o günleri, geri istemezlerdi. Hem Atatürk, hem de Türkiye için çok üzülüyorum.

Atatürk'ün evladı olan Nebile'yle benim resimlerim var. Beraber okuduk.

Feriha Pertan'a veda ettiğimizde içimizde burukluk yaratan şiiri beynimizde dolaştı:

Gökyüzü mavi yüzünü örtme/Akşamın loşluğu girmesin odama/Yalnızlık ve özlem doluyor içime/ Yalnız yaşanmıyor / Hele sevgisizliğin hiçliği, hiç yaşatmıyor/ Yıllar koşuyor/Koşusunu bıraktı, eklem yerlerim de otur diyor/Nasıl bırakayım sizi güzel evren?

Feriha Pertan'dan Uğur Mumcu'ya...

Uğur Mumcu sana,
Kabrine mumlar diktim
Memlekete bir ışık versin diye,
Haberin olsun
Başın bir güneşti, gözlerin bir yıldız
Haberin olsun
Şimşekler çakıyor, şelaleler parlıyor
Haberin olsun
Yazıların bir hece
Döküyordun onu şelaleler gibi
Haberin olsun
Ne yazık ettik sana
Ne yazık oldu bize
Haberin olsun

Bugün seni ziyaret ettim
Mermerlerden sayfalar dizilmiş
Bir düz kağıda
Doğumun yazılmış 1942 diye
Haberin olsun
Fotoğrafını çektim
Senin bir anne şefkatiyle
Haberin olsun
Bizi bağışlar mısın geçmişimle
Uyan, uykudan çabuk uyan
O mermerli sayfalar okunsun diye
Haberin olsun
Kabrine mumlar diktim
Işıklar versin diye

Tansu Bele

Değerli öğretmenim...

'İdealizm, yani daha iyi bir toplum yaratma arzusu, iyi bir politikacının ana özelliğidir. Atatürk'ün büyüklüğü de buradan geliyor: Her bakımdan geri kalmış bir ülkeyi 'çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek' onun biricik düşüydü ve o bu düşünü büyük ölçüde gerçekleştirebilmişti. Ancak, Atatürk'ün bence asıl büyüklüğü, onun çağdaş uygarlık düzeyine erişebilmemiz için her şeyden önce ve her şeyden fazla bilime, daha doğrusu 'bilimsel düşünüşe' önem vermemiz gerektiğini görmüş ya da sezmiş olmasıydı. Eğitim alanında yaptığı reformlar, laikliği anayasal bir ilke yapması, 'Üniversite Reformu', vb. hep aynı amaca yönelik uygulamalardı. Ama ne yazık ki, çok partili sisteme geçişimizden sonra, halka 'yararlı olma' ideali, yerini 'halka yaranma' hevesine bırakacak, politik çıkarcılık yavaş yavaş toplumu yüceltme amacına yönelik bütün reformcu girişimleri baltalayacaktır.. (s.24)

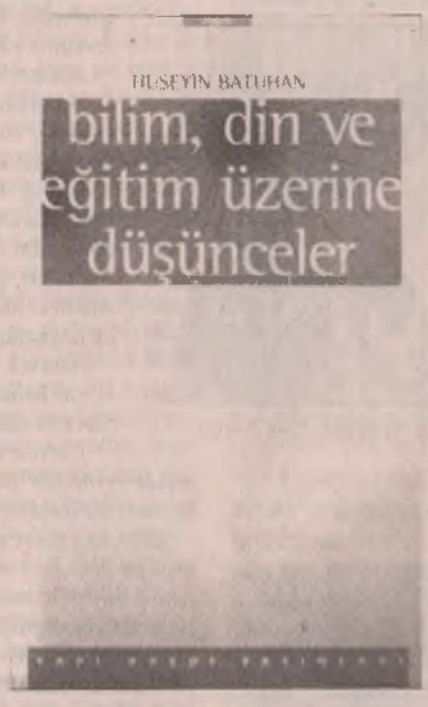

Değerli felsefeci Hüseyin Batuhan'ın *Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler* adlı yapıtından yukarıya alıntıladığım bu satırlar, Cumhuriyet'imizin kuruluşundaki (Atatürkçü) amaçla birlikte, ülkemizin geçmişinden gelip bugünlerini oluşturan ve geleceğine uzanan yaşam çizgisini de bütün gerçekliğiyle gözlerimizin önüne seriyor. Giderek bizleri, bu çizginin acı, yıkıcı, çarpıcı, sarsan boyutları üstünde bir kez değil, birçok kez, yineleyerek düşünmeye yönlendiriyor. Ülkemizin geçmişinden geleceğine uzanan bu çizgi ya da eksen, bilim, din ve eğitim gerçeğimizin ya da gerçekliklerimizin neler olduğu ve olmadığı sorunsalı çevresinde dönüp dolaşarak düğümleniyor ve giderek 370 sayfalık bir temel yapıtın ana temasını oluşturuyor.

Yazarın derinlemesine felsefi bilgi temeli ve çağdaş, batılı düşünce yapısıyla baştan sona tümce tümce, dikkatle yoğrulmuş olan *Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler* gerçekten de, deyim yerindeyse son derece iyi damıtılmış, katıksız bir süzme bal gibi. Bir kez, okunuşu çok rahat ve kolay; akıcı ve açık seçik bir dille yazılmış. Kavramlar, deyimler ve anlamlar yerli yerinde. Sözcükler, tümceler neyi anlatmak istediklerini, ne dediklerini çok güzel biliyorlar. Hedefledikleri anlamlarda öyle aldatmacaya, kandırmacaya, saptırmacaya ve gölgeye yer yok. Ortaya konan düşünceler de, bilgiler de, kanıtları da apaçık. Özellikle ülkemizde, din, bilim ve eğitim gibi durmadan çarpıtılıp yozlaştırılan konular büyük bir anlaşılırlıkla ve bilimsel olarak okuyucuya aktarılıyor. İşte; yapıtın okuyucuyu asıl sarsan yanı da bu ya!

Örneğin bizler bugünün dünyasında ve Türkiye'sinde "Bilim nedir?" diye hâlâ soruyor ve hala bu sorunun yanıtını veremiyorsak ya da en acısı bilmiyorsak; dahası, belki de düşüncelerimizin kıyı, köşe, karanlık yamaçlarında: "Canım, bilim bilim deyip duruyoruz ya, bilim de neymiş, alt tarafı eloğlunun yaptığı üç beş makine, bir iki robot, bir de atom bombası! Gerisi de doğanın kirletilmesi... Zaten bu saatten sonra biz batılının bilimini bilsek ne olur, bilmesek ne olur? Hem atı alan Üsküdar'ı geçmiş gitmiş, hem de kutsal kitapta ne ararsan var!" diyen, diyebilen birtakım bulanık ya da, ne bileyim, adamsendeci, üçkağıtçı, "şarklı" safsatalar tutunup kıvranmakta, bir de palazlanmaktaysa da, bu güzel yapıttaki yanıt da öylesine ortada: "Kanımca bilim insanoğlunun üretmiş olduğu tek rasyonel, dolayısıyla objektif düşünüş biçimidir, bu nedenle her türlü duygusallıktan, subjektiflikten, dolayısıyla keyfilikten insanlığı kurtaracak olan bilimdir" (s.19).

Yapıtın ilk bölümü "Bilim'in Genel Açıklama"sında yer alan bu satırlarla ve batı uygarlığının temelini oluşturan rasyonel, objektif düşünüş biçimiyle "bilim ideasını" örnekleyip tanıtan açıklamalarının hemen ardından soruyor Hüseyin Batuhan: 'Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı?' (s.23) Çünkü bilim politikası, bilim idealini de birlikte getiren en önemli öğedir bir ülkede...

Başka deyişle, rasyonel ve objektif düşünüş biçimiyle Batı'yı bugünkü Batı yapan, onu günümüzün uygarlık düzeyine getiren bu "bilim" denilen olgunun, her yönüyle ülkemizdeki durumu acaba nedir? Ülkemizin, bu konudaki gerçeklerine gözlerimizi çevirdiğimizde gördüklerimiz acaba neden bize hiç de içaçıcı gelmemektedir? Dahası acaba neden, bugün Tübitak'ından uygulamalı bilim (teknoloji) öğreten mühendislik, tıp gibi okul ve üniversitelere, aydınından okumuş kesimine, medyasından ders kitaplarına, devlet ve politikacılarımızdan halkımıza dek, bütün toplumumuz sanki, sanki değil artık, "bilim ideası"nı bir yana bırakmış ve yalnızca "faydacılığın" peşinde koşar olmuştur?

İşte Hüseyin Batuhan, bu olgunun acı ve yıkıcı nedenlerini, yapıtının birinci (bilim) bölümünü izleyen ikinci (din) ve üçüncü (eğitim) bölümlerinde yalnızca "örnekleyerek" de değil, bir bakıma istatiksel bilgilerle de belgeleyerek açıkça ortaya koymaktadır. Ama bu sergileyişle de kalmayıp, yüzlerce yıllık teokratik düşünce yapısı salt faydacılık ilkesiyle yoğrulmuş bir ülkenin (bir kezliğine, Atatürk'ün "dengeli" görüşüyle ayakları üstüne basar gibi olsa da) , şimdilerde nasıl bir vurdumduymazlık, aymazlık ve talan batağına doğru ve neredeyse planlı, programlı bir biçimde sürülmekte, sürüklenmekte olduğunu bütün açıklığıyla göstermektedir.

Dinci politikacılarımızın, bilinçle, eğitime vurdukları darbelerle ve sürekli açtıkları imam-hatip okullarıyla, eğitimi bilimsellikten nasıl kopardıklarını, bu arada, yalnızca bilimi değil dini de (Batı'daki din biliminden, din felsefesinden ve din adamları arasında yetişen çok sayıdaki bilim adamından örnekler vererek) uygulamada nasıl yüzeysel, ezberci, anlamı yokedilmiş ve çıkarcı bir biçimde anlayıp anlatarak toplumu "uyutmaya" çabaladıklarını, böylesi bir dünya görüşüyle, ülkemizi bugünkü karanlık, geleceği belirsiz duruma getirdiklerini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak; değerli düşün adamımız, saygın aydınımız ve benim çok değerli öğretmenim Hüseyin Batuhan bu çok önemli yapıtıyla ülkemizin gittikçe kararan geleceğine, bütün olumsuzluklara karşın bilimin akılcı ışığını tutabilmeyi başarmakta, karanlıklarda yitimek üzere olduğumuz yolumuzu sabır ve dirençle aydınlatmaktadır.

Değerli Öğretmenim;

Evet: Yanlış okumadınız, ben de sizin o apaydınlık ve dürüst "eğitmen" ışığıyla aydınlanmaya çalışmış olan öğrencilerinizden biriyim. Hem de yıllar öncesinden: 1960'lı yılların İ.Ü. Ed. Fak. Felsefe Bölümü'nde öğrencinizdim. Siz beni elbette anımsamazsınız. Ama ben sizi hiçbir zaman unutmadım. Ne sizi, ne öbür öğretmenlerimi, ne de o yılların Felsefe Bölümü'nde izlemek şansına sahip olduğum o "rasyonel", "objektif"; ideolojik görüşlerin bütünüyle üstünde ve salt bilim ideasına yönelik derslerde bana öğretilenleri... Hiç unutmadım. Çünkü o derslerde öğrendiklerim, beni daha sonraki yıllarımda bir vatandaş, bir kimlik ve bir insan olarak kişiliğimi yapılandırdılar, belirlediler. Ama bu yüzden ne kadar hırpalandığım, incitildiğim, kırıldığım, bir yana itildiğim, aptal bile sayıldığım, beğenilmediğim günlerim oldu, bir bilseniz. Bütün bunlara karşın, ben, yine de, siz ve o sağduyulu öğretmenlerim tarafından temeli sıkıca atılmış kişiliğimden bir gün olsun ödün vermedim. Türkiye'nin değişen koşulları, başkalaşan insanları ve kararan günleri içinde ne toplumun önünde, ne de aile yaşantım yönünden bir kez bile sizin bana öğrettiğiniz bilimin dürüst ilkelerinden ve Atatürk'ün yolundan şaşmadım. Belki bu yüzden büyük, ünlü, çok başarılı biri olamadım. Oysa sizin bana öğrettiğiniz bir şey daha vardı: "Yaptığım şeyi, çok küçük de olsa, en iyi biçimde ve hakkını vererek, yani doğru düzgün, yani dürüstçe, yani aklın ve düşünmenin ilkelerine, bilgisine uygun biçimde yapabilmek." İşte ben de karınca kararınca, küçücük yaşamım içinde yaptığım iş her neyse, onu "akla ziyan" bir biçimde yapmamaya her zaman büyük, ama çok büyük özen gösterdim. İşte sizden öğrenmek mutluluğuna erdiğim o en büyük olan, ama uygulamada toplumuma ve kendime pek küçükmüş gibi gözüken, "benim yaşam ilkem". Hâlâ daha dirençle koruma savaşını verdiğim "hayat düsturum".

Çünkü yine sizden öğrendiğim kadarıyla "...demagoglar bilgisiz ve düşüncesiz halk yığınlarını istedikleri yöne çekebilirler" (s.251) belki. Buna dur diyecek olanlar da, belirttiğiniz gibi, yalnızca rasyonel düşünme alışkanlıkları edinebilmiş insanlarsa eğer, demek ki şimdilik yitirmiş gibi gözüktüğüm şu "rasyonel, objektif, ilkeli" yaşam savaşımımı, her şeye karşın sonuna dek sürdürmekte direnmekle, hiç de "yanlış bir iş" yapmamaktayım!

Öyleyse yalanla, dolanla, parayla, pulla,ünle, münle, şununla, bununla gelecek "mutlu yaşamlar" yerine, bana "Atatürk'ün özlediği batı kültüründen yeterince pay almış" (s.252) sizin gibi eğitmenlerin sağladıkları "aklın ve doğruluğun güç yaşamıyla yetinmenin" verdiği onur, elbette ki yaşamımın en değerli armağanıdır.

Değerli öğretmenim;

Güzel yapıtınızla, yaşamım boyu bütün engellere karşın savunduğum "ilkeleri" bana bir kez daha gösterip anımsattığınız, yolumu aydınlatıp yeniden büyük güç verdiğiniz için ellerinize sağlık.

Sonsuza dek bu ülkede sağlıcakla kalmanız dileğiyle...

(Hüseyin Batuhan, Bilim Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler, Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 1997, İstanbul)

Osmanlılar'da Bilim

Osmanlılar'da bilim eğitimi ve bilim üretimi var mıydı? Varsa ne durumdaydı? Osman Bahadır'ın bu konudaki özgün araştırma yapıtı; Osmanlılar'da bilim ve eğitim kurumlarını, bilimsel çalışmaların önüne çıkarılan engelleri, Osmanlı biliminin teknoloji ile olan ilişkisini ve Osmanlı bilim adamlarını anlatıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çorak bilimsel ortamında herşeye karşın bilim fenerini güçlendirmeye çalışan Osmanlı matematikçisi ve astronomcu Takiyüddin, haritacı ve coğrafyacı Piri Reis, matematikçi Vidinli Tevfik Paşa vb. büyük bilim tutkunlarının en kötü koşullarda, büyük zorluklarla, bilimin gelişimi için yürüttükleri mücadeleyi dile getiriyor.

Osman Bahadır, Osmanlılarda Bilim, Sarmal Yayınevi, Temmuz 1996, İstanbul.

Çevre Sorunları

Çevre Sorunları adlı yapıtın yazarı İrfan Erdoğan, yapıtına yazdığı önsöze şu cümleyle başlamış: "Bu kitap egemen çevre sorunu yaklaşımlarına karşı bir tepkinin ürünüdür."

Yapıtında; günümüzün insanlık sistemlerinin sömürü ve bu sömürüyü meşrulaştıran ideolojik yapaylık üzerine kurulduğunu vurgulayan yazar çevre kirliliğinin en yoğun yaşandığı bölgelerin yoksul ve güçsüzleştirilmiş kitlelerin yaşadığı bölgeler olduğuna dikkat çekiyor. *Çevre Sorunları*'nı İrfan Doğan'la Nazmiye Ejder birlikte gerçekleştirmişler.

İrfan Erdoğan ve Nazmiye Ejder, Doruk Yayıncılık, 1997, Ankara.

Gençlik ve Eğitim Üzerine

Tufan Ata Türkyılmaz'ın yapıtı ülkemiz nüfusunun yüzde altmışını oluşturan dinamik kesimin, yani gençliğin eğitim sorunlarını irdeliyor. Yazar, ortaöğretimini sürdürebilen ve ardından üniversite kapısından girebilenler için sorunların sona ermediğini dile getiriyor, bu sorunlara demokratik öğrenci muhalefetinin bakışıyla yaklaşmayı deniyor.

Tufan Ata Türkyılmaz, Gençlik ve Eğitim İzerine, Gökkuşağı Yayınları, Temmuz 1997, İstanbul.

Düşün Sanat Dostlarım

Kendisi de değerli bir düşün sanat adamı ve devrimci bir Cumhuriyet Savcısı olan İsmet Kemal Karadayı, sanatçı dostlarını anlatıyor. Çağdaş edebiyatımızda derin izler bırakmış, kökler salmış çok sayıda şair ve yazarımızın özgün ve değişik yönleriyle ve ustaca çizgilediği portrelerini, İ. Kemal Karadayı'nın bakış açısından bir kez daha ve hiç bilmediğimiz özellikleriyle tanıma olanağı buluyoruz.

İsmet Kemal Karadayı, Düşün Sanat Dostlarım, Yön Yayıncılık, Temmuz 1997, İstanbul.

Pereira İddia Ediyor

İtalyan yazar Antonio Tabucchi'nin Portekiz'deki baskıcı Salazar diktatörlüğünü, İspanya iç savaşını anlatan yapıtını dilimize Münir H. Göle kazandırmış. 1938 yılının Lizbon'unu çizgileyen roman belki de çağımızın en hümanist baş yapıtlarından biri.

Antonio Tabucci, Pereira İddia Ediyor, Çev. Münir H. Göle, Afa Yayıncılık, Nisan 1997, İstanbul.

Trüello (*)

Düello, herkesin bildiği üzere, iki kişi arasında yapılır. Trüelloyu herkes bilmeyebilir... Trüello üç kişi arasında yapılır, ya da oynanır...

A, *B* ve *C*, trüello oynayacak üç kişi olsun. Önce *A*, sonra *B*, sonra da *C* sırayla birer kurşun sıkacaklardır. Çok yakından... Yani trüellocu kime nişan almışsa onu öldüreceği kesin... Her oyuncu isterse, sırası geldiğinde, pas geçebilir, yani oyuncular kurşun sıkmak zorunda değiller. Ölenin kurşun sıkmaya hakkı yok, ölen pas geçmek zorunda! Trüello bir ya da birkaç tur oynanabilir. Bir turluk trüelloda herkes en fazla bir kez kurşun sıkabilir. İki turluk trüellodaysa *A*-*B*-*C* turu tamamlandıktan sonra, sıra tekrar *A*'ya, sonra *B*'ye, en son da *C*'ye (eğer ölmemişlerse elbet) gelir.

A, hem *B*'den, hem de *C*'den nefret etmektedir. Her ikisinin de ölmesini ister. Ama ikisinden birinden daha çok nefret eder. Diyelim, *A*, en çok *B*'den nefret ediyor. O zaman, *A*, eğer *B*'yle *C*'den biri hayatta kalacaksa, *C*'nin hayatta kalmasını tercih eder. Ancak, *A*, öldürmekten önce hayatta kalmaya bakar...

Trüello sonunda, *A*, bir tek kendisinin hayatta kalmasını ister en çok. Eğer bu isteği gerçekleşmeyecekse, *A*, kendisi dışında bir de *C*'nin hayatta kalmasını ister (*A*'nın *B*'den daha çok nefret ettiğini varsayıyoruz.) O da olmazsa, yalnızca kendisiyle *B*'nin hayatta kalmasını ister... O da olmazsa hiç kimse ölmesin ister (ki bu olamaz, son trüellocu birisini mutlaka öldürür.) Ama, *A*, eğer kendi de ölecekse, herkesin ölmesini ister (kimse kendi kendine ateş etmeyeceğinden, bu da olamaz.) Herkes ölmeyecekse, kendisiyle birlikte *B*'nin de ölmesini, yani bir tek *C*'nin hayatta kalmasını ister. O da olmayacaksa, bir tek *B* hayatta kalsın ister. En istemediğiyse bir tek kendisinin ölmesi, yani *B* ve *C*'nin hayatta kalmasıdır.

Özetleyin, eğer *A* en çok *B*'den nefret ediyorsa, trüellonun sonucunun sırasıyla şöyle olmasını ister:

A, *AC*, *AB*, *ABC*, *Ø*, *C*, *B*, *BC*.

Burada, *Ø*, trüellonun sonunda kimsenin kalmadığını gösteriyor. Eğer *A*'ya 4 puan, *B*'ye -2 puan, *C*'ye de -1 puan verecek olursak, yukardaki sıralamanın,

4, 3, 2, 1, 0, -1, -2, -3

sıralamasına tekabül ettiği görülür.

Eğer *C* en çok *A*'dan nefret ediyorsa, *C*, oyunun sırasıyla,

C, *BC*, *AC*, *ABC*, *Ø*, *B*, *A*, *AB*

sonucuyla bitmesini ister.

Bu oyunun bir analizini yapalım.

Bir turluk trüellonun şeması Şekil 1'de gösterilmiştir:

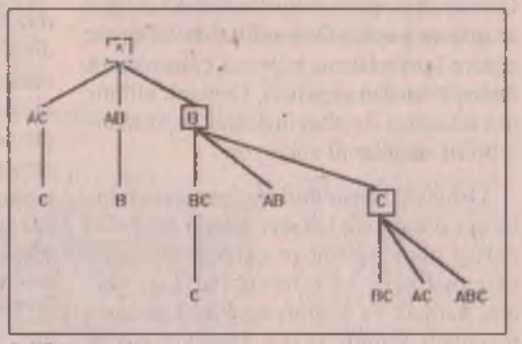

Şekil 1.

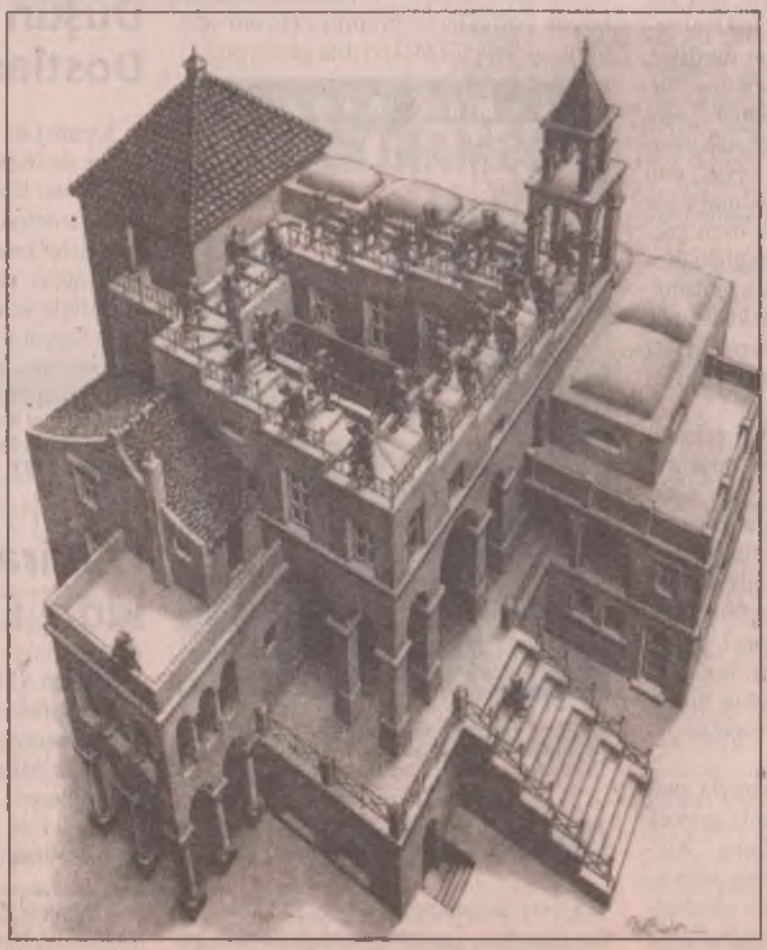

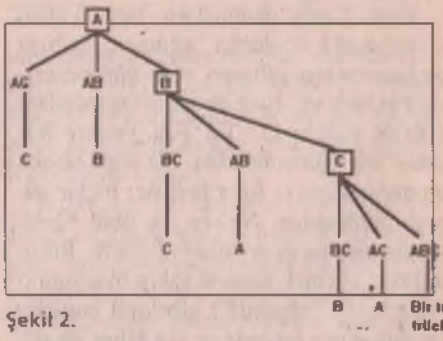

Şekil 2.

Bu şekli açıklayalım. En üstten izlemeye başlayalım. Kare içindeki *A*, sıranın *A*'da olduğunu gösterir. *A*'nın üç seçeneği vardır: ya *B*'yi öldürür, ya *C*'yi öldürür, ya da pas geçer. Bu üç seçenek sırayla soldan sağa doğru gösterilmiştir. Şemada *A*'dan çıkan en soldaki ok, *A*'nın *B*'yi öldürdüğünü ve geriye *A* ve *C*'nin kaldığını gösteriyor. Bundan sonra (*B* öldüğünden), sıra *C*'ye gelecek ve *C*, *A*'yı öldürerek, kendisi için en iyi sonucu elde edecektir: Geriye yalnızca kendisi kalacaktır. *A*'dan çıkan ikinci ok, *A*'nın *C*'yi öldürdüğünde oyunun alacağı durumu gösteriyor. Bu durumda geriye *A* ve *B* kalacaktır ve *B*, *A*'yı öldürerek kendisi için en iyi sonucu elde edecektir. En sağdaki sonuncu ok ise *A*'nın pas geçtiğinde oyunun alacağı durumu gösterir. Sıra *B*'ye geçmiştir.

Kare içindeki *B*'den çıkan üç ok *B*'nin üç seçeneğini gösterir: *B*, ya *A*'yı öldürür, ya *C*'yi öldürür, ya da pas geçer. *B*, *A*'yı öldürürse, geriye *B* ve *C* kalır ve *C*, *B*'yi öldürerek kendisi için en iyi sonucu elde eder. Bu şık, kare içindeki B'den çıkan en soldaki okta belirtilmiştir. İkinci ok, *B*'nin *C*'yi öldürdüğünde olacakları gösterir. Pek bişey olmaz! Geriye *A* ve *B* kalmıştır ve oyun bitmiştir. Kare içindeki *B*'den çıkan son ok ise, *B* pas geçtiğinde olacakları gösterir: Sıra *C*'ye gelmiştir ve *C*'nin her zamanki gibi üç seçeneği vardır: Ya *A*'yı ya *B*'yi öldürür, ya da pas geçer. *A*'yı öldürürse geriye *B* ve *C* kalır, *B*'yi öldürürse geriye *A* ve *C* kalır, pas geçerse geriye üç oyuncu kalır. Her üç şıkta da oyun (bir turlu olduğundan) son bulmuştur. Oyun iki turlu olsaydı, sıra *A*'ya gelecek ve şema biraz daha uzayacaktı.

İki turluk trüellonun şeması Şekil 2'de gösterilmiştir.

Bu şeklin anlaşıldığını sanıyorum. En sağ alt köşede, oyunun bir turlu trüellóya dönüştüğü belirtiliyor.

Diyelim, *A* en çok *B*'den ve *B* ve *C* de en çok *A*'dan nefret ediyorlar. Bu oyuna *BAA* trüellosu diyelim. Bakalım *BAA* trüelosunda neler olacak? Trüellocular, kendileri için en iyi sonucu elde etmek için nasıl oynamalılar?

Şekil 1'e bakalım. Diyelim *A* ve *B* pas geçtiler ve sıra *C*'ye geldi. *C*'nin üç seçeneği var: ya *BC*, ya *AC*, ya da *ABC* sonuçlarını elde edecek. *C*, en çok *A*'dan nefret ettiğinden, bu üç sonuçtan *BC*'yi tercih eder. *A* ve *B*, bunu biliyorlar elbet. Yani *A* ve *B*, pas geçerlerse, *C*'nin *A*'yı öldürüp *BC* sonucunu elde edeceğini biliyorlar.

Diyelim *A* pas geçti ve sıra *B*'ye geldi. *B*'nin önünde üç seçeneği var: ya *A*'yı ya *B*'yi vuracak ya da pas geçecek. *A*'yı vurursa oyunda yalnızca *C* kalacak (çünkü bir sonraki hamlede *C*, B'yi vuracak.) Eğer *B*, *C*'yi vurursa, oyun burda son bulacak ve geriye *A* ve *B* kalacak. Eğer *B* pas geçerse, sıra *C*'ye gelecek ve *C*, bir önceki paragrafta gördüğümüz gibi *A*'yı öldürüp oyunu *BC*'yle bitirecek. Demek ki, *B*'nin üç seçeneği sırasıyla, *C*, *AB*, *BC* sonuçlarını veriyor. *B*, ilk sonucu istemez, çünkü ölecektir. *B*, en çok *A*'dan nefret ettiğinden, bu üç sonuçtan *BC* sonucunu yeğler. Dolayısıyla, *A* pas geçerse, B de pas geçer (böylece sıra *C*'ye gelir ve *C*, *A*'yı öldürerek oyunun *BC* sonucuyla bitmesini sağlar.

A bunu biliyor elbet. *A*'nın üç seçeneği var: *B*'yi vurmak (sonucu *C*), *C*'yi vurmak (sonucu *B*), pas geçmek (sonucu *BC*). Bu üç seçenekten, *A*, birincisini seçer.

Dolayısıyla, bir turlu *BAA* trüellosunda, birinci oyuncu olan *A*, *B*'yi öldürür. Sırası gelen *C* de *A*'yı öldürür. Sonuç olarak bu oyunda bir tek *C* sağ kalır.

Aslında beklenilmesi gereken bir sonuçtu. *BAA* trüellosunda, hiç kimse *C*'den en çok nefret etmediği için, *C*'nin sağ kalması olağan karşılanmalıdır.

Ama bir turluk *BAB* trüellosunda sonuç *AB* çıkıyor! Hiç kimsenin en çok nefret etmediği *C* ölüveriyor! Ama iki ve daha çok turlu *BAB* trüellolarında bir tek *C* sağ olarak kurtuluyor.

Sekiz tür trüello vardır: *BAA*, *BAB*, *BCA*, *BCB*, *CAA*, *CAB*, *CCA*, *CCB*. Bu trüelloların herbiri için bir, iki ya da daha fazla tur oynanabilir. Bütün trüello oyunlarının sonucunu bulmanızı istemiştim iki ay önce! Bir turluk *BAA* trüellosunun *C* sonucuyla bittiğini yukarda gördük. Öbürlerinin yanıtları aşağıdaki tablodaki gibidir:

Yanıtlar

Bu soruya yalnızca 3 yanıt geldi. Soru zor değildi, daha çok yanıt umuyordum. Ama galiba yazı uzundu ve uzun yazıları okumaya çağdaş yaşam izin vermiyor.

Serap Mert'in yolladığı çözümler doğru. Ancak 3 ve 3'ten fazla turlu trüellöları incelememiş. BCA trüellosu şaşırtıcı bir sonuç veriyor.

Meram Fen Lisesi'nden Sarper Ünen'in 1 ve 2 turlu verdiği yanıtlar doğru. Ancak Sarper Ünen, yanlış olarak, "Üç turlu trüellonun sonucunun aynı olduğnu söyeleyebiliriz," diye yazmış. Sarper Ünen de BCA trüellosunun şaşırtıcılığını görmemiş.

Dr. Zekeriya Güney'in yanıtıa diyecek tek sözüm var: Doğru!

Her üç okurum da hediyelerini alacaklar.

(*) Trüelloyu, oyunlar kuramında birçok araştırma ve kitaplarıyla tanınan Steven Brams'ın 1997 yazında Antalya'da verdiği bir konferanstan öğrendim.

Trüello	*Sonuç*
BAA	Kaç turlu olursa olsun, hep bir tek *C* hayatta kalır.
BAB	1 turlular *AB* sonucuyla biter. 2 ve daha çok turlular *C* sonucuyla biter.
BCA	1 turlular *AB* sonucuyla biter. Çift sayıda turlular *C* sonucuyla biter. 1'den fazla ve tek sayıda turlular *A* sonucuyla biter.
BCB	1 turlular *AB* sonucuyla biter. 2 ve daha çok turlular *A* sonucuyla biter.
CAA	Hepsi *B* sonucuyla biter.
CAB	1 turlular *AB* sonucuyla biter. 2 ve daha çok turlular *B* sonucuyla biter.
CCA	1 turlular *AB* sonucuyla biter. 2 ve daha çok turlular *B* sonucuyla biter.
CCB	1 turlular *AB* sonucuyla biter. 2 ve daha çok turlular *A* sonucuyla biter.

Düğüm

Ödüllü Soru

Yanda iki düğüm görüyorsunuz.

Bu iki düğüm birbirinin aynı görünüyorlar. Öyle mi gerçekten? Birinden öbürünü, kesip biçmeden, yalnızca iple oynayarak (örneğin döndürerek) elde edebilirmiyiz? Dikkat etmiyseniz, düğümlerden birini 180 derece döndürürseniz, öbür düğümü değil, gene aynı düğümü elde edersiniz.

Düğümlerden biri öbürünün aynadaki görüntüsü...

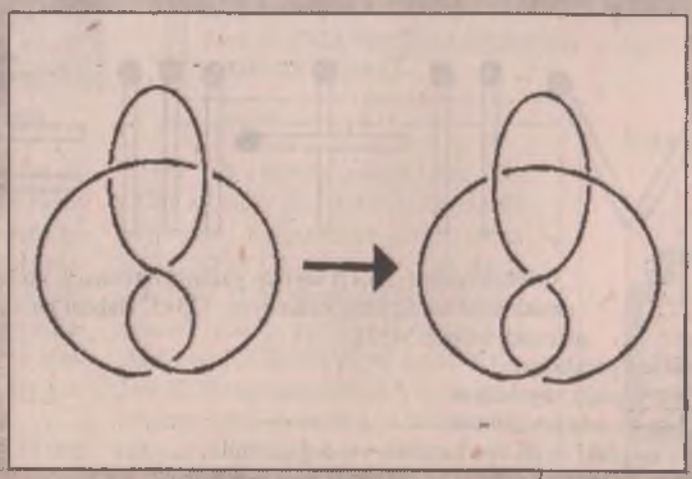

Bu ayın sorusu bu iki düğümle ile ilgili:

Soldaki düğümü, kesip biçmeden, yalnızca iple oynayarak sağdaki düğüm haline getirebilir misiniz? Getiremezseniz nasıl, getiremezseniz neden?

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kuradakazanan 5 kişiye "*Matematik ve Doğa*" ve 4-ciltlik "*Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları*" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir.

Yanıtlar 15 Aralık 1997 tarihine kadar "*Bilim ve Ütopya*, Ödüllü Matematik Bulmacası, Büyükdere Cad. No:79 Bor Ap. Kat 5 D.10 Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar *Bilim ve Ütopya*'nın Ocak 1998 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

TÜRKİYE ZEKÂ OYUNLARI KULÜBÜ

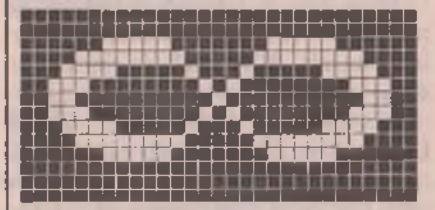

SÖZ YAYIN OYUNAJANS

Beyin Olimpiyatları'na Hazırlık Sınavları'nın beşincisi, Koprivnica şampiyonasında sorulan soruların bir bölümünden oluştu. Kasım ayının ilk pazar günü saat 11:00'de, Boğaziçi Üniversitesi Kuzey Kampus Eta-B Binası 509 numaralı sınıfta bir Hazırlık Sınavımız daha var. Bu sınavlara, 1 Ocak 1998'den başlayarak, yalnızca Kulüp üyeleri katılabilecek. Ocak 1998'den başlayarak yeni ve daha pratik bir sisteme geçiliyor. Kulüp üyelerine her ay, son gelişmeleri ve yeni duyuruları içeren bir bültenle birlikte yabancı dergilerin ve başka oyun belgelerinin fotokopileri otomatikman gönderilecek. Üye olmak için, tüm bilgileri içeren broşürümüzü isteyin.

Beyin olimpiyatlarına hazırlık çalışmaları

COCA-COLA ve TOFAŞ'ın değerli sponsorluğuyla geçen yıl yeniden seçilen Türk Beyin Takımı, 15-20 Ekim 1996 tarihlerinde Hollanda'nın Utrecht kentinde yapılan Dünya V. Zekâ Oyunları Şampiyona ve Kongresi'nde dünya 3.sü oldu. 23-28 Eylül tarihlerinde Hırvatistan'ın Koprivnica kentinde yapılan Dünya VI. Zekâ Oyunları Şampiyona ve Kongresi'ne giden 1997 Türk Beyin Takımı ise üçüncü kez Dünya 5.liğini elde etti. Takımımızın, başarı sırasına göre, üyeleri: 1)METİN BALCI, 2) UMUD DEVRİM YALÇIN, 3) GÜRAY ERSUS, 4) KAMER ALYANAKYAN. 1998 yılında Dünya VII. Zekâ Oyunları Şampiyona ve Kongresi, yeterli desteği bulabilirsek, Türkiye'de yapılacak. Önümüzdeki yılın Türk Beyin Takımı'na kadın erkek herkes aday olabilecek. Nasıl mı?

SÖZ YAYIN OYUNAJANS Ltd. şirketinin Beyin Olimpiyatları Dizisi'nin kitaplarındaki oyunları çözerek kendinizi Eleme ve Final sınavlarına hazırlayın. Kitapları

SÖZ YAYIN OYUNAJANS

edinebilmek için, kitapçınızdan isteyin, ya da SÖZ YAYIN OYUNAJANS Ltd. şirketinin "105 31 66 numaralı posta çeki hesabına" *Kare Karalamaca©* (1.175.000 TL), *Mantık ve Matematik Oyunları* (1.275.000 TL), *Renkli Kare Karalamaca©* (1.675.000 TL), *Kare Karalamaca© 2* (1.375.000 TL), *1992 New York City (ABD) Dünya 1. Zekâ Oyunları Şampiyonası ve Kongresi - Sorular ve Çözümleri* (1.325.000 TL) ve *Mumyalar Müzesi* (1.075.000 TL) yatırın ve posta çeki alındısını (0212) 293 10 40 ya da (0212) 244 02 26 numaraya fakslayın. Lütfen, çektiğiniz faksta istediğiniz kitapların adlarını yazmayı unutmayın. Siparişlerinizde posta giderleri için 300.000 TL ekleyin.

Kibrit Oyunları

Yan taraftaki kibritlerden ikisinin yerini değiştirerek denklemin doğru olmasını sağlayın.

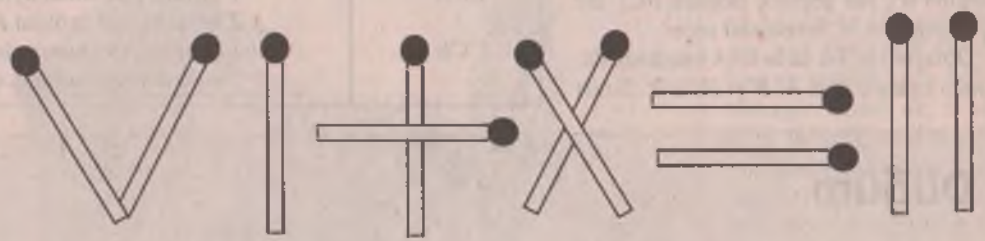

1

Tek kibritin yerini değiştirerek bu eşitliği üç farklı şekilde gerçekleştirin.

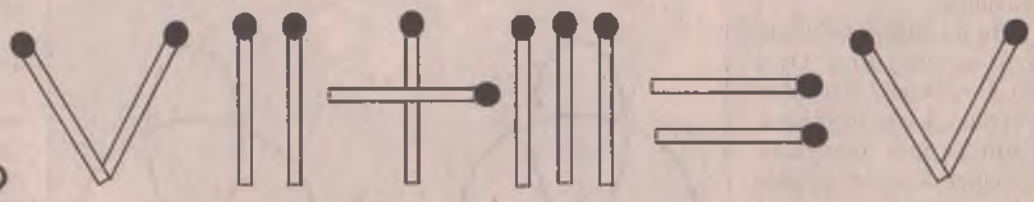

2

Ödüllü soru

Göğüslerinde 1,2,3,4,5 sayıları yazan 5 futbolcu 1. en solda, 5. en sağda olmak üzere numara sırasına dizilmiş bulunuyor: 12345. Hakem bu sırayı tersine çevirerek şu hale getirmek istiyor: 54321.

Hakem yalnız şu değişiklikleri yapabiliyor:

a) En soldaki oyuncuyu alıp en sağa koyabiliyor.

b) En sağdaki oyuncuyu alıp en sola koyabiliyor.

c) En soldaki oyuncuyu ile ortadaki oyuncuyu karşılıklı yer değiştirebilir.

Hakem kaç kere oyuncu sırası değiştirmelidir ki 54321 sırası meydana gelsin?

Yanıtlarınızı 15 Aralığa kadar adınız, soyadınız, adresiniz, varsa telefon ve faks numaralarınızla birlikte "Nevzat Erkmen Türk Beyin Takımı Kaptanı, P.K. 7 Levent, 80622-İstanbul" adresine gönderebilir, ya da 0212-2931040 ya da 2440226 numaralı telefonlara fakslayabilirsiniz.

Kare karalamaca©

Nasıl Oynayacaksınız?

Her satırda ve her sütunda verilen sayı ya da sayılar, o satır ve sütun boyunca karalanması gereken kare kümelerinin sırasıyla kaçar birimlik olduklarını gösterir. Örneğin, 4 5 9 2, bize, içinde yan yana 4, 5, 9 ve 2 siyah birim kare bulunan dört küme olacağını gösterir. Bu sayıların ayrı ayrı verilmiş olmaları da bize, bu kümelerin arasında en azından bir boş kare olduğunu belirtir. (Sıra ve sütunların baş ve sonlarında da boş kareler bulunabilir.) Marifet, siyah karelerin arasına kaç boş kare gelmesi gerektiğinin hesaplanmasındadır. Belirlemiş olduğunuz boş kareleri bir "X" ile işaretlemeniz size çözüm kolaylığı sağlayacaktır. (Oyunajans'ın *Kare Karalamaca* kitabında büyük boyutlarda 123 oyun ile ayrıntılı çözüm yöntemleri var.)

Kare Karalamaca Oyunu Çözümün-de Kolaylıklar:

6. ve 7. satırlardaki 8'lik kümeler için karalamalar yapıldıktan sonra, beşinci sütundaki 6 sayısına baktığımızda, bu kümenin birinci (en üst) satıra kadar uzanamayacağını görürüz. Dolayısıyla en üstteki karenin boş kalacağını unutmamak amacıyla onu işaretleriz. Aynı mantıkla 5 ve 4 sayılarını içeren 6, 7 ve 8. sütunlarda da boş kalması gereken kareleri işaretleyebiliriz. (Şekil 1 ve 2)

Şekil 1

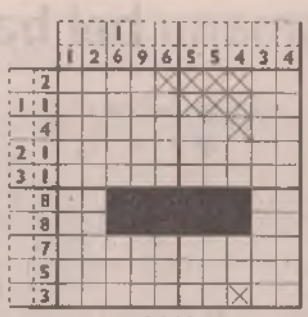

Şekil 2

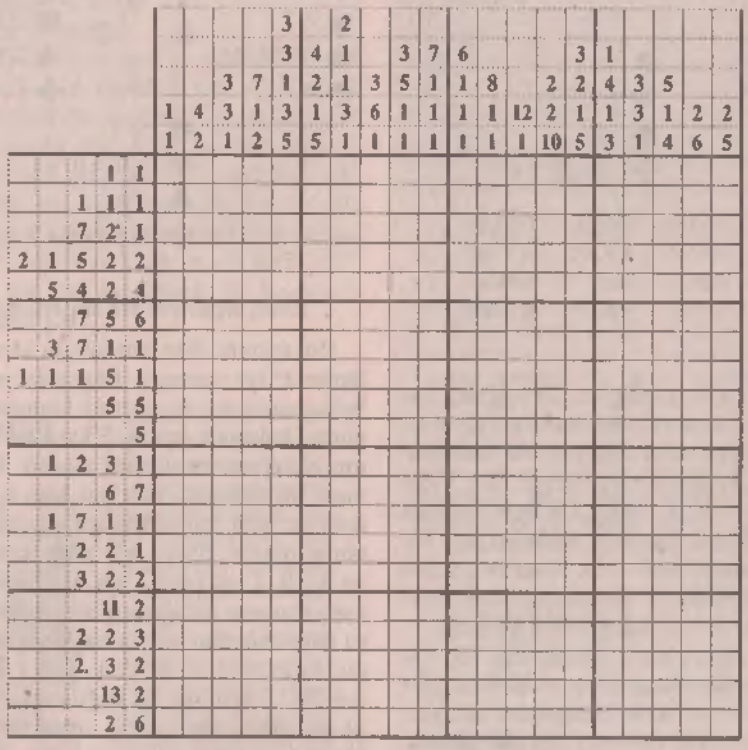

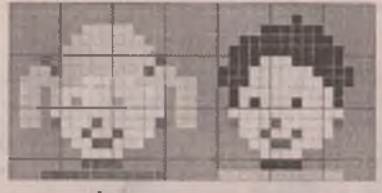

SÖZ YAYIN OYUNAJANS

Önümüzdeki yıl, 7-11 yaş grubu çocuklar arasından 1998 Yavrutürk Beyin Takımı seçilecek. 12-15 yaş grubuna girenler için yeni bir şampiyona yapılacak: GENÇ TÜRK BEYİN TAKIMI. 16 yaş ve üzerindekiler, Türk Beyin Takımı'na üye olabilirler. Ayrıca, bir kimse, isterse, bütün yarışmalara aday olarak katılabilecek.

MUMYALAR MÜZESİ (1.075.000 TL) ve çok yakında çıkacak olan *ÇOCUKLAR İÇİN ZEKÂ OYUNLARI* adlı kitaplarımı kitapçınızdan isteyin ya da SÖZ YAYIN OYUNAJANS Ltd. şirketinin "105 31 66 numaralı posta çeki hesabına" tutarını yatırın ve Posta Çeki alındısını, (0212-293 10 40 ya da 0212-244 02 26) numaraya fakslayın. Siparişlerinizde posta giderleri için 300.000 TL ekleyin.

Eylül Ayının Çözümleri

Soru1: 9 (Mod 12'ye göre)
Soru2: 2 (İçleri karalanbilir harf sayısı)
Soru 3: (570 Harflerin alfabedeki sıralarının çarpımı)
Soru 4: 61087
Soru 5: 12 (Harflerin açık uçları)
Soru 6: 121

Kare Karalamaca

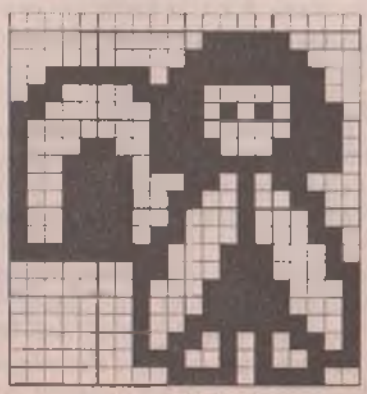

Düşmana bel bağlamamak

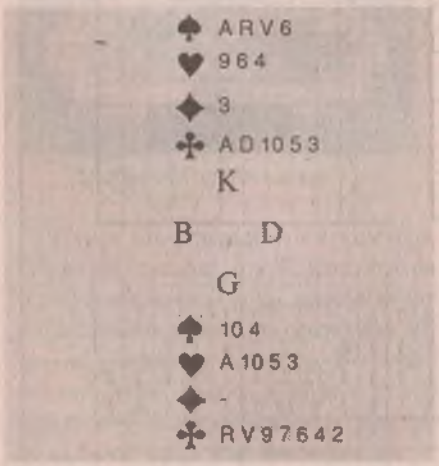

Batı	Kuzey	Doğu	Güney
1 Karo	Kontr	3 Karo	4 Trefl
5 Karo	Pas	Pas	5 Kör
Pas	5 Pik	Pas	6 Trefl
Pas			

Batı karo A çıkıyor. Ortağınız, Batı'nın 5 karo konuşmasına "pas" diyerek, trefl rengine olan toleransı ile karo rengindeki kontrolünü gösterdi. Siz 5 kör konuşması ile 1. dönüş kör kontrolünüzü ve 7 oynama isteğinizi ifade ettiniz. Nihai kontrat 6 trefl oldu. Karo A'a elden çakıp düşünmeye başladınız. Ümitsizliğin briçte yeri olmadığını biliyorsunuz.

Koz oynadığınızda dışarıdaki tek kozun Batı'da bulunduğunu gördünüz. Eğer pik 9'lusu da sizin yönünüzde olsaydı, pik D empasını denemek, en yüksek olasılıklı oyun olacaktı. Şimdi 2 kör kaybı kaçınılmaz gibi görünüyor.

Ancak: 1) Batı'da bir sek kör onörü bulunabilir: Bu durumda yerin kayıp piklerine çaktıktan sonra küçük kör oynamak gerekecektir. Şimdi el Batı'da kalırsa "el çaka, yer çaka" oynamak zorunda kalıp size 12. elinizi verecektir; yok Batı'nın oynadığı körü Doğu geçerse, terfi eden kör 10'lunuz 12. eliniz olacaktır.

2) Batı da sek iki onör kör bulunuyorsa, bu takdirde pik renginin eliminasyonundan sonra, A kör ve küçük kör oynamak gerekecek ve aynı oyun sonu ortaya çıkacaktır.

3) Batı'da onör iki parça kör varsa ve Batı'daki oyuncu siz A körü oynadığınızda elindeki kör onörünü feda etmezse yine 12 ele ulaşmış olacaksınız.

Üçüncü bir seçenek görebiliyor musunuz?

Bu el karışık bir dörtlü takım maçında oynandığında, mevcut 4 masada da 6 trefl kontratına ulaşıldı. Güney'deki bütün oyuncular, pik renginin eliminasyonundan sonra kör A ve kör oynadılar. Sonuç: 3 masada 6 trefl -1 ve 1 masada 6 trefl tam.

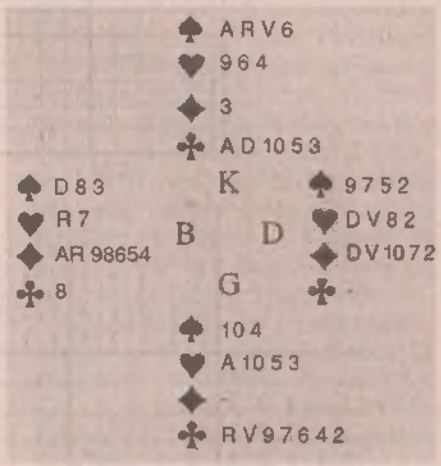

. *Evet, üçüncü bir seçenek?*

Bir ayrıntı: Batı'nın çıktığı karo A'a Doğu 2'liyi vermişti. Başka bir olanak bulunmadığına ve geçmiş konuşmalara göre, Doğu'nun oyuna 5 karo ile başlamış olduğunu varsaymak mantık dışı olmaz. Bu durumda Batı'nın hem karo ve hem de trefl renginden tek sayıda kartı olmuş oluyor. Bütün briç elleri istisnasız, ya 3 çift, 1 tek veya 3 tek, 1 çiftten oluşmak zorunda olduğuna göre, Batı oyuna şu dağılımlardan biri ile başlamış olmalıdır: 1) 3-2-7-1, 2) 2-3-7-1, 3) 4-1-7-1, 4) 1-4-7-1. Doğu'nun bu dağılımlara karşılık gelen dağılımları ise sırası ile şöyle olacaktır: 1) 4-4-5-0, 2) 5-3-5-0, 3) 3-5-5-0, 4) 6-2-5-0.

Bütün dağılımlar içerisinde, 7-3-2-1 dağılımının gelme olasılığı yüzde 1.88 iken, 7-4-1-1 dağılımın gelme olasılığı yüzde 0.39'dur. Öte yandan, 4-1-7-1 dağılım olması durumunda, oyunun olma koşulu sek kör onörü, 1-4-7-1 dağılımda ise sek pik D'ı bulunmasıdır. Sek kör onörü olasılığı bütün bu tablo içinde çok küçük bir yüzde oluştururken, sek pik D'ı test edilebilmektedir.

Son çözümleme: 2-3-7-1 dağılım kontratın gerçekleştirilmesini olanaksız kıldığına göre 3-2-7-1 dağılım varsayılarak oynanmalıdır.

Güney karo A'ına elden çakıp dışardaki kozu aldıktan sonra yere doğru küçük kör oynamalıdır. Bu oyun tarzı, pik D'ı Batı'da olmak koşulu ile Batı'da sek 1 veya 2 kör onörü bulunması durumlarında da başarıya ulaşır:

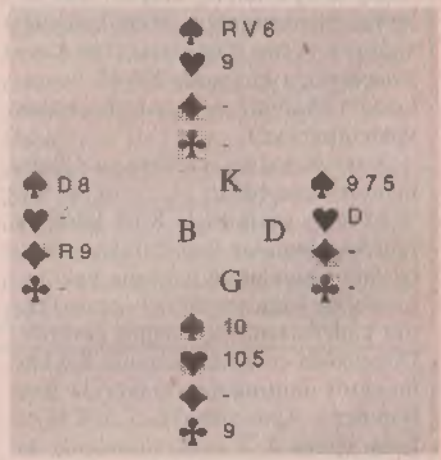

Sondan dört kart kala Güney son kozunu oynayıp yerden kör atar, Doğu çaresiz kalır. Güney oyuncular düşmana bel bağladılar.

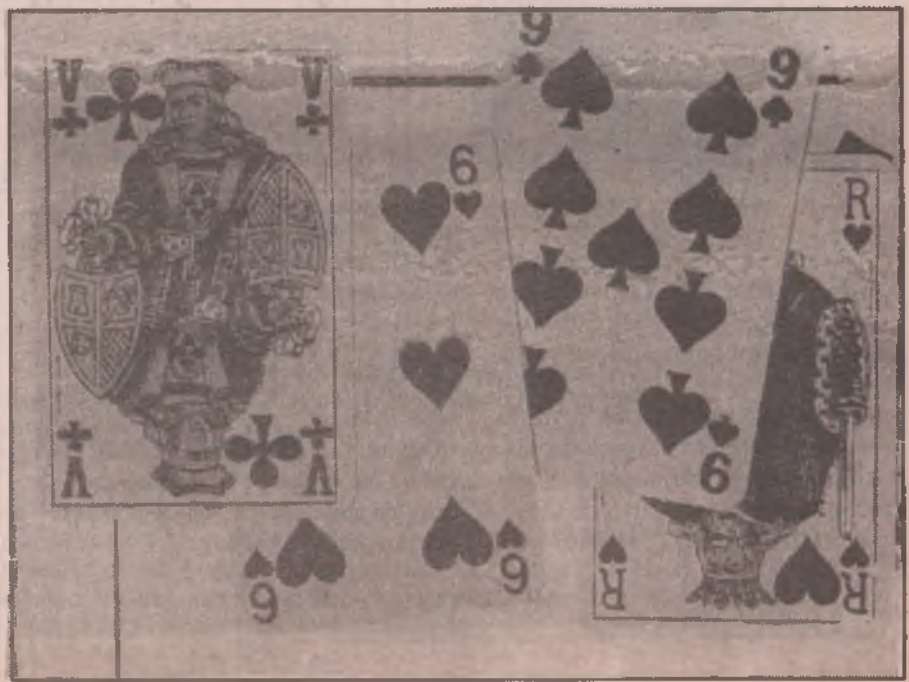

Svidler'in başarısı

27 Eylül - 9 Ekim tarihleri arasında yapılan 17. kategori turnuvayı genç Rus oyuncu Svidler (2660) kazandı. Turnuvayı son tura kadar önde götüren Kasparov (2820) ise eşitlik bozmayla ikinci ve uluslararası ratingde Kasparov'dan sonra gelen Kramnik (2770) de aynı puanla üçüncü oldu. 12 oyuncunun katıldığı, 11 turlu turnuvanın sonuç sıralaması şu şekilde: 1. Svidler 8 p, 2. Kasparov 8 p, 3. Kramnik 8 p, 4. Adams 7 p, 5. Leko 7 p, 6. Polgar 6 p, 7. Şirov 5 p, 8. Lautier 4.5 p, 9. Van Wely 4.5 p, 10. Onişçuk 4 p, 11. Piket 2.5 p, 12. Shaked 1.5 p.

Svidler - Kasparov (7. tur)
(Sicilya Savunması)

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. c3 Af6 4. Fe2 Abd7 5. d3 b6 6. 0-0 Fb7 7. Abd2 g6 8. d4 cxd4 9. cxd4 Axe4 10. Axe4 Fxe4 11. Ag5 d5 12. Fb5 Fg7 13. f3 Ff5 14. g4 h6 15. gxf5 hxg5 16. fxg6 a6 17. gxf7+ Şxf7 18. Fa4 Kh5 19. Fe3 Af6 20. Vd2 Vd6 21. Kf2 Kah8 22. Kg2 Kh3 23. Kf1 K8h4 24. Fc2 Ah5 25. Ff5 Af4 26. Fxh3 Axh3+ 27. Şh1 Vf6 28. Kg3 Vf5 29. Fxg5 Axg5 30. Kxg5 Vh3 31. Kg2 Ff6 32. Vd3 Kxd4 33. Vg6+ Şe6 34. Ve8 Kc4 35. Vd8 Vf5 36. Ke1+ Fe5 37. Vb8 1-0.

Kasparov - Piket (8. tur)
(Vezir Gambiti)

1. d4 d5 2. c4 dxc4 3. e3 Af6 4. Fxc4 e6 5. Af3 c5 6. 0-0 a6 7. Fb3 b5 8. a4 b4 9. Abd2 Fb7 10. e4 cxd4 11. e5 Ad5 12. Ac4 Ac6 13. Fg5 Vd7 14. Kc1 h6 15. Fh4 Fc5 16. Afd2 0-0 17. Ae4 Fe7 18. Fg3 Vd8 19. Acd6 Aa5 20. Fc2 b3 21. Fb1 Vb6 22. Vd3 g6 23. Ac5 Fc8 24. h4 Ac6 25. a5! Vxa5 26. Axf7 Kxf7 27. Vxg6+ Şf8 28. Axe6 Fxe6 29. Kxc6 Fd7 30. Vxh6+ 1-0.

Kasparov Türkiye'deydi

Tilburg dönüşü Kasparov bir çokmasa (simultane) gösterisi için İstanbul'a davet edildi. Dünyanın en güçlü oyuncusu, Çırağan Sarayı'nda 29 kişiye karşı oynadı. Sonuç 28 yengi, 1 berabere. Türkiye'deki satrancın popülerliği açısından oldukça önemli bir fırsatı yaratanları kutluyoruz. Medyanın ilgisi ve Kasparov'un Cumhurbaşkanı ile Çankaya'da özel bir görüşme yapması bunun açık kanıtı. Ancak yine de eleştirilecek çok şey var. Organizasyonun oldukça kötüydü. Oyuncu seçiminin de aşırı taraflı yapılması ayrı bir olumsuzluktu. 29 genç oyuncunun arasında 2 ya da 3 oyuncunun dışında kalanların çoğunun zayıf olması gösteriye gölge düşürdü. Kasparov'un oyuncu başına 1000 dolar aldığı ve güçlü oyuncu istemediği ya da elolu oyunculardan 2000 dolar istediği spekülasyonları netlik kazanmadı.

Ancak Kasparov gibi bir oyuncunun karşısında çok daha güçlü oyuncuların olması gerekirdi. Ya da en iyisi örneğin ulusal takıma karşı (6 oyuncu) bir saatli çokmasa gösterisi yapabilirdi. Böylece uluslararası arenada oynama olasılığımızın pek bulunmadığı bir efsane oyuncuya karşı, takım oyuncularımızın şanslarını denemeleri sağlanabilirdi.

Çokmasa gösterisinden arta kalan tek olumlu yan, yetenekli genç oyuncumuz Tamer Karatekin'in Kasparov'a karşı berabere yapma başarısını göstermesiydi. Karatekin 5 ay önce Karpov'a karşı da çokmasa gösterisinde berabere yapmıştı. Bu başarılı genç oyuncumuz Eylül ayında yapılan 20 yaşaltı Avrupa Birinciliği'nde 11 turda 6 puanla 36 oyuncu arasında 13.-16. dereceleri paylaştı (eşitlik bozmayla 16.) Karatekin'in bu turnuvada oynadığı güzel bir oyun:

Karatekin - Ooms (Türkiye - Belçika)

1. e4 c5 2. Af3 e6 3. d3 d5 4. Abd2 Af6 5. g3 Ac6 6. Fg2 Fe7 7. 0-0 0-0 8. Ke1 b5 9. e5 Ad7 10. Af1 a5 11. h4 b4 12. Ff4 a4 13. A1h2 a3 14. b3 Aa7 15. Ag5 Ve8 16. Vh5 h6 17. Ff3 Ab6 18. Ag4?! f6 19. exf6 Vxh5 20. bxa7 hxg5? (20... Kxf4! 21. Axh6+ Vxh6 22. e8 (V)+ Kf8 23. Ve7 denenmeliydi.) 21. exf8 (V)+ Şxf8 22. Fd6+ Şg8 23. Af6+ gxf6 24. Fxh5 Ad7 25. Kxe6 1-0.

Ödüllü Soru

Diyagramdaki konumda hamle sırası beyazdadır. Şahının açık konumuna karşın beyazlar güzel bir kombinezonla oyunu kazanıyor. Beyazın oyunu (çabucak) nasıl kazandığını bulanlar arasında çekilecek kurada üç okurumuza Kaynak Yayınları'ndan çıkan Doğu Perinçek'in derlediği "Atatürk: Din ve Laiklik Üzerine" adlı kitap armağan edilecektir. Yanıtlar 15 Kasım tarihine kadar "Bilim ve Ütopya Ödüllü Satranç Sorusu - Büyükdere cad. No: 79, Bor Ap. K.5 D.10 Mecidiyeköy/İst." adresine ulaşmalıdır. Yanıt ve kazananlar Aralık 1997 tarihli sayıda yayımlanacaktır.

Geçen ayın yanıtı:

Birinci soru: 1. Şd6! d2 2. Şc7 d1 (V) 3. Ka6+!! bxa6 4. b6+ Şa8 5. b7+ Şa7 6. b8 (V) mat.

İkinci soru: 1. Kf8+ Fxf8 2. Kxd5+ Vxd5 3. Fc5+ mat.

Not: Geçen ayın diyagramlarındaki yatay numaraları ters basılmıştır. Dikkatli okuyucularımızın gözünden kaçmayan bu yanlışı gözönünde tutmayan okuyucularımızın yanıtları kabul edilmiştir. Yanlışlık ilerlemiş siyah erler gibi açıklamalardan da belli oluyor. Zaten diyagram ters olsaydı, dikey harflerin de yer değiştirmesi gerekirdi.

Doğru çözenler: Dr. Mikdat Sağlam, Ersin Orak, Özgür Koçkara, Halil Oruç, Ulvi Acuner, Hüseyin Emiroğlu, Dr. Bahri Kaderoğlu, Dominik Pamir, Hüseyin Bahri Karakuş.

Çekilen kurada Dominik Pamir, Özgür Koçkara ve Ersin Orak kitap kazandılar.

Kombinezon

Beyaz oynar, kazanır

Etüd

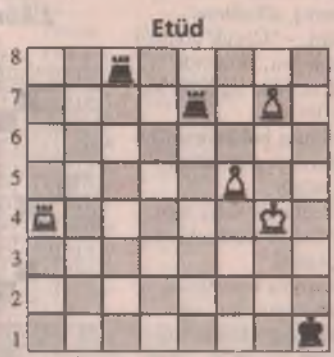

Beyaz oynar, kazanır

Problem

3 hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon:

1. Kxf2 gxf2 2. Kxf5! Şxf5 3. g4+! Şxg4 4. Şg2 ve beyaz kazanır.

Etüd: 1 a7 Kg2+ (1... Kg8 2. Fg3+ ve 3. Fb8) 2. Şb1 Kg1+ 3. Fe1! Kxe1+ 4. Şb2 Ke2+ 5. Şb3 Ke3+ 6. Şb4 Ke4+ 7. Şb5 ve beyaz kazanır.

Problem:

1. Vb5! Şa1 2. Vxb2+!! Axb2 3. Kc1 mat.

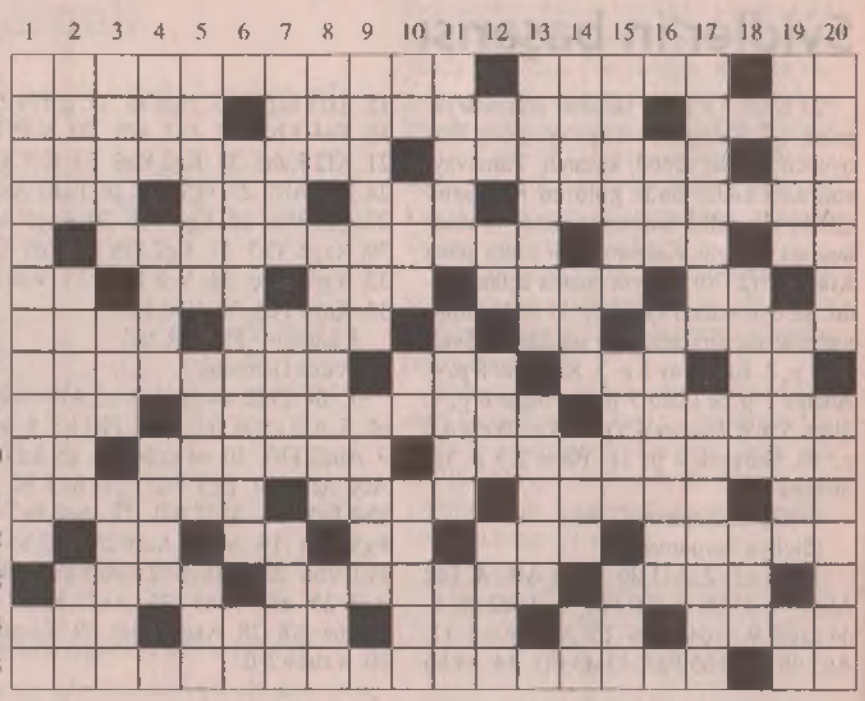

Soldan sağa

1) 1910 yılında İstanbul'da doğdu.. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Seramikle 37 yaşında Lozan'da tanıştı, Paris'te sürdürdü. Yurtiçi ve yurtdışında elliden fazla sergiye katıldı, çeşitli ödüller aldı. Gerçekleştirdiği panolarda ve çeşitli çalışmalarında doğu ile batı sanatlarını birleştirerek soyut ve gerçeküstü çizgide bir anlatım zenginliği veren, geçtiğimiz ağustos ayında aramızdan ayrılan ünlü seramikçimiz. - Deri ile kaplı eskimo kayığı. - Buddha'nın Çin'deki adı.

2) Söz yitimi. - Sapınç. - Nazım Hikmet'in bir oyunu.

3) Konya'nın Beyşehir ilçesinde, Beyşehir Gölü'nün güneybatı kıyısında bulunan ünlü Selçuklu saray külliyesi. - İçine şarkı söylenen çinko flüt. - Bir nota.

4) Çin ve Kazakistan'da bir ırmak. - "Bağlanır zülfüne ..... hayran olur / Rakip duyar ara yerde kan olur." (Gedayi). - İstatistikle ilgili bir kurumumuzu simgeleyen harfler. - İngilizler'in dev bir sabun tröstü ile Hollandalılar'ın margarin tröstünün birleşmesiyle oluşmuş bir İngiliz-Hollanda şirketler grubunun adı.

5) Yalnız birinci zaman tabakalarında bulunan, vaktiyle denizlerde yaşamış, duyargalı, ilkel eklembacaklı fosil hayvanlar sınıfı. - Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu simgeleyen harfler. - İlgi eki.

6) Berilyumun simgesi. - "Sarp kayalar, uçurum" anlamında kullanılan yerel bir sözcük. - Kaburga kemiği. - İvedi. - Duman lekesi.

7) "Lütfi Ömer ....." (Ünlü film yönetmenimiz). - ".... bul artık yeter şu halime / Ehl-i dil ağlar bütün ahvâline / Nail olmazsam eğer âmâline / Ehl-i dil ağlar bütün ahvâlime." (Hicaz - Bülbül Salih Efendi) . - Ün, şöhret. - Valslı değirmenlerde unun inceliğini derecesini ayarlayan parça.

8) Erzurum'da İlhanlılar döneminden (1310) kalma bir medrese. - Verme, ödeme. - Organ. - Lutesyumun simgesi.

9) Tayland'da Malakka yarımadasını Çinhindi Yarımadası bütününe bağlayan kıstak. - Octavia Paz'ın bir yapıtı. - Düz ve desenli bir kumaştan kesilmiş motiflerin bir başka kumaşa işlenmiş durumu.

10) Telli bir çalgı. - İstanbul'da bir semt. - Bir işle günün geç saatine dek uğraşmak.

11) Göden, göden bağırsağı. - Eski dilde yemek, yiyecek. - Briçte oyunculardan birinin elinde, çağrılan renkte hiçbir kağıt olmaması. - Tantalın simgesi

12) "Çıktım ucasına seyran eyledim / Gördüm ..... kuğulu göller perişan." (Karacaoğlan). - Alamet. - Fransiyumun simgesi. - Yüzü biçimlendiren çizgi ya da kırışıklık. - Karbonatlı kum taşı.

13) Buyuran, emreden. - Kesilmiş çam kütüğü. - Belli hafif figürlere, adım atışlara, çoğunlukla sahne düzenine ve müziğe dayalı gösteri türü.

14) Yüce, âli. - Ayak direme. - Karşıt. - Anadolu'nun en eski ana tanrıçası. - Yazı ile bildirme.

15) Hint-Pakistan tasavvuf kültürünün önemli bir parçası olan Kavvalı müziğinin en büyük temsilcilerinden, 1995 yılında UNESCO uluslararası Kültür ve Sanat Ödülünü almış, geçtiğimiz aylarda 49 yaşında ölen ünlü Pakistanlı şarkıcı. - Bir bağlaç.

Yukarıdan aşağıya

1) 1929 yılında Burdur Akçaköy'de doğdu. Gönen Köy Enstitüsü'nü, daha sonra da Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli yerlerde Türkçe öğretmenliği, müfettişlik yaptı. TÖS ve TÖB-DER Genel Başkanlığı yanısıra, Milli Folklar Enstitüsü uzmanlığı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Halka İlişkiler ve Yayın Müdürlüğü ve Kültür Bakanlığı Danışmanlığı görevlerinde bulundu. Uzun yıllar Almanya'da kaldı. Yılanların Öcü, Irazca'nın Dirliği, Amerikan Sargısı, tırpan gibi romanlarıyla köy gerçeklerini dile getiren, köylülerin sorunlarını ele alan, köy edebiyatının temsilcilerinden biri olarak tanındı. Daha sonra yazdığı Gece Vardiyası, Koca Reu, Duisburg Treni gibi romanları yurt dışındaki türk işçilerinin sorunlarını dile getirir. Bazı yapıtları filme de alınmıştır. - Hububat tozu.

2) Batma, sönme. - Koreografide bir bacağın, yere göre eğik açı biçiminde kaldırılmasıyla geçilen duruş. - Eski dilde erik.

3) Sıkı sıkıya bağlanmış. - Halk dilinde ağabey. - Sözlük.

4) Üzgü, üzme. - Ortaçağ'da yaşamış pek çok Eflak Voyvodası'nın ortak ilk adı. - Bir kimse üzerinde bırakılan izlenim.

5) Aşkenazi Yahudileri tarafından konuşulan Germen dili. - Rehin, ipotek. - Eski dilde akciğer.

6) Çocuklara uygulanan bir yansıtmalı test. - Briçte sanzatunun kısa yazılışı.

7) Elektrik akımı iletiminde kullanılan ve yalıtkan bir madde ile sarılı bulunan metal tel. - Kadın eş, zevce. - Bağışlanmış, affedilmiş.

8) Bölmeli göçebe çadırı. - "Çocuk gönlüm kaygılardan azade / Yüzlerde nur, ekinlerde ... " (Orhan Veli Kanık) - Madencilikle ilgili bir kurumumuzu simgeleyen harfler.

9) İslam hukukunda mirasın bölünmesinden sonra terekeden ortan malların paylaştırılması. - Çok dayanıklı bir ambalaj kağıdı.

10) Güzel sanat. - Halk dilinde sofra bezi. - Jüpiter'in 7 Ocak 1610'da Galilei tarafından bulunan ilk uydusu. - Geçici, eğreti.

11) Bir meslek sendikasınca hazırlanan ve piyasaya sürülecek bir ürününün kaynağı ile üretim koşullarını belirtmek üzere konan etiket ya da özel marka. - Bitirme, tamamlama. - Yazıdaki mürekkebi kurutmak için dökülen çok ince ve renkli bir tür kum.

12) Bir nota. - Sümerler'de su tanrısı. - "Güzelliğin on paretmez / Şu bendeki .... olmasa / Eğlenecek yer bulunam / Gönlündeki köşk olmasa." (Aşık Veysel). - Suç, günah, kusur.

13) Asya'nın bazı bölgelerinde İ.S. 8-18. yüzyıl arasında kullanılmış bir yazı dili. - Klasik Türk Musikisi'nde bir makam.

14) "Altar of the...." (Pekin kent merkezindeki ünlü tapınaklardan biri). - Kaz Dağı'nın antik çağlardaki adı. - " .....'siz Kimlik Kitabı" (Mustafa Irgat'ın şiir kitabı). - Bir nota.

15) Birine içerleme, gücenme, kızgınlık duyma. - Akasya, kitre, sütleğen gibi bazı ağaçların kabuklarından sızarak donan, renksiz ya da sarı kırmızımtırak renkte amorf madde. - "Demidir o kim iffeti terk edip / Tefahur ede kesret-i ... ile" (Okçuzade Mehmet Paşa).

16) İspanyollar'ın sevinç ünlemi. - bir menteşenin iki oynak parçasını birleştirmeye yarayan küçük, ince metal mil.

17) Kimyasal tepkimelerin hızlarını inceleyen bilim dalı. - Yapağıdan elde edilen eczacılıkta ve parfümeride kullanılan, sarımtırak renkte bir yağ.

18) Esen, sağlam. - Hayvan ölüsü.

19) Askeri mızıkada zilli bir müzik aracı. - Sokakta bulunan sahipsiz eşya. - Ferit Edgü'nün bir kitabı.

20) Yumurta biçiminde ağızlıklı üflemeli çalgı. - Eski Fars hükümdarları.

Ekim bulmacasının yanıtı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	T	A	C	O	U	E	S	Y	V	E	S	C	O	U	S	T	E	A	U	■
2	E	P	A	■	I	S	A	B	E	T	■	R	M	M	■	O	L	I	V	A
3	O	P	L	A	■	E	H	■	C	I	E	O	R	I	U	M	■	T	U	Z
4	K	I	Y	S	A	N	I	Y	E	■	E	M	I	R	C	I	K	■	L	I
5	R	A	P	E	L	■	P	A	R	A	N	A	■	I	L	T	I	Z	A	M
6	O	■	S	L	O	G	A	N	■	R	I	G	A	■	E	S	M	E	R	■
7	N	E	O	■	G	A	T	I	Z	M	■	N	V	A	■	U	L	M	I	K
8	O	K	■	S	A	S	A	■	L	A	K	O	N	I	K	■	I	H	A	N
9	L	A	G	U	M	A	■	A	U	■	A	N	I	■	I	L	K	E	■	O
10	O	B	A	■	I	R	E	Ş	M	E	■	I	■	B	R	A	■	R	A	S
11	J	I	L	E	■	I	R	A	■	B	A	N	Y	O	■	T	E	J	A	S
12	I	R	A	D	E	L	I	■	D	E	R	S	A	A	D	E	T	■	R	O
13	■	A	T	A	B	E	Y	L	E	R	■	A	L	■	A	Ş	■	T	G	S
14	E	N	I	T	■	M	I	E	L	■	O	N	■	R	H	■	A	R	A	■
15	K	E	A	■	T	E	K	T	A	N	R	I	C	I	L	I	K	■	U	Ç

Aydınlanma, Bilim ve Sosyalizm Deyince...

ATATÜRK

Din ve Laiklik Üzerine

Bu derleme, Atatürk'ün din ve laiklik üzerine söylediklerini ve yazdıklarını içeriyor. Doğu Perinçek, Atatürk'ün bütün eserleri yanında, Türk Tarih Kurumu arşivlerinde halktan gizlenen yayımlanmamış el yazılarını da inceledi ve ilgili bulumları derlemeye aldı.

ATATÜRK

Gizli Oturumlardaki Konuşmalar

Sadi Borak'ın, gizli oturum tutanaklarını özel izinle bir yıl süreyle inceleyerek bir araya getirdiği bu çalışma, yakın tarihimizin birçok perde arkası olayını da gün ışığına çıkarmaktadır. Eser, Türkiye'nin kuruluş ve kuruluş tarihinin başvapıtlarından "Nutuk" ile "Söylev ve Demeçler" dizisinin boşluklarını da doldurmaktadır.

İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri

28 Şubat Kararları, Milli Askeri Stratejik Konsept, Genelkurmay Brifingleri, Orta Dereceli Askeri Okullarda Uygulanan Eğitim ve Öğretim Sistemi, Siyasal İslamın Yayılması... Hikmet Çiçek vavına hazırladı.

DOĞU PERİNÇEK

Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek

Orta Asya Kavimlerinin Tarihsel Gelişmeleri

TURAN DURSUN

Şeriat Böyle

Film senaryosu özeti; ilk kez yayımlanıyor.

MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ

İbrahim Peygamber

Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre

M. BELGE-A. DİLİPAK-D. PERİNÇEK

İslamiyet ve Barış Tartışması

ADNAN AKFIRAT

Eşref Bitlis Suikastı

ERDOĞAN ALKAN

1789 Devrim Şarkıları

İLHAN ARSEL

Tevrat ve İncil'in Eleştirisi

Semavi Dinlerin "Kutsal" Bilinen Kitapları: 1

İLHAN ARSEL

Şeriat ve Kölelik

İLHAN ARSEL

Şeriat Devleti'nden Laik Cumhuriyet'e

Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına

İLHAN ARSEL

Şeriat ve Kadın

NEJAT BİRDOĞAN

Azerbaycan Gülmeceleri ve Nasrettin Hoca

İLHAN ARSEL

Biz Profesörler

Turan Dursun ve Aydınlanma

TURAN DURSUN: **Kutsal Kitapların Kaynakları (3 Kitap)**
Din Bu (4 Kitap)
Allah
Kur'an
Dua
Kulleteyn
Ünlülere Mektuplar
Müslümanlık ve Nurculuk
İlhan Arsel'e Mektuplar
Şeriat Böyle
Kur'an Ansiklopedisi (8 cilt)

- ŞULE PERİNÇEK/ **Turan Dursun Hayatını Anlatıyor**
- ABİT DURSUN/ **Babam Turan Dursun**
- JEAN MESLIER/ **Sağduyu/ Tanrısızlığın İlmihali**
- MEHMET BEDRİ GÜLTEKİN/ **Laikliğin Neresindeyiz**
- İSMET ZEKİ EYUBOĞLU/**Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar**
- EROL SEVER/ **İslamın Kaynakları 1/ Çoktanrıcılık, Hıristiyanlık ve Kâbe**
- **Şeytan Ayetleri Tartışması**
- SIGMUND FREUD/ **Bilim ve İman**
- MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ/ **Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni**
- ŞÜKRÜ GÜNBULUT/ **Ortadoğu Din Kültürü**
- M. BELGE-A. DİLİPAK-D. PERİNÇEK/ **İslamiyet ve Barış Tartışması**

İlhan Arsel'in Diğer Kitapları:

- **Şeriat'tan Kıssa'lar**
- **Şeriat'tan Kıssa'lar 2**
- **Diyanet'e Cevap**
- **Turan Dursun'a Mektuplar**
- **Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları**
- **Aydın ve "Aydın"**

İMZA GÜNLERİ

Osman Şahin	*1 Kasım*	*15.00-18.00*
Nahide Namal (Kaynak Çocuk Standı)	*1 Kasım*	*15.00-17.00*
Muazzez İlmiye Çığ	*2 Kasım*	*15.00-18.00*
Firdevs Helvacıoğlu	*2 Kasım*	*15.00-17.00*
Feyza Perinçek	*3 Kasım*	*16.00-18.00*
Nursel Duruel	*3 Kasım*	*16.00-18.00*
Adnan Akfırat	*4 Kasım*	*16.00-19.00*
Mehmet Türkkan (Kaynak Çocuk Standı)	*5 Kasım*	*16.00-19.00*
Doğu Perinçek	*6 Kasım*	*16.00-19.00*
Doğu Perinçek (TYS Standı)	*8-9 Kasım*	*14.00-19.00*
Erdoğan Alkan	*8 Kasım*	*16.00-18.00*
Nejat Birdoğan	*9 Kasım*	*15.00-18.00*

1-10 Kasım

Tüyap'ta buluşalım...

Kaynak Yayınları: A SALONU, 4. SOKAK A98
Kaynak Çocuk : B SALONU, 4. SOKAK B110

KAYNAK YAYINLARI

İstiklal Caddesi, 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul
Telefon: (0212) 252 21 56- 99 Faks: 249 28 92

KABALCI YAYINEVİ

1997-98 YAYIN PROGRAMINDAN SEÇMELER

TÜRKİYE'DEN FELSEFE MANZARALARI
Ömer Naci Soykan

*

KADIN FİLOZOFLAR 2
Marit Rullmann
Çeviren: Tomris Mengüşoğlu

*

METRENİN İCADI
Denis Guedj
Çeviren: Zühre İlkgelen

FELSEFENİN ABC'Sİ
Önay Sözer

*

TÜRK SANATININ ABC'Sİ 1
Yaşar Çoruhlu

*

ESTETİĞİN ABC'Sİ
Hülya Yetişken

*

YASALAR
Platon
Çevirenler: Candan Şentuna - Saffet Babür

SOSYAL BİLİMLERİN MANTIĞI
Jürgen Habermas
Çeviren: Mustafa Tüzel

*

ŞEYTANIN GENEL TARİHİ
Gerald Messadié
Çeviren: Işık Ergüden

YÖNTEM ARAŞTIRMALARI
Jean-Paul Sartre
Çeviren: Serdar Rifat Kırkoğlu

*

ETİK ÜZERİNE DERSLER 2
Immanuel Kant
Çeviren: Oğuz Özügül

*

FRANKFURT OKULU
Phil Slater
Çeviren: Ahmet Özden

YAZI VE FARK
Jacques Derrida
Çeviren: Didem Eryar

*

ARİTMETİĞİN TEMELLERİ
Gottlob Frege
Çeviren: Bülent Gözkân

*

FRANSIZ DEVRİMİNİN KÜLTÜREL KÖKENLERİ
Roger Chartier

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sokak Kredi Han No: 8/B Kat: 3 Cağaloğlu 34 410 İstanbul
Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05